

ISSN 1392-0448

Lietuvos istorijos studijos

ISSN 1392-0448

VILNIUS UNIVERSITY

Studies of Lithuania's History

2014
Vol. 34

Research papers

Published since 1992

Vilnius
2014

ISSN 1392-0448

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Lietuvos istorijos studijos

2014

34 tomas

Mokslo darbai

Leidžiami nuo 1992 metų

Vilnius

2014

Redaktorių kolegija (Editorial Board)

Vyriausiasis redaktorius (Editor-in-Chief)

Prof. dr. *Alfredas Bumblauskas* – Vilniaus universitetas (Istorija 05 H)
Vilnius University (History 05 H)

Atsakingasis sekretorius (Executive Secretary)

dr. *Tomas Vaiseta* – Vilniaus universitetas (Istorija 05 H)
Vilnius University (History 05 H)

Nariai (Editors):

- Prof. dr. *Zenonas Butkus* – Vilniaus universitetas (Istorija 05 H)
– Vilnius University (History 05 H)
- Prof. habil. dr. *Bogusław Dybaś* – Torunės Mikalojaus Koperniko universitetas / Lenkijos mokslų akademijos tyrimų centras Vienoje (Istorija 05 H)
– Nicolaus Copernicus University, Toruń / Scientific Centre of the Polish Academy of Sciences in Vienna (History 05 H)
- Prof. habil. dr. *Sven Ekdahl* – Geteborgo universitetas, Švedija (Istorija 05 H)
– Göteborg University (History 05 H)
- Prof. dr. *Robert Frost* – Aberdino universitetas, Jungtinė Karalystė (Istorija 05 H)
– University of Aberdeen, United Kingdom (History 05 H)
- Prof. habil. dr. *Edvardas Gudavičius* – Vilniaus universitetas (Istorija 05 H)
– Vilnius University (History 05 H)
- Dr. *Magnus Ilmjärv* – Talino universitetas, Estija (Istorija 05 H)
– Tallinn University (History 05 H)
- Prof. habil. dr. *Anatolij J. Ivanov* – Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija (Istorija 05 H)
– Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences (History 05 H)
- Dr. *Michail M. Krom* – Sankt Peterburgo Europos universitetas, Rusija (Istorija 05 H)
– European University at St. Petersburg (History 05 H)
- Prof. habil. dr. *Zenonas Norkus* – Vilniaus universitetas (Sociologija 05 S)
– Vilnius University (Sociology 05 S)
- Prof. dr. *Rimvydas Petrauskas* – Vilniaus universitetas (Istorija 05 H)
– Vilnius University (History 05 H)
- Dr. *Darius Staliūnas* – Lietuvos istorijos institutas (Istorija 05 H)
– Lithuanian Institute of History (History 05 H)
- Doc. dr. *Gintautas Vėlius* – Vilniaus universitetas (Istorija 05 H)
– Vilnius University (History 05 H)
- Dokt. *Marius Ėmužis* – sekretorius, Vilniaus universitetas
– secretary, Vilnius university

Redakcijos adresas (Address):

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
(Vilnius University Faculty of History)
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius, Lithuania
El. paštas (e-mail): istorijos.studijos@gmail.com
<http://www.lis.lt>

Leidybą pagal
Nacionalinės lituanistikos
plėtros 2009–2015 metų
programos projektą LIT-7-40
finansavo Lietuvos mokslo taryba

Straipsniai vertinti dviejų recenzentų
The articles were reviewed by two experts

Included in:

Central & Eastern European Academic Source (EBSCOhost);
Historical Abstracts (EBSCOhost);
Humanities International Complete (EBSCOhost);
Humanities International Index (EBSCOhost);
TOC Premier (EBSCOhost);
CEEOL

© Vilniaus universitetas, 2014
© Vilnius University, 2014

TURINYS

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

<i>Neringa Dambrauskaitė</i> . Ką sutiktume pravėrę bajoro sodybos vartus? Tarnai ir šeimynykščiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namų ūkyje XVI amžiuje ir XVII amžiaus pirmoje pusėje	9
<i>Darius Sakalauskas</i> . Skolintojai ir skolininkai žydai XVII–XVIII amžiuje: lyginamoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos studija	23
<i>Martynas Jakulis</i> . „Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam“: Vilniaus bonifratrų špitolės ligoniai XVIII amžiuje	48
<i>Eduardas Remecas</i> . Lietuvos visuomeninių organizacijų vėliavos 1918–1940 metais.....	62
<i>Vladas Sirutavičius</i> . Ar buvo Justas Paleckis <i>tautinis komunistas</i> ? (Keli bruožai politinei biografijai. 1944–1953 metai)	83
<i>Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius</i> . Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą	104

KNYGŲ LENTYNOJE

<i>Vladas Liepuonius</i> . Pastabos didelei studijai apie didelį žmogų. – Rec. <i>Czwołek Arkadiusz</i> . Piórem i buławą: Działalność polityczna Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego. Toruń, 2012	131
<i>Stanislovas Stasiulis</i> . Pasivaikščiojimas Šiaurės Jeruzalės pėdsakais. – Rec.: <i>Аграновский Г., Гузенберг И.</i> Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель. Вильнюс: Государственный еврейский музей им. Виленского Гаона, 2011, 655 p.	135

APIE DISERTACIJŲ GYNIMĄ VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJOS FAKULTETE

<i>Vytautas Volungevičius</i> . <i>Sine dubio</i> (apie Ingos Leonavičiūtės daktaro disertaciją „Šv. Brunonas Kverfurtietis ir 1009 m. misija: šaltinotyrinis aspektas“ ir jos gynimą) ...	138
<i>Juozapas Paškauskas</i> . Kas gi tas sovietinis kinas? (apie Linos Kaminskaitės-Jančorienės daktaro disertaciją „Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944–1970 metai)“ ir jos gynimą)	141

CONTENT

ARTICLES AND REPORTS

<i>Neringa Dambrauskaitė</i> . What do we meet beyond the gates of country seat of noblemen? The servants in the noblemen's household in the Grand Duchy of Lithuania in the 16 th c. and the first half of the 17 th c.	9
<i>Darius Sakalauskas</i> . Jews as creditors and debtors: a comparative study between the Grand Duchy of Lithuania and Poland in the 17–18 th centuries.....	23
<i>Martynas Jakulis</i> . „Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam“: the patients of the Vilnius Fatebenefratelli Hospital in the 18 th century	48
<i>Eduardas Remecas</i> . Lithuanian flag-governmental organizations in 1918–1940	62
<i>Vladas Sirutavičius</i> . Was Justas Paleckis a <i>national communist</i> ? (Some features for the political biography. 1944–1953)	83
<i>Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius</i> . On the course to partisans' commanders meeting in 1949.....	104

BOOK SHELF

<i>Vladas Liepuonius</i> . Notes on a book about a great man. – Rec.: <i>Czwolek Arkadiusz</i> . Piórem i buławą: Działalność polityczna Lwa Sapięhy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego. Toruń, 2012	131
<i>Stanislovas Stasiulis</i> . Searching for the traces of North Jerusalem. – Rec.: <i>Аграновский Г., Гузенберг И.</i> Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель. Вильнюс: Государственный еврейский музей им. Виленского Гаона, 2011, 655 p.	135

ABOUT THE DEFENCE OF THESIS AT THE DEPARTMENT OF HISTORY IN VILNIUS UNIVERSITY

<i>Vytautas Volungevičius</i> . <i>Sine dubio</i> (about the thesis of Inga Leonavičiūtė „Saint Bruno of Querfurt and the mission of 1009: source analysis“ and its defence)	138
<i>Juozapas Paškauskas</i> . What is soviet cinema? (about the thesis of Lina Kaminskaitė-Jančorienė „Cinema in Soviet Lithuania: the development of the system and the shift in functions 1944–1970“ and its defence)	141

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

<i>Неринга Дамбраускайте</i> . Кого встретили бы мы за воротами шляхетской усадьбы? Слуги и челядники в домохозяйство шляхты Великого Княжества Литовского в XVI веке и в первой половине XVII века	9
<i>Дарюс Сакалаускас</i> . Евреи как кредиторы и должники: сравнительное исследование между Великого Княжества Литовского и Польши в 17–18 веках	23
<i>Мартинас Якулис</i> . „Advenit, et susceptus est ad nostram infirmariam“: пациенты в Вильнюским шпитале бонифратров в XVIII в.	48
<i>Эдуардас Ремецас</i> . Флаги литовских общественных организаций (1918–1940)	62
<i>Владас Сирутавичиус</i> . Был ли Юстас Палецкис национальным коммунистом? (Некоторые особенности политической биографии. 1944–1953)	83
<i>Айсте Петраускаене, Викинтас Вайткавичиус</i> . На дороге в совещание командующих литовских партизан в 1949 году	104

НА КНИЖНОЙ ПОЛКЕ

<i>Владас Лепуноюс</i> . Примечания к большой книге о великом человеке. – Рец.: <i>Czwolęk Arkadiusz</i> . Piórem i buławą: Działalność polityczna Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego. Toruń, 2012	131
<i>Станиславас Стасюлис</i> . По следам Литовского Иерусалима. – Рец.: <i>Аграновский Г., Гузенберг И.</i> Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель. Вильнюс: Государственный еврейский музей им. Виленского Гаона, 2011, 655 p.	135

О ЗАЩИТЕ ДИССЕРТАЦИЙ НА ИСТОРИЧЕСКОМ ФАКУЛТЕТЕ ВИЛЬНЮССКОГО УНИВЕРСИТЕТА

<i>Витаутас Волунгевичиус</i> . <i>Sine dubio</i> (о диссертации Ингги Леонавичюте «Светой Бруно Кверфуртский и миссия 1009 года: анализ источников» и ее защите)	138
<i>Юзапас Пашкаускас</i> . Что такое советское кино (о диссертации Лины Каминскайте-Янчорене «Кино в советской Литве: развитие системы и изменения функции» и ее защите)	141

Straipsniai ir pranešimai

KĄ SUTIKTUME PRAVĖRĘ BAJORO SODYBOS VARTUS? TARNAI IR ŠEIMYNYKŠČIAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS BAJORŲ NAMŲ ŪKYJE XVI AMŽIUJE IR XVII AMŽIAUS PIRMOJE PUSĖJE

Neringa Dambrauskaitė

Doktorantė
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Senovės ir viduramžių istorijos katedra
El. paštas: dambrauskaite.neringa@gmail.com

Įvadas

Ką sutiktume įėję į XVI a. ir XVII a. pirmos pusės bajoro sodybą? Kokia buvo bajoro šeimos artimiausia socialinė aplinka? Kur ir ką toje sodyboje veikė tarnai ir šeimynykščiai? Atsakymų į šiuos klausimus paieška Lietuvos historiografijoje yra inovatyvus bandymas atkurti erdvinį bajoro namų ūkio vaizdinį, leidžiantį pamatyti konkrečioje bajoro sodybos vietoje veikiančius asmenis. Tokio tyrimo įkvėpėja – Vakarų Europos literatūra, kurioje namų ūkis analizuojamas kaip socialinės ir materialinės kultūros istorijos problema¹. Tiesa, mokslininkai namų ūkio tarnų problematiką tiria ir kaip socialinės namų ūkio struktūros dalį, pagrindinį dėmesį skirdami demografiniams klausimams².

Lenkijoje tokių tyrimų aktualumo pavyzdžiai gali būti A. Karpińskio, C. Kuklo, M. Kopczyńskio studijos³, skirtos daugiausia „namų tarnų“ miestuose analizei.

Modern Times Studies / Ed. M. Bogucka. Warszawa, 1998, p. 79–98; *Idem*. Służba domowa w Europie od XVI wieku: dzieje i źródła zjawiska // Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze / Red. C. Kuklo. Warszawa, 2008, s. 315–328; *Sarti R.* Criados, servi, domestiques, gesinde, servants: For a Comparative History of Domestic Service in Europe (16th–19th) // *Obrairo de Historia Moderna*. Nr. 16, 2007, p. 9–39.

³ *Karpiński A.* Żeńska służba domowa w miastach polskich w drugiej połowie XVI i w XVII w. Warszawa, 1992; *Kuklo C.* Ze studiów nad służbą domową w miastach Polski przedrozbiorowej // *Między polityką a kulturą* / Red. C. Kuklo. Warszawa, 1999, s. 199–209; *Idem.* Wielkość i struktura gospodarstwa domowego w Polsce wczesnonowoczesnej. Próba charakterystyki // *Cała historia to dzieje ludzi... Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-ką rocznicę urodzin i 55-letcie pracy naukowej* / Red. C. Kuklo. Białystok, 2004, s. 167–181; *Kopczyński M.* Ze studiów nad staropolską rodziną szlachecką – struktura gospodarstwa domowego i cykl życia jednostki // *Almanach Historyczny* / Red. J. Wijaczka. T. 4. Kielce, 2002, s. 29–47.

¹ *Neuschel K. B.* Noble Households in the Sixteenth Century: Material Settings and Human Communities // *French Historical Studies*. Vol. 15, No. 4. Published by Duke University Press, 1988, p. 595–622.

² *Fauve-Chamoux A.* Famille et menage en France au XVIIe siecle // *Acta Poloniae Historica*. T. 77: Early

Lietuvos istoriografijoje daugiau dėmesio sulaukė atskira bajoro namų ūkio socialinės struktūros problema – dvaro šeimyna. Tyrėjus ypač domino šeimynykščių socialinės ir teisinės padėties XVI a. pirmoje pusėje klausimai⁴. Tačiau pasigendame gilesnės šeimynykščių funkcijų XVI a. antroje pusėje–XVII a. pirmoje pusėje analizės. Namų ūkio socialinė struktūra analizuota didikams skirtose studijose⁵, tačiau jose nebuvo siekiama susieti „Kur?“ ir „Ką veikė?“ klausimus, liko neišgvildentos įvairaus socialinio statuso tarnų funkcijos ir reikšmė bajoro namų ūkiui. Nuodugnesnio tyrimo ši problema sulaukė tik pasta-

⁴ *Jablonskis K.* XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje // *Praeitis* / Red. A. Janulaitis. T. 1. Kaunas, 1930, p. 166–213; *Пичета В.* Институт холопства в Великом Княжестве Литовском в XV–XVI в. в. // *Исторические записки*. Т. 20 / Red. Б. А. Греков. Москва, 1946, с. 38–65; *Похилевич Д. Л.* Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI–XVIII в. в. Издательство Львовского университета, 1957; *Butėnas D.* Rykūnė // *Iš lietuvių kultūros istorijos* / Red. J. Žiugžda. T. 1. Vilnius, 1958, p. 243–247; *Idem.* Dvarų šeimynos Lietuvoje XVI amžiaus pirmoje pusėje // *Mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija* / Red. J. Galvydis. T. 5. Vilnius, 1958, p. 187–209; *Jurginis J.* Patriarchaliniai vergai Lietuvoje // *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A. Nr. 1 (8)* / Red. J. Matulis. Vilnius, 1960, p. 75–92; *Idem.* Baudžiamos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962; *Kasperczak S.* Rozwój gospodarki folwarcznej na Litwie i Białorusi do połowy XVI wieku. Poznań, 1965; *Gudavičius E.* Lietuvos valstiečių įbaidžiavinimo procesas ir jo atspindėjimas I Lietuvos Statute (1529). Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1971.

⁵ *Kempa T.* Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) wojewoda Wileński. Warszawa, 2000; *Augustyniak U.* Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu. Warszawa, 2001; *Ragauskienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584). Vilnius, 2002; *Ворончук І.* Шляхетський двір, його слуги та челядь // *Соціум*. Альманах соціальної історії. Випуск 4. 2004, с. 117–133; *Ragauskienė R.* The Noblewoman's Court in the Sixteenth-century Grand Duchy of Lithuania // *Lithuanian Historical Studies* / Red. S. C. Rowell. Vol. 8. Vilnius, 2005, p. 27–60.

raisiais metais – E. Saviščevas⁶ pateikė plačios didiko namų ūkio socialinės struktūros schemą.

Pagrindinės šio tyrimo šaltinių grupės yra bajorų dvarų inventoriai⁷, kuriuose fiksuojama bajoro sodybos materialinė aplinka ir šeimynos sudėtis, ir teismų bylų aktai⁸, kuriuose minimi sodyboje dirbę

⁶ *Saviščevas E.* Tarnybininkai XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų (didikų) dvaro socialinėje organizacijoje. Prieiga per internetą: (http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7131&p_d=94573&p_k=1 2010 02 03).

⁷ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB. RS). F. 43 (Vilniaus kapitulės fondas), b. 3894; f. 256 (Jablonskis Konstantinas), b. 1984, 1899, 2064, 2317, 3990, 4078, 4083; f. 264 (Karazija Povilas), b. 717; Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau – LVIA). F. 1280 (Radvilos), ap. 1, b. 579; Istorijos archyvas, t. 1: XVI amžiaus Lietuvos inventoriai. Surinko K. Jablonskis. Kaunas, 1937 (toliau – IA); Lietuvos inventoriai XVII a.: dokumentų rinkinys / Sud. K. Jablonskis, M. Jučas. Vilnius, 1962; Akty издаваемые Виленского археографического комиссией (toliau – АВК). Т. 14: Инвентари имений XVI-го столетия. Вильна, 1887.

⁸ Lietuvos istorijos instituto rankraštnas (toliau – LIIR). F. 4 (Istorinių šaltinių vertimai ir kopijos. K. Jablonskio parengto „Feodaliųjų baudžiavinių santykių Lietuvoje dokumentų rinkinio“ mašinraštis), b. 159, 164, 178; LMAVB. RS. F. 256, b. 2063, 2126, 3591, 3831; LVIA. F. SA (Senieji aktai), b. 4605, 4612, 4620, 4623, 4629, 4662; Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga. Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė, E. Gudavičius, G. Kirkiėnė, J. Karpačiėnė. Vilnius, 1997 (toliau – LM. TBK 4); Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga. Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė. Vilnius, 1995 (toliau – LM. TBK 6); Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga. Parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviėnė. Vilnius, 2003 (toliau – LM. TBK 10); Lietuvos Metrika (1542). 11-oji Teismų bylų knyga. Parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė. Vilnius, 2001 (toliau – LM. TBK 11); Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga. Parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviėnė, L. Steponavičiėnė. Vilnius, 2009 (toliau – LM. TBK 19); Lietuvos Metrika (1555–1558). 37-oji Teismų bylų knyga. Parengė I. Valikonytė, L. Steponavičiėnė. Vilnius, 2010; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19. Parengė D. Vilimas. Vilnius, 2009 (toliau – LM. Užr. 19); Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1536–1539); АВК. Т. 1: Акты Гродненского земского суда. Вильна, 1865;

tarnai ir šeimynykščiai, kai kada nurodant ir konkrečią funkciją, ir vietą. Papildomi tyrimo šaltiniai: valdovo nuostatai⁹, Lietuvos Statutai¹⁰, testamentai¹¹.

Šiame straipsnyje analizuojamas bajoro namų ūkis, sąvoka „bajoras“ apibrėžiant ne visą bajorų luomą, bet žemesnį jo konglomeratą, be paties viršutinio – diduomenės – sluoksniu¹². Didiko ir bajoro skirties atskaitos tašku pasirinktas H. Lowmiański sukurtas priskiriamumo diduomenei kriterijų modelis, pagal kurį diduomenei priskiriami vyskupai, vaivados, kaštelionai, maršalkos, taip pat aukšti valdovo dvaro pareigūnai¹³. Tad į šio tyrimo lauką patenka minėtų pareigū neturėjusių bajorų luomo atstovų kaimo sodybos – vyraujanti

to meto bajorų gyvenamoji aplinka. Sąvoką „sodyba“ suprantame kaip vietą apie namus su visais trobesiais¹⁴.

Tyrimui keliami trys pagrindiniai uždaviniai: 1) lokalizuoti tarnų ir šeimynykščių darbo vietas sodyboje; 2) ištirti tarnų ir šeimynykščių funkcijas; 3) nustatyti tarnų ir šeimynykščių darbo bajoro namų ūkyje mentalinę ir socioekonominę reikšmę.

1. Tarnai ir šeimynykščiai bajoro kaimo sodyboje: lokalizacija

1529 m. Pirmasis Lietuvos Statutas, įteisinęs bajoro namų užpuolimo įrodymo procedūrą, skelbė: jei smurtininkas nepripažintų, tada pats bajoras kartu su žmona ir suaugusiais vaikais „arba su tarnais, arba su šeimyna“ turi prisiekti¹⁵. Ši Statuto norma atskleidžia, kad bajoro „namuose“ XVI a. pirmoje pusėje, be jo šeimos, gyveno tarnai ir šeimyna, kurie visi drauge kartais pakliūdavo į smurtinio „namų“ užpuolimo sūkurį. Tačiau kas buvo tie bajoro „namai“, kas sudarė bajoro kaimo sodybą?

XVI a. pirmos pusės teismo bylos dėl namų užpuolimo ir bajorų dvarų inventoriai piešia vieno tvora aptverto kiemo su gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais vaizdinį¹⁶. Tačiau 1588 m. Trečiajame Lietuvos Statute, nurodant sankcijas namų užpuolikui, kuris smurtaudamas dar ką nors sužeistų ar užmuštų bajoro namuose, pridurta: „<...> ne tik pačiame dvare, bet ir kluone arba dvarelyje, kur laikomi gyvuliai ir kitas namų ūkis.“¹⁷ Tokia Sta-

ABK. T. 17: Акты Гродненского земского суда. Вильна, 1890; ABK. T. 18: Акты о копныхъ судахъ. Вильна, 1891; ABK. T. 21: Акты Гродненскаго земскаго суда. Вильна, 1894; ABK. T. 22: Акты Слонимскаго земскаго суда. Вильна, 1895; ABK. T. 26: Акты Упитскаго гродскаго суда. Вильна, 1899; ABK. T. 36: Акты Минскаго гродскаго суда. 1582–1590 г. г. Вильна, 1912; Русская историческая библиотека. Т. XX: Литовская Метрика. Книги судных дел. Т. 1. Петербургъ, 1903 (toliau – РИБ. Т. 20).

⁹ Русская историческая библиотека. Т. 30: Литовская Метрика. Книги публичных дел. Юрьев, 1914 (toliau – РИБ. Т. 30).

¹⁰ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529) / Parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius. Vilnius, 2001 (toliau – PLS); 1588 metų Lietuvos Statutas. Parengė I. Lappo. T. 2: Tekstas. Kaunas, 1938 (toliau – TLS).

¹¹ Метрыка Вяликага Княства Літоўскага. Кніга 43 (1523–1560). Кніга запісаў № 43, падрыхтаваў В. С. Мянжынскі. Мінск, 2003 (toliau – ЛМ. Кн. зап. 43).

¹² Atsižvelgiant į XVI a. antros pusės „bajoro“ sąvokos pokyčius – žr. *Gudavičius E.* Lietuvos europėjimo keliais: istorinės studijos / Sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas. Vilnius, 2002, p. 167.

¹³ *Lowmiański H.* Zaludnienie państwa Litewskiego w wieku XVI. Zaludnienie w roku 1528. Poznań, 1998, s. 35–36. Lietuvos istoriografijoje iki šiol nėra pateiktas bendras modelis, kaip į stratas skirstyti bajorijos luomą. Šiame straipsnyje didiko ir bajoro skirties modelio pasirinkimą lėmė ryškūs didikų ir bajorų namų ūkių skirtumai.

¹⁴ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Vyr. red. S. Keinys. Vilnius, 2000, p. 719.

¹⁵ PLS. VII sk., 2 str., p. 196.

¹⁶ ЛМ. ТБК 10, Nr. 243, p. 153; ЛМ. ТБК 19, Nr. 133, p. 166–168; ІА. Nr. 2, sk. 11–12; LMAVB. RS. F. 256, b. 2064, l. 1–2 ir kt.

¹⁷ TLS. XI sk., 1 str., p. 386 (<...> не только на самый дворъ, але и на гумно або на дворец, где

tuto norma buvo jau pasikeitusios bajoro sodybos struktūros atspindys. Iš mano išanalizuotų 167 bajorų dvarų inventorių (iš jų 29 buvusių dabartinės Baltarusijos teritorijoje) daugiausia – 108 – liudija sodybą buvus dviejų kiemų (ją paprastai sudarė dvaro ir kluono kiemai), 31 pasiturinčio bajoro dvarų inventoriai konstatavo dvaro sodyboje buvus tris kiemus ir tik 28 fikso vieną kiemą arba visai nenurodė kiemų skaičiaus¹⁸. O kur tokiose aptariamo laikotarpio sodybose buvo tarnų ir šeimynykščių erdvė? Kaip arti savo ponų jie buvo?

Be abejo, arčiausiai ponų galėdavo būti tie tarnai ir šeimynykščiai, kurie gyvendavo pačiame bajorų gyvenamajame name, kuris buvo ryškiausias, esminis, pagrindinio dvaro kiemo elementas. Tačiau tik keli šaltiniai tiesiogiai kalba apie tame name gyvenusius ir patarnavusius asmenis. Juose minimos moterys ir mergos (*невесты, девьки*), gyvenusios Andriaus Morštino gyvenamajame name¹⁹; taip pat minimos moterės (*жонки*)²⁰, kartu su ponia Iliniene ir vaikais laikusios priemenės duris, kad neįsiveržtų užpuolikai²¹. Sprendžiant iš to, kad dviejų šeimynykščių (moterės ir jos dukters) pareigos buvo patarnauti sergančiam Agnieškos Mikalojaitės Laurynavičie-

nės dukteriai²², šios taip pat fiziškai turėjo būti labai arti savo ponios.

Šaltiniuose galime įžiūrėti ir kitų tam tikras funkcijas atliekančių asmenų gyvenimą ar bent nuolatinį sukiojimąsi ponų gyvenamajame name. Pavyzdžiui, *неژی-нотомо статусо* tarnybininkė (*служебница*) Jadvyga Pokusianka, tarnavusi Mikalojui Malinovskiui, laikė raktus nuo kamarų, taip pat klėčių, skrynių ir visokio turto²³. Kai kada bajorų turtu, laikomu gyvenamojo namo kamarose ir kituose pastatuose, rūpindavosi specialiai tam paskiriamą raktininkė (*ключница*) ar raktininkas (*ключник*), arba pusbernis (*хлопец*)²⁴. Pusbernio buvimą bajoro gyvenamajame name atskleidžia ir kiti faktai, pavyzdžiui: 1582 m. vazniui atvykus į Minsko pavieto Novoseloko dvarą ir einant į seklyčią su ketinimu įteikti Minsko žemės raštininkui Steponui Gladkiui valdovo šaukimą į teismą, jį pasitiko pusbernis, klausdamas, kodėl jis čia eina. Vazniui atsakius, jog atvyko įteikti valdovo šaukimą, šis jo į seklyčią neįleido, sakydamas, kad ponas serga. Vėliau tas pusbernis, išėjęs iš seklyčios, pranešė, jog ponas liepė šaukimą paimti, ir tuomet vaznys jam įteikė šaukimą pono žmonos akivaizdoje²⁵.

Visi šie pavieniai pavyzdžiai byloja apie kaimo sodybose bajorų gyvenamajame name besisukinėjusius „veikiančiuosius“ asmenis, kurie greičiausiai ir gyvenę po vienu stogu su savo ponais. Tačiau aptariamojo laikotarpio dvarų inventoriai

быдло и иншое господарство домовое бывает ховано).

¹⁸ LMAVB. RS. F. 21, 138, 256; LVIA. F. SA, 598, 1177, 1276, 1280; IA, XVII a. Lt. inv.; ABK. T. 8, 14, 21, 22, 24, 26, 36; Документы Московского архива Министерства Юстиции. Т. 1. Москва, 1897.

¹⁹ ЛМ. Кн. зап. 43, Nr. 41, p. 94 (1558 m., Andrius Morštinas – Daugėlišio ir Opsos laikytojas).

²⁰ *Moterė* – E. Gudavičiaus pasiūlytas termino *жонка* vertimas – žr. *Gudavičius E.* Kaip reikėtų versti I Lietuvos Statuto žodžius *мужик* ir *жонка* // Lietuvos istorijos metraštis, 1983 metai / Vyr. red. B. Vaitkevičius. Vilnius, 1984, p. 114.

²¹ ABK. T. 36, Nr. 368, p. 316 (1582 m.).

²² LMAVB. RS. F. 256, b. 2126, l. 1 (1592 m.).

²³ LVIA. F. SA, b. 4612, l. 18 (1602 m.).

²⁴ ЛМ. ТБК 19, Nr. 21, p. 40 (1546 m. Mykolo Jėpimacho raktininkas); РИБ. Т. 20, Nr. 16, sk. 16 (1510 m. Marinos Macevičienės raktininkė); ABK. T. 36, Nr. 279, p. 232 (1582 m. Jurgio Volčičio pusbernis); ir kt.

²⁵ ABK. T. 36, Nr. 81, p. 77 (1582 m.).

nemini tame name buvus atskirą patalpą, skirtą tarnams. Tik pora šaltinių išskiria priemenę, kurioje „veikė“ tarnaitės. Tai buvo centrinė, paprasta patalpa su kaminu, iš kurios einant į vieną pusę būdavo patenkama į valgomąjį, o iš kitos – į mažesnę bajoro šeimos seklyčią²⁶. Įdomu, kad tokiose priemenėse, inventorių duomenimis, retai kada stovėjo suolai, nebuvo ir kitų baldų. Tad kurgi šie tarnai miegojo? Galbūt tarnai ar šeimynykščiai miegodavo šalia ponų jų kambariuose? Kaip rodo Vakarų Europos bajorų namų ūkio tyrimai, XVI a. namų aplinkoje iš tiesų dar nebuvo aiškios ribos tarp viešos ir privačios erdvės, todėl buvo visiškai normalu dalytis lova su kitais asmenimis – ponas galėjo ja dalytis su kitais bajorais, pažais ar liokajais²⁷. Panašų tarnų ir ponų santykį galime išvelgti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikų aplinkoje – sutiktume būrį kambarinių²⁸ ir haidukų, budinčių ir miegančių ponų prieškambarėje²⁹. O kuklesniame kelių patalpų bajoro gyvenamajame name galėjo kartu gyventi vienas ar keli artimiausi tarnai ar šeimynykščiai.

Netoli bajoro gyvenamojo namo kai kuriuose stambiuose dvaruose stovėjo atskiras „urėdininko namas“. Šis namelis nebuvo didelis – jį sudarė priemenė su dviem ar trimis patalpomis³⁰. Tačiau tai ryškiau-

šias urėdininko / vietininko (*врадникъ / наместникъ*) gyvenimo sodyboje liudininkas. Jame ar kituose pastatuose apsisėjęs urėdininkas čia gyvendavo nuolat, nes būtent jam būdavo patikima administruoti dvarą bajorui išvykus į kitą dvarą.

Kitas atskiras sodybos pastatėlis buvo skirtas nelaisvajai³¹ ar samdomai šeimynai. Tačiau ji, kuklesnė, – dengtą šiaudais, dvigalį pastatėlį su duonkepe krosnimi, galėtume išvysti beveik kiekvienoje bajoro kaimo sodyboje. Kai kurie šaltiniai jį taip ir įvardija – šeimynine (*челядня*)³², šeimynos gryčia (*грудня челядная*)³³ ar klėtele (*клетька челядная*)³⁴. Kiti šalti-

³¹ Šiame straipsnyje vartojami istoriografijoje nusistovėję „nelaisvosios šeimynos“ ir „nelaisvojo“ terminai. A. A. Baliulio naujo siūlymo „nelaisvajį“ vadinti „vergu“ (žr. *Baliulis A. A. Apie vergus ir kaimynus Kauno vaito 1561–1564 m. įrašų knygoje // Ministri historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai / Sud. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė. Vilnius, 2013, p. 271–282*) atsisakoma, atsižvelgiant į tai, jog terminas „nelaisvoji / nelaisvasis“ paprastai vartojamas greta „šeimyna, šeimynykštė / šeimynykštis“. Verta pabrėžti, jog šaltiniuose fiksuojama „nelaisvojo–laisvojo“ skirtis tuometinėje socialinėje tikrovėje atliko svarbų vaidmenį (žr. *Petrauskas R. Laisvi valstiečiai, laisvi bajorai, laisvas valdovas: laisvės sąvoka Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltiniuose XIV–XVI a. pradžioje // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis. Mokslinių straipsnių rinkinys. Skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui / Sud. R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius, 2012, p. 65–85*), tad termino „nelaisvasis“ vartojimas atspindi šią realiją.

³² LM. TBK 19, Nr. 133, p. 166 (1547 m. Jono Čižo Varnių dv.); ABK. T. 14, Nr. 41, p. 371 (1590 m. Teodoro Šaulos Kasino dv.); IA. Nr. 79, sk. 367 (1595 m. Žemaitijos žemės pakamario Vaitiekaus Radziminsko Taujėnų dv.); ir kt.

³³ IA. Nr. 104; sk. 431 (1596 m. Vaitiekui Žižnickiui perduodamo Erimaičių dv.); Nr. 132, sk. 493 (1598 m. Gabrielio Vinkos Ilgių dv.).

³⁴ LMAVB. RS. F. 43, b. 3894, l. 1 (1575 m. Jono Zavackio Juozapavo dvarelyje prie Adučiškio dv.); IA. Nr. 35, sk. 293–294 (1583 m. Jono Vinkos Peštuvėnų dv.); LMAVB. RS. F. 256, b. 4083, l. 1 (1600 m. Onos Tautvidienės Paverpenio dv.).

²⁶ Labai pasiturinčių bajorų namuose (nuo XVI a. antros pusės) būdavo įrengiamos ir kelios priemenės – 1591 m. Vožnikų dvaro gyvenamajame name jų buvo trys – žr. ABK. T. 14, Nr. 46, p. 401.

²⁷ *Neuschel K. B. Op. cit.*, p. 615–616.

²⁸ *Augustyniak U. Op. cit.*, p. 137.

²⁹ *Archivum Głównie Akt Dawnych. F. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów. Dz. XI, nr 37, s. 261* (Kristupo Radvilos nurodymai dėl susirgusio vaikelio priežiūros XVII a. pirmoje pusėje).

³⁰ LMAVB. RS. F. 256, b. 1899, l. 2 (1591 m. Stanislovo Čižo Lentupio dvare); b. 2317, l. 1 (1637 m. Elžbietos Šimkevičiūtės Karaševičienės Kozakovščyznos dv.).

niai dar labiau konkretina – minima gryčia, kur gyvena rykūnė³⁵, seklytėlė rykūnei gyventi ir pieno produktams laikyti kepyklos pastate³⁶, taip pat svirneliai, kur rykūnė turi savo podėlius³⁷, o stambiame dvare – ir namelis, kur „gyvena skalbėjos ir audėjos“³⁸. Toks šeimynos pastatas stovėjo pagrindiniame kieme, vadinasi, netoli ponų gyvenamojo namo. Tik nuo XVI a. antros pusės stambių dvarų sodybose, turinčiose trijų kiemų struktūrą, šeimynykščių, prižiūrinių gyvulius, namas imtas statyti tolėliau – atskirai atitvertame dvarelio kieme. Tokį reprezentacinės ir ūkinės erdvės atribojimą ir netgi ūkinių kiemų atitolinimą lėmė dvaro kiemo reprezentacinės funkcijos sustiprėjimas, sąlygotas savininko ekonominių galimybių ir idėjų iš Vakarų Europos sklaidos³⁹.

Pagrindiniame dvaro kieme buvo ir kitos tarnų bei šeimynykščių „erdvės“. Tai kepykla, virtuvė, bravoras, salyklinė ir *ažnyčia*⁴⁰ – atskiri pastatai, kuriuose ponams buvo gaminamas maistas ir gėrimai. Svarbu pažymėti, kad kepykla ar gryčia su duonkepe krosnimi paprastai reiškė ir šeimynos gyvenamąjį namą, taip pat šaltinių įvardijamos „šeimyninės“ viename gale būdavo kepykla. Tai ypač ryškiai rodo šei-

mynykščius buvus duonos ponui kepėjus. Kiti minėti pastatai nusako atskiras vietas, kuriose gaminamas valgis, verdamas alus, ruošiamas salyklas. Toks tarnų ir šeimynykščių darbo vietų išskaidymas susijęs su pastatų diferenciacijos pagal jų funkcijas principu. Tačiau XVI a. pabaigoje–XVII a. stambesniuose dvaruose, sklindant idėjoms iš Vakarų Europos, imti statyti daugiafunkciami pastatai (virtuvė su kepykla ir seklyčia, bravoras su pirtimi, salyklinė bei seklytėlė aludariui ir pan.)⁴¹, todėl šeimynykščių ar tarnų „darbo vieta“ tapo labiau centruota.

Taigi, aptariamam laikotarpiu tarnai ir šeimynykščiai gyveno ir dirbo pagrindiniame dvaro kieme. Jame buvo keletas atskirų pastatų, skirtų konkrečioms patarnaujantiems asmenims ir / ar konkrečiam darbui atlikti. Šiuose pastatuose ir pačiame kieme kasdieną zujantys patarnaujantieji buvo artimiausia bajorų socialinė aplinka. Tik gyvulius prižiūrintys šeimynykščiai nuo XVI a. antros pusės stambiuose dvaruose gyveno ir veikė tolėliau nuo savo ponų.

2. Tarnų ir šeimynykščių funkcijos bajorų namų ūkyje

Atkurtas sodybos vaizdinys su konkrečiomis tarnų ir šeimynykščių „darbo vietomis“ pateikia tik kelias užuominas, ką jie ten veikė. Palyginti nedaugelis įvairaus pobūdžio šaltinių supažindina su kiekvienu šeimynykščio ir tarno funkcijomis.

Pagrindinę funkciją – administravimą – vykdė sodyboje gyvenęs bajoriškos kilmės urėdininkas (*владникъ*), kurio

³⁵ IA. Nr. 59, sk. 309 (1591 m. Ivano Ilgovskio Viduklės dv.).

³⁶ ABK. T. 14, Nr. 64, p. 500 (1594 m. Elžbietos Kęstarietinės Dubėnų dv.).

³⁷ LMAVB. RS. F. 256, b. 4078, l. 1–2 (1598 m. Jono Tuganovskio Pavandenės dv.).

³⁸ XVII a. Lt. inv., Nr. 13, p. 84 (1619 m. Žemaitijos vėliavininko Jurgio Šemetos Šiaulėnų dv.).

³⁹ *Puodžiukienė D.* Istoriniai šaltiniai XVI–XX a. pradžios medinės dvarų sodybų architektūros tyrinėjimuose // Lietuvos dvarai: kultūros paveldo tyrinėjimai / Sud. A. Andriulytė, R. Butvilaitė. Vilnius, 2009, p. 82.

⁴⁰ *Ažnyčia* – vieta, kur buvo ir daiginamas, ir džiovinamas salyklas – žr. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Sirvydas. Dictionarium trium linguarum / Red. A. Lyberis. Vilnius, 1979, p. 686.

⁴¹ Apie „virtuvinius namus“ žr.: *Puodžiukienė D.* Op. cit., p. 82.

kompetencija valdant dvarą buvo didžiausia⁴². Jam pavaldus tįjūnas (*тѣвун*) taip pat buvo svarbus asmuo – jis vadovavo dvaro ūkiui ir prižiūrėjo valdinių prievolių atlikimą⁴³. Kitaip nei urėdininkas, tįjūnas gyveno kaime, tačiau nuolat lankydavosi bajoro sodyboje, nes jo funkcijos apėmė ir „vadovavimą“ kluonui⁴⁴, kai kada – ir raktų laikymą⁴⁵. Tam tikra „namų ūkio“ administracijos dalis neretai būdavo suteikiama tarnybininkių kompetencijai. Istoriografijoje išvelgiama, kad jos buvo bajoriškos kilmės kambarinės arba auklėtinės⁴⁶. Kiti šaltiniai mini tarnybininke buvus ir nelaisvąją šeimynykštę⁴⁷, taip pat fiksuoja platesnę jos veiklos sferą: valdovo dvarionio Ščastno Viaževičiaus tarnybininkė Tomila prižiūrėjo jo ir žmonos išdą⁴⁸, Stanislovo Maikovskio tarnybininkė Kachna „savo rankose turėjo“ visus jo daiktus⁴⁹, o minėta tarnybininkė Jadvyga Pokusianka „savo rankose turėjo“ visą namų ūkį ir laikė raktus nuo kamarų, klėčių, skrynių bei visokio turto⁵⁰. Kituose dvaruose panašios funkcijos buvo suteikiamos raktininkams ar raktininkėms. Pavyzdžiui, Mykolo Jepimacho

raktininkas Michalecas, kuris jam tarnavo nuo penkiolikos metų, turėjo raktus nuo viso turto: privilegijų, aukso, sidabro, drabužių ir šventenybių⁵¹. Raktininkių funkcija taip pat buvo išdo priežiūra⁵², nors tik ja neapsiribojo – štai Stanislovas Fridrichavičius buvo pasiuntęs savo raktininkę į miestelio turgų pirkti gyvulių⁵³. Neretai toks „namų ūkio“ valdymas ir raktų laikymas galėjo būti sutelktas šeimynykštės rykūnės rankose⁵⁴. Toks jos vaidmuo išryškintas ir 1544 m. valdovo nuostatuose, kurie skelbė, kad, dvare nesant ponui, jam skirtas šaukimas į teismą turi būti įteiktas jo urėdininkui, tįjūnui arba rykūnei⁵⁵.

Asmeninį patarnavimą ponams atliko arčiausiai buvę tarnai ir šeimynykščiai. Bajorų gyvenamajame name gyvenusių minėtų įvairaus socialinio statuso tarnaičių funkcija kaip tik ir buvo tokia. Jos prižiūrėjo vaikus, slaugė susirgusius ar pasenusius „šeimininkus“, vykdė įvairius jų paliepimus, pavyzdžiui, Teodoro Steponavičiaus žmona siuntė moterę valdinę (*жонку подданую*) kaimynui pranešti apie namų

⁴² Kasperczak S. Op. cit., s. 218.

⁴³ Ibidem, s. 217. Apie tįjūno termino genezę ir sampratą žr. Saviščevas E. Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais. Vilnius, 2010, p. 109–112.

⁴⁴ Kasperczak S. Op. cit., s. 200.

⁴⁵ LM. TBK 19, Nr. 69, p. 97 (1547 m. valdovo dvarionio Borkos Žabos Mitkavičių dv.); ABK. T. 21, Nr. 393, p. 250 (1557 m. Marijos Tarusienės Meliaškavičių dv.); РИБ. Т. 20, Nr. 72, sk. 1331 (1519 m. Teodoras Svatoša).

⁴⁶ Saviščevas E. Tarnybininkai.

⁴⁷ LIIR. F. 4, b. 178, Nr. 92, l. 114 (1566 m. Vasilis Ilgovskienės).

⁴⁸ LM. TBK 19, Nr. 95, p. 123 (1547 m. Bucevičių dv.).

⁴⁹ LM. TBK 37, Nr. 18, p. 40 (1556 m. Vedmos dv.).

⁵⁰ LVIA. F. SA, b. 4612, l. 18 (1602 m.). Taip pat žr. LM. TBK 37, Nr. 18, p. 40 (1556 m. Stanislovo Maikovskio Vedmos dv.).

⁵¹ LM. TBK 19, Nr. 21, p. 40 (1546 m.). Apie raktininką taip pat žr.: LM. TBK 6, Nr. 345, p. 237 (1542 m. kunigaikščio Jurgio Borovskio, Ariogaloje); LM. TBK 19, Nr. 69, p. 97 (1547 m. valdovo dvarionio Borkos Žabos Viazano dvare); LM. Užr. 19, Nr. 132, p. 147 (1536 m. valdovo dvarionio Stanislovo Lvovičiaus Lintupio dv.); Žemaitijoje raktininkas priklausė tįjūno administracijai – žr. Saviščevas E. Žemaitijos savivalda, p. 212.

⁵² Kasperczak S. Op. cit., s. 210. Taip pat žr.: РИБ. Т. 20, Nr. 16, sk. 16 (1510 m. Marinos Macevičienės); ABK. T. 17, Nr. 922, p. 371 (1541 m. valdovo dvarionio Bogušo Tarusos).

⁵³ LVIA. F. SA, b. 4623, l. 169 (1609 m. Tatiškių dv., pasiuntė į Balnikų miestelį). Taip pat žr. ABK. T. 18, Nr. 83, p. 67 (1589 m. Epimacho Buchavičiaus Buchavičių dv.).

⁵⁴ Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, p. 98.

⁵⁵ РИБ. Т. 30, Nr. 2, sk. 128–129. Panaši nuostata įrašyta ir Pirmojo Lietuvos Statuto išplėstinėje redakcijoje – žr. PLS, VI sk., 3 str., p. 180.

smurtą⁵⁶. Kituose dvaruose ponai siuntinėdavo savo pusbernį. Minėtas Novoselokų dvaro sodyboje gyvenęs pusbernis buvo pasiūstas pasitikti važnį ir pranešti apie pono ligą; Mykolas Petraškevičius savo pusbernį su rykūne naktį siuntė į klėtį alaus⁵⁷, Ščastnas Liulys pusbernį buvo palikęs saugoti žmoną ir turta⁵⁸. Be to, kilmingiems pusberniams ponas pavesdavo prižiūrėti šeimynykščių darbą kepykloje⁵⁹ ar ariančius darbininkus⁶⁰. Pasiturinčio bajoro sodyboje įvairioms paslaugoms ponui teikti sukiodavosi ir keletas jo tarnybininkų⁶¹.

Kita bajoro šeimos aptarnavimo funkcija buvo rūpinimasis ponų ir urėdininkų drabužių švara. Tai buvo viena iš dvaro šeimynykščių pareigų⁶². Tačiau šaltiniuose ši funkcija ryškiau neatsispindi. Tik XVI a. antros pusės šaltiniuose randame „skalbėjos“ (*нрачка*) terminą, liudijantį apie atsirandančią didesnę namų ūkio darbų specializaciją. Kita vertus, skalbėjos dažniau minimos kalbant apie pasiturinčių bajorų namų ūkius⁶³. Kad šeimynykštės drabužius skalbdavo prie sodybos esančiuose tvenkiniuose, patvirtina teismo byla – nelaisva moterė ir merga su

draugėmis (*с товарищукми*) prie dvaro vartų tvenkinėlyje skalbė drabužius, bėda ta, kad tai darė ne savo ponų tvenkinyje ir dargi sumušė to dvaro ponią, reikalavusią tvenkinėlį palikti ramybėje⁶⁴.

Egzistenciškai svarbiausia namų ūkio funkcija – valgio ir gėrimų gaminimas – dvaruose būdavo patikima įvairaus statuso asmenims. Virtuvėse ir kepyklose paprastai dirbdavo šeimynos moterės ir mergos⁶⁵ arba bernas virėjas (*кухарь*)⁶⁶, virėjo padėjėjas (*кухма, кухтик*)⁶⁷. Kai kada tokios funkcijos būdavo suteikiamos valstietiškos kilmės tarnams – šaltiniuose minimi specialūs tarnai: virėja⁶⁸, virėjo padėjėjas⁶⁹ ir kepėjas (*некапча*)⁷⁰. Įdomu, kad prirėikus virtuvėje padėti gaminti valgį turėjo kaime gyvenę valstiečiai, kurie tokią paslaugą laikė savo prievole⁷¹. Pasiturinčių bajorų namų ūkyje valgio ruošą rūpindavosi bajoriškos kilmės virėjai – jų tarnybininkai⁷². Greičiausiai šių patarnau-

⁵⁶ ABK.T. 36, Nr. 404, p. 345 (1582 m. Požaričių dv.).

⁵⁷ ABK. T. 26, Nr. 611, p. 470 (1586 m.).

⁵⁸ LVIA. F. SA, b. 4612, l. 12 (1602 m. Dubniškių dv.). Turto priežiūra, patikint raktus, buvo paskirta ir Jurgio Volčioko pusberniui – žr. ABK. T. 36, Nr. 279, p. 232 (1582 m.).

⁵⁹ LVIA. F. SA, b. 4620, l. 717 (1624 m.).

⁶⁰ LVIA. F. SA, b. 4623, l. 55 (1609 m. Vaitiekaus Milkovskio Širnickių dv.).

⁶¹ *Saviščevas E.* Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje // Istorijos šaltinių tyrimai / Sud. A. Dubonis. T. 2. Vilnius, 2010, p. 203.

⁶² *Kasperczak S.* Op. cit., s. 210.

⁶³ IA, Nr. 47, sk. 281 (1587 m. Elžbietos Kelpšienės Upytės dv.); LIIR. F. 4, b. 164, Nr. 257, l. 613 (1615 m. Galinos Zaleskienės); XVII a. Lt. inv., Nr. 13, p. 84 (1619 m. Žemaitijos vėliavininko Jurgio Šemetos Šiaulėnų dv.).

⁶⁴ LMAVB. RS. F. 256, b. 1984, l. 1 (1545 m. Jono Volodkevičiaus Vaistamo dv.).

⁶⁵ *Butėnas D.* Dvarų šeimynos Lietuvoje, p. 192. Taip pat žr. LVIA. F. SA, b. 4620, l. 344 (1624 m. Danieliaus Bouslavo Gelvonų dv.).

⁶⁶ IA. Nr. 64, sk. 334 (1592 m. Jono Skaševskio Kurtuvėnų dv.).

⁶⁷ LMAVB. RS. F. 256, b. 3990, l. 2 (1571 m. Jono Matavičiaus Milžavėnų dv.); IA. Nr. 47, sk. 281 (1587 m. Elžbietos Kelpšienės Upytės dv.); Nr. 78, sk. 367 (1594 m. Zofijos Montigailienės Baptino dv.); Nr. 149, sk. 548 (1600 m. Petro Adamkavičiaus Kolainių dv.).

⁶⁸ ABK. T. 26, Nr. 173, p. 105 (1585 m. Jono Aleksandravičiaus Pamūšio dv.).

⁶⁹ LM. TBK 6, Nr. 28, p. 40 (1528 m. Stanislovo Michnavičiaus); LVIA. F. SA, b. 4629, l. 185 v. (1612 m. Jono Levono virėjo padėjėjas Mykolas Botianavičius iš Želviško kaimo).

⁷⁰ LM. TBK 10, Nr. 248, p. 156 (1541 m. Onos Tretiničienės).

⁷¹ LVIA. F. 1280 (Radvilos), ap. 1, b. 579, l. 3 (1624 m. Jono Kamenskio Vielešinių dv.).

⁷² *Kasperczak S.* Op. cit., s. 210. Taip pat žr. ABK. T. 17, Nr. 989, p. 409 (1556 m. Motiejaus Bistrickio Čarlenkos dv.).

jančiųjų darbo pobūdis buvo toks, kaip ir „kepėjo maskvėno Simono“, kuris daugiau nei ketverius metus „šeimininko“ lėšomis buvo mokomas ir virėjo, ir kepėjo amato⁷³. Iš turimų tik nedaugelis šaltinių mini vienoje sodyboje dirbusius ir virėją, ir kepėją⁷⁴ ar virėjo padėjėją ir kepėją⁷⁵. Gėrimus gaminusį tarną šaltiniai įvardija kaip aludarij (*пивоварець*). Nors bravoruose neretai būdavo verdamas ne tik alus, bet ir midus, ir degtinė, tokios tarnų specializacijos bajorų namų ūkiuose, matyt, nebuvo. Aludariai paprastai buvo bernai arba samdiniai valstiečiai⁷⁶. Tokių tarnų bajoras turėjo ne vieną – Abraomo Meleškos Devetkavičių bravore dirbo du aludariai – Oltuchas ir Garasimas Mincevičius⁷⁷. Matyti, kad gaminant valgį ir kepanč duoną, ryškaus lyčių darbo pasidalijimo nebuvo, tačiau aludariais minimi tik vyrai.

Namų ūkio samprata apėmė ir įvairius amato darbus. Šitaip būdavo apsirūpinama „namų darbo“ patiesalais ir staltiesėmis⁷⁸ ar netgi baldais⁷⁹. Analizuotuose aptariamo laikotarpio šaltiniuose fiksuojamos būtent įvairius audinius ir patiesalus audusios ar drabužius siuvusios įvairios amatininkės: verpėja (*тонкопрядница, прятка*)⁸⁰, au-

dėja (*ткачка*)⁸¹ ar audėjas bernas⁸², siuvėja (*швачка*)⁸³, kilimininkė (*коверница*)⁸⁴, auksasiuvė (*золотошвея*), raštaaudė (*бралья*)⁸⁵, dažytoja (*forbotnica*)⁸⁶. Neretai vienoje sodyboje dirbo kelios tuo pačiu ar skirtingais minėtais amatais užsiimdavusios šeimynykštės.

Prie dvaro arklidžių, kaip teigiama istoriografijoje, darbavosi specialūs bajorų tarnai – arklininkai (*коных*)⁸⁷ ar Pirmajame Lietuvos Statute minimi žirgininkai (*машталер*)⁸⁸. Tai buvo bajoro „žmonės“, kurie ganė, prižiūrėjo pono žirgus ir atliko kitas prievoles, kurias vykdyti padėdavo šeimynykščiai⁸⁹. Iš tiesų XVI a. pirmoje pusėje pasiturinčio bajoro Motiejaus Bistrickio arklidėse dirbo žirgininkas čigo-

⁸¹ LM. TBK 19, Nr. 2, p. 40 (1546 m. Mykolo Jepimacho Ratamo dv.); *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. Tekstai. Kaunas, 1941, p. 196 (1634 m. Jotainių dv.).

⁸² LMAVB. RS. F. 256, b. 2261, l. 1 (1552 m. Suslovos dv.); LIIR. F. 4, b. 164, Nr. 259, l. 618 (1616 m. Žygimanto Songailos nelaisvas šeimynykštis, kurį jis pardavė Jokūbui Taujenskiui); LVIA. F. SA, b. 4662, l. 796 (1640 m. Jono Bužinskio šeimynykštis auklėtinis, audėjo amato išmokytas pono sąskaita, Gelvonų dv.).

⁸³ LM. TBK. 10, Nr. 253, p. 161 (1541 m. Onos Mikalojienės Zenovjavičienės); LVIA. F. SA, b. 4605, l. 242 (1571 m. valdovo žemionio Mikalojaus Jonavičiaus); LIIR. F. 4, b. 159, Nr. 184, l. 403 (1595 m. Jurgio Blusio); Nr. 201, l. 448 (1596 m. Simono Bialskio); ir kt.

⁸⁴ LM. TBK 10, Nr. 228, p. 142 (1541 m. Zofijos Jurgienės Petraševičienės); LM. TBK 19, Nr. 21, p. 40 (1546 m. Mykolo Jepimacho Ratamo dv.); LMAVB. F. 256, b. 2063, l. 1 (1555 m. Andriaus Chrščonavičiaus Merecko dv.); LIIR. F. 4, b. 178, Nr. 111, l. 153 (1579 m. Motiejaus Čižo Varnių dv.); b. 159, Nr. 201, l. 448 (1596 m. Simono Bialskio).

⁸⁵ LM. TBK 19, Nr. 21, p. 40 (1546 m. Mykolo Jepimacho Ratamo dv.).

⁸⁶ *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai, p. 196 (1629 m. Pupėnų dv.).

⁸⁷ *Butėnas D.* Rykūnė, p. 243.

⁸⁸ Первый Литовский Статут (1529) / С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс. Вильнюс, 2004, XI sk., 1 str., p. 268 (vertimas: PLS, XI sk., 1 str., p. 235).

⁸⁹ *Kasperczak S.* Op. cit., s. 197, 199.

⁷³ LIIR. F. 4, b. 178, l. 193 (1584 m. Bieliūnų dv.).

⁷⁴ LM. TBK 19, Nr. 21, p. 40 (1541 m. valdovo dvarionio Mykolo Jepimacho Ratamo dv.); ABK. T. 17, Nr. 263, p. 107 (1540 m. pilies raktininko Luko Grinkevičiaus žmonos).

⁷⁵ ABK. T. 22, Nr. 389, p. 201 (1566 m. Abraomo Meleškos Devetkavičių dv.).

⁷⁶ *Kasperczak S.* Op. cit., s. 209.

⁷⁷ ABK. T. 22, Nr. 389, p. 201 (1566 m. Devetkavičių dv.).

⁷⁸ IA. Nr. 44, sk. 18 (1586 m. Martyno Dunausko Šilėnų dv.); Nr. 92, sk. 401 (1596 m. Jono Gruzdzio Kiaunorų dv.); LMAVB. RS. F. 264 (Karazija Povilas), b. 717, l. 1 (1631 m. Vaitiekaus Vismanto Pašiaušės dv.); ir kt.

⁷⁹ *Saviščevas E.* Apie bajorų gyvenimą, p. 203.

⁸⁰ ABK. T. 22, Nr. 447, p. 237 (1566 m. Melniko seniūnaičio Andriaus Techonovskio Serebrisko dv.).

nas Bubenicis⁹⁰, o našlei Onai Jokūbienei Kuncevičienei tarnavo du arklininkai⁹¹. Kaip atskira tarnų kategorija minimi ir vežikai (*возницы*)⁹². Šaltiniai atskleidžia, jog XVI a. antros pusės ponų vežikai buvo jų valdiniai valstiečiai⁹³ arba samdomi šeimos bernai⁹⁴. Kadangi šaltiniuose pateikiami duomenys apie minėtus tarnus yra gana reti, galime manyti, kad nelabai pasiturinčių bajorų sodybose šias funkcijas iš tiesų atliko būtent šeimynykščiai.

Neabejotina nelaisvosios ar samdomos šeimos funkcija buvo gyvulių priežiūra. Pagrindinį vaidmenį čia atliko rykūnė (*рыкуня*)⁹⁵. Ji prižiūrėjo sodybos tvartuose laikytas karves, avis, kiaules ir naminius paukščius, gamindavo pieno produktus. Bet neretai jos funkcijų spektras išsiplėsdavo – rykūnė virė maistą dvaro šeimynai⁹⁶, buvo siunčiama į klėtį alaus⁹⁷, ėjo į mišką (*в номпебе* – greičiausiai malkų ugniakurui arba uogų ir grybų, nes buvo birželis)⁹⁸ arba su kitomis moterėmis ir mergomis grėbė šieną⁹⁹. XVII a. į jos pa-

reigas įėjo ir paukštienos bei daržovių tiekimasis ir plunksnomis¹⁰⁰. Apskritai, kaip pirmiau minėjome, rykūnė neretai vadovavo visam namų ūkiui. Dvare laikant daug gyvulių, rykūnei į pagalbą būdavo paskiriamos dvaro mergos, kurios šėrė gyvulius ir padėjo atlikti kitus darbus. Gyvulius prižiūrėti padėdavo ir šeimos vaikai¹⁰¹. Pavyzdžiui, Linkuvos dvaro namų ūkyje dirbo rykūnė ir „mažas vaikas Grigutis, nelaisvas pienuo (*насмухъ*)“¹⁰². Kitur piemenys buvo ir suaugę bernai¹⁰³, nebūtinai gyvenę bajoro sodyboje. O Zofijos Jurgienės Petraševičienės, gyvenusios XVI a. pirmoje pusėje, nelaisvasis šeimynykštis buvo šunininkas (*псырец*)¹⁰⁴.

Netoli už dvaro kiemo buvusių daržų sodinimas, priežiūra ir derliaus nuėmimas buvo dar viena šeimos moterių funkcija¹⁰⁵. Pavyzdžiui, Ambraziejaus Gliničiaus „namų šeimyna“ kartu su ponija darže sėjo pupas ir pastarnokus¹⁰⁶.

Taigi, bajorų namų ūkis aprėpė visą spektrą funkcijų, užtikrinančių sotų, saugų ir gana „patogų“ kasdienį bajorų gyvenimą. Tarnai ir šeimynykščiai atliko ne tik tuos darbus, kurie nekūrė jokio produkto, ar gamino tik greit suvartojamus produktus, bet užsiimė ir tvaresnių daiktų gamy-

⁹⁰ ABK.T. 17, Nr. 989, p. 409 (1556 m. Čarlenkos dv.).

⁹¹ LM. TBK 4, Nr. 269, p. 229 (1528 m.).

⁹² *Saviščevas E.* Žemaitijos savivalda, p. 211.

⁹³ LVIA. F. SA, b. 4605, l. 31 (1596 m. Merkelio Daugėlos Nemenčinės dv.).

⁹⁴ ABK. T. 14, Nr. 50, p. 431 (1592 m. Zaporsko Kolačkavičiaus Kolačkavičių dv.); LIIR. F. 4, b. 159, Nr. 164, l. 343 (1593 m. J. Žalčio); ABK. T. 14, Nr. 78, p. 548 (1596 m. Mykolo Paškevičiaus Gaurės dv.); LMAVB. RS. F. 256, b. 3831, l. 1 (1638 m. Reginos Šostovickaitės-Venckevičienės Gudiškių dv.).

⁹⁵ Lietuviškas „rykūnės“ terminas sietinas su žodžiu „rykauti“, t. y. valdyti, tvarkyti, šeiminkauti, rikiuoti – žr. Lietuvių kalbos žodynas. T. 11 / Red. K. Ulvydas. Vilnius, 1978, p. 600.

⁹⁶ *Butėnas D.* Rykūnė, p. 243–245.

⁹⁷ ABK. T. 26. Nr. 611, p. 470 (1586 m. Mykolo Petraškevičiaus).

⁹⁸ LIIR. F. 4, b. 178, Nr. 55, l. 60 (1555 m. Mikalojaus Aleksejavičiaus Užžugirio dv.).

⁹⁹ LIIR. F. 4, b. 159, Nr. 201, l. 448 (1596 m. Simono Bialskio).

¹⁰⁰ *Butėnas D.* Rykūnė, p. 246.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 244.

¹⁰² XVII a. Lt. inv. Nr. 3, p. 16 (1604 m. Stanislovo Vidros).

¹⁰³ LM. TBK. 11, Nr. 50, p. 61 (1542 m. Jono Maštvilavičiaus Amlišavos dv.); IA. Nr. 35, sk. 234 (1583 m. Jono Vinkos Peštuvėnų dv.); LIIR. F. 4, b. 178, Nr. 129, l. 212 (1584 m. Stanislovo Radvilavičiaus Gaižuvo dv.); b. 159, Nr. 149, l. 276 (1590 m. Daratos Tamošienės piemenė) ir kt.

¹⁰⁴ LM. TBK 10, Nr. 228, p. 142 (1541 m.).

¹⁰⁵ *Butėnas D.* Dvarų šeimos Lietuvoje, p. 191–192.

¹⁰⁶ ABK. T. 1, Nr. 12, p. 293 (1621 m.).

ba, nors tik namų ūkio poreikiui. Šiuos darbus atliko keli šeimynykščiai ir vienas ar daugiau specialių tarnų – tai priklausė nuo bajoro turtinės stratos. Dažnai vienas asmuo namų ūkyje atlikdavo kelias funkcijas ir dar prisidėdavo prie lauko darbų – net ir tarnybininkė, ją šaltiniai mini laukuose pšovus kviečius¹⁰⁷, arba rykūnė-kilimininkė, grėbusi šieną¹⁰⁸. Tai rodo, jog tarno ar šeimynykščio funkcijos nebuvo griežtai apibrėžtos, nors tam tikra darbo specializacija jau egzistavo. Minėtiems darbams atlikti bajoro namų ūkyje būdavo sutelkti įvairaus socialinio statuso asmenys. Tai buvo įsigyti, pavaldėti ar gauti dovanų nelaisvieji šeimynykščiai ar laikinai nelaisvaisiais tapę skolininkai, tarnai, pasamdyti iš valstiečių ar daržininkų (nuo XVI a. antros pusės), augintiniai – valstiečių pamestinukai, dar kūdikiai priglauti bajorų namų ūkyje¹⁰⁹.

3. Mentalinė ir socioekonominė tarnų ir šeimynykščių darbo bajoro namų ūkyje reikšmė

Dar antikos laikais buvo išryškinta, kad žmogus gali rūpintis aukštesniais dalykais – viešaisiais reikalais – tik tada, kai jo kasdieniais poreikiais pasirūpina kiti. Tie „kiti“ visais amžiais buvo „namų ūkio įnamiai“, dirbę vien tik tenkindami savo ir savo šeiminių gyvybines reikmes, o mainais už vartojimą palikę šeiminiui

¹⁰⁷ ABK. T. 36, Nr. 307, p. 259 (1582 m. Tichono Vasilevičiaus Lozičių dv.).

¹⁰⁸ LIIR. F. 4, b. 159, Nr. 201, l. 448 (1596 m. Simono Bialskio pievoje).

¹⁰⁹ Įdomi teismo byla liudija, kad 1563 m. Martynas Golminavičius savo namuose, Plušeno dv., priglaudė ir „į nelaisvę paėmė“ ką tik gimusių valdinių dukrelę greitai po jos gimimo, dar visai mažą, buvusią vystytkuose, sergančią, paliktą mirti – žr. LMAVB. RS. F. 256, b. 3591, l. 2.

laisvę, laisvę skeistis jo potencialiam produktyvumui¹¹⁰.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoro namų ūkio kontekste jo tarnai ir šeimynykščiai suteikė jam laisvę dalyvauti politinėje veikloje, rūpintis savo šeimos gerove, saugoti savo paties bajorišką garbę. Šiuo požiūriu tarnų ir šeimynykščių darbo reikšmė tapo būtina bajoro garbės sąlyga, išlaisvinusi bajorus nuo „nugarbingo“ fizinio darbo. Tiesa, bajoro prestižą kėlė ne tik tarnų ir šeimynykščių darbas – tarną ar šeimynykščių turėjo ir prakutę miestiečiai ir net valstiečiai. Bajoro statuso reprezentacijai didesnę reikšmę turėjo kilmingi tarnybininkai, vykdę įvairias ne tik „centrinio namų ūkio“ funkcijas¹¹¹. Aukštą statusą žymėjo ir tarnybininkų, tarnų bei šeimynykščių skaičius, kuris Europos didikų dvaruose nuo XVI a. pabaigos iki XVII a. antros pusės smarkiai padidėjo¹¹². Tačiau toks bajoro statuso demonstravimo būdas aiškiai koreliavo su jo turtine padėtimi. Realybė buvo tokia, kad neturtingi bajorai net tik neturėjo tarnybininkų, bet ir patys dirbdavo laukuose (kad ir bajoro Tichono Vasilevičiaus žmona, su dukterimi ir tarnybininke pšovusi kviečius¹¹³).

Kita vertus, tarnai ir šeimynykščiai, nuolat gyvenę šalia savo ponų, galėjo būti suvokiami ne tik kaip „gyvybinių reikmių“ tenkintojai ar statuso reprezentacijos įran-

¹¹⁰ *Arendt H.* Žmogaus būklė / Iš anglų k. vertė A. Radžvilienė, A. Šliogeris. Vilnius, 2005, p. 84, 86.

¹¹¹ E. Saviščevo pateiktoje didikų „namų ūkio“ schemeje tai tarnybininkai, kurie veikė privačios žemėvaldos administracijoje, buvo pono teismo pagalbinis personalas, dalyvavo laikinai valdomų valdovo valdų administracijoje ar buvo karinės organizacijos dalis – žr. *Saviščevas E.* Tarnybininkai.

¹¹² *Augustyniak U.* Op. cit., s. 136.

¹¹³ ABK. T. 36, Nr. 307, p. 259 (1582 m. Loziščio dv.).

kiai, bet ir šeimos nariai. XVI–XVII a. Lenkijoje (kaip ir kitose Europos šalyse) bajorų šeimą sudarė tiek asmenys, kuriuos siejo giminystė, tiek po bendru stogu gyvenantys tarnai ir šeimyna¹¹⁴. LDK kontekste patys bajorai tarnus bei šeimynykščius taip pat laikė ir vadino savais „namais“ (*дом*)¹¹⁵. Tačiau LDK bajorų šeimos sampratos modelis dar laukia gilesnių tyrinėjimų, juolab kad šie santykiai būdavo ir ne tokie jau „šeimyniški“ šiuolaikine prasme. Pavyzdžiui, bajoras, pritrūkęs pinigų, perduodavo savo nelaisvą šeimynykštį kitam bajorui, ar, priešingai, šeimynykščiai, apvogę savo ponus ar dar kitaip jiems pakenkę, nuo jų pabėgdavo.

Tarnų ir šeimynykščių darbo socioekonominė reikšmė susijusi su samdomojo darbo plėtotės LDK tendencija. Ryškų postūmį tam davė Valakų reforma ir Trečiasis Lietuvos Statutas. Iki tol, XVI a. pirmoje pusėje, dvaruose dirbdavo gausios nelaisvosios šeimynos – vidutiniškai 7,1 suaugusio nelaisvojo šeimynykščio¹¹⁶. Šeimynykščiai čia gyvendavo šeimomis, tačiau ne visi – bajoro kaimo sodyboje. Kai kurie jų – šeimas sukūrę bernai – turėjo savo namus padvarėse. Po Valakų reformos jie faktiškai tapo baudžiaviniais valstiečiais, o iki tol bajoro sodyboje gyvenusiems bernams su šeimomis imta suteikti trijų margų žemės sklypelį – taip susiklostė daržininkų kategorija, potencialus samdinių šaltinis¹¹⁷. Be to, Trečiasis Lietuvos Statutas skelbė ryškų nelaisvųjų šeimynykščių

šaltinių apribojimą, iš keturių šaltinių paliekant tik vieną – karo belaisvius¹¹⁸. Taigi nelaisvąją šeimyną bajoro kaimo sodyboje keitė samdoma, vienišų asmenų dvaro šeimyna, kuriai būdavo mokamas piniginis ir natūrinis mokestis. Nepaisant to, nelaisvųjų darbas sodybose išliko ir XVII a. pirmoje pusėje. Iš dalies tai galėjo būti susiję su Statuto normos nepaisymu¹¹⁹, bet greičiau – su laikinosios nelaisvės institutu¹²⁰. Apskritai LDK nelaisvųjų darbas namų ūkyje išliko ilgiau nei kitose Europos šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje nelaisvieji buvo paversti baudžiauninkais XIII a.¹²¹, o aptariamuoju laikotarpiu namų ūkio darbus atliko būtent samdiniai: piemenys, bernai, virėjas, mergos tarnaitės ir piemenės¹²².

Išvados

XVI a. ir XVII a. pirmos pusės bajoro sodybą sudarė keletas atskirų pastatų, kuriuose gyveno ir dirbo tarnai ir šeimynykščiai: bajorų gyvenamasis namas, urėdininko namelis, šeimyninė / kepykla, virtuvė, bravoras, salyklinė ir *ažnyčia*. Statiniai buvo sukonzentruoti pagrindiniame dvaro kieme, tik stambiuose dvaruose nuo XVI a. antros pusės, matyt, Vakarų Europos pavyzdžiu gyvulius prižiūrinčių šeimynykščių trobesys imtas statyti toliau, atskirame dvarelis kieme.

¹¹⁸ TLS, XII sk., 21 str., p. 461.

¹¹⁹ *Butėnas D.* Rykūnė, p. 247.

¹²⁰ *Gudavičius E.* Lietuvos valstiečių įbaidžiavinimo procesas ir jo atsispindėjimas I Lietuvos Statute (1529), p. 286.

¹²¹ *Korta W.* Okres wczesnofeudalny (do połowy XIII w.) // *Historia chłopów polskich*. T. 1: Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej / Pod. red. S. Inglota. Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1970, s. 93.

¹²² *Izydorezyk-Kamler A.* Praca najemna na wsi Małopolskiej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku // *Kwartalnik historyczny*. R. XCVII. Nr. 12. Warszawa, 1990, s. 20.

¹¹⁴ *Wróbel E. E.* Chrześcijańska rodzina w Polsce XVI–XVII wieku. Między ideałem a rzeczywistością. Kraków, 2002, s. 216.

¹¹⁵ *Ворончук I.* Op. cit., c. 130.

¹¹⁶ *Kasperczak S.* Op. cit., s. 171 (autorius įtraukė 24-į 1536–1577 m. dvarų inventorių duomenis).

¹¹⁷ *Jurginis J.* Patriarchaliniai vergai Lietuvoje, p. 90.

Bajoro tarnai ir šeimynykščiai darba- vosi visą namų „gyvenimą“ aprėpusiose srityse: administravo (urėdininkas, tįjūnas, raktininkas, raktininkė, tarnybininkė, rykūnė), aptarnavo bajorų šeimą, t. y. patarnavo bajorams (įvairaus socialinio statuso tarnaitės, pusbernis, tarnybininkai), rūpinosi švara (skalbėja) bei valgio ir gėrimų ruoša (virėjas (-a), virėjo padėjėjas, kepėjas (-a), aludaris), taip pat prižiūrėjo ūkinius pastatus, kuriuose buvo saugomi bajorų daiktai, maisto produktai ar pašarai (tįjūnas, raktininkas, raktininkė, tarnybininkė), tvarkė gyvulių ir žirgų ūkį (rykūnė, šeimynos mergos ir vaikai, piemenys, tarnai arklaininkai / žirgininkai, vežikai), atliko įvairius amato darbus (verpėjos, audėjos, siuvėjos, kilimininkės, auksasiu- vės, raštaudės, audinių dažytojos) ir dirbo dvaro laukuose (tarnybininkė, šeimynykš- tės, bernai). Tačiau bajorų namų ūkiuose vyravo dar neryškios darbo specializacijos modelis – tarnų ir šeimynykščių funkcijos nebuvo griežtai apibrėžtos – jos buvo labai

įvairios, paprastai susipynusios, priklausiusios būtent nuo „šeimininkų“ sampratos ir poreikių. Dėl to minėtas funkcijas namų ūkyje galėjo atlikti ir tik keli šeimynykščiai.

Tarnų ir šeimynykščių darbas, patenkindavęs kasdienius bajoro namų ūkio poreikius, buvo būtina bajoro etoso sąlyga. Tačiau aukšto statuso reprezentatyvumą reiškė didesnis patarnaujančiųjų, ypač kilmingųjų, skaičius. Kartu bajoro sodyboje gyvenę tarnai ir šeimynykščiai buvo pati artimiausia bajoro socialinė aplinka – tai buvo jo „namai“. Dėl šio artimumo jie galėjo būti laikomi šeimos nariais, nes pagal tuometinę šeimos sampratą, susiklosčiusią visoje Europoje, šeimai priklausė ne tik giminyste susisaisę asmenys.

Bajorų namų ūkis, telkęs LDK visuomenės skirtingo socialinio statuso asmenis, buvo viso LDK „makropasaulio“ dalis. Konkrečiuose namų ūkiuose vykę procesai (pvz., samdos plėtotė) įkūnijo bendrus LDK vykstančius procesus.

WHAT DO WE MEET BEYOND THE GATES OF COUNTRY SEAT OF NOBLEMEN? THE SERVANTS IN THE NOBLEMEN'S HOUSEHOLD IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 16TH C. AND THE FIRST HALF OF THE 17TH C.

Neringa Dambrauskaitė

S u m m a r y

Which servants do we meet in the country seat of noblemen in the 16th century and the first half of the 17th century? Where did they live and what functions did they do? These questions are the important problems of the research of the noblemen's household. It includes both social and material aspects of the household's history. The object of this research – the servants, who lived in the country seats of noblemen. The concept of “nobleman” refers to the lower stratum of the noble class. The analysis of the important sources – inventories of noblemen's estates, judicial cases, Statutes and testaments in-

dicates that there were some buildings in the country seat, where servants lived and worked (a house of the noblemen, a house, where *вradникъ* lived, *челядня* or a bakehouse, a cuisine, a brewery and separate buildings, where malt was produced). There lived and worked servants of different social status: noblemen (*вradникъ*, *хлопец*, *служебники*), servants of peasantry and mostly servants of unfree or employed family of nobleman's estate. Their functions included administration (*вradникъ*, *тивун*, keyholder (*ключник/ ключница*), *служебница*, *рыкуня*), services for noblemen family: personal ser-

vice (servants-maids, *хлонец, служебники*), washing (laundress (*прачка*)), cookery (*cook (кухаръ)*), cook's assistant (*кухтик*), baker (*пекарца*), brewer (*пивоварец*)), supervision of noblemen's property (*тивун, ключник/ ключница, служебница*), handling of livestock farm (*рыкуня, unfree girls (девъки)*), herd (*пастухъ*), stableman (*конюх, маиталер*), coachman (*возница*)), organisation of handicrafts (spinner (*тонкопрядница, przqtka*),

weaver (*ткачка*), tailor (*швачка*), weaver of carpets (*коверница, золотошвея, браля, forbotnica*) and works in the fields (*служебница, unfree or employed women, girls and boys (паробки)*). Usually just a few servants worked in the nobleman's household. Consequently one person carried out some of these different functions. The work of servants was dedicated to the everyday needs of noblemen's household.

*Ѓteikta 2014 08 20
Parengta skelbti 2014 10 10*

JEW AS CREDITORS AND DEBTORS: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND POLAND IN THE 17–18TH CENTURIES

Darius Sakalauskas

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: darius.sakalauskas@yahoo.com

History of financial activities involving Jews in medieval and early modern Europe is a well-researched topic¹. It reflects a certain and noticeable Jewish involvement in capital markets, commerce and industry where lending and borrowing played a vital part. The importance of such Jewish involvement in credit operations is well echoed in Polish historiography²,

which clarifies Jews' position as creditors and debtors in certain periods, the involvement of Jewish communities in obtaining and issuing loans, usage of credit, links between Jews and peasants, noblemen, monasteries, etc. As for the Grand Duchy of Lithuania (hereafter *GDL*) until now mainly assumptions had been made on how Jews participated in credit operations, how they dealt with other people and how it shaped the whole economy. It constructs a situation when regularly conclusions for the whole Polish-Lithuanian Commonwealth (hereafter *PLC*) credit market are being made inclusively, despite using sources that come mainly from Poland³. In

¹ Naming just a few: *ASSIS, Yom Tov*. Jewish Economy in the Medieval Crown of Aragon, 1213–1327: Money and Power. Leiden, 1997, 261 p.; *Botticini Maristella*. A Tale of “Benevolent” Governments: Private Credit Markets, Public Finance, and the Role of Jewish Lenders in Medieval and Renaissance Italy // *The Journal of Economic History*. Vol. 60, No. 1 (Mar., 2000), p. 164–189.

² *Rosman Murray Jay*. The lords' Jews: magnate-Jewish relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the eighteenth century. Cambridge, 1991, 256 p.; *Kalik Judith*. Patterns of Contact between the Catholic Church and the Jews in the Polish-Lithuanian Commonwealth: The Jewish Debts // *Studies in the History of the Jews in Old Poland in Honor of Jacob Goldberg, Scripta Hierosolymitana*. 1998, Jeruzalė, p. 102–122; *Morgensztern Janina*. Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. Warszawa, 1967, 32 p.; *Rybarski Roman*. Kredyt i lichwa w ekonomji Samborskiej w XVIII wieku. Lwow, 1936, 132 p.; *Horn Maurycy*. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie

XVII w.: Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego. Warszawa, 1975. P. 160–204; *Goldberg Jakub*. Arenda i kredyt. Arendarz żydowski wobec żydów, mieszczan i władzy dominującej w małopolskich miasteczkach w XVIII wieku // *Rozdział wspólnej historii: studia z dziejów Żydów w Polsce* / Pod. red. Jolanta Żyndul. Warszawa, 2001. P. 59–70; *Rutkowski Adam*. Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV w. // *Przegląd Historyczny*. T. 70, z. 2, 1979, p. 267–284.

³ *Rosman M. J.* The lords' Jews: magnate-Jewish relations, 256 p.; *Kalik J.* The Jewish Debts, p. 102–22.

these cases the GDL particularity regarding Jews' involvement in credit market, if such exists, is neglected.

Therefore the article's purpose is to tackle this issue and deconstruct Jews' actions as creditors and debtors specifically in the GDL whilst comparing them with cases from Poland. In order to do this a wide range of sources are used encompassing legal history such as the Third Lithuanian Statute⁴ (hereafter *TLS*), statutory laws' set *Volumina Legum*⁵ and judicial documents from 2 separate towns in the GDL – *Žagarė*⁶ (Pol. *Żagare*) and *Biržai*⁷ (Pol. *Birże*), municipal records from various other towns⁸, visitation documents⁹, both Polish and the GDL Jewish communities' documents¹⁰ including their litiga-

⁴ Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego...: bez żadney odmiany, podług wydania wileńskiego, roku 1786. W Wilnie, 1786, 356 p. (TLS).

⁵ *Volumina Legum* (VL). (T. 1, 1859; T. 2, 1859; T. 3, 1859; T. 4, 1859; T. 5, 1860; T. 6, 1860; T. 7, 1860; T. 8, 1860) / Sud. Ohryzka J. Petersburg.

⁶ *Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751)* / Sud. Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis, Romualdas Firkovičius. Vilnius, 2003, 727 p.

⁷ *Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745* / Sud. Vytautas Raudeliūnas, Romualdas Firkovičius. Vilnius, 1982, 472 p.

⁸ Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. T. 3 *Kėdainiai* (sud. Antanas Tyla. Vilnius, 2002, 610 p.); T. 4 *Alytus* (sud. Antanas Tyla. Vilnius, 2006, 489 p.); T. 5 *Merkinė* (sud. Algirdas Baliulis. Vilnius, 2007, 676 p.); T. 6 *Trakai* (sud. Algirdas Baliulis. Vilnius, 2008, 702 p.).

⁹ *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.* / Sudarė ir parengė Vytautas Jogėla. Vilnius, 2001, 943 p.; *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m.*, atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu / Parengė Sigitas Jegelevičius. Vilnius, 2009, 296 p.

¹⁰ *Sejm Czterech Ziem. Źródła* / Ed. Jakub Kaźmierczyk Goldberg. Warszawa, 2011, 472 p.; *Областной Пинкос Ваада главных еврейских общин Литвы: собрание постановлений и решений Ваада (сейма) от 1623 до 1761 г.* / Под редакцией, с предисловием и примечаниями Семёна Марковича Дубнова. С.-Петербург. T. 1 (1623–1662), 1909, 324 p.; T. 2 (1664–1761), 1912, 16 p.

tions¹¹ and other isolated documents. The scope of these sources reveal complexity of the subject and the fact that none of the known material alone is able to showcase how Jews acted as creditors and debtors at certain places and times in the GDL. Although it would be hard to say that the source material used is already satisfactory for the topic, it can nevertheless reveal great up until now unknown details about the Jewish involvement in the GDL's credit market. Furthermore, it enables comparison of analyzed data with the conclusions made by a substantial number of Polish historiography's positions on the matter. Their cumulative conclusions are given when each article's topic is addressed.

The article encompasses research of legal and economic factors that were influential for Jewish credit operations. It includes a comparison of conditions under which Jews lent and borrowed in both the GDL and Poland. The article also encompasses reconstruction of Jews' credit network and analyzes whether it differed at all in both parts of the PLC. Lastly, article will include inquiry into types of credit used by Jewry, management of deposits and their variety, cost and purpose of loans. The research is limited to the 17–18th c. because of the steady rising of Jewry's population and influence to the economy at the time, visible change of borrowing and lending trends during the 17th c. and comparability due to a higher level of availability of the GDL material sources and Polish historiography for the chosen period.

Before setting out to complete the planned task, it is very important to identify the actual definition of credit. While

¹¹ LVIA, SA 3756 (F. 11, b. 1044), SA 3762 (F. 11, b. 1050); MAB RS, F. 43, b. 20757, 20947.

there is no precise concept (as in most cases in social sciences), and a lot of different methods, it could provoke a very long discussion on what to consider as a valid credit transaction. Therefore, I will define it, with a reference to Western and Polish historiography, and to the primary sources of the GDL, as a mutual agreement between at least 2 parties, according to which one is obliged to return agreed obligation on a specific time. Credit can be expressed in terms of money or kind, with or without interest, formalized in a written agreement or orally. It may have various functions and types, but the ones that will be related to Jewry will be analyzed separately further in the article.

Legal environment and economic factors that shaped Jewish credit operations in Polish-Lithuanian Commonwealth

Development of a legal system for Jews' credit operations in the GDL and Poland had similar patterns. This was due to the perceptive royal *Privilegium*, which was first given to Jewish communities in Poland in the middle of the 13th c.¹², and then reapplied to the Christianized GDL¹³. One of the features of these *Privilegium* was the amount of articles that regulated practices of Jews' money lending, which led some authors to believe that Jews at first were only money lenders and were invited into the country to provide loans to the court¹⁴. This assumption was di-

minished by Yitzhak Schipper, a leading historian on Jews economic history¹⁵. His arguments were based on a greater investigation of other economic activities (most notably trade), and the fact that the privilege was obtained by *ad petitiones Judaeorum*¹⁶, which for him suggested that it was necessity not only for the court, but also for Jews to guarantee effective debt recovery and its usage on trade. Perhaps, as notes another influential scholar on Jewish economic history Maurycy Horn, Y. Schipper emphasized the Jewish trade too much¹⁷, but nevertheless for us it is important to note that although money lending was favorably regulated in the aforementioned *Privilegium*, it was never a dominant Jews' occupation neither in Poland nor the GDL.

It is certainly true for the GDL. While some authors believed that Jews were performing various banking activities since their first community was given establishment privilege at the end of the 14th century¹⁸, I would be rather cautious and suggest, as done Y. Schipper¹⁹, that in the GDL there were no professional bankers *per se* at all (not discounting few well-known figures who actively engaged not only in financial activities, but in trade and leasing²⁰) and that Jews were issuing

¹² *Wyrozumski Jerzy*. Jews in Medieval Poland // The Jews in Old Poland 1000–1795. London, 1993. P. 14.

¹³ *Šiaučiušaitė-Verbickienė Jurgita*. Žydai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: sambūvio aspektai. Vilnius, 2009. P. 80–81.

¹⁴ Eg. *Šalčius Petras*. Raštai: Lietuvos prekybos istorija. Vilnius, 1998. P. 26.

¹⁵ *Litman Jacob*. The economic role of Jews in Medieval Poland : the contribution of Yitzhak Schipper. Lanham, 1984. P. 118–120.

¹⁶ *Ibid*. P. 121.

¹⁷ *Horn M*. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. P. 160.

¹⁸ *Žilėnas Alfonsas*. Bankininkystės užuomazgos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje // Pinigų studijos, Vol. 1, 1998. P. 59.

¹⁹ *Litman J*. The economic role of Jews in Medieval Poland. P. 142.

²⁰ *Šiaučiušaitė-Verbickienė Jurgita*. Michelis Jezofovičius – žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės verslininkas (XV a. pabaiga – XVI a. pirmasis treč-

mainly smaller credits²¹. Favorable legislation concerning Jewish money lending remained in the GDL until the formation of PLC (with short exception during the rule of Alexander). A different situation existed on the kingdom's soil, where already in 1423 indebted nobility persuaded the king to issue the statute of Warta "...forbidding Jews to lend money on mortgages and promissory notes²²". It was effective in the Greater and Little Poland, decreasing the number of credit transactions of Jews significantly after the issue of statute, while less developed regions such as Mazovia and Red Ruthenia remained open to the financial injections Jews could provide²³.

While the aforementioned restrictions remained in Poland coming into the 17th c., Jews in the GDL had only to obey a rule not to take blooded, wet and saint clothes as pledges for loans which was regulated in their initial *Privilegium* and later confirmations. With a creation of the PLC and a confirmation of the TLS in 1588 no significant alterations were done, just the Jews in the GDL had to respect provisions stated in the TLS, one compulsory source of law for all social *strata* in the GDL. Concerning crediting practices, Jews should have been accustomed quite well to the TLS legislations, as the latter was mainly based on given Jewish privileges and their provisions²⁴. The TLS mainly foresaw the law of pledging²⁵ (Pol. *Prawo zastawu*) for

both movable and immovable property, with core feature of the latter being its eternity. It meant that even though pledged immovable property would go to a creditor for a certain time, in case of failure to pay on time it wouldn't become *de jure* a property of a lender (unless stated so in the agreement), but would have various buyout clauses. That said, expropriation of movable property was much simpler. Even though the TLS only foresaw pledges that in time of a loan had to be given to a lender, complementary additions²⁶ indicate that *hipoteka* institute also existed in the GDL. Through *hipoteka*, loans would be obtained without giving out agreed pledge, but it would be seized temporarily or permanently if a loan would not be paid back at a certain time at a certain place. The TLS also controlled the safety of loans through court registers. Jews, as any other group in the GDL, had to certify before the court any loan that involved immovable property in order to gain legitimacy for this transaction, but this was not required when issuing promissory notes or using movable property as a pledge. For Jews, who most often lived in urban areas, such records were kept and judicial process performed most often by municipal courts. Despite integral legal framework that existed in the GDL since 1588 through the TLS, Jews dependent heavily on private magnates' law enforcement, also on towns' preferences, although they did not

---

dalis) // Lietuvos Metrikos studijos : mokymo priemonė / Sud. ir red. Irena Valikonytė. Vilnius, 1998. P. 99–123.

²¹ *Steponavičienė Lirija*. Įkaitas LDK teisėje iki Pirmojo Lietuvos Statuto (1529 m.) // Lietuvos istorijos studijos. T. 10, 2002. P. 13.

²² *Ibid.* P. 13.5

²³ *Horn M.* Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. P. 197.

²⁴ PLS. P. 337–349.

²⁵ TLS. P. 215–232.

---

²⁶ TLS. P. 216–218, 221. Further information on the *hipoteka* institute in GDL: *Šmigelskytė-Stukienė Ramunė*. LDK pavieta teismų notarinės funkcijos // Lietuvos notariato istorija / Sud. Jolanta Karpavičienė. Vilnius, 2012. P. 72–73; *Ehrenkeutz Stefan*. Ustawa o ważności zapisów a praktyka sądowa litewska / Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. T. 1. Lwów, 1925. P. 243–254.

contradict what was issued by the TLS or statutory laws²⁷. As for Poland, it did not possess a single uniform legal system²⁸, therefore different groups (such as Jews) depended strongly on various given privileges and their own law.

Loans' documentation and fixation in the GDL was possible in a couple of ways. Through a public one this was done in courts writing down an agreement in register books. Through private ones agreements were done between two related parties, and later on, if necessary certified in court books. Promissory notes were examples of the latter way. Perhaps, that is why they were so popular not only among Jews, but also other interested groups in the GDL. One of the main features of this promissory note that was visible already from the First Lithuanian Statute was an obligation to erect it if a loan was higher than 10 *kopy groszy*. While at the time, in the 16th c. this amount was quite large, later on in the 17–18th c. when the value of the money dropped very quickly, 20 zł which it represented, was relatively small, but at the same time in enlarged possible sources as less and less transactions were done orally. Promissory notes were followed by bills of exchanges, for which a statutory law was erected in 1775 for both Poland and the GDL²⁹. Although in Poland's most commercial towns bill of exchanges circulated prior to that and had laws that protected them (in Gdansk since

1701, in Elbląg since 1758)³⁰, elsewhere their legal base did not exist. This statutory law enabled better and faster execution of debts, greater responsibility of debtors and simpler procedures in courts altogether. It also meant that bills of exchanges gradually drove out of the market the usage of debit (or so-called promissory) notes for which they were direct replacements.

The aforementioned statutory laws, known as *konstytucje*, did not only encompass bills of exchanges. They tried to regulate the cost of loans between different groups, methods of credit usage, their taxation, etc. For Jews the most important issue was the allowed size of interest rates. Poland interfered into regulating the size of Jewish credit much more often, especially in earlier times of a settlement, first prohibiting higher than 54% interest rates in Little Poland in 1347, then in 1368 by the statute of Viślick – to no more than 108 %³¹. No such attempts are known in the GDL, and they are very few as a whole in the 17–18th c. in the PLC, perhaps indicating the aforementioned changed Jewish approach from lending into borrowing. Still one such statutory law in 1670 was implemented prohibiting Jews to ask more than 20% of the interest rate³². The law was imposed only in Poland with no specific indication that it also applied to the GDL.

Statutory laws since the 17th c. also regulated *wyderkaf* type of credit prac-

²⁷ Eg. A case of GDL town Birze. *Bardach Juliusz*. Żydzi w Birzach radziwiłłowskich w XVII–XVIII wieku // *Przegląd Historyczny*, 1–2/90. Warszawa, 1990, p. 199–220.

²⁸ *Lukowski Jerzy*. Liberty's folly: the Polish-Lithuanian Commonwealth in the eighteenth century, 1697–1795. London, New York, 2005. P. 101.

²⁹ VL, T. 8. P. 119–123.

³⁰ *Mączak Antoni*. Kredyt. Formy i instrumenty kredytu. Okres do schyłku XVIII w. // *Encyklopedia historii gospodarczej Polski*. T. 1. Warszawa, 1981. P. 375.

³¹ *Schipper Ignacy*. Studya nad stosunkami gospodarczymi żydów w Polsce podczas średniowiecza. Lwów, 1911. P. 79–80.

³² VL, T. 5. P. 41.

tices that were so common among Jewish communities in both Poland and the GDL. Judith Kalik, who is a leading researcher on this matter, identified it as a type of loan (although very similar to rent), where debtors had to pledge their immovable property (as stated in the statutory law, loan should not be higher than 2 times pledged property's value), from whose income the creditor would extract yearly interest rates and sometimes even the whole debt³³. First in 1635 in Poland³⁴, and then confirmed in 1673 in the GDL³⁵, these statutory laws permitted the Church to take more than 7% of yearly interest rates from pledged immovable properties and guaranteed some safety for the debtors' property in case of late repayment. Till the last quarter of the 18th c. no further laws, that were important to regulation of interest rates, were implemented. Then in 1775 the GDL almost unified the highest interest rates to 7% for secular people and 6% for the Church³⁶, while a year later leaving only 1 common rate – the maximum interest figure at 7%³⁷, which, as it seems from the sources, was also obeyed by Jewish people and their communities. In Poland, at the same time, since 1775 the maximum rates were at 5% for secular people, and 3,5% for the Church³⁸. These numbers indicate that gradually in the 18th c. interest rates were not only diminishing, but also becoming unified for all social groups, and thus moving to more inclusive credit "market". Of course, we should take into account that these numbers were only reg-

ulative and did not always represent actual transactions. For example, they were probably not obeyed when performing credit operations orally, providing small loans or credit in kind.

Regulating interest rates was not the only task set by the the PLC Diets. They also kept a close eye on the growing arrears of Jewish communities since the middle of the 17th c. This is shown by numerous regulations from the noble controlled legislative bodies such as treasury tribunals³⁹. The inability of state institutions to significantly affect debts taken by Jewish councils was one of the reasons of their abolition in 1764⁴⁰. This resulted into even more actions by both Poland's and the GDL's active governments towards Jewish communities, though they were only partly successful, while many of the community debts remained until the abolition of the PLC.

Jews on their part also regulated loans between themselves. It was necessary as with the case of Christians, theoretically they were not allowed to charge interest from each other. However, as Maurycy Horn⁴¹ and Janina Morgensztern⁴², both researchers of Jews' credit activities in Poland, note, the community's policy freeing the usage of credit among each other shifted at the turn of the 16th and 17th c. Before not too long, the Jewish councils had to interfere and regulate the cost of

³³ Kalik J. *The Jewish Debts*. P. 114–115.

³⁴ VL, T. 3. P. 406.

³⁵ VL, T. 5. P. 91.

³⁶ VL, T. 8. P. 401.

³⁷ VL, T. 8. P. 566.

³⁸ VL, T. 8. P. 112–113.

³⁹ Sejm Czterech Ziem. Źródła. P. 122, 164–165, 166–179.

⁴⁰ VL, T. 7. P. 26–29, 81–83.

⁴¹ Horn Maurycy. *Role gospodarza Żydów w Polsce do końca XVIII wieku // Żydzi wśród Chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej / Ed. Waldemar Kowalski i Jadwiga Muszynska. Kielce, 1996. P. 21.*

⁴² Morgensztern J. *Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 10.*

loans between Jews. In 1673 this happened in Poland, when the Jewish Council of Four Lands permitted up to 30% interest rates among Jews⁴³, while the Lithuanian Jews' Council during similar time (1667) allowed even up to 50% interest rates⁴⁴. These decisions were driven by an understanding of high inflation rates at the time and how interest rates had to follow up, if anyone wanted to make any profit. On the other hand, it also meant that there was not a lot of life among Jews dealing with credit, which required not a punishment of the low maximum allowable interest rates, but oppositely – the increase of it. The difference in the chosen figures also suggests that in the GDL Jews' credit activities were in bigger decline and required bigger incentives.

Polish historiography suggests that the elders of Jewish communities were also responsible for checking movable pledges that were more valuable than 2 zł and noticing them in their own books in Poland since the beginning of the 17th c.⁴⁵, although statutory laws indicate that it was also an outcome of a policy of the state visible already from the year 1532⁴⁶. It seems that no such activities were performed in the GDL Jewish communities. However, it is hard to check that because no such books have yet been found either in Poland or in the GDL, if existent at all. However, similarities between the 2 regions of the PLC could be found regarding Jewish communities' stance on certain individuals acquiring loans. In Po-

land there was an old sense that if a Jew did not repay the given credit, and did not have any property to be seized, local community, *kahal*, and its elders were responsible for the debt repayment. And because of that in 1673 the Council of Four Lands in Poland amidst of the growing personal indebtedness enforced all Jews in case of acquiring loans to receive confirmation from the local elders, while in the GDL similar action was taken 2 years earlier⁴⁷. It also encouraged local nepotism among the elders of the communities who often kept the right to themselves or granted this permission only to the chosen ones⁴⁸.

Besides the legal factors to the conditions under which Jews acted as creditors and debtors in the PLC in the 17–18th c., as important were the general economic situation and occurring trends, most notably the 17th c. inflation which directly influenced interest rates, even the availability of capital. This relationship is well documented in the Western Europe economic history studies⁴⁹, but rather untouched in terms with the PLC locality. Despite that it is possible to use researches that covered the topic of the 17th c. inflation⁵⁰ and try to clarify its relation with the credit market.

⁴⁷ Horn M. Rola gospodarcza Żydów w Polsce do końca XVIII wieku. P. 26.

⁴⁸ Morgensztern J. Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 18.

⁴⁹ Such example: *Nightingale Pamela*. Monetary Contraction and Mercantile Credit in Later Medieval England // *The Economic History Review* [interactive], New Series, Vol. 43, No. 4 (Nov., 1990). P. 574.

⁵⁰ Eg. Sadowski Zdzisław. Pieniądz a początki upadku Rzeczypospolitej w XVII wieku. Warszawa, 1964, 358 p.; Bogucka Maria. Kryzys monetarny XVII w.: konsekwencje społeczne i psychologiczne w Polsce // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. 37, 1976, p. 87–102; Mączak Antoni. Pieniądz i społeczeństwo w Rzeczypospolitej XVI–XVII w. // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. 37, 1976, p. 63–85.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Kalik J. *The Jewish Debts*. P. 110.

⁴⁵ Morgensztern J. *Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w.* P. 12.

⁴⁶ VL, T. 2. P. 620

Although these researches were intended only for Poland, basic trends should have been similar to the GDL as well, as both economies were interconnected, especially in the monetary policy after the establishment of the PLC and moreover after the closure of all the GDL mints in 1666⁵¹ and the loss of the own monetary policy. The 17th c. monetary crisis in the PLC that first occurred in 1620s in Poland was a consequence of the general negative economic trend in Western Europe lasting for several decades, because of which a demand for the PLC's raw materials greatly diminished also significantly lowering export product prices⁵². Because of that and the relatively good positions of silver in the economic world market at the time compared to gold, it substantially drove out the base monetary metal in the PLC – silver. It meant that the shortage of factual coinage had to be tackled in some way in order to continue state functioning and the chosen method (which was really the only valid option) was money debasement that was soon followed by monetary chaos and surging inflation. Although authors who researched the topic put great detail to money value debasement, rise of prices, none of them actually identified factual inflation number through the 17th c. and beyond that, but it is certain that it had hit yearly double digits for many decades following the start of the monetary crisis.

Even though there were similar patterns of money devaluation in both Po-

land and the GDL, it seems that the initial crisis' phase affected Poland stronger⁵³, while the GDL's long lasting problems occurred only in relation to the 1648–1667 Deluge. It is well-echoed in the legislative documents concerning Jews, where they for the first time were identified as indebted people in the middle of the 17th c.⁵⁴. Since 1717, although the situation remained difficult, especially because of the so-called *currenti moneta*⁵⁵ depreciation and large amount of various type of coins available in the market, including copper ones that were minted in the wake of the 17th monetary crisis, in general, the economic climate was stabilising. It meant less change of money value which promised greater security for creditors and better environment for the whole credit market to function in both Poland and the GDL. Ultimately, monetary reform in the beginning of the Stanisław August Poniatowski's reign stabilised the money value for good till the end of the 18th c.

High inflation was only part of the overall economic and political struggles of the PLC that became most obvious through the middle of the 17th c. and were the feature of the country till the middle of the 18th c. This is well-documented in the history books, therefore in this sec-

---

⁵³ Mączak A. Kredyt. Formy i instrumenty kredytu. P. 373.

⁵⁴ АВАК. Т. 5 Акты Брестского и Городнянского городских судов. Vilnius, 1871. P. 303. Granted universal privilege to GDL Jews contains separate article which denies Christians to seize pledged Jewish property in their own neighborhood.

⁵⁵ At the time money was divided into „old, good“ (*moneta bona*) and „current, bad“ (*moneta currens*). The likes of *tynf* and *szostak* belonged to the latter. *Laumenskaitė Egidija*. Pinigai ir požiūris į pinigus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje // Pinigų studijos [interaktyvus]. 1997, Vol. 2. P. 7.

---

⁵¹ *Sajauskas Stasys, Kaubrys Dominykas*. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika. Vilnius, 1993. P. 350.

⁵² *Hoszowski Stanislas*. Central Europe and the Sixteenth-and Seventeenth-century Price Revolution // *Economy and Society in Early Modern Europe: Essays from Annales* / Ed. Peter Burke. New York, 2011. P. 95.

tion only brief conclusions that were most important to the active role of Jews in the credit market will be discussed. Foremost, landed nobility, especially magnates, gradually gained more and more control of the state, thus becoming most influential members in the country. Strength of independent towns was undermined by their decisions, such as an abolition of duties for nobility's marketed goods. This increased landed nobilities' economic possibilities and while the policy of dozen Crown cities and towns towards Jews shifted regularly and was unstable⁵⁶, this attracted Jews towards magnates, their estates and towns⁵⁷. Landowners, their economic thought and policies, were as influential towards Jewish crediting activities, as the state's legislative base, and this was no different both in Poland and in the GDL. Despite the economy decline, especially through the second part of the 17th c. and the beginning of the 18th c., the decrease of the overall number of population, the number of Jews had increased substantially over the same period. It meant that they were also obliged to disperse their operational activities in order to fit in the fields of economy. This theoretically meant that in order to manage a wider selection of activities, capital was required to obtain rather than to give it away, which could be one of the explanations of the growing debtor status.

---

⁵⁶ *Hundert Gershon David*. The implications of Jewish economic activities for Christian-Jewish relations in the Polish Commonwealth // *The Jews in Poland*. P. 57.

⁵⁷ Joint cooperation between Jews and the magnates is best described in M. J. Rosman work: *Rosman M. J. The lords' Jews*. P. 256.

Patterns of partnerships

Since the establishment of the PLC, Jews' activities in the credit market were rather different and more widespread than in the beginning of their settlement. It included relationships with noblemen, the Church, townspeople, villagers, inter Jew lending, their communal debts, state's position, which evolved from a borrower to a guarantee of repayment of Jews' debts. This shows that the pattern was to continuously involve as much possibilities as Jews were able to exploit, diversify not only their economic activities in general, but their credit partners as well.

Jews preferred working with the social groups that would give them protection and freedom to do business. Earlier it was the king's court until the political situation in the PLC raised the importance of the nobility, especially the big territory owners – magnates. They owned vast lands of the Commonwealth with almost unrivaled influence there. For them, as notes Moshe Rosman, scholar known for his valuable insights into the relationship between Jews and magnates in the PLC, Jews were very important as residents, tenants, artisans, as well as occasional money exchangers and providers of small loans⁵⁸, which would explain the fact that more than half of the total of 750,000 Jews in the 18th c. PLC lived in the private noblemen lands. However Jews rarely were the providers of credit to the noblemen, at least in the 18th c. Cases in the first part of the 17th c. Poland (such as from the town Zamość⁵⁹) do still indicate those types of transactions,

---

⁵⁸ *Rosman M. J. The lords' Jews*. P. 35, 77.

⁵⁹ *Morgensztern J. Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w.* P. 6.

but later in the 18th c. noblemen asked for loans from Jews only in cases when other noblemen or the Church could not do that⁶⁰. According to the evidence of primary sources, situation in the GDL looks to be very similar. In the court case between Michał Józef Sapieha and its creditors in 1740s for the total non-repaid sum of around 500.000 zł⁶¹, we wouldn't find any Jews just other magnates and monasteries. Similar trend could be seen in the so-called capital tax registers that accounted higher loans than 1.000 zł during the period of 1776–1781⁶². Only in a couple of occasions (in rather numerous loans) we would see Jews providing credit to noblemen, while in no district Jews accounted for more than 1% of the total credit value⁶³. Loans above 1.000 zł represented the highest value credit that probably had not been available for the Jews at the time or they would rather had used the capital in other more profitable areas such as leasing.

Meanwhile, in the segment of smaller loans, some Jews were still active creditors in the GDL in the latter parts of the 17th c. and 18th c., as it is shown by the case of Biržai town, a subject of the Radziwiłł family. Such an example is one Misan Abramowicz, a local Jew-Karaim. There are a few examples where he acted as a lender at the end of the 17th c. First, there was a case between him and Dawid Zosta, a flag bearer of Naugardukas (Pol. *Novogródek*), about a given debit note for 13,5 thalers, which was issued to the former by Anna Katarzyna Wulf and Jan Jerzy Wulf

back in 1690⁶⁴. There are various interesting points about this case. Firstly, the interest rate of the loan was at 7% (and it was not counted after the death of the original creditor); secondly, this transaction involved personal vouching and pledging of immovable goods at the same time. It shows quite a contradicting situation, where the loan was relatively cheap (7% in the end of the 17th c. was usually the lowest possible interest rate), but other conditions were quite demanding (personal vouching and pledges). It most probably meant that this Jew-Karaim was the only possibility for the credit at the time, and he could demand terms that were most beneficial to him.

The second case comes from the year 1697, when the same Misan lent some Marcin Palmsztruch, the majesty's captain, a mare, *kontusz* garment and some Turkish coat for his trip to Vilnius (Pol. *Wilno*)⁶⁵. For these goods he received again a debit note worth 20 thalers from some Jewish guy Berk, who was actually a mercenary of the above mentioned Anna Wulf. Again, from the description of the credit giving story one could sense some urgency from the debtor to acquire these necessary things for his trip that might have attracted him to Misan, which would suggest, as on previous occasion, that coming to a Jew for a loan was only the last option for a nobleman. Although such cases are rare, nevertheless it shows that even at the turn of the 17–18th c. some Jews, possibly the wealthiest members of the locality, had capital available to them and remained open to an idea of lending to noblemen

⁶⁰ Rosman M. J. The lords' Jews. P. 78.

⁶¹ LVIA, SA 11568 (F. 11, b. 1503), l. 1–72

⁶² LVIA, SA 3698 (F. 11, b. 997–998).

⁶³ *Ibid.*, l. 370–373, 548–557, 1070–1071, 1083–1085.

⁶⁴ Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745. P. 130–133.

⁶⁵ *Ibid.* P. 133–135.

if necessary, as it was in the town Biržai. Quite opposite conclusions can be drawn from the town Pinsk, where a study shows that individual Jewish creditors ceased to exist already in 1669⁶⁶ and were in no position to provide credit to noblemen or in fact to any other Christian.

Noblemen, especially the rich magnates, had a much better capital accumulation themselves and therefore either used it for their own use, provided to other noblemen or in some cases issued credit to Jews who were set up in their territories⁶⁷. And it seems there was no particular difference between Poland and the GDL, as lent money was used by Jews to set up or enlarge their business, support community and, in general, establish themselves in the socio-economic scenery of the PLC. Of course, this was not always a fruitful relationship as Jews, in person and in communities, were constantly increasing their debts since the middle of the 17th c. and missing time of due day for payments. Examples from both Poland⁶⁸ and the GDL⁶⁹ do clearly indicate this trend. It also had negative effect on other Jewish economic activities, as in case of unrepaid debts, goods were seized, houses arrested, Jews were put into jail and long term debts remained to be sorted out by relatives. This was a circle not so easy to get out from and many didn't.

Similar problems occurred with the Church. At first it might sound quite

strange, as the Church was always trying to protect Christians from Jews' economic activities, for a long time forbidding any usurious activity at all. Since their policy shifted gradually at the end of the medieval times in Western Europe, similar process occurred in both Poland and the GDL, just a bit later, around the beginning of the 17th c. when it was already possible to see the Church institutions and clergy as active creditors. As was effectively investigated by J. Kalik, one of the Church's core partners were Jewish communities. She found out in mainly Polish cases that around 90 percent of the loans that were taken by the Jewish communities were from the Church⁷⁰, while majority of them belonged to the Catholic Church institutions⁷¹. The GDL data definitely supports her arguments. For example, Vilnius *kahal* during a period of 1788–1790 paid back 67.716 zł 16 gr. value of loans and additional 13.915 zł for interest: all of them to monasteries and local clergy⁷². Many of the loans to the same *kahal*, especially from the various monasteries were long lasting, unpaid for several decades and in some cases even for 100 and more years⁷³. Personal Jewish loans from the Church were much rarer, although they definitely existed as it is showcased in some parishes in the 17–18th centuries GDL⁷⁴. Perhaps, J. Morgensztern provided data from the 17th c. Zamość, where the Church was responsible for 11,3% of the loans to Jews⁷⁵ would also

⁶⁶ *Nadav Mordechai*. The Jews of Pinsk, 1506 to 1880. Stanford, 2008. P. 209.

⁶⁷ *Rosman M. J.* The lords' Jews. P. 80.

⁶⁸ *Sejm Czterech Ziem. Źródła*. P. 122, 189–193, 198, 201–201.

⁶⁹ *Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745*. P. 103, 120–121, 122–123, 164–167, 171–172, 191, 194, 222–223, 226–227, 240, 248, 324–326, 369–373; LMMPA, T. 6. 481–484.

⁷⁰ *Kalik J.* The Jewish Debts. P. 103.

⁷¹ *Kalik Judith*. The Orthodox Church and the Jews in the Polish-Lithuanian Commonwealth // Jewish History [interactive]. 2003, Vol. 17. No. 2. P. 230.

⁷² LVIA, SA 3756 (F. 11, b. 1044), l. 8–13.

⁷³ MAB RS, F. 43, b. 20757, 20947

⁷⁴ Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m. P. 141, 184.

⁷⁵ *Morgensztern J.* Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 17.

be appropriate to the GDL. According to her findings, majority of the loans to Jews in the 17th c. were issued by townspeople (41,1%) and noblemen (31,3%). The latter seemed to combine with the Church occasionally on providing and recovering loans from Jews, as J. Kalik showcased in many cases of noblemen wills⁷⁶. In these cases (both from Poland and the GDL) she notes that in order to provide income for the Church, secure constant prayers noblemen left the latter to collect various their own issued credits to Jews. J. Kalik notes that majority of this type of loans were provided to Jewish communities, while some cases, at least in the GDL, show that the Church was also left to recover debts from individual Jews. It was not always as successful as the Church wanted it to be. An example in one of the Kaunas (Pol. *Kowno*) diocese parishes from year 1742 clearly shows that: when funders promised a sum of 10.000 zł, of which 2.000 zł belonged to a certain Jew Peisach, a parish received a debit note for this, but Peisach, before any attempt to recover money, became pauperized, later died and in the end no revenue was received⁷⁷.

Cases like the one mentioned above and many others involving communities, which more often than not could not repay the given loans on time, would suggest that the Church had to be very cautious in dealing with the Jews purely on the economic grounds. However, until the end of the 18th c. an increasing number of transactions indicate rather incautious behavior. For this I see a couple of reasons: first of all, as J. Kalik notes, the Church might have tried

to persuade Jews to Christianity⁷⁸ through its economic activity (although it's not clear how that would have been done); secondly, even though regularly obeyed, the Christian canonic rules still forbade usury between Christian, but there was no such restriction towards giving loans to the Jews; finally, its financial position strengthened noticeably during the 16–17th c., therefore it had a significant amount of capital, but not always rightful ideas what to do with it, so issuing credit was one of the simplest ways to dispose it and try to earn something. From the other side, acquiring loans from the Church was also a good deal for the Jews and their communities. As mentioned above, high inflation rates since the 17th c., created a situation when they usually surpassed the interest rates for the loans given by the Church, therefore it was actually more profitable to borrow money under these conditions than to lend. Also, financial injections were necessary for the communities in general, as they suffered shortage of money due to necessity pay taxes, give money to the government institutions, pay ransoms, take care of the poor, provide education, etc. All these entire conditions created favorable environment for Jewish-Church cooperation in the PLC's credit market, which since the beginning of the 17th c. never looked back.

It is worthwhile mentioning that this relationship was not always one-sided. A case from the late 18th c. GDL suggests that the Church in need of capital sometimes turned to known Jews as well. In 1787 Vilnius brotherhood of St. Rosary besides the Dominican monastery agreed

---

⁷⁶ Kalik J. *The Jewish Debts*. P. 112–113.

⁷⁷ *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m.* P. 13.

---

⁷⁸ Kalik J. *The Jewish Debts*. P. 111.

with a Jew Kivel Eliaszwicz, a leaser of their belonged house in glaziers street, in a couple of debit notes to borrow 3.350 zł for its repair. A feature of this agreement was that a brotherhood for a loan turned to a man, whom they already knew and probably trusted as he was leasing their property before that. However, trust does not always mean fulfillment of contract conditions, as the aforementioned loan had not been repaid in the agreed one-year period. Instead brotherhood had to commit in renting their property for another 6 years to Kivel for free as a consequence⁷⁹. This transaction shows not only the reverse side of the Church-Jew relationship in credit market, but also indicates multiple Jews' economic activities at the same time.

Jews, as most often urban dwellers, in their daily life had most contact with townspeople. It certainly reflected into common credit arrangements, however the scale of these activities varied a lot. It is known that in Poland, in towns such as Zamość in the whole 17th c. main Jews' debtors and creditors were the townspeople⁸⁰, while in town called New Sambor (Pol. *Nowy Sambor*) and based in the Sambor economy Jews' credit in the middle of 18th c. accounted to around 1/3 of all credit. That some wealthy Jews remained active creditors up until the end of 18th c. in Poland is confirmed by Jakub Goldberg's study about Little Poland's smaller towns⁸¹. Therefore it seems that, even if the scale of cooperation in credit dealings, due to hard times in the towns, wealth and capital concentration in

the hand of the Church and rich noblemen not to mention growing Jewry indebtedness, gradually declined since the 17th c. coming into the 18th, it still remained a visible part of the economic life. Cases in the GDL echo a similar pattern that saw individual Jews remained both active creditors and debtors of townspeople until the end of 18th c. For example, one Philip Bendkowski, a chairman of a town Druck, after his death in 1765 left total arrears of 156 thalers, 4 tynfs and 2 szostaks collected since 1758: 17% of them belonged to Jews⁸². They were also active creditors in bigger towns such as Alytus⁸³ (Pol. *Olita*) and Biržai⁸⁴ with cases covering large periods from the 17th to the end of 18th c., while a number of loans taken from the townspeople was also steady throughout⁸⁵.

Even in today's Lithuanian folkloristic tradition there is a very strong understanding of Jews as usurers⁸⁶, which directly comes from the historical memory of peasantry. However, this notion certainly must be from the 19th c., when the conditions for Jew money lending were better suited for them⁸⁷ and not representative of the 17–18th c. situation. In support of this argument, we could look at the low number of court cases between Jews creditors

⁸² VUB RS, F. 4-(A1191), I. 117.

⁸³ LMMPA, T. 4, P. 183–185, 200–201, 376–379.

⁸⁴ Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745. P. 135–138, 239.

⁸⁵ Ibid. P. 171–172, 226–227, 240, 324–326, 369–373.

⁸⁶ *Anglickienė Laima*. Judėjo įvaizdis lietuvių folklore: viduramžiškų prietarų atspindžiai // Tautosakos darbai. T. 21 (28). Vilnius, 2004. P. 41–55; *Jacovskis Jehoshua*. Žydų anekdotai. Vilnius, 2004. P. 221.

⁸⁷ *Vareikis Vyantas*. Lietuvio ir žydo santykio istorija XIX a. Socialiniai ir ekonominiai aspektai // Sociologija. Mintis ir veiksmas. Nr. 3–4, 2000. P. 27.

⁷⁹ VUB RS, F4-(A530) 21628, 21629, 21633–2638, 21647, 21649, 216651, 21652, 21663, 21667, l. 1–14.

⁸⁰ *Morgensztern J.* Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 6, 17.

⁸¹ *Goldberg J.* Arenda i kredyt. P. 64.

and peasants' debtors in the GDL towns such as Żagarė and Biržai⁸⁸. Of course such possibility should not be excluded that credit between Jews and peasants (low value) was not recorded altogether, as was suggested by J. Goldberg⁸⁹. Nevertheless, even the cases from Poland do indicate that Jews' credit to peasants in the 17–18th c., if existent at all, was very weak. For example, Antoni Mączak, who investigated peasantry credit in Malbork district in the beginning of 17th c.⁹⁰, did not identify any Jews among their creditors; neither did Przemysław Szafran in the countryside around Gdansk in the 17–18th c.⁹¹ However, not all the historiography was straightforward on this matter. Rather different conclusions are drawn by Roman Rybarski, who analyzed credit prevalence in the Polish economy of Sambor in the 18th c. He concluded that over the course of the century, even though Jews loans to peasants did not exceed 6,6% of total loan value, still were quite numerous⁹². Similar view is shared by M. Rosman, who concludes that Jews quite often being the *arendarzy* in the noblemen properties, besides various economic activities also did provide small credit to the peasants⁹³. Nevertheless, a lack of definite known transactions would suggest, that at least in

the GDL, Jewry's credit to peasants was rather weak and definitely in small amount.

On the other hand, there are snippets that Jews were themselves sometimes indebted to peasants as it is shown in one case from the GDL⁹⁴. Here we can see a nobleman's notice from year 1711, which was left to him by 2 peasants' wills, that he is due to gather peasants' debts from 2 Jews. Important issue must be taken with the size of credits (7 and 4 thalers) that was by no means small. It shows that probably well-off peasants were capable of issuing that kind of amount of credit, and Jews were among those who did acquire it. However, those kinds of cases are more exceptional than standard, therefore examples in Poland and some initial ones from the GDL would suggest that contractual agreements for credit among Jews and peasants were rather rare and not so influential to the whole economy.

More noticeable was the inter-Jew credit. In Poland this is confirmed by J. Morgensztern's research, where she found out that in the 17th c. Polish town Zamość 33% of the total Jews' credit was shared between members of the community⁹⁵. Her conclusions are echoed by J. Goldberg's findings. He analyzes one Izrael Abramowicz, *arendarz* in one of the Little Poland's villages at the end of the 18th c. Izrael seemed to be the main local businessman, operating in various economic fields. Therefore, there is no surprise that as of 1793 in his debtors' list it was possible to find 100 names, but what is surprising is that among them – 65 were Jews⁹⁶. Where economic matters

⁸⁸ Żagarė dvaro teismo knygos (1670–1751). P. 329; Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745. 472 p.

⁸⁹ Goldberg J. Arenda i kredyt. P. 65.

⁹⁰ Mączak Antoni. Kredyt w gospodarstwie chłopskiej na żuławach Malborskich początku XVII w. // Przegląd Historyczny. T. 51, z. 2. Warszawa, 1960. P. 285–331.

⁹¹ Szafran Przemysław. Kredyt na Żuławach Gdańskich w XVII–XVIII w. // Rocznik Gdański. T. 45, 1985, p. 139–148.

⁹² Rybarski R. Kredyt i lichwa w ekonomji Samborskiej w XVIII wieku. P. 22, 28.

⁹³ Rosman M. J. The lords' Jews. P. 77.

⁹⁴ Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745. P. 241–242.

⁹⁵ Morgensztern J. Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 6.

⁹⁶ Goldberg J. Arenda i kredyt. P. 64.

intersected, there were no warm feelings between Jews, as this creditor later on in his career had to litigate with the local *kahal* and when his debtors fled in the end, he had to go bankrupt. As J. Goldberg notes, Izrael had some features of a professional banker, as he lent not only his own money, but the money that was given to him to invest, probably representing something that was growing in the last quarter in the PLC⁹⁷ – private banking houses. That credit operations among Jews also existed in the GDL we can see from some cases in the town Biržai⁹⁸.

Since in 1720 the GDL Jewish Council banned individual Jews loaning to local communities or to the Council⁹⁹, it is clear that up to this moment this was also practiced, at least in the GDL. However, the decisions of the Jewish Councils in both the GDL and Poland, respectively in 1667 and 1673 indicate that credit transactions among Jews at certain times were not most fluid. This especially could be said about the GDL, where the Lithuanian Jewish Council even allowed up to 50% of interest rates between community members understanding that there was “no life” in the Jewish credit market with the purpose to inject some. It is not clear how Jews set up their business ventures and how they managed capital plus initiative operations, but certainly from some references it seems that similar forms to the medieval *commenda* existed, especially in the liveliest PLC trading centers.

Even though Lithuanian and Polish Jewish Councils with the state tried to

limit their growing communal debts, it seems that no real effect had been reached. In both Poland and the GDL the amount of debts they incurred till 1764 is staggering. For example as of 1768 statistics from the debt liquidation commissions that were set up to tackle them, the 4 main communities in the GDL had unpaid debts of 1.641.231 zł (Pinsk (Pol. *Pińsk*) 309.140 zł, Vilnius 722.800 zł, Brest (Pol. *Brześć*) 222.720 zł, Grodno 386.571 zł)¹⁰⁰. Although they were banned to take new loans in order to pay debts back, this was always going to be hard task for the communities. Therefore, Sejm in 1775 allowed the communities in the GDL to acquire further 500.000 zł¹⁰¹ just to repay the loans owed to Jesuits, who were probably the biggest creditors of the GDL Jewish communities in the 18th c. Only the Vilnius *kahal* as of 1766 had incurred debts to Jesuits worth 129.265 zł and 28 gr.¹⁰² The state, in making this exception, surely was looking to its own interests, because the property of Jesuits was already transferred to a newly created commission for education, which foresaw educational programs. If we compared these debts to the ones incurred by Poland’s Jewish communities, we would see that the latter’s were not much bigger despite higher population. As of 1766 statistics from the commission for liquidating Jews’ communal debts in Poland the total due debt was at 1.706.084 zł 14 gr.¹⁰³, excluding a 166.828 zł 23 gr. that

¹⁰⁰ Ibid. P. 273.

¹⁰¹ VL, T. 8. P. 405.

¹⁰² MAB RS, F. 43, b. 20757, l. 21.

¹⁰³ Little Poland 338.089 zł, Greater Poland 466.294 zł, Ruthenia 249.316 zł, Przemysł district 21.483 zł, Volhynia and Kiev districts 225.984 zł, Ostrog district 76.973 zł 20 gr., Vladimir district 34.421 zł 15 gr., Liublin area 129.466 zł, Chelm and Biał area 126.918 zł 9 gr. and finally Podolia region 37.139 zł.

⁹⁷ *Mączak A.* Kredyt. Formy i instrumenty kredytu. P. 374.

⁹⁸ *Biržų dvaro teismo knygos, 1620–1745.* P. 57–60, 162–163.

⁹⁹ *Nadav M.* The Jews of Pinsk, 1506 to 1880. P. 271.

was directly owned by the Polish Jewish Council¹⁰⁴. As shown by the case of Pinsk, the Jewish communities were also inter-related in credit transactions with regional councils, by either issuing them loans or acquiring¹⁰⁵.

At the end it is worthwhile to analyze a couple of areas, where Jewish credit activities were rarely visible. There are no indications that in the 17–18th c. Jews could be providing loans to state's and king's treasuries both in Poland and the GDL, which was still a feature before an establishment of the PLC. They were gradually overtaken by the nobles (or better to say rich magnates) and the Church, who were more willing to provide loans in exchange of pledged landed territories¹⁰⁶. This was a consequence of capital accumulation in the hands of the latter, while Jews since the 17th c., and especially 1620s, were not willing to take more risk and probably were not in the position to gather necessary amount of capital needed by the court.

It is still not entirely clear whether and how Jews operated in the international credit market. For example, it is known that Gdansk, when obtaining a foreign credit in the 18th c. for sure did not use any of the Jews' help¹⁰⁷. However, it seems that they were at least in contact with foreign money lenders, as it is shown by the court case between Vilnius *kahal* and their creditors from Berlin at the end of the 18th c.¹⁰⁸ Furthermore, if we took into

account the number of Jews participating in international fairs, like the one in the 18th c. Leipzig, where Jews were the dominant group from Poland¹⁰⁹ (and possibly the GDL) and that at least partly they should have used some crediting methods (like postponing due payment day), the picture would be rather different. However, at this moment the lack of sources of definite transactions doesn't allow to make stronger conclusions.

Types of credit, deposits and usage of loans

Since establishing patterns of partnerships involving Jews in both Poland's and the GDL's credit markets, to provide clearer picture of how this market was functioning, it's important to analyze what types of credit Jews used, how it was given and obtained, conditions, pledging options and purpose. To start with, there are several given methodologies on the types of credit¹¹⁰ that might be used deductively, but none of them seem to fully accompany the range of credit practiced by the Jews in the 17–18th c. PLC. Therefore with reference to them, historiographical works and primary sources, own set of definitions will be created.

First of all, although credit originally meant trust, practically no loan was issued without some security. Nevertheless, it is

¹⁰⁴ Sejm Czterech Ziem. Źródła. P. 166–170.

¹⁰⁵ *Nadav M.* The Jews of Pinsk, 1506 to 1880. P. 210–212.

¹⁰⁶ *Žilėnas A.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės finansų pagrindai. Antroji dalis. P. 48.

¹⁰⁷ *Cieślak Edward.* Zagraniczne pożyczki Gdańska w XVIII w. // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. 47, 1986. P. 43–72.

¹⁰⁸ LVIA, SA 3762 (F. 11, b. 1050), l. 1–3.

¹⁰⁹ *Horn M.* Rola gospodarcza Żydów w Polsce do końca XVIII wieku. P. 27.

¹¹⁰ For example for medieval Europe most commonly used are from: *Spufford P.* Handbook of Medieval Exchange. P. xxxii; *Postan M.* Credit in Medieval Trade. P. 234–261. For Poland up to 18th c. from: *Mączak A.* Kredyt. Formy i instrumenty kredytu. P. 374. For Jews but for early settlement period: *Schipper I.* Studya nad stosunkami gospodarczymi żydów w Polsce podczas średniowiecza. P. 85–92.

impossible to discount existence of oral agreements between debtors and creditors, or even the vast prevalence of this practice in the 17–18th c. PLC, as it was suggested by J. Goldberg. It must be said that this type of credit agreement was definitely only for small loans, as, for example, in the GDL, the TLS explicitly stated that loans above 10 *kopy gr.* (20 zł) must be notified in a written agreement¹¹¹. No such known demand existed in Poland, nevertheless only written agreements could be effectively used in case of lawsuit and protecting interests of creditors, ensuring their capital safety. Therefore oral agreements could be used only for very small amounts and probably given only to trusted people. Since 1620s the increasingly growing Jewish indebtedness presupposes that this way of lending to Jews was probably uncommon in both Poland and the GDL, as creditors were putting their active money at a greater risk. But Jews themselves could well use this option along their other activities, for example, meanwhile administering *karczma*, a local tavern. This way of lending small amount of money, usually to peasants, is also supported in the historiography¹¹².

Loans that were in any way secured dominated the market. There were many ways to do that in both Poland and the GDL, and it seems there were no essential differences between the provinces. The simplest form of debt security was a promissory note and it was widely used by the Jews, especially for smaller amount of loans. They gradually became even more

popular coming towards the end of the 18th c. when promissory notes were followed up by bills of exchanges¹¹³. The latter offered better, faster, simpler procedures of protecting a loan in a court and provided with a more quality tool for conducting various businesses, especially trade. Bills of exchanges among Jews were used both ways in order to obtain and provide loans. They were usually short term most likely for up to 1 year as that was regulated by the statutory law. In addition to having a debt proving document, records in court books could have also supported the claim if necessary. Loans secured with documents, would it be debit/promissory notes or bills of exchanges were a feature of individual Jews.

Jewish communities obtaining larger amounts of credit often used the form of *wyderkaf* (rebuy). It was a commonly used crediting method between the Church and Jewish communities. They were usually long-lasting loans, dragging communities into further debts just to finance the previous ones. As stated already in this article, its principle was pledging of an immovable property (most likely in the town) for a loan. J. Kalik suggested that there were 2 types of *wyderkaf* loans: the first when the property is used to extract only the interest rate until the lent sum is given back, and the second when the actual lent sum is never given back and money is extracted continuously until a certain period (sometimes even perpetually)¹¹⁴. These types of loans, the so-called sale of rent credit, have been long debated, whether it actually fits the definition of a credit¹¹⁵. However if we

¹¹¹ TLS. P. 230.

¹¹² *Rybarski R.* Kredyt i lichwa w ekonomji Samoborskiej w XVIII w. P. 28; *Goldberg J.* Arenda i kredyt. P. 63.

¹¹³ VL, T. 8. P. 119–123.

¹¹⁴ *Kalik J.* The Jewish Debts. P. 114–115.

¹¹⁵ *Ungeheuer M. M.* Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku. P. 5; *Samsonowicz*

used Michael Postan's, who is regarded as a pioneer of the credit history studies in Western Europe, comments on the topic, we would definitely have to assume that the *wyderkaf* type of transaction should be understood as a credit operation, because it involves pledging property by a subject who directly enquires for a loan¹¹⁶.

Another form of credit security used by Jews was *hipoteka*. Cases from the GDL indicate that only on very rare occasions¹¹⁷ this was practiced by Jews, both creditors and debtors, perhaps indicating that a record in the court books was not a satisfactory guarantee for the creditors. This is quite a contrast to Poland's towns, such as Zamość, where even up to 42% of Jews' loans could have been secured under the *hipoteka* institute¹¹⁸. At this moment it is hard to say why *hipoteka* institute was relatively unpopular in the GDL. Perhaps creditors felt a pledge obtained in their hands would guarantee more security since they distrusted debtors on a greater scale. These given securities could have been movable or immovable property, as was already discussed through the so-called *prawo zastawu* (pledge law). In a way it was similar to *wyderkaf*, however it encompassed broader pledging options, and certainly had a separate legal base. While the *wyderkaf* type of loans were most often used by Jewish communities, individual Jews, when using immovable

property as a pledge, used a common form of *prawo zastawu* which was regulated by the TLS in the GDL. It worked both ways as Jews acquired real estate through pledging¹¹⁹, and herewith mortgaged their own property¹²⁰, but all the cases studied support the argument that this property had to be located in towns. In case of unpaid debt, this pledged real estate could have been seized altogether by the creditor, if so written in the agreement, or would stay at the creditor's disposal for another period until the maturity date. Most usually this period, regardless of the loan time, was 3 years in the GDL. Even though the land owning restrictions were stronger in Poland for the Jews since the 15th c., it did not harm the prospects of pledging and receiving immovable property in towns, as it is shown by the cases from Zamość¹²¹. As for movable goods, restrictions were much lighter only preventing to obtain saint, stolen and blooded things as pledges. Movable pledges used by Jews were very similar in both Poland and the GDL, including jewels, dishes, fabrics, fur, armament, serfs, etc.¹²²

Pledges were also combined: for example having a debit note wouldn't necessarily prevent agreeing on a supplementary movable or immovable pledge written in the contract. Choosing a pledge depended on various issues: firstly – available property, secondly – size of a loan, thirdly there

---

Henryk. *Badania nad kapitałem mieszczańskim Gdańska w II połowie XV wieku*. Warszawa, 1960. P. 63–64; *Lesiński Bogdan*. *Kupno renty w średniowiecznej Polsce: na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*. Poznań, 1966. P. 8.

¹¹⁶ *Postan M.* *Credit in Medieval Trade*. P. 246–249.

¹¹⁷ *Birżu dvaro teismo knygos, 1620–1745*. P. 103.

¹¹⁸ *Morgensztern J.* *Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w.* P. 11, 19, 23.

¹¹⁹ *LMMPA, T. 4*. P. 200–201, 376–379; *Birżu dvaro teismo knygos, 1620–1745*. P. 261.

¹²⁰ *LMMPA, T. 5*. P. 426–429, T. 6. P. 434.

¹²¹ *Morgensztern J.* *Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w.* P. 12.

¹²² *Rutkowski Adam.* *Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV w. // Przegląd Historyczny*. T. 70, z. 2, 1979. P. 276; *Birżu dvaro teismo knygos, 1620–1745*. P. 130–133; *Żagarès dvaro teismo knygos (1670–1751)*. P. 384; *Nadav M.* *The Jews of Pinsk, 1506 to 1880*. P. 41–42.

was debtor's credibility, history and lastly preferences of a creditor. The factual value of a pledge varied throughout and in most of the cases it is very difficult to estimate it from given sources. However, some indications suggest that a value of a pledged immovable property should account for around 50% to 70% of a loan size, while movable property should cover the whole 100% or even more. With the first case, the evidence could be the requirement of the *wyderkaf* type of loans to be secured by 50% valued property¹²³ and a certain agreement made in 1753 by Trakai (Pol. *Troki*) Jew-Karaim community's members¹²⁴. While for the movable property, assumption is made by one TLS provision, which stated that in case of defaulted payment for a debt with a pledged movable property, creditor should ask the debtor first to rebuy, and if not done so, he could sell goods with *keeping the profit for himself*¹²⁵ (D.S. note). Of course the chosen pledge and the value of it also heavily depended on such factors as duration of a loan, interest rates, whether the property might generate revenue, needs repair, etc.

Besides the available property to pledge, loan possibilities and the size of them also depended on the credit history. Naturally, the worse you performed in the economic matters, the worse the conditions would be while obtaining new loans. As the Jews' growing indebtedness probably made some alterations to the market, nevertheless it is hard to see that their creditors were somehow restrained on giving out loans to them. Especially this is true for the communities which obtained

loans successfully until the end of the 18th c. in both Poland and the GDL. Obtaining bigger loans required more trust from debtors, or rather more beneficial pledges given to them. Therefore if a Jew had not had any property which he could use, naturally, the only option for him would be to issue a bill of exchange, calling for some vouchers, or in some rare cases pledging his head. Preferences of creditors also mattered. This is clearly visible from the relationship between the Church and the Jews. It is yet hard to see any significant differences between the GDL and Poland on this matter during the 17–18th c.

One of the other ways how to secure a credit was by personal vouching. It seems that this was well practiced by the Jews, who occasionally supported their fellow members, as it is demonstrated by some of the GDL examples. Such case can be seen from the year 1698, when a Biržai town Jew Izrael Lazarowicz summoned to court the same town's Jews-Karaites Abram Beniaminowicz, his sons Mark and Ezra Abramowicz, since a year earlier they vouched for another Jew-Karait Mark Moizeszowicz, that he would repay 310 zł in time. He did not and for that had to go to jail, while his vouchers were also unwilling to repay the owed sum, therefore the town's court decided to seize Abram's house and give it to the creditor to use for 1 year. After that year the owed sum had to be repaid anyway, and in case of that not happening, the creditor could have used the house for another year¹²⁶. This case shows how communal partnerships and given support was important to enabling a greater scale of credit operations. Of

¹²³ VL, T. 3. P. 406, T. 5. P. 91.

¹²⁴ LMMPA, T. 6. P. 428–434.

¹²⁵ TLS. P. 231.

¹²⁶ Biržų dvarų teismo knygos, 1620–1745. P. 162–163.

course sometimes it also had a negative effect on the members of the community as this case indicates. It is interesting to note the distinction between the Jews-Karaites and Jews-Rabbinical and how they engaged in the credit market separately supporting each own members. These and other cases¹²⁷ clearly show that a Jew vouching for another Jew was a usual practice, at least in the GDL. Whilst as yet there are no researches on the same topic in Poland, it is hard to say whether and how Jews vouched for each other in the 17–18th c. Poland, although one might assume that the practices should have been similar.

Exploring the vouching topic, it is very clear, at least from the GDL cases, that not only the communal support was very important, but also the family ties in dealing with credit. For example, a case from 1699 town Birżai shows how a Jew father has vouched a couple of times for his son, in order for him to obtain credit from one nobleman¹²⁸. Another example of family ties could be seen from the year 1712 when a Jew woman named Lejbowa Izraelewiczowa noted in the court books that she had the right to gather 10 beat thalers from a nobleman with a name Krick who also pledged a barn for this matter. The woman in the same notice enabled her brother-in-law to recover the debt if necessary. There are no indications on why it was done, but certainly from these and other cases we can see that family ties for Jews in the credit activities were very useful. This argument is well supported in historiography, for example, in the case from the 1640s Pinsk when probably the richest moneylender

in town closely operated with his son-in-law¹²⁹.

The other interesting topic is the role of Jewish women in dealing with credit. As shown by previous and other cases from the GDL¹³⁰, their role seems to be substantial, although majority of the court cases were still involving men. Women were responsible for the family's credit (due and owned) after the death of their husbands. Although in this situation they usually appeared in courts with their sons, from the enumeration and the context, it seems clear that mothers were leading the process. Women also dealt with credit issues when husbands were away, often appeared together in the court when both of them were present. It clearly shows how involved they wanted to be, and also that women had the required skills to do so. It must be noted that in the GDL not only Jewish women were so eager to participate in the credit operations, as, for example, in some districts up to 1/3 of the total value loans were issued and even up to 50% obtained by spouses or women alone¹³¹. Absolute majority: the noblewomen.

Repaying the loans usually meant combining the initial credit with interest, although various forms of extracting loans without the factual interest existed¹³², such as in the form of products or labor¹³³. Leaving those methods aside, we would see that the interest rate, which was used by Jews, usually leaned against the maximum per-

---

¹²⁹ *Nadav M.* The Jews of Pinsk, 1506 to 1880. P. 113.

¹³⁰ *Ibid.* P. 130–138, 164–166.

¹³¹ LVIA, SA 3698 (F. 11, b. 998), l. 442–445.

¹³² *Kalik J.* The Orthodox Church and the Jews in the Polish-Lithuanian... P. 231.

¹³³ *Rybarski, R.* Kredyt i lichwa w ekonomji Samboarskiej w XVIII wieku. P. 37–38.

---

¹²⁷ *Ibid.* P. 239, 324–326, 369–373.

¹²⁸ *Ibid.* P. 369–373.

missible levels and during the 17–18th c. had tendency to lower in both Poland and the GDL. However, credit issued by the Jews, at least in Poland, was still costing more than from any other group, usually at around 20% echoing the maximum levels set by the 1670 constitution. Even though these were the most expensive loans as of the 17–18th c., occasionally these limits were exceeded, as it was shown in a case of the 17th c. Zamość¹³⁴ and in the 18th c. economy of Sambor¹³⁵. Contradicting these numbers are cases from the GDL, where even at the end of the 17th c. Jews were willing to provide credit at as low as 7%¹³⁶, which was a norm for other social groups at the time as well. 7–8% figure was dominating the whole market in the 18th c. GDL, long before the last quarter of the century, when the smaller 7% figure was officially stamped as a maximum allowable rate. Researchers had suggested that especially in the earlier centuries the interest rates were hidden in various forms¹³⁷, and it might have been the case in the 17–18th c. PLC, particularly when immovable property had been taken as a pledge for duration of a time and used up as a source of revenue in addition with capital plus interest. Nevertheless, current data suggest that in a case of Jews providing credit around the corner of the 17–18th c. loans were some way cheaper in the GDL than in Poland. It was gradually evening

out in the latter parts of the 18th c., especially in the fast growing financial centers like Warsaw, until Poland in 1775 set a maximum level of 5% of interest rates and therefore made the capital cheaper there than in the GDL.

Starting from the middle of the 17th c. and coming to the beginning of the 18th c. in both Poland and the GDL, for the Jews more important than their own given loans were the conditions of credit given to them by other social groups, most notably the Church and the noblemen. J. Kalik has noted that for the Jews the cheapest loans (usually at 7%) were provided by the Church institutions, most often by monasteries¹³⁸. Although J. Kalik's research scope encompassed both the GDL and Poland, the examples she provided mainly concerned Poland. They contradict what has already been examined in the GDL, where there were cases such as the one in the 1670s Pinsk when a Jewish community had a credit loaned at 10% from a monastery¹³⁹, while Jesuits loaned Vilnius *kahal* at a rate of 9 to 10% in the 17th c.¹⁴⁰ First of all, this indicates that the cost of credit in the GDL and Poland was not homogeneous and secondly, that in certain situations the Church credit was not so cheap after all in the GDL compared to Poland. Although the usual interest rates asked by the Church certainly diminished in the 18th c. GDL, so did the cost of credit from noblemen, townspeople and as mentioned already – from Jews, evening it out among all the social groups. This requires further examination, but it seems that the interest rate margins were much smaller in the GDL

¹³⁴ *Morgensztern J.* Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 9–10.

¹³⁵ *Rybarski R.* Kredyt i lichwa w ekonomji Samborskiej w XVIII wieku. P. 41.

¹³⁶ Already showcased example from year 1690 Birze shows that a Jew lent to a nobleman 13.5 thalers with 7% yearly interest rate. *Birżu dvaro teismo knygos, 1620–1745.* P. 130–133.

¹³⁷ *Rutkowski A.* Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV w. P. 270–271.

¹³⁸ *Kalik J.* The Jewish Debts. P. 109.

¹³⁹ *Nadav M.* The Jews of Pinsk, 1506 to 1880. P. 210.

¹⁴⁰ MAB RS, F. 43, b. 20757, l. 12.

than in Poland thus meaning that although the Church's credit was easily available to Jews and others, its conditions were much more similar to what others could have offered. This is further emphasized by the difference in the limited interest rates for the Church since 1776, where in Poland this figure was at 3,5% (for others 5%), while in the GDL everybody had to obey the 7% rule.

As with the credit conditions, both J. Kalik and J. Morgensztern seem to agree that Jews' loans taken from the noblemen, and especially the townspeople, were more expensive than from the Church¹⁴¹ in Poland. Their given examples from the 17th c. indicate that the interest rate that noblemen asked was usually at about 8–10%, which is also the case in the 18th c.¹⁴² While we do not yet possess the contracts where noblemen would be issuing credit to Jews and noting down actual interest rate in the 17th c. GDL, there are other cases that indicate their charged interest rate being in between 9% to 10%¹⁴³, which is very similar to the figures from Poland. As stated before, these interest rates diminished clearly from the middle of the 18th c. and usually were at around 7–8% in the latter parts of the 18th c. GDL. As with the credit from the townspeople, the only information which is certain is that in the 17th c. Poland they could ask Jews up to 15% annual interest, as it was investigated by J. Morgenstern, but whether this was similar in the GDL is unclear.

---

¹⁴¹ *Morgensztern J.* Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 20; *Kalik J.* The Jewish Debts. P. 118.

¹⁴² *Rybarski R.* Kredyt i lichwa w ekonomji Samoborskiej w XVIII wieku. P. 64.

¹⁴³ *Birżu dvaro teismo knygos, 1620–1745.* P. 106–110, 308–309.

When providing credit Jews usually preferred their loans to be given back as quickly as possible¹⁴⁴, most often for up to one year. Usage of short term loans was more beneficial for the Jews. When lending they could charge higher interest and not lose liquid capital for too long, while borrowing they could use quick capital for the mercantile operations¹⁴⁵. When in need of capital not for mercantile activities, Jews however did not hesitate to negotiate for longer periods and tried to prolong the time for repaying the loans. Nevertheless, long term loans were usually a feature of communities when they started to acquire credit. They were usually in the form of *wyderkaf*. When they could not repay the debts on time or pay the interest, the credit might had been re-financed, which means that in order to pay the debts the Jewish communities acquired further new loans, which certainly prolonged the whole process altogether.

The timing of the Jews' recorded credit operations in the PLC had some patterns that depended on agricultural cycles, fair and market days, with lesser extent on days when local court sessions were taking place. Adam Rutkowski, who analyzed how the credit issued by Jews depended on a specific time of a year, emphasized that credit was much more on offer in February, April before the sowing, and in June and July before harvesting, while the most popular period in a year for loan repayments was September and October¹⁴⁶. In addition, another economic historian,

---

¹⁴⁴ *Ibid.* P. 130–133, 162–163; *LMMPA*, T. 4. P. 376–379.

¹⁴⁵ *Morgensztern J.* Operacje kredytowe Żydów w Zamościu w XVII w. P. 23.

¹⁴⁶ *Rutkowski A.* Kredyt żydowski na rynku lokalnym Warszawy w pierwszej połowie XV w. P. 270.

Henryk Samsonowicz, emphasized the beginning of the year for the increase of loans¹⁴⁷. He also noted that the spring credits every year depended on the “first running waters”¹⁴⁸, which means the days when the merchants could start travelling and selling their goods, which was also an area of interest for the Jewish people. These patterns seem to be similar in the GDL. The credit registers in a district of Wołkowysk as of the year 1777 indicate that 58% of the credit was issued in April, 21% in March and 8% in June¹⁴⁹. These findings are well-supported by various court registers involving Jews with particular importance given to the St. George day (April 23rd) as a date when a lot of credit agreements were done, and as a due day for debt repayments. Supplementing it were the days of fairs and local markets that meant gathering of economically minded people in a locality which facilitated quicker and greater in number credit transactions, debt executions¹⁵⁰.

Although from the majority of primary sources it is hard to identify for what reasons the Jews took up credit¹⁵¹, some observations indicate that individuals most often took it because of some difficult situation (in need to pay taxes, repairing damages, etc.), for business matters (such as enlargement of trade), sometimes even for very specific reasons such as sending the children to school and life¹⁵². On the other

hand, Jewish communities most often took it to pay taxes, provide the necessities to their community members, sometimes to pay ransom fees¹⁵³ and other more specific matters.

CONCLUSION

The development of the credit markets in both Poland and the GDL since the 17th c. had similar patterns. Both were hardly hit by the economic and more importantly the inflation crisis, that was both tackled and even more fuelled by money debasement. It caused great chaos in the credit markets leaving creditors and debtors vulnerable to various speculations, until the stabilization in the PLC economy after the first quarter of the 18th c. brought relative calmness to the daily life and prospered the usage of credit. Jews in both Poland and the GDL were interrelated to this cycle, however the Polish Jewry felt the consequences of the 17th c. monetary and economic crisis through credit operations much earlier, already in the 1620s, while in the GDL this happened around the middle of the 17th c. and is more connected to the Deluge and its effects on the country.

A common feature in the 17th c. PLC was the fast growing indebtedness of Jewish communities and the decrease of individual Jew creditors, although the latter's stance change should not be overestimated. A number of individual Jews, in both the GDL and Poland, remained active creditors in the 17th and 18th c., while their actual influence dependent greatly on specific locality and its needs. Until the middle of the 18th c., the GDL's Jewish communities managed to acquire and not repay more

---

¹⁴⁷ Samsonowicz Henryk Bohdan. Local credits in mediaeval Poland // *Studia Historiae Oeconomicae*. 1994, T. 21. P. 56.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ LVIA, SA 3698 (F. 11, b. 997), l. 313–321.

¹⁵⁰ Sejm Czterech Ziem. Źródła. P. 195–196.

¹⁵¹ Usually a line “in a need of money” (Pol. *potrzebny pieniędzy*) dominates credit agreements.

¹⁵² LMMPA, T. 5. P. 426–429.

¹⁵³ LMMPA, T. 6. P. 434.

loans, than their counterparts in Poland. However, the main partner of this in both provinces was the Church, most notably various different monasteries. They very often provided loans through the form of *wyderkaf*, when the interest or sometimes even the whole amount of loaned capital was to be extracted from the property in agreed time or perpetually. Another way of securing credit, used much more often by the Poland's Jewry, than by the GDL's was through the *hipoteka* institute. In the GDL Jews who were obliged to follow the TLS provisions for their credit agreements, more often used the so-called pledge law (*prawo zastawu*), which guaranteed safety and execution of loans secured by movable and immovable pledges. Bigger loans usually had to be secured by immovable property, most often some property in towns, and were longer, while smaller loans were shorter and could have been secured by simple debit notes, with the latter becoming more and more popular in the 18th c. in both Poland and the GDL for all kinds of debts. Occasionally Jews in GDL used personal guaranteeing as a method of securing a loan. This most usually involved other community members. It reflects the importance of family ties in credit dealings in Jewish community, as a sphere of passing up loan business, collecting or securing credit. An important role in those ties was played by the Jewish women.

While Jews' credit dealings with other groups were regulated by the common law in both Poland and the GDL, inter-Jew relationship through loans was maintained by the Jewish communities. Their stance in both parts of the PLC was similar, although after the 17th mid-century monetary crisis, the GDL's Jewish Council permitted higher interest rates between the Jews, an indicator of a more impaired credit market and a loss of capital in the GDL after the Deluge than in Poland.

In Poland, the credit provided by Jews was the most expensive in the market throughout the 17th c. and in large parts of the 18th c. with figures often reaching 20% and above. In the GDL, however, since the middle of the 17th c. Jews could issue loans with as low interest rates as 7%, making the cost of their loans very similar to what other groups could have offered. In the second part of the 18th c. these rates seemed to overlap, since in the last quarter of the 18th c. the credit provided by Jews in Poland became a couple of percent cheaper than in the GDL. Jews in Poland obtained large amounts of credit from the Church, because its provided credit was the cheapest, however sources from the GDL indicate that in the latter this was rather due to high availability of capital than to low interest rates. Interest rates from all social groups in GDL already from the second part of 17th c. were much more homogenous than in Poland.

SKOLINTOJAI IR SKOLININKAI ŽYDAI XVII–XVIII AMŽIUJE: LYGINAMOJI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS IR LENKIJOS STUDIJA

Darius Sakalauskas

S a n t r a u k a

Šiame straipsnyje analizuojami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) žydų ekonominės veiklos, kreditų teikimo ir gavimo sąlygos, partneriai ir praktikos XVII–XVIII a. Iki šiol žydų įsitraukimas į kreditinius santykius LDK atskirai nagrinėtas nebuvo, o išvados paprastai darytos remiantis pavyzdžiais iš Lenkijos. Dėl to dažnai tai, kas buvo ištirta lenkų istoriografijos, implicitiškai buvo taikoma ir LDK, nors socioekonominė struktūra abiejose Abiejų Tautų Respublikos dalyse galėjo būti skirtinga. Tai lėmė, kad tyrimas iš principo yra lyginamasis, siekia atsakyti į klausimą, ar žydų, kaip kreditorių ar debitorių, veikla LDK turėjo savitų bruožų ir skyrėsi nuo nagrinėtų atvejų Lenkijoje, ar iš principo buvo panaši. Nors pagrindinės tendencijos visoje ATR buvo vienodos, tai yra XVII a. padidėjo žydų bendruomenių įsiskolinimas ir sumažėjo pavienių žydų galimybės skolinti, tyrimas atskleidė, kad egzistavo ir tam tikrų skirtumų. Visų pirma, XVII a. monetarinė ir finansų

krizė Europoje greičiau ir stipriau paveikė Lenkijos žydų galimybes skolintis ir skolinti, o LDK žydų dalyvavimo kredito rinkoje XVII a. galimybes labiausiai veikė amžiaus vidurio Tvanas. Tiek Lenkijoje, tiek LDK tai lėmė ypač smarkų bendruomeninių skolų padidėjimą. Šias skolas dažniausiai finansuodavo Bažnyčia, galėjusi palankiomis sąlygomis suteikti didelius skolinto kapitalo kiekius. LDK žydų bendruomenės, XVIII a. vidurio duomenimis, buvo labiau įsiskolinusios nei Lenkijos žydų bendruomenės. Pavieniai žydai tiek Lenkijoje, tiek LDK liko svarbūs kreditoriai mažesniųjų ir vidutinių paskolų segmente, tiesa, jų aktyvumas priklausydavo nuo vietos ypatybių ir galimybių sukaupti reikiamą kapitalą. Visą XVII a. ir XVIII a. pirmąją pusę Lenkijoje žydai skolindavo brangiau nei tai darydavo LDK žydai, tačiau XVIII a. antrojoje pusėje, pasikeitus ekonominiam klimatui, žydų ir kitų ekonominių grupių kreditas Lenkijoje jau paprastai būdavo pigesnis nei LDK.

*Iteikta 2014 04 28
Parengta skelbti 2014 11 24*

„ADVENIT, ET SUSCEPTUS EST AD NOSTRAM INFIRMARIAM“: VILNIAUS BONIFRATRŲ ŠPITOLĖS LIGONIAI XVIII AMŽIUJE

Martynas Jakulis

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Senovės ir viduramžių istorijos katedra
El. paštas: martynas.jakulis@gmail.com

Įvadas

XVI a. pirmoje pusėje pradėję veikti bonifratrai (*Ordo Hospitalarius S. Ioannis de Deo*) buvo vienas iš naujųjų ordinų, kurių vienuoliai tarnystę Dievui derino su ligonių gydymu¹. XVII a., intensyviausios ordino plėtros laikotarpiu, vienuoliai pasirodė Abiejų Tautų Respublikos miestuose: 1609 m. įsteigtas pirmasis vienuolynas ir špitolė Krokuvoje, o 1635 m. bonifratrai Vilniaus vyskupo Abraomo Vainos rūpesčiu įsikūrė prie Šv. Kryžiaus bažnyčios Vilniuje. Naujojoje špitolėje, skirtingai nei dešimtyje veikusių iki tol, žmonės buvo visų pirma gydomi, čia darbavosi specialiai tokiam darbui pasirengę vienuoliai.

Lenkijoje, kur šio ordino vienuoliai aktyviai veikia iki šiol, susiklostė šios srities tyrinėjimų tradicija². Lietuvos istorio-

grafijoje Vilniaus bonifratrų, o ir apskritai špitolių istorijos tyrinėjimų yra labai nedaug. Iki šiol reikšmingiausiu tekstu tenka laikyti 1928 m. Stefano Rosiako išleistą monografiją³. Šiame veikale aprašomas ordino įkūrimas, vienuolių atvykimas į Vilnių, konvento aprūpinimas, veikla, uždarymas bei atkūrimas tarpukariu. Be šios monografijos, galima paminėti vos keletą tyrimų, kuriuose vienaip ar kitaip užsimeinama ir apie Vilniaus bonifratrų konvento bei špitolės istorijos realijas⁴. Nors nere-

---

nomicznej w Tarnowie. T. 18, nr 1, 2011, s. 33–46; *Komarynska H.* Szpital bonifratrów w Krakowie w XVII–XVIII wieku. Lublin, 2010; *Pietrzkiwicz I.* Misericordia. Bonifratrzy w dawnej Rzeczypospolitej. Kraków, 2009. Ordino 400 metų veiklos Lenkijoje proga vykusios konferencijos metu skaityti pranešimai sugulė į atskirą leidinį – *Bracia, czyńcie dobro. 400 lat Zakonu Bonifratrów w Polsce 1609–2009* / Red. M. Surdacki. Kraków, 2009.

³ *Rosiak S.* Bonifratrzy w Wilnie (1635–1843–1924). Szkic z dziejów opieki społecznej w Wilnie. Wilno, 1928.

⁴ *Janonienė R.* Vilniaus buvęs bonifratrų vienuolynas ir Šv. Kryžiaus bažnyčia // Lietuvos vienuolynai. Vadovas / Sud. R. Janonienė, D. Klajumienė. Vilnius, 1998, p. 309–313; *Maroszek J.* Wileńskie przytułki–szpitale w XVI–XVIII w. // Cała historia to dzieje ludzi...: Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą

¹ *Pullan B.* The Counter-Reformation, Medical Care and Poor Relief // *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe* / Ed. by O. P. Grell and A. Cunningham with J. Arrizabalaga. London and New York, 1999, p. 30.

² Iš gausios literatūros paminėsime tik naujausius tekstus: *Komarynska-Polak H.* Psychicznie chorzy w krakowskim szpitalu bonifratrów w XVII–XVIII wieku // *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Eko-*

tai Vilniaus bonifratrų istorijai dėmesio skiriama ir lenkų istorikų tekstuose, visgi dažniausiai apsiribojama tuo, ką nuveikė S. Rosiakas, o peržiūrėti šaltiniai yra labiau kaip jau iki tol aptartų dalykų iliustracijos.

Nors istoriografijoje sąlyginai plačiai aptariamas konvento įsteigimas, materialinis aprūpinimas, uždarymas ir kiti bonifratrų gyvenimo Vilniuje faktai, vis dėlto pagrindinė jų veiklos sritis – ligonių gydymas – nors yra gerai išlikusių šaltinių, aptariama labai lakoniškai, pateikiami tik pagrindiniai statistiniai duomenys, per daug nesigilinant į špitolės veiklos specifiką, paliekant nuošalyje tuos tūkstančius žmonių, kuriems bonifratrai padėjo pasveikti. Kita vertus, įdėmesnis žvilgsnis į bonifratrų špitolėje gydytus ligonius leidžia bent šiek tiek daugiau sužinoti apie tuos Vilniaus gyventojus, kurie greičiausiai nepaliko jokių rašytinių šaltinių, – ne tik apie jų negalavimus ir mirties aplinkybes, bet ir kilmę, užsiėmimus, socialinę aplinką, materialinę padėtį ir kitas jų gyvenimų detales.

Straipsnio objektas yra Vilniaus bonifratrų špitolėje XVIII a. pirmą–dešimtą dešimtmetį gydyti ligoniniai.

Teksto tikslas – atskleisti pagrindinius bonifratrų špitolės ligonių kolektyvinio portreto bruožus. Straipsnio uždaviniai:

---

rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej / Pod red. C. Kukli przy współudziale P. Guzowskiego. Białystok, 2004, s. 212–213; *Paknyš M.* Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a. Vilnius, 2008, p. 139–141; *Jakulis M.* Rokitai: santvarka ir veikla XVIII–XIX a. I pusėje // LKMA metraštis, t. 33. Vilnius, 2010, p. 76–78; *Idem.* Vilniaus bonifratrų Šv. Kryžiaus konvento bendruomenė XVIII a.: struktūra, sudėtis, sugyvenimas // *Bažnyčios istorijos studijos*, t. V: Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė / Sud. L. Jovaiša. Vilnius, 2012, p. 281–306; *Frick D. A.* Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno. Ithaca, 2013, p. 328–330.

aptarti ligonių skaičių ir jo kitimui įtakos galėjusius turėti veiksnius, nustatyti ligonių pasiskirstymo pagal amžių tendencijas, aptarti socialinę padėtį bei profesinę priklausomybę, nustatyti, nuo kokių ligų špitolėje gydyta dažniausiai ir aptarti nekatalikų gydymo špitolėje ypatybes.

Straipsnio chronologines ribas – 1709–1799 m. – lemia pagrindiniai teksto šaltiniai – sistemingų duomenų apie ligonius turime būtent nuo 1709 m. Ankstesnė ligonių knyga ar knygos neišliko, o po kitus šaltinius pabirusios detalės yra pernelyg fragmentiškos, kad būtų galima jas įtraukti į nuoseklią analizę. Be abejo, galutine chronologine riba buvo galima pasirinkti ir 1826 m., kai į špitolę buvo priimtas paskutinis ligonis, tačiau reikia atsižvelgti į reikšmingus pokyčius 1799 m., kai, panaikinus daugumą senųjų špitolių, buvo įsteigta generalinė Vilniaus špitolė prie Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios. Taigi bonifratrų veiklą XIX a., kai buvo uždaryta špitolė, o paskui – ir konventas, reikėtų tirti jau kitame kontekste.

Pagrindiniai straipsnio šaltiniai yra trys ligonių registracijos knygos⁵, apimančios 1709–1826 m. Jose fiksuojama ne tik priėmimo ir išleidimo arba mirties data bei vardas ir pavardė, bet ir geografinė kilmė, tėvų vardai, amžius, socialinė priklausomybė ir / arba profesija, konfesija, aprašomi tuo metu turimi daiktai, nurodoma liga. Iš viso tyrimui pasitelkėme 8 914 atvejų – būtent tiek ligonių⁶ buvo užregistruota aptariamam laikotarpiu. Manytume, tokia imtis leidžia

---

⁵ I ligonių knyga (1709–1748) // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS). F. 5, b. F-32428 (toliau – LK I); II ligonių knyga (1747–1785) // VUB RS. F. 4, b. A-3827 (toliau – LK II); III ligonių knyga (1785–1826) // VUB RS. F. 4, b. A-3828 (toliau – LK III).

⁶ Bonifratrai gydė tik vyrus.

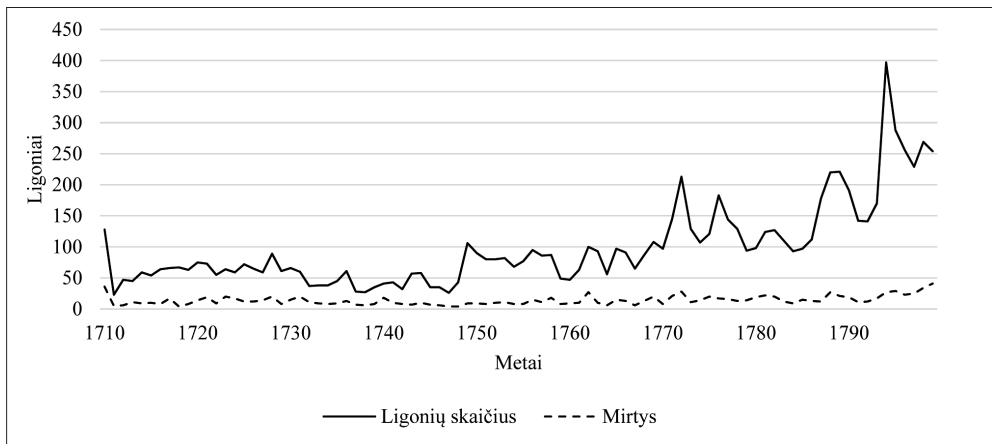
jau gana daug pasakyti apie šios špitolės ligonius XVIII a. Pagrindinius straipsnio šaltinius papildė Vilniaus bonifratrų konvento susirinkimų⁷ bei pajamų ir išlaidų⁸ knygos.

„Lovų infirmerijoje turi būti 14“: apie ligonių skaičių

Pirmame vienuolyno aukšte veikusioje infirmerijoje vienu metu galėjo būti gydoma 14, o išskirtiniais atvejais – 20 ligonių⁹. Iš 1710–1799 m. metinių rodiklių matyti, jog antrą–penktą dešimtmetį špitolės aktyvumas buvo nedidelis: metinis ligonių skaičius retai kada siekdavo 80, o vienu metu dažniausiai būdavo gydomi 3–4 ligoniai.

Iš trijų vienuolių prižiūrimų špitolių-ligoninių bonifratrų buvo mažiausia ir neprilygo nei rokitų, nei šaričių špitolėms, kuriose vienu metu keliose infirmerijose galėjo būti gydoma iki 80 ligonių¹⁰.

Tokiai padėčiai įtakos galėjo turėti materialiniai konvento sunkumai. Susirinkimų knygoje XVIII a. antrą–penktą dešimtmetį matome gausybę skundų dėl vienuolyną užklupusių bėdų – nepriteklaus, skolininkų nemokumo, nederliaus, kariuomenių siautėjimo, gaisrų bei vyresniųjų neūkiškumo. 1734 m. rugsėjo pabaigoje vyresnysis Pilypas Palubickis kalbėjo, kad bus sunku išlaikyti ligonius ir atsiskaityti su konvento šeimyna, jei ir toliau bus surinkama tiek mažai išmaldos ir nepavyks

1 pav. Ligonų skaičius ir mirtys 1710–1799 m.¹¹

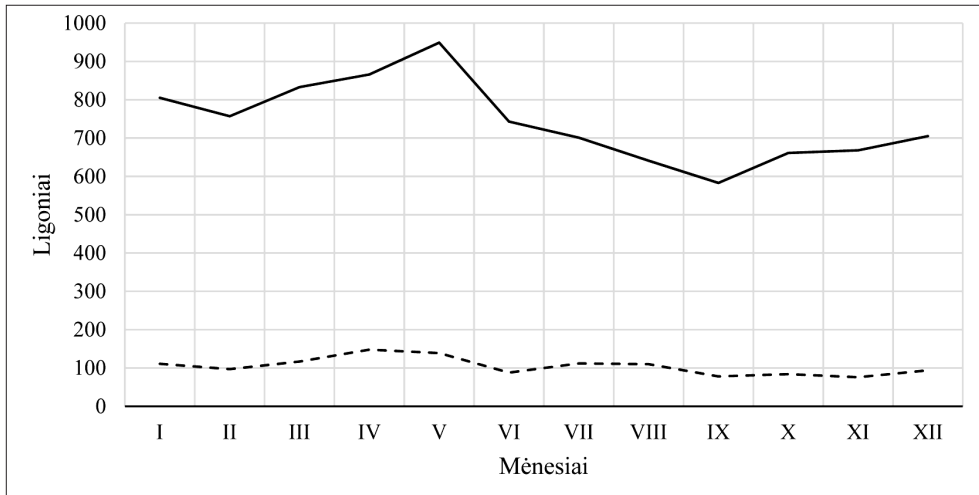
⁷ Vilniaus bonifratrų konvento susirinkimų knyga (1706–1786) // VUB RS. F. 5, b. F-33028 (toliau – SK); plačiau apie šaltinį žr. *Jakulis M.* Vilniaus bonifratrų, p. 282–283.

⁸ Vilniaus bonifratrų konvento ir špitolės pajamų–išlaidų knyga (1793–1828) // VUB RS. F. 5, b. F-32449.

⁹ Sutrumpinta ataskaita apie Vilniaus špitolės (1790) // Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS). F. 43, b. 3641, l. 3v.

¹⁰ *Jakulis M.* Rokitai, p. 76–77.

¹¹ Turime duomenų tik apie 1709 m. lapkritį ir gruodį, tad į bendrą statistiką šių metų neįtraukiame.

2 pav. *Ligonių skaičius ir mirtingumas pagal mėnesius (1709–1799)*

gauti pinigų iš Ostašino dvaro¹². Laiške Radvilienei (Pranciškai Uršulei?) broliai skundėsi nepriteklumi, dėl kurio gydoma per mažai ligonių (*nie w takiey lecz większosci liczby*)¹³. Vos beišsiverčiančiai špitolėi daug žalos padarė 1737 m. birželio pabaigoje kilęs Vilniaus gaisras, kurio metu sudegė ir infirmerija¹⁴. Iki spalio pabaigos ligoniai nebuvo priimami, o per metus gydyti vos 28¹⁵. Nuo amžiaus vidurio iki pabaigos su didesniais ar mažesniais svyravimais ligonių skaičius didėjo. Pirmiausia tam įtakos turėjo pagerėjusi konvento materialinė padėtis. Panašu, kad taikyti ir efektyvesni gydymo metodai: pavyzdžiui, 1736–1737 m. apie 40 % ligonių būdavo gydomi iki 14 dienų, o 1772 m. tokių atvejų būdavo daugiau nei pusė, taip pat gerokai sumažėjo ilgiau nei keturias savaites gydomų ligonių. Įtakos galėjo turėti ir vi-

dinės priežastys: XVIII a. septintą–aštuntą dešimtmetį vadovavo keletas vyresniųjų, kurie reikalavė didesnės drausmės konvente ir špitolėje¹⁶.

Bonifratų špitolė, skirtingai nei rokitų ar šaričių¹⁷, retai kada būdavo perpildyta. Daugiausia papildomų ligonių špitolėje buvo 1794 m. pavasarį, kai apie Vilnių prasidėjo sukilimo kovos¹⁸. Vien balandžio 29 d. buvo priimti 17 kareivių¹⁹, o špitolė buvo perpildyta iki liepos pabaigos²⁰. Visgi tai netapo labai didele našta, nes kareivių gydymas neužtrūkavo, o už pagalbą broliams buvo atsilyginta 406 auks.²¹

Kaip matyti iš 2 pav., daugiausia ligonių būdavo priimama kovo–gegužės mėnesiais. Viena vertus, statistiką šiek tiek iškreipia tai, kad būtent 1794 m. pavasarį ir vasarą špitolėje buvo gerokai daugiau li-

¹² SK, I, 191.

¹³ Vilniaus bonifratų laiškas Radvilienei (1737 m. vasario 12 d.) // Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. V, nr 1132, l. 1–1v.

¹⁴ SK, I, 205v.

¹⁵ LK I, l. 186v–190. *Rosiak S. Op. cit.*, s. 73.

¹⁶ *Jakulis M.* Vilniaus bonifratų, p. 286–287.

¹⁷ *Idem.* Rokitai, p. 76.

¹⁸ *Rosiak S. Op. cit.*, s. 77.

¹⁹ LK III, l. 62v–63.

²⁰ *Ibid.*, l. 63–66v.

²¹ Vilniaus bonifratų konvento ir špitolės pajamų–išlaidų knyga (1793–1828) // VUB RS. F. 5, b. F-32449, l. 2.

1 lentelė. *Ligonių amžius (1709–1799)*

<i>Amžiaus grupė</i>	6–15	16–25	26–35	36–45	46–55	56–65	66–75	>75	–
<i>Atvejų skaičius</i>	458	2 648	1 821	1 487	813	422	202	119	944
<i>%</i>	5,1	29,7	20,5	16,7	9,1	4,7	2,3	1,3	10,6

gonių. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį, kad balandžio–liepos mėnesiais dažniausiai būdavo priimami karštinėmis sergantys žmonės, sudarę didžiausią dalį visų ligonių. Galbūt tai lemdavo bendra miesto sanitarinė būklė ir užkratui plisti palankios oro sąlygos.

„Maždaug 35 metų“: apie ligonių amžių

Duomenys apie ligonių amžių nėra labai reprezentatyvūs, nes: 1) dažnu atveju amžius apvalinamas (20, 25, 30, 35 ir t. t.), 2) infirmarijus pats kartais nurodydavo, kad ligonio amžius yra tik apytikslis (*plus vel minus*), 3) dalies ligonių amžius nenurodomas. Vis dėlto tai nėra kliūtis aptarti bent jau bendresnes tendencijas.

Kaip matyti iš 1 lentelės, daugiau nei pusę visų ligonių sudarė 16–35 metų sulaukę žmonės. Kartu su 36–45 metų žmonėmis jie sudaro aiškiai špitolėje gydytų ligonių daugumą (66,9 %). Juos galima laikyti aktyviausia visuomenės dalimi – tai mobilūs, jau tėvų namus palikę ir iš savo darbo gyvenantys žmonės, susiduriantys ir su didesne rizika susirgti kokia nors liga ar susižaloti.

Mažai vaikų atvykdavo, matyt, todėl, kad jie būdavo gydomi namuose ir tik sunkesniais atvejais ieškota daugiau ar mažiau kvalifikuotos pagalbos. Vis dėlto ir vaikų (ypač nuo 10 metų) daugumą sudarė tie, kurie jau kam nors tarnavo, ir, kaip matyti

iš įrašų apie geografinę kilmę, nebegyveno tėvų namuose. Galbūt „darbdaviui“ būdavo paprasčiau atiduoti tokį ligonį į špitolę, kur jis būtų greičiau ir (tikėtina) efektyviau pagydytas, be to, nekeltų grėsmės užkrėsti kitus namiškius. Geras pavyzdys – 1774 m. lapkritį nuo gerklės uždegimo (*inflammatio gutturis*) gydytas 9-metis Jonas Kandyzius, tarnavęs pas auksakalį Griunvaldą²². Didelę dalį vaikų iki dešimt metų sudarė našlaičiai, kuriems tokia institucionalizuota pagalba buvo bene vienintelis išsigelbėjimas.

Dar mažesnę dalį sudarė vyresni nei 65 metų ligoniai. Tam įtakos, matyt, turėjo bendros demografijos tendencijos – tokio amžiaus sulaukusių žmonių apskritai nebuvo daug. Be to, jie tikriausiai dažniau sirgdavo įvairiomis sunkiai pagydomomis arba apskritai nebegydomomis ligomis, kurių įvertinę savo galimybes, jau galbūt nebeapsiimdavo gydyti ir patys bonifratrai. Svarbu atsižvelgti į tai, kad beveik 40 % šios amžiaus grupės ligonių čia ir mirė, pavyzdžiui, vos dvi dienas špitolėje išgyvenęs neva 128 metų Grigalius, sirgęs „senatve“²³.

„Virėjas iš vyskupo rūmų“: apie ligonių socialinę padėtį, profesijas bei užsiėmimus

Bonifratrų špitolė buvo atvira visiems, ieškantiems pagalbos, kad ir koks būtų jų

²² LK II, l. 157v.

²³ LK I, l. 179v.

socialinis statusas ar materialinė padėtis²⁴. Taigi nenuostabu, kad susiduriame su didele socialine įvairove: nuo visiškų vargšų iki kilmingųjų. Tarp ligonių nėra tik didikų, miesto elito²⁵ ir aukštosios dvasininkijos atstovų²⁶.

Duomenys apie ligonių socialinę padėtį ar profesiją yra reprezentatyvūs tik iš dalies. Pirma, nieko nežinome apie trečdaliao ligonių socialinę padėtį ir / arba profesiją / užsiėmimą. Antra, dėl miesto socioekonominės aplinkos dažniau įvardijama būtent profesija / užsiėmimas, o ne luomas (kartu jų negalime apibendrintai įvardyti miestelėnais, nes nežinome, ar šie žmonės gyveno Vilniuje nuolat). Tik apie kelias dešimtis amatininkų žinoma, kad jie priklausė ir miestiečių luomui. Be abejo, tai yra tik sąlyginiai duomenys, nes tarp ligonių galėjo būti ir „senųjų“ miestiečių, tačiau nebe pirmos kartos vilniečių paieška tarp ligonių jau galėtų tapti vienu iš atskiro tyrimo uždavinių.

Nepaisant formalių skirtumų, daugumą ligonių vienijo ne tik vienokia ar kitokia liga, bet ir skurdas, kuris, manytume, ir buvo pagrindinė priežastis, kodėl jie gydėsi būtent špitolėje. Daugumą ligonių sudarė tarnai ir padieniai darbininkai, prie kurių būtų galima priskirti ir Vilniuje atsidūrusius valstiečius, kurie čia greičiausiai ieškodavo papildomo darbo (tai patvirtina ir jų skaičiaus sumažėjimas sezoninių žemės

2 lentelė. *Ligonių socialinė kilmė ir profesijos / užsiėmimai (1709–1799)*

<i>Socialinės grupės</i>	%
Kilmingieji	9,4
Dvasininkai	7,8
Miestiečiai ²⁷	0,8
Valstiečiai	5,7
Vargšai	1,7
Profesijos / užsiėmimai	%
Tarnai ir padieniai darbininkai	19
Amatininkai	12,7
Kareiviai	5
Studentai ir mokiniai	3,2
Kiti (pirkliai, muzikantai ir t. t.)	1,4
Nenurodoma	33,3

ūkio darbų laikotarpiu)²⁷. Šiuos žmones, manytume, galima apibendrintai pavadinti „dirbančiais vargšais“, kurie, kaip taikliai apibūdino Mary Lindemann, „turi ne ką daugiau nei savo pačių darbo jėgą, tačiau nėra nei elgetos, nei beturčiai“²⁸. Be abejo, mūsų siūloma „tarnų“ kategorija yra labai heterogeniška – į ją įtraukėme ir greičiausiai bent kiek geriau gyvenusius namų tarnus (liokajus²⁹ ar virėjus), ir ne tokius specifinius darbus dirbančius žmones, kurie tarnaudavo ne tik pas konkrečius asmenis, bet ir institucijose (vienuolynuose, špitolėse). Neturime duomenų apie tai, kiek galė-

²⁴ Fundaciniame akte kalbama tiesiog apie ligonius, neakcentuojant jų socialinės padėties: „<...> infirmorum ac valetudinariorum omnium, tam spiritualium quam saecularium <...>“ – *Rosiak S. Op. cit., s. IV.*

²⁵ Galima paminėti tik Vilniaus vaitą Petrą Leonovičių, kuris špitolėje gydėsi 1783 m. gruodžio 4–9 d., – LK II, l. 219v.

²⁶ 1709 m. lapkričio 27–gruodžio 3 d. į špitolę vaistų ateidavo Smolensko kanauninkas Jonas Kočelas – LK I, l. 6.

²⁷ Įtraukiami tik Vilniaus miestiečiai, kurių priklausymą miestiečių luomui buvo galima patvirtinti ir Vilniaus naujųjų miestiečių sąrašo – *Urbanavičius A. Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais: sąrašas.* Vilnius, 2009 – duomenimis.

²⁸ *Lindemann M. Medicine, Medical Practice, and Public Health // A Companion to Eighteenth-Century Europe / Ed. by P. H. Wilson. Oxford, 2008, p. 171.*

²⁹ Tarp jų pasitaiko ir sąlyginai nemažai užsieniečių, pavyzdžiui, medicinos daktaro Stepono Bizijaus liokajus Jonas Richteris, kilęs iš Gdanskio, – LK II, l. 163.

jo uždirbti kieno nors namuose tarnaujantis žmogus, tačiau žinome apie kelių špitolių ūkio tarnų darbo užmokestį. Pavyzdžiui, Vilniaus misionierių³⁰ ir rokitų³¹ špitolėse dirbę vyrai per metus gaudavo 40 auks., gyvenamąją vietą, batų porą, drabužius bei maitinimą. Ar ligos atveju jie turėjo galimybę kreiptis į barzdaskutį arba gydytoją? Vargu. Iš Lukiškių dominikonų konvento išlaidų knygos sužinome, kad, pavyzdžiui, tokia populiarī procedūra kaip kraujo nuleidimas galėjo kainuoti 12 gr. ir 2 šilingus³², o vaistai vienam žmogui – 25 gr.³³ Tokios, atrodytū nedidelės išlaidos, kurios, sergant sunkesne liga, greičiausiai nebūtū vienkartinės, jau sudarytū apie 3 % minėtų tarnų metinių pajamų. Dar sunkesnė turėjo būti stabilios darbo vietos neturinčių padienų darbininkų padėtis. Dauguma šiai kategorijai priskiriamų žmonių buvo atvykę į Vilnių iš tolimesnių ar artimesnių LDK vietovių, tad, tikėtina, galėjo būti nevedę ir apskritai neturėti reikiamų socialinių ryšių, reikšmingų susirgus. Anot migraciją į ankstyvųjų naujųjų laikų miestus tyrinėjusio Allano Sharlino, būtent imigrantai dėl savo statuso dažniausiai likdavo nevedę ir bevaikiai³⁴. Tikėtina, kad panašūs tyrimai parodytū, jog Vilniuje buvo susiklosčiusi panaši, jeigu ne identiška, situacija. Taigi mažai uždirbančiam, šeimos ir tvirtesnių socialinių ryšių neturinčiam žmogui špitolė kritiniu gyvenimo momentu galėjo tapti

ne tik pigesnio gydymosi alternatyva, bet ir apskritai galimybe išlikti.

Matyt, dėl panašių priežasčių pagalbos špitolėje ieškodavo ir amatininkai, tarp kurių būta daugiau mūrininkų, audėjų, siuvėjų ir batsiuvių. Simptomiška, kad špitolėje gydyti vos keli prestižiniais amatais užsiimantys amatininkai – auksakaliai bei laikrodininkai. Išsamesni Vilniaus cechų tyrimai leistū geriau suvokti, kodėl būtent minėtais amatais užsiimantys žmonės špitolėje gydydavosi dažniau. Pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos miestuose į vargšų sąrašus ypač dažnai patekdavo batsiuviai, kurių tiesiog būdavo per daug, kad pakankamai galėtų uždirbti visi, besiverčiantys šiuo amatu³⁵. Panašią situaciją atspindi 1795 m. parengtas Vilniaus amatininkų sąrašas, iš kurio matyti, jog batsiuviai sudarė beveik ketvirtadalį visų amatininkų³⁶. Specialus susitarimas siejo bonifratrų špitolę ir barzdaskučių bei pirtininkų cechą – nusigyvenę arba tinkamos gyvenamosios vietos neturintys cecho nariai turėjo būti priimami gydytis į špitolę³⁷. Matyt, tai, kad tarp ligonių sąlyginai dažnai matomi šios srities amatininkai, ypač pameistriai (*cyruliczek*), nemažai pasako ir apie pragyvenimo iš šio amato galimybes.

Nors kareiviai sudaro 5 % visų ligonių, šią statistiką iškreipia minėti 1794 m. pavasario ir vasaros įvykiai. Iki tol ka-

³⁰ Vilniaus misionierių špitolės pajamų–išlaidų knyga (1748–1763) // LMAVB RS. F. 318, b. 3061, l. 32.

³¹ Vilniaus rokitų špitolės pajamų–išlaidų registracijos lapas (1792 m. balandis) // LMAVB RS. F. 43, b. 20591, l. 2.

³² Lukiškių dominikonų konvento išlaidų knyga (1735–1752) // VUB RS. F. 5, b. F-32488, l. 47.

³³ Ibid., l. 15.

³⁴ Sharlin A. Natural Decrease in Early Modern Cities: A Reconsideration // Past & Present. No. 79, 1978, p. 127.

³⁵ Hufton O. Women without Men: Widows and Spinsters in Britain and France in the Eighteenth Century // Between Poverty and the Pyre: Moments in the History of Widowhood / Ed. by J. Bremmer and L. van den Bosch. London, 1995, p. 182.

³⁶ Vilniaus magistrato aktų knyga (1794–1795) // Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F. SA, b. 5152, l. 487v–488v.

³⁷ Akty cechów wileńskich 1495–1795, cz. 2, zebrał i przygotował do druku Henryk Łowmiański przy współudziale Marii Łowmiańskiej i Stanisława Kościłkowskiego, przedmową i skorowidzami opatrzył Jan Jurkiewicz. Poznań, 2006, s. 46.

reiviai špitolėje gydyti retai – pirmiausia keliaujantys pro Vilnių (pvz., dezertyrai³⁸) arba tarnaujantys mieste dislokuotuose daliniuose. Viena vertus, Vilniuje nebuvo specialiai kareiviams skirtos špitolės, kita vertus, ir jie greičiausiai būdavo gerokai nusigyvenę, tad gydymasis špitolėje tapdavo bene geriausia išeitimi susirgus. Iš ligonių daiktų ir drabužių aprašymų matyti, kad skurdas į špitolę atvesdavo ir studentų, muzikantų ir kitų rečiau į ligonių knygas įrašomų žmonių.

Nors beveik dešimtadalį špitolės ligonių sudariusius kilminguosius (formaliai) vienijo luomas, vis dėlto jų materialinė padėtis buvo labai nevienoda: tarp jų matome ir Šv. Juozapo ir Nikodemo špitolėje Vilniuje tarnaujantį Matą Hajevičių³⁹, ir Konstantiną Godlevskį, kurio turimų daiktų sąrašas ligonių knygoje užėmė daugiau nei lapą⁴⁰. Nors ir nežinome kiekvieno iš jų gyvenimo istorijos, visgi galbūt galima kelti hipotezę, kad jie buvo smulkieji bajorai, priversti ieškoti kitų, jau nevisiškai „bajorišku“ pragyvenimo alternatyvų⁴¹. Manytume, svarbu ir tai, kad dauguma jų buvo kilę iš Ašmenos ir Lydos pavičių, kuriems buvo būdingos žemėvaldos susmulkėjimo tendencijos⁴².

Tarp špitolėje gydytų dvasininkų dėl savaime suprantamų priežasčių daugiausia buvo pačių bonifratrų. Be jų, didžiausią

dalį sudarė dieceziniai dvasininkai, o kitų ordinų vienuolių matome vos kelis. Sunku pasakyti, kokios priežastys nulemdavo, kad dvasininkai būdavo gydomi būtent šioje špitolėje, juo labiau kad aptariamam laikotarpiu jau veikė vyskupo bei kapitulos globojama rokitų špitolė. Galbūt tai buvo vienas iš būdų bonifratrams atsidėkoti Vilniaus vyskupui ir katedros kapitulai už paramą, o ši teiginį bent iš dalies galima pagrįsti tuo, jog daugumą dvasininkų priimti į špitolę rekomenduodavo būtent Vilniaus vyskupas arba kapitulos nariai. Be to, galima numanyti, kad vienuolyno aplinka buvo suvokiama kaip tinkamiausia dvasininkams. Pavyzdžiui, gydytis kažkios psichikos ligos (*variatio*) iš Biarozos 1755 m. vasarą buvo atvykęs kartūzas Juozapas Skirckis, už kurio gydymą ir išlaikymą sumokėjo patys kartūzai⁴³.

Suprantama, kodėl špitolėje gydėsi tiek nedaug miestiečių, kurie laikytini aukštesniuojų miesto gyventojų sluoksniu⁴⁴, tačiau kodėl tiek mažai vargšų? Visų pirma vargšų globa nebuvo pagrindinis bonifratrų tikslas – vienuoliai ypač retai priimdavo ką nors tik dėl skurdo. Pavyzdžiui, 1769 m. kovą į špitolę „iš gailėstingumo“ buvo priimtas niekuo nesergantis 10 metų berniukas⁴⁵. Iš ligonių knygų matyti, kad didžioji dalis „vargšais“ (*pauper, ubogi*) įvardytų žmonių sirgo nepagydomomis ligomis (pvz., epilepsija) arba buvo tiesiog nusilpę. Gali būti, kad bonifratrai įvertindavo, ar apskritai verta priimti tokius beviltiškus ligonius, užuot gydžius tuos, kuriems vis dar galima padėti.

³⁸ Pavyzdžiui, Prūsijos kariuomenės dezertyras Jonas Nedigeris – LK III, I. 45v.

³⁹ LK II, I. 144.

⁴⁰ LK I, I. 160v–161.

⁴¹ Frost R. I. The Nobility of Poland–Lithuania // The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, 2 ed. / Ed. by H. M. Scott. Vol. II: Northern, Central and Eastern Europe. Basingstoke, 2007, p. 280–281.

⁴² Козловский П. Г. Землевладение и землепользование в Белорусии в XVIII–первой половине XIX в. Минск, 1982, с. 89, 100–101, 104.

⁴³ LK II, I. 51av.

⁴⁴ Urbanavičius A. Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 m. Vilnius, 2005, p. 14.

⁴⁵ LK II, I. 124v.

Kai kuriuose įrašuose paminima, kad vieną ar kitą ligonį rekomenduodavo gydyti koks nors asmuo, o tai, tikėtina, užtikrindavo greitesnį priėmimą į špitolę. Panašu, kad tai buvo susiję ne tiek su rekomenduojančio asmens socialiniu statusu⁴⁶, kiek su finansiniais įsipareigojimais: rekomendacija būdavo įsipareigojama padengti gydymo ir galimas laidojimo išlaidas. Manytume, labai iškalbingas yra bajoro Juozapo Plotnickio atvejis. 1751 m. rugsėjo 25 d., pašautas Andriejaus Plato⁴⁷, jis buvo atgabentas į špitolę bajoro Juozapo Jastšembaskio, kuris įsipareigojo apmokėti gydymo išlaidas. J. Plotnickiui mirus, J. Jastšembaskis turėjo sumokėti bonifratrų reikalaujamus 20 muštinių talerių – 10 už vaistus ir 10 už laidotuves⁴⁸.

Nors dauguma ligonių neturėdavo grynųjų pinigų, vis dėlto jie būdavo nuskurdę nevienodai. Pavyzdžiui, 1727 m. rugsėjo pabaigoje špitolėje atsidūręs ir greitai miręs Danielius Žukas „[dėl] vaistų pardavė kontušą ir žiponą, taip pat kardą, tačiau viskas perniek“⁴⁹, o po kelių dienų mirusio samdinio Joakimo turtą infirmarijus aprašė taip: „<...> drabužiai nė grašio neverti, todėl daugiau ir neberašau.“⁵⁰ Nevienoda materialinė padėtis matyti ir iš to, kiek pinigų laidotuvėms buvo gauta pardavus mirusio ligonio daiktus: 1793 m. rugpjūčio 2 d. po vieno ligonio laidotuvių dar liko 20 auks., o po kito – tik 6 auks. 20 gr.⁵¹

⁴⁶ Nors dažniausiai tai yra būtent aukštesnio socialinio statuso asmuo. Labai retas atvejis – šeimos narių rekomendacijos.

⁴⁷ Vilniaus suolininkų teismo aktų knyga (1751–1760) // LVIA. F. SA, b. 5351, l. 141v; LK II, l. 29.

⁴⁸ LVIA. F. SA, b. 5351, l. 141v.

⁴⁹ LK I, l. 124v.

⁵⁰ Ibid., l. 178v.

⁵¹ Vilniaus bonifratrų konvento ir špitolės pajamų–išlaidų knyga (1793–1828) // VUB RS. F. 5, b. F-32449, l. 1.

„Febris maligna in ultimo gradu“: apie ligas

Ligonių knygos atskleidžia platų spektrą įvairiausių ligų, kurias galima skirstyti į keletą pagrindinių rūšių (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Ligų rūšys (1709–1799)

<i>Liga</i>	%
Vidaus ligos	34
Karštinės	32,5
Žaizdos	13
Traumos	5,6
Psichikos ligos	4,7
Odos ligos	0,7
Venerinės ligos	0,4
Maras	0,3
Nenurodyta	8,8

Didžiausią dalį ligonių sudarė sergantys įvairiomis vidaus ligomis ir karštinėmis, kurios, nors traktuotinos kaip vidaus ligos, sudarė labai aiškia atskirą grupę. Panašu, kad karštinių gydymas buvo viena iš specifinių bonifratrų veiklos sričių. XVI a. pabaigoje Florencijos S. Maria della Umiltà špitolėje didžioji dalis ligonių sirgo karštinėmis⁵², tai buvo būdinga ir bonifratrų špitolėms Lenkijoje bei Austrijoje⁵³. Ligonių knygos atskleidžia didelę karštinių įvairovę: nuo paprasčiausios „karštinės“ iki įvairių variantų, įvardijamų pagal laipsnį ar simptomų pasireiškimo ritmiškumą. Dažnai susiduriame su ūmia

⁵² Henderson J. Charity and Welfare in Early Modern Tuscany // Health Care and Poor Relief, p. 74.

⁵³ Komarynska H. Szpital bonifratrów, s. 236–259; Watzka C. Die Krankenprotokolle der Barmherzigen Brüder in Graz 1730–1759: ein Beitrag zur steirischen Sozial- und Medizingeschichte des 18. Jahrhunderts // Rutengänge: Studien zur geschichtlichen Landeskunde. Festgabe für Walter Brunner zum 70. Geburtstag. Graz, 2010, S. 326.

(*febris maligna, acuta, ardens, hitziges Fieber*), taip pat kasdiene (*quotidiana, codzienna, tägliches*), tridienė (*tertiana*), besitęsiančia (*continua*) karštine, taip pat karštine, pasireiškiančia su pertrūkiais (*intermittens*). Kartais minimas ir vienas iš karštinių tipų – tulžinga karštinė (*febris bilosa*)⁵⁴. XVI–XVIII a. gydytojai manė, kad karštinės sukelia sutrikusi skysčių apytaka kūne⁵⁵. Vis dėlto istoriografijoje teigiama⁵⁶, tai patvirtina ir ligonių knygų duomenys, kad sergamumas karštinėmis padidėdavo šiltuoju metų laiku, taigi galbūt prie užkrato plitimo prisidėdavo tiek oro sąlygos ir miesto sanitarijos būklė, tiek žmonių, ypač vargingesnių, gyvenimo sąlygos, kai artimi kontaktai būdavo neišvengiami.

Į plačią „vidaus ligų“ kategoriją patenka labai įvairios ligos: nuo kvėpavimo takų, virškinimo trakto (pvz., negalavimai, susiję su skrandžiu (*destructio stomachis, zepsucie zolądka*)) bei vidurių ligų (pvz., dizenterija) iki įvairių krūtinės srities, galvos skausmų, džiovos ir t. t.

Nemaža dalis ligonių kentėjo nuo įvairių – dažniausiai kojų – žaizdų (*wrzoły, rany*). 1749 m. lapkričio 26–1750 m. vasario 22 d. špitolėje gydytas žvejys Martynas Matulevičius tikino, kad žaizda kojoje neužgyjanti jau 16 metų (*mit einem 16jähri-gen Schaden im Fuß*)⁵⁷. Kareivio Leono Rukevičiaus teigimu, bėdų su kojomis jis turėjęs „dėl kareiviškų darbų“⁵⁸. Galima

numanyti, kad tai buvo susiję su prasta avalyne – neatsitiktinai daugumą tokių ligonių sudaro būtent valstiečiai, padieniai darbininkai bei amatininkai (tarp jų – ir keliolika batsiuvių), kurie, matyt, neišgalėdavo įsigyti geresnės avalynės. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį, jog nesveikas kojas turintys žmonės į špitolę kreipdavosi būtent šaltuoju metų laiku, taigi neatmestina, kad kai kurie iš jų būdavo nušalę galūnes.

Kitais negalavimais besiskundžiantys žmonės sudarydavo kur kas mažesnę dalį. Vis dėlto verta atkreipti dėmesį į dvi specifines ligų rūšis – psichikos ir venerines ligas. Ligoniu knygose bene dažniausiai minimos manija ir melancholija, taip pat hipochondrija ir kiti tiksliau neįvardyti psichikos sutrikimai (*variatio, variaticus, waryacia, wariat, mente captus, narrisch, pomieszanie*). Greičiausiai bonifratrų įsivaizdavimai per daug nesiskyrė nuo XVII a. pabaigoje nusistovėjusių šių ligų apibrėžimų⁵⁹. Tiek manijai, tiek melancholijai buvo būdingas klaidėjimas nekarščiuojant, tačiau pirmuoju atveju ligoniai būdavo neramūs, agresyvūs ir savo nekontroliuojamais judesiais keldavo pavojų aplinkiniams, o antruoju – ramūs⁶⁰. Iš įrašų ligonių knygose matyti, jog psichikos ligos nebuvo būdingos išskirtinai aukštesiems visuomenės sluoksniams – jos būdavo diagnozuojamos tiek bajorams ar dvasininkams, tiek amatininkams, padieniams darbininkams ar valstiečiams. Pavyzdžiui, 1792 m. balandį špitolėje atsidūrė melancholijos apimtas samdinys iš Kauno pavieto Karolis Golbičkis, gydęsis daugiau nei penkis mėnesius⁶¹.

⁵⁴ Apie karštinių tipologiją žr. *Gentilcore D. Contesting Illness in Early Modern Naples: Miracolati, Physicians and the Congregation of Rites // Past & Present*. No. 148, 1995, p. 128.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Pavyzdžiui, *Risse G. B. Mending Bodies, Saving Souls. A History of Hospitals*. New York, 1999, p. 214.

⁵⁷ LK II, l. 14v.

⁵⁸ LK I, l. 227.

⁵⁹ *Foucault M. History of Madness / Translated by J. Murphy and J. Khalfa*. London–New York, 2006, p. 314.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 657–658.

⁶¹ LK III, l. 50a.

Labai negausią grupę sudarė venerinėmis ligomis sergantys žmonės. Dažniausiai būdavo diagnozuojama gonorėja, o kitais atvejais apsiribota nekonkrečiais „prancūziškos“ (*morbus gallicus, na francę*) arba „venerinės“ ligos (*morbus veneris, veneria*) terminais, kurie nebūtinai reiškė sifilį⁶². Tokių ligonių buvo tiek ne daug visų pirma dėl to, jog netoliese veikė rokitų špitolė, kurios viena iš pagrindinių veiklos krypčių buvo venerinių ligų gydymas⁶³. Kita vertus, įtakos galėjo turėti tiek „ideologinės“, tiek praktinės priežastys: venerinėmis ligomis sergantys ligoniai galėjo būti nepriimami dėl moralinių nuostatų, be to, šioms ligoms gydyti reikėjo specifi(škes)nio pasirengimo ir specialių gydymo priemonių⁶⁴.

Ligonių knygoje įrašytas diagnozes, ypač kai vartojami oficialūs medicinos terminai, reikėtų vertinti labai atsargiai. Tokiais atvejais viskas priklausydavo nuo ligonius registruojančio infirmarijaus išsilavinimo. Pavyzdžiui, 1709 m. lapkritį–1710 m. rugpjūtį visi kokia nors karštine sirgę ligoniai, anot infirmarijaus, sirgo būtent ūmia karštine⁶⁵. O, pavyzdžiui, 1752 m. pabaigoje–1753 m. pradžioje matome kur kas įvairesnes diagnozes, kurios patikslinamos ir papildomais terminais: 1753 m. sausį špitolėje atsidūręs Jurgis Zavlaskis, anot infirmarijaus, ne tik sirgo ūmia karštine, bet dar ir kosėjo su krauju (*febris maligna et haemoptisis*)⁶⁶. Šiuo

atveju, manytume, daug pasako vien tai, kad negalavimai buvo apibūdinti ne taip, kaip matyti iš išorės, bet „oficialiais“ terminais. Vis dėlto lieka neaišku, ar bonifratrai, pavyzdžiui, karštines laikydavo atskira liga (šitai lyg ir patvirtintų tai, kad daugiau nieko dažnu atveju nenurodoma), ar, kaip buvo įprasta XVIII a. Vakarų Europoje, organizmo kovos su liga ženklų⁶⁷. Bene tiksliausiomis reikėtų laikyti diagnozes, kurios susijusios su tuo, ką buvo galima tiesiog pamatyti arba ką labai paprastais žodžiais galėjo apibūdinti patys ligoniai – įvairius sužalojimus ar skausmus. Ligų ūmumą, manytume, parodo vien tai, kad žmonės dėl jų apskritai atsidurdavo špitolėje, o tokie, atrodytų, nepavojingi negalavimai kaip gerklės skausmas ar kosulys iš tiesų galėjo reikšti labai ūmias, buitinėmis priemonėmis nebeįveikiamas ir rimtą pavojų ligoniui keliančias ligas. Juk vargu ar XVIII a. žmogus, kaip dažnas ir dabar, nesakydavo „ai, prais“ ir nevengdavo kreiptis kvalifikuotesnės pagalbos, ypač žinodamas, kad tai kainuos.

Labai ribotos žinios apie špitolėje taikytus gydymo metodus. Bonifratrai, kurie ligonius tik slaugydavo⁶⁸, samdydavo barzdaskučius⁶⁹, kurie taikydavo sau įprastus gydymo metodus, pavyzdžiui, kraujo nuleidimą. Bent kiek objektyvesniu gydymo efektyvumo kriterijumi, matyt,

⁶² Siena K. P. Venereal Disease, Hospitals and the Urban Poor: London's 'Foul Wards', 1600–1800. Rochester, 2004, p. 15.

⁶³ Jakulis M. Rokitai, p. 77.

⁶⁴ Dėl šių priežasčių venerinėmis ligomis sergančių ligonių nepriimdavo kai kurios Londono špitolės, žr. Siena K. P. Op. cit., p. 104–105.

⁶⁵ LK I, l. 5–23v.

⁶⁶ LK II, l. 39.

⁶⁷ Foucault M. The Birth of the Clinic. An Archaeology of Medical Perception / Translated by A. M. Sheridan. London, 1976, p. 178.

⁶⁸ Žinoma tik apie vieną Vilniaus konvente gyvenusį vienuolį, kuris galėjo pats gydyti: 1733 m. iš Gdanskio buvo atvykęs brolis Laurynas Ostrovskis, kuris, anot vyresniojo, „gerai išmano mediciną ir barzdaskučių amatą“. Vis dėlto jam nebuvo lemta ilgai darbuotis, nes 1734 m. sausio 13 d. vienuolis mirė – SK, l. 182v, 185v; LK I, l. 165v.

⁶⁹ Pavyzdžiui, 1735 m. špitolėje darbavosi Antanas Majevskis – SK, l. 196v.

galima laikyti mirtingumo procentą. Per visą laikotarpį pasveikę (ar bent jau tokiais laikyti) iš špitolės išėjo 85,9 % ligonių, mirė – 14,1 %. Ligoniai mirdavo kone nuo visų minimų ligų: nuo neįvardytų negalavimų (*rozne defekta*) iki psichikos sutrikimų. Žinoma, dažniausiai mirdavo tie, kurių skaičius būdavo didžiausias – sergantys įvairiomis karštinėmis, mirtis dažnai pasiglemždavo ir džiovininkus. Iš dalies gydymo efektyvumo didėjimą rodo tai, kad, daugėjant ligonių, mirties atvejų skaičius proporcingai nedidėjo (žr. 1 pav.).

Ar galime kalbėti apie kokį nors ryšį tarp žmogaus socialinio statuso ir ligos? Vargu. Pernelyg mažai žinome apie ligonių gyvenimo sąlygas ir kitus dalykus, kad galėtume bent jau bandyti surasti tokį ryšį. Pavyzdžiui, mirtingumą XVII–XIX a. Londone tyrinėjęs Johnas Landersas nustatė, jog neseniai į miestą atvykę žmonės būdavo ne tokie atsparūs infekcinėms ligoms, kaip vietiniai ar seniai mieste gyvenantys žmonės, jau įgavę specifinį imunitetą⁷⁰. Visiškai tikėtina, kad taip galėjo būti ir Vilniaus atveju. Skirtingiems socialiniams sluoksniams priklausančius žmones liga paveikdavo skirtingai. Tarnui ar padieniam darbininkui liga reiškė ne tik fizinius sunkumus, bet ir negalėjimą dirbti, o, matyt, neretu atveju – ir darbo praradimą: ligonių knygoje matyti įrašų, kuriuose nurodoma, kad ligonis „nebetarnauja“, bet „tarnavo“. Amatininkams papildomų garantijų turėdavo suteikti priklausymas cechui. Geras pavyzdys – ranką susižalojęs siuvėjas Aleksandras Michalovskis, kurio gydymo išlaidas padengė cecho meistrai⁷¹. Net ir

labai ilgai sirgdamas, Aleksandras nebūtų praradęs vietos ceche, taigi ir savo darbo vietos. Lygiai taip pat niekas dėl prastos sveikatos negalėjo „atleisti“ ir į gatvę išmesti bonifratro Felikso Visloucho, kuris „serga kas savaitę, dėl senatvės negali dirbti jokio darbo“⁷².

„Kuris iš pat ryto pas mus ir atsivertė“: apie kitokias „ligas“ ir jų „gydymą“

Kiekviena špitolė visų pirma buvo bažnytinė institucija, kurios vidaus gyvenimo tvarka buvo (ar bent jau turėjo būti) panaši į vienuolyno⁷³. Bonifratrų špitolėje ligoniniai turėdavo ne tik reguliariai dalyvauti mišiose, bet ir rytais bei vakarais kartu su infirmarijumi kalbėti poterius ir melstis už konvento geradarius. Visa tai derinant su (bent jau formaliai) griežta drausme⁷⁴, buvo siekiama ir gydyti kūnus, ir stiprinti tikėjimą, ir keisti įpročius. Matyt, neatsitiktinai špitolėje *pro poenitentia* buvo atsidūręs ir ne vienas kunigas⁷⁵, o „išgydyti“ vieną apostatą Vilniaus vyskupas patikėjo būtent bonifratrams⁷⁶.

Be daugumą ligonių sudariusių katalikų, buvo gydomi liuteronai (119), stačiatikiai (24), kalvinistai (6) ir iš esmės kitatikiais nelaikytini unitai (338). Prie 84 įrašų taip pat pažymėta, kad ligonis esąs konvertitas arba neofitas. Nors kai kurie iš jų katalikai buvo jau sąlyginai seniai,

⁷² Ibid., l. 44v.

⁷³ Pullan B. Op. cit., p. 26.

⁷⁴ Kad būdavo nelengva išlaikyti rimtį infirmerijoje, liudija konvento susirinkimų knygoje vis pasirodantys vyresniųjų raginimai išlaikyti tylą infirmerijoje ir neleisti ligoniams išeiti už špitolės ribų – SK, l. 464v, 466, 474.

⁷⁵ Pavyzdžiui, Gardino klebonas Jonas Blaževičius – LK I, l. 185v.

⁷⁶ SK, l. 78v.

⁷⁰ Landers J. Mortality and Metropolis: The Case of London 1675–1825 // Population Studies. Vol. 41, No. 1, 1987, p. 69.

⁷¹ LK I, l. 61v.

kaip, pavyzdžiui, 1777 m. pavasarį špitolėje atsidūręs Jonas Amadėjus Richteris, kuris 1769 m. „Varšuvoje, tėvų bernardinų bažnyčioje, viešai išsižadėjo Liuterio klaidų“⁷⁷, prie jų vardų vis tiek matome pastabas apie jų ankstesnę konfesiją. Tai galėjo būti įspėjimas patiems bonifratrams, kad reikėtų atidžiau stebėti, ar jie teisingai laikosi savo naujojo tikėjimo ir prireikus pamokyti. Manytume, galima kalbėti apie dvi priežastis, kodėl gydytis būdavo priimami ir kitatikiai. Pirma, krikščioniška artimo meilė skatino padėti kiekvienam kenčiančiam. Antra, su špitolėje atsidūrusiais kitatikiais sieta galimybė patraukti juos į katalikybę. Tai liudija aštuonių liuteronų, stačiatikio ir žydo atsivertimas į katalikybę būtent špitolėje. Tokiais atvejais, matyt, sąveikaudavo keletas veiksnių: fiziniai skausmai, galimi vienuolių įtikinėjimai bei pažeidžiamumas – dauguma špitolėje katalikais tapusių žmonių buvo kilę ne iš Vilniaus ir galbūt dar nebuvo užmezgę ryšių su savo bendratikiais, kurie galėtų pagelbėti susirgus. Nors tikėtina, kad apsisprendimui įtakos turėdavo ir (ne)pagrįsta mirties baimė, tik du ligoniai iš tiesų greitai mirė po to, kai priėmė katalikybę. Vienas jų – džiova sirgęs stačiatikis Simonas Michalovka, kuris po penkių dienų špitolėje tapo kataliku, o dar po savaitės mirė⁷⁸. Įdomus vienintelio špitolėje atversto žydo atvejis. Vos devynerių sulaukęs vilnietis žydas 1774 m. vasario pabaigoje buvo pakrikštytas ir tapo Kazimieru Liutiku (*Lutik*; pavardė dėsningai parinkta pagal krikšto mėnesį)⁷⁹.

Tokia veikla buvo būdinga ne tik bonifratrams, bet ir šaritėms, kurių špitolėje Savičiaus gatvėje 1748–1780 m. katalikais

tapo 14 liuteronų ir 2 stačiatikiai, buvo apkrikštyta 10 žydų⁸⁰. Špitolės aplinka ir intensyvios religinės praktikos tapdavo geru katalikiško gyvenimo pradžiamokliu, o vienuolių užmezgti kontaktai leisdamo surasti neofitams ir konvertitams darbo vietas, taip bent iš dalies užtikrinant materialinį aprūpinimą ir padedant adaptuotis naujoje socialinėje aplinkoje.

Išvados

Bonifratrų špitolė Vilniuje iš visų vienuolių prižiūrimų špitolių-ligoninių buvo pati mažiausia: vienu metu čia galėjo gydytis nuo 14 iki 20 ligonių. Iki amžiaus vidurio dėl sunkios materialinės padėties špitolėje vienu metu būdavo gydomi vos 3–4 ligoniai, o bendras metinis skaičius retai kada prašokdavo 80. XVIII a. antroje pusėje, pagerėjus materialinei padėčiai ir trumpėjant gydymo laikui, bendras ligonių skaičius su didesniais ar mažesniais svyravimais didėjo.

Ligonių knygų analizė parodė, kad špitolėje buvo gydomi labai įvairios socialinės padėties žmonės: nuo visiškų vargšų iki dar savo statuso ženklus išlaikiusių bajorų. Nematyti tik diduomenės, aukštosios dvasininkijos ir miesto elito atstovų, kurie turėjo finansinių galimybių gydytis kitaip. Nepaisant formalių socialinių skirtumų, visus ligonius vienijo ne tik liga, bet ir didesnis ar mažesnis skurdas, dėl kurio jiems tekdavo ieškoti pagalbos būtent špitolėje. Daugumą ligonių sudarė aktyviausia to meto visuomenės dalis – 16–45 metų vyrai, pragyvenantys iš savo rankų darbo, – tarnai, padieniai darbininkai bei amatininkai.

⁷⁷ LK II, l. 181.

⁷⁸ LK III, l. 44.

⁷⁹ LK II, l. 154.

⁸⁰ Šaričių špitolės ligonių knyga (1748–1780) // LMAVB RS. F. 318, b. 17050, l. 3, 8v, 23v, 24v, 29, 31v, 35v, 44–44v, 50–50v, 54v, 59, 65v, 66, 69v, 71, 76v, 77v, 80v, 84v, 85, 88v, 89v.

Dažniausiai špitolėje gydyti ligoniai, sergantys įvairiomis karštinėmis ir vidaus ligomis. Vienuoliai špitolėje darbuodavosi kaip slaugytojai, o pagrindinį darbą atlikdavo barzdaskučiai, taikydavę sau įprastus gydymo metodus. Gana efektyviai špitolės veiklą liudija santykinai nedidelis mirštamumas, siekęs kiek daugiau nei 14 %. Skirtingos socialinės padėties žmonės liga paveikdavo skirtingai: iš fizinio darbo gyvenantiems tarnams ir padieniams

darbininkams, nepriklausantiems jokioms profesinėms korporacijoms, liga galėjo reikšti ne tik fizinius sunkumus, bet ir darbo praradimą.

Špitolėje būdavo gydomi ne tik aboliučią daugumą sudarę katalikai, bet ir protestantai, stačiatikiai ir žydai. Kitatikiai buvo gydomi ne tik iš krikščioniškos artimo meilės, bet ir neatmetant galimybės juos patraukti į katalikybę, tai rodo dešimt atsivertimo bonifratų špitolėje atvejų.

„ADVENTIT, ET SUSCEPTUS EST AD NOSTRAM INFIRMARIAM“:

THE PATIENTS OF THE VILNIUS FATEBENEFRAPELLI HOSPITAL IN THE 18TH CENTURY

Martynas Jakulis

S u m m a r y

Founded by the Bishop of Vilnius Abraham Woyna in 1635, the Fatebenefratelli (also known as the Brothers Hospitallers of St John of God) convent and hospital operated continuously for almost 200 years. Although there are few studies devoted to the history of the Fatebenefratelli in Vilnius, focusing on the foundation, property and personal structure of the convent, little attention is paid to the patients at the hospital, regardless of the surviving rich archival material – three infirmary registration books covering most of the 18th century (in total 8914 male patient cases). The article examines these questions: the number of patients and its variations, age categories, social

status and the most common diseases suffered by the patients. It also sheds some light on the non-Catholic patients, some of whom converted to Catholicism in this particular hospital. The analysis showed that the ‘typical’ patient was a manual worker, servant or an artisan between the ages of 16 and 45, originating from nearby towns or villages. Due to mostly financial shortages, the number of patients was low till the 1750s and reached new heights in the second half of the century. The patients most usually suffered from fevers and various other internal diseases. The mortality rates in the institution reached up to 14%, significantly decreasing in the second half of the century.

Įteikta 2014 08 20

Parengta skelbti 2014 10 27

LIETUVOS VISUOMENINIŲ ORGANIZACIJŲ VĒLIAVOS 1918–1940 METAIS

Eduardas Remecas

Lietuvos nacionalinis muziejus
Arsenalų g. 1, LT-2001 Vilnius
El. paštas: remecas@yahoo.de

Įvadas

2011 m. vasario 16 d. Istorinėje Prezidentūroje Kaune buvo pristatytas katalogas–albumas „Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys“¹. Šioje knygoje ne tik publikuojamos visos muziejaus rinkinyje saugomos vėliavos (484 vnt.), bet ir yra plačiau aprašyta visuomeninių Lietuvos organizacijų raida bei vėliavų tradicijos (autorė V. Akmenytė-Ruzgienė). Knyga yra išskirtinė tuo, kad joje pristatomas visas muziejuje saugomas rinkinys, o jis, kaip pažymi leidinio sudarytojos, yra didžiausias vėliavų rinkinys Lietuvos muziejuose. Nors iki katalogo išleidimo Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus buvo surengę dvi vėliavų parodas (1989, 1997 m.), buvo išleisti ir jų katalogai, tokio visa apimančio darbo iki šiol Lietuvoje nebuvo.

Šio straipsnio tikslas yra ne pristatyti naująjį vėliavų katalogą, o parodyti, kad ši tema dar labai mažai tyrinėta ir tai aiškiai atsispindi knygoje. Įžanginiame knygos

straipsnyje daugiausia dėmesio yra skirta ne pačioms vėliavoms, o jų tradicijoms ir ritualams. Kataloginė dalis yra sudėliota pagal organizacijas ir pateikta kiekvienos jų istorinė apžvalga. Bet apie pačias organizacijų vėliavas beveik nėra jokios informacijos. Tačiau organizacijų vėliavų apipavidalinimai ir įsigijimai buvo labai reglamentuojami. Buvo aiškiai nustatyta, kaip turi atrodyti viena ar kita vėliava – spalvos, medžiagos, dydžiai, vaizdai, vėliavos kotas ir priedai. Labai krinta į akis ir tai, kad knygos kataloginėje dalyje vėliavos dažniausiai datuotos ne tikslia data, o nurodant XX a. trečią arba ketvirtą dešimtmečius. Tačiau visų organizacijų vėliavos turi savo sukūrimo metus ir svarbiausia – vėliavos įteikimo ir pašventinimo datas. O kur dar vėliavų projektų autoriai (kataloge minimi tik penkių vėliavų dailininkai) ar gamintojų ir siuvėjų vardai. Neaprašyti liko ir vėliavose pavaizduoti simboliai, o juk jie kaip tik ir atspindi pačias organizacijas.

Tarpukario Lietuvos spaudoje apie organizacijų vėliavas yra pateikta gana daug informacijos. Organizacijų leidiniuose buvo dedami vėliavų pavyzdžiai su iliustracijomis, pateikiami jų matmenys, spal-

¹ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys / Sudarė Reda Stuinienė, Vilma Akmenytė-Ruzgienė. Kaunas, 2010, 288 p.

vos, kotų viršūnių pavyzdžiai. Spaudoje organizacijų padaliniai labai dažnai rašydavo apie savo skyriaus vėliavos įsigijimą, kartais minėdami jos kainą ir ją pasiuvusias siuvėjas. Daug papildomos informacijos apie draugijų vėliavas galima rasti ir Lietuvos centriniame valstybės archyve. Tačiau bylų, skirtų atskirai vėliavoms, beveik nėra². Archyvinėse bylose bendrų žinių apie vėliavas yra gerokai mažiau nei spaudoje, tačiau jose randame daug papildomos informacijos apie įvairių skyrių įsigijamas vėliavas, jas siuvusių siuvėjų vardus ir vėliavų priedų gamintojus. Gaila, tačiau visa šia gausia informacija iki šiol yra nepasinaudota. Šiame straipsnyje nesiekiami aptarti visas Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje esančias organizacijų vėliavas. Taip pat nebus per daug gilinamasi į skyrių vėliavų įsigijimą. Nepaisant to straipsnyje yra pateikiama daugiau kaip 50 vėliavų įsigijimo arba šventinimo datų, o tai sudaro penktadalį muziejuje saugomų vėliavų³. Straipsnio tikslas yra atskleisti kelis svarbiausius faktus apie kai kurių organizacijų vėliavas – akcentuoti jų sukūrimo datas, išvaizdos raidos etapus, projektų autorius ir kitą svarbią informaciją. Nustatyti vėliavų išvaizdos raidos etapai netiksliai datuotas vėliavas padeda datuoti daug tiksliau nei XX a. trečiu ar ketvirtu dešimtmečiu. Taip pat tikslesni vėliavų datavimai leidžia numanyti, kaip galėjo atrodyti įvairios neišlikusios skyrių vėliavos. Pagrindiniai šaltiniai rengiant šį straipsnį buvo to meto periodinė spauda ir Lietuvos centriniame

² Paminėtina tik viena Lietuvos tautinio jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“ byla – Susirašinėjimai vėliavų reikalais, 1931 05 01–1932 11 26 // LCVA. F. 954, ap. 1, b. 11.

³ Skaičiuojama be muziejuje saugomų užsienietiškų vėliavų ir skautų vėliavėlių.

valstybės archyve saugomos Lietuvių katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“, Lietuvos tautininkų sąjungos bei Lietuvių tautinio jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“ bylos.

Tarpukario Lietuvoje veikė per 700 draugijų ir daugiau kaip 7 000 jų skyrių. Didelė dalis draugijų, taip pat jų skyrių buvo įsigiję savo vėliavas. Be draugijų, vėliavas turėjo ir įvairios mokyklos, kariniai pulkai, valstybinės organizacijos ir kt. Kartais vėliavos buvo sukuriamos vienam ar kitam renginiui (pvz., 1938 m. tautinei olimpiadai). Tarpukario Lietuvos organizacijų vėliavų istorinei raidai buvo labai svarbūs du įvykiai. Pirmasis jų – 1934 m. birželio 28–liepos 1 d. Kaune surengtas pirmasis visos Lietuvos eucharistinis kongresas. Ruošdamosi šiam išskirtiniam įvykiui, visos katalikiškos organizacijos rūpinosi įsigyti savo skiriamuosius ženklus – vėliavas, uniformas, ženklelius. Būtent dėl kongreso, kuriame dalyvavo apie 50 tūkst. organizuotų tikinčiųjų, labai daug skyrių įsigijo savo vėliavas. Antrasis svarbus įvykis buvo tų pačių metų rugsėjo 9 d. Tai prezidento Antano Smetonos 60-mečio jubiliejiniai renginiai. Švenčiant prezidento jubiliejų pirmą kartą buvo surengtas organizacijų vėliavų paradas. Šaulių sąjungos organizuotame parade dalyvavo apie 3 000 vėliavų⁴. Didžiąją šio parado dalį sudarė jaunųjų ūkininkų ratelių (598 vnt.), Šaulių sąjungos (370 vnt.) ir Skautų sąjungos (266 vnt.) vėliavos. Parade taip pat dalyvavo savanorių, invalidų ir atsargos karininkų, moterų katalikų, lietuvių liuteronių „Pagalbos“ draugijos, ypač gausiai pavašarininkų, tautininkų sąjungos, jaunalietuvių, ugniagesių, visų studentų, visuomeni-

⁴ Didžiosios IX. 9 iškilmės P. Vileišio aikštėje // Lietuvos aidas. 1934, rugsėjo 10, Nr. 205, p. 7.

nių, sporto ir jaunimo organizacijų, Vilniui vaduoti sąjungos vėliavos⁵. Labai daug organizacijų savo skyrių vėliavas įsigijo būtent norėdamos dalyvauti parade. Ypač daug vėliavų pasigamina jaunųjų ūkininkų rateliai. Skautų sąjunga šiam įvykiui paminėti išleido net specialias vėliavėles (apie 500 vnt.). „<...> kiekvieną vėliavą lydintieji asistentai neš specialiai skautams ir skautėms išleistas vėliavėles. Šios vėliavėlės liks brangi visiems skautų tuntams ir draugovėms atmintis.“⁶ Vienoje šių vėliavėlių pusėje buvo pavaizduotos raidės AS (Antanas Smetona) ir skaičius LX (60), o kitoje data – 1934. Tos vėliavėlės yra publikuojamos ir Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus leidinyje, bet jos pristatytos tik kaip draugovių gairė, nenurodant jų išleidimo priežasties. Be šių įvykių, svarbūs buvo ir 1938 m. Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečio renginiai, tačiau jų metu didžioji dalis organizacijų ir jų skyrių jau buvo įsigiję savo vėliavas. Taip pat vėliavų istorijai svarbūs buvo jubiliejiniai organizacijų suvažiavimai. Būtent tokių įvykių metu didelė dalis skyrių įsigydavo savo vėliavas.

Muziejaus išleistame kataloge, kaip minėta, dauguma vėliavų nėra tiksliai datuotos, tačiau yra ir dar viena problema. Kataloge pateiktos vėliavų datos nebūtinai gali būti teisingos. Štai, pavyzdžiui, iš dešimties muziejuje saugomų Lietuvių katalikių moterų draugijos skyrių vėliavų teisingą datą atitiko vos viena. Lietuvių mokytojų tautininkų Dr. J. Basanavičiaus sąjungos Šiaulių skyriaus vėliavos data yra nurodoma 1932 m.⁷ Tačiau spaudoje ran-

dame žinutę apie 1934 m. Šiaulių skyriaus darbų apyskaitą, kurioje rašoma, jog buvo įsigyta skyriaus vėliava⁸. Kad dauguma vėliavų yra datuotos klaidingai, patvirtina ir dalies Skautų, „Jaunosios Lietuvos“, Verslininkų sąjungų ir Lietuvos universiteto studentų „Varpo“ draugijos vėliavos. Apie šių vėliavų klaidingai nurodytas datas yra rašoma aptariant šių sąjungų vėliavas. Patikimą vėliavų datavimą gali garantuoti tik jų įregistravimo ar pašventinimo datos, tačiau tokių šaltinių kataloge nepateikta, tad ir didelės dalies vėliavų datavimas yra labai nepatikimas.

Lietuvos skautų sąjungos vėliavos

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugomos 147 Lietuvos skautų sąjungos vėliavos ir vėliavėlės bei 14 jūrų skautų vėliavų ir vėliavėlių⁹. Kartu su techniniais parametrais yra nurodytos ir visų vėliavų datos. Tačiau datuojant vėliavas buvo padaryta labai daug klaidų. Pirmiausia paminėtina, kad, aprašant Lietuvos skautų sąjungą, buvo pateikta informacija, jog 1922–1925 m. skautų organizacija vadinosi Lietuvos skautų asociacija (LSA), 1925–1930 m. Lietuvos skautų brolija (LSB), o nuo 1930 m. rugsėjo – Lietuvos skautų sąjunga (LSS)¹⁰. Skautų vėliavose dažniausiai buvo pateiktos organizacijos pavadinimo santrumpos, o tai padeda vėliavas sugrupuoti pagal laikotarpius. Vis dėlto į tai katalogo sudarytojos neatsižvelgė. Dvi vėliavos, turinčios santrumpas LSB, datuojamos 1932 m.

⁵ Didžiosios IX. 9 iškilmės P. Vileišio aikštėje // Lietuvos aidas. 1934, rugsėjo 10, Nr. 205, p. 7.

⁶ Skautai iškilmingai rengiasi minėti Tautos Vado jubiliejų // Lietuvos aidas. 1934, rugsėjo 6, Nr. 203, p. 2.

⁷ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 234.

⁸ Basanaviečių daug dirbta // Lietuvos aidas. 1934, gruodžio 13, Nr. 284, p. 8.

⁹ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 144–179.

¹⁰ Ten pat, p. 144.

(Nr. 2.73; 2.137), o viena – 1934 m. (Nr. 2.32) ir net dešimt vėliavų, turinčių santrumpas LSS, yra datuojamos 1924–1925, 1927 ir 1929 m. (Nr. 2.43; 2.75–2.76; 2.105; 2.107; 2.116; 2.139; 2.144–2.145; 2.147).

Apžvelgiant gausią muziejuje saugomų skautų vėliavų kolekciją matyti, kad dauguma jų yra pasiūtos laikantis tam tikrų išvaizdos standartų. Iš to galima spręsti, kad sąjungos vėliavų išvaizda buvo reglamentuojama. Tačiau tai įvyko ne iš karto. Nors tuntai ir draugovės vėliavas pradėjo siūdinėti nuo 1922 m., dar ir 1928 m. vėliavų ir antspaudų pavyzdžių Vyriausiasis štabas nebuvo nustatęs ir dėl to rekomendavo laikinai susilaikyti nuo jų įsigijimo¹¹. Pirmieji vėliavų išvaizdos standartai buvo nustatyti 1930 m. balandžio 14 d. priėmus Lietuvos skautų brolijos statutą. Šio statuto priede buvo pateikti ir Vyriausiojo skautų štabo, rajono tunto, skautų vyčių bei skaučių draugovių vėliavų piešiniai¹². Tačiau jokio papildomo aprašo (matmenys, medžiaga, spalvos) nebuvo įdėta. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus vėliavų rinkinyje yra saugomos trys vėliavos (Nr. 2.30; 2.32–2.34), kurios visiškai arba iš dalies atitinka brolijos statuto prieduose publikuotus vėliavų piešinius. Tad visos šios vėliavos galėjo būti pasiūtos nuo 1930 m. balandžio iki rugsėjo, kai brolija tapo sąjunga. Pakeitusi pavadinimą vėliavų išvaizdų sąjunga pradžioje nekeitė. Taip galima spręsti iš to, kad yra žinomos laikantis paties standarto pasiūtos vėliavos su raidėmis LSB ir

LSS¹³. Tai įrodo ir nustatytos tikslios kelių vėliavų datos. Tačiau spaudoje apie skautų sąjungos vėliavos išvaizdos nustatymą jokių žinių rasti nepavyko. 1931 m. buvo paskelbta, kad štabo komisija svarsto draugovių ir tuntų vėliavų projektus ir numato, kad bus paruoštas visiems bendras vienos vėliavos pusės projektas, o kitą pusę galės apipavidalinti vienetai¹⁴. Vis dėlto, žvelgdami į vėliavas, saugomas muziejaus rinkinyje, matome, kad didžioji dalis draugovių ir tuntų savo vėliavoms naudojo 1930 m. vėliavų pavyzdžius. Ketvirto dešimtmečio antroje pusėje skautų vėliavų išvaizda vėl buvo kiek pakeista (Nr. 2.44–2.45 ir kt.), tačiau kada tai įvyko, spauda vėlgi nemini. Tiksliai ir aiškiai reglamentuotos spaudoje buvo aprašytos tik naujos skaučių vėliavos.

1935 m. gegužės 7 d. Vyriausiojo štabo posėdyje buvo priimta skaučių draugovių vėliava. Ji turėjo būti tamsiai žalia, vilnonė, 1,45 m ilgio ir 1 m pločio. Abiejose pusėse prisiūtos trispalvės (40 x 25 cm). Seserijos ženklas, papuošimai ir užrašai turėjo būti balti. Vėliavos kampe buvo galima išsiūti draugijos įkūrimo datą. Siūdinantis vėliavą turėjo būti griežtai laikomasi nurodyto pavyzdžio. Vėliavų piešiniai ir raidžių dydžiai buvo išsiūsti visiems skyriams, taip pat publikuoti laikraštyje „Vadovė“¹⁵. Šio 1935 m. nustatyto pavyzdžio vėliavų M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra 18 vnt. (Nr. 2.28–2.29; 2.38–2.43 ir kt.). Vis dėlto ne visos jos atitinka reglamentą. Dalis jų yra šilkinės, dalis išsiuvinėtos geltonais siūlais (Nr. 2.42; 2.109), dalies raidžių dydžiai yra mažesni arba didesni.

¹¹ Vyriausio skautų štabo pranešimas // Skautų aidas. 1928, Nr. 2, p. 10.

¹² Lietuvos skautų brolijos statutas ir jo priedai: [priimta 1930 V.D. m. balandžio m. 14 d.]. Kaunas: Vyriausias skautų štabas, 1930, p. 85–88.

¹³ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 148–149, 169.

¹⁴ Centre // Skautų aidas. 1931, Nr. 4, p. 2.

¹⁵ Draugovės vėliava // Vadovė. 1935, Nr. 2–3, p. 18–19.

Visas vėliavas nuo 1937 m. buvo galima užsisakyti Skautišku reikmenų tiekimo skyriuje Kaune. Skaučių ir skautų draugovių vėliava kainavo 130 Lt, Jaunųjų skautų draugovės gairėlė – 24 Lt, skilties gairėlė (be piešinių) – 0,40 Lt, žalvarinis skaučių vėliavų antkotis – 17,50 Lt, skautų – 35 Lt, dviejų dalių sudedamoji vėliavos lazda – 6 Lt¹⁶.

Nors, kaip minėta straipsnio įžangoje, į skyrių (tuntų ir draugovių) vėliavų datavimą ypač gilinamasi nebus, kai kurių jų tikslų datavimą nurodyti yra būtina. Šie vėliavų datavimai yra svarbūs tikslinant kitų kataloge publikuojamų vėliavų datavimą.

1929 m. balandžio 23 d. buvo pašventinta Kėdainių tunto Lukšio ir Birutės draugovės vėliava¹⁷, kuri kataloge klaidingai datuota 1932 m. (Nr. 2.73). 1929 m. gruodžio 15 d. buvo pašventinta Telšių Živilės draugovės vėliava¹⁸, kuri kataloge taip pat klaidingai datuota 1932 m. (Nr. 2.137). Abi šios vėliavos turi įrašus, kad jos yra skautų brolijos. Taip pat šios vėliavos yra išskirtinės savo apipavidalinimu – jos neatitinka nuo 1930 m. nustatyto standarto.

1931 m. pavasarį vėliavą išsigijo Panevėžio tunto Mirgos draugovė¹⁹. Ši vėliava kataloge klaidingai datuota 1932 m. (Nr. 2.92). Šios vėliavos, nors ji ir yra išskirtinė, apipavidalinimas jau yra daug kuo panašus į nustatytą standartą. Kiek kitokios, bet vėlgi panašaus standarto yra ir Tauragės rajono D. L. K. Vytauto ir L. K. Gražinos draugovių vėliavos (Nr. 2.133; 2.136).

¹⁶ Ruošiamos skautų šventės // Skautų aidas. 1937, Nr. 10, p. 227.

¹⁷ Kėdainių tuntas // Skautų aidas. 1929, Nr. 5–6, p. 19.

¹⁸ Algimanto šunelis. Telšių skautai // Skautų aidas. 1930, Nr. 2, p. 26.

¹⁹ Skln. B. Panevėžys // Skautų aidas. 1931, Nr. 18, p. 2.

Šios vėliavos draugovėms buvo įteiktos 1932 m. balandžio 23 d.²⁰ Visus 1935 m. nustatytus skaučių vėliavos pavyzdžio standartus iliustruoja Biržų tunto Mirgos draugovės vėliava, kuri buvo įteikta 1936 m. sausio 26 d.²¹, o ne 1931 m., kaip nurodyta kataloge (Nr. 2.28). Dar dvi tokio pat pavyzdžio vėliavos buvo įteiktos 1938 m. Balandžio 30 d. vėliava buvo įteikta Šakių Birutės skaučių draugovei²² (Nr. 2.116), o liepos 20 d. – Kauno Nemuno tunto Rėdos draugovei²³ (Nr. 2.41). Kataloge šių vėliavų datos buvo nurodytos klaidingai – 1924 m. ir 1934 m.

Kada buvo patvirtintos naujo pavyzdžio skautų vėliavos, nustatyti nepavyko, bet paminėtinos dvi vėliavos, kurių datos yra tiksliai žinomos. Šakių Vinco Kudirkos draugovės vėliava buvo įteikta 1938 m. balandžio 30 d.²⁴, o ne 1932 m., kaip yra nurodyta kataloge (Nr. 2.117). Klaipėdos tunto Kęstučio draugovei vėliava buvo įteikta 1939 m. sausio 21 d.²⁵, o ne 1924 m. (Nr. 2.75). Abi šios vėliavos yra vienodo standarto ir gamintos to paties gamintojo. Muziejuje yra saugomos identiškos dar trijų draugovių vėliavos (Nr. 2.44; 2.45; 2.83). Neabejotinai visos šios vėliavos buvo gamintos panašiu laiku ir jas galima laikyti vėlyviausiomis skautiškomis vėliavomis.

Be tiksliai nustatytų vėliavų datų, dar galima pažymėti, kad Tauragės rajono tun-

²⁰ Kronika. L.S.S. Tauragės rajono tuntas. Tauragė. 1937 m. gegužės mėn. 15 d., p. 31.

²¹ Ign. Pr-s. Biržų tuntui jau 5 metai // Skautų aidas. 1936, Nr. 2, p. 48–49.

²² J. K-ka. Didelės skautų iškilmės // Lietuvos aidas. 1938, gegužės 5, Nr. 199, p. 7.

²³ Kauno skaučių draugovė gavo vėliavą // Lietuvos aidas. 1938, liepos 22, Nr. 324, p. 5.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Varnėnas. Klaipėdos D. L. K. Kęstučio dr-vės vėliavos įteikimo šventė // Skautų aidas. 1939, Nr. 3, p. 69.

tų D. L. K. Gedimino ir M. Pečkauskaitės draugovių vėliavos negali būti datuojamos 1932 m. (Nr. 2.134–2.135), nes šios draugovės vėliavų neturėjo net ir 1936 m., o M. Pečkauskaitės draugovė savo vardą gavo tik 1933 m. kovo 3 d.²⁶ Tokių klaidų datuojant skautų sąjungos vėliavas, matyt, yra daug, o kai kurios klaidos yra labai akivaizdžios. Pavyzdžiui, Panevėžio tunto Dariaus ir Girėno vėliavos data yra nurodyta 1932 m. (Nr. 2.91), tačiau lakūnai S. Darius ir S. Girėnas žuvo 1933 m. liepos 17 d. Dariaus ir Girėno draugovė Ramygaloje buvo įkurta 1933 m. rugsėjo 21 d. Vėliava draugovei buvo įteikta 1936 m. gegužės 21 d.²⁷

Lietuvių katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ vėliavos

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugomos 129 „Pavasario“ sąjungos vėliavos²⁸. Senesnio pavyzdžio vėliavos pasižymi labai didele įvairove. 1933 m. pertvarkius sąjungą į federaciją, mergaičių (41 vėliava) ir vyrų (34 vėliavos) sąjungų vėliavos labai didelių skirtumų nebeturėjo. „Pavasario“ sąjungos vėliavoms knygoje yra skirta nemažai vietos, tačiau visa informacija pateikta ne prie skyriaus apie „Pavasario“ sąjungos vėliavas, o tik kaip pavyzdys, iliustruojant to meto vėliavų tradicijas²⁹. Iš to, kas pa-

²⁶ Marijos Pečkauskaitės draugovė. L.S.S. Tauragės rajono tuntas. Tauragė. 1937 m. gegužės mėn. 15 d., p. 21.

²⁷ Didelės skautų iškilmės // Lietuvos aidas. 1936, gegužės 25, Nr. 238, p. 6.

²⁸ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 180–213.

²⁹ *Akmėnytė-Ruzgienė V.* Vienybė, pareiga, tradicija: visuomeninių Lietuvos organizacijų vėliavos 1918–1940 m. // Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 45–47, 49–51.

rašyta knygoje, lieka neaišku, kaip ir kada kito „Pavasario“ sąjungos vėliavų išvaizda. Taip pat knygoje nėra viena nuo 1933 m. gaminta vėliava neturi tikslaus datavimo. Tad sudėliokime viską paeiliui.

„Pavasario“ sąjunga savo vėliava susirūpino per antrąją pavasarininkų konferenciją, kuri vyko Kaune 1920 m. rugsėjo 3–4 d. Jos metu buvo sudaryta komisija iš dviejų žmonių – Edvardo Misevičiaus (1883–1946) ir Vytauto Bičiūno (1893–1943) – vėliavos projektui paruošti³⁰. Projektas buvo parengtas 1921 m. Tikėtina, kad vėliavos projekto autorius buvo dailininkas V. Bičiūnas. Pirmoji sąjungos vėliava (Centro valdybos) buvo pašventinta 1922 m. rugpjūčio 18 d. Vienoje žydro dangaus spalvos vėliavos pusėje buvo išsiūta emblema: kanklės – jaunimo linksmumo, dainų mėgimo simbolis, kryžius – katalikiškųjų idėjų gynimo ir Kristaus doros, ir knygos – ženklas organizacijos, kurios tikslas mokytis, kultūrintis, kartu laikantis politinių partijų linijos. Visus tuos ženklus iš viršaus nušviečia auksiniai saulės spinduliai³¹. 1922 m. ketvirtosios konferencijos metu buvo nutarta į „Pavasario“ sąjungos įstatų 42 str. įrašyti, kaip turi atrodyti sąjungos vėliava. Žydro dangaus spalvos šilkinės vėliavos vienoje pusėje buvo sąjungos ženklas ir įrašytas šūkis „Dievui ir tėvynei“, antroje pusėje – L. K. J. „Pavasario“ sąjungos kuopos pavadinimas³². 1924 m. sąjunga jau turėjo 134 vėliavas³³. 1924 m.

³⁰ *V. A-tė.* Antroji Pavasarininkų konferencija Kaune 1920 m. rugsėjo 3–4 d. // Pavasaris. 1920, Nr. 10, p. 13.

³¹ *A. V-t.* Ketvirtoji metinė Pavasarininkų atstovų konferencija Kaune // Pavasaris. 1922, Nr. 8–9, p. 10.

³² *A. V-t.* Ketvirtoji metinė Pavasarininkų atstovų konferencija Kaune // Pavasaris. 1922, Nr. 10, p. 15.

³³ Kongreso uždarymas (II plenumo posėdis) // Pavasaris. 1924, Nr. 14, p. 20.

sąjunga priėmė naują ženklą, kuriame nebeliko kanklių, bet atsirado žodis „Pavasaris“. 1926 m. vasario 11 d. „Pavasario“ sąjungos pakeistų įstatų 73 § rašoma: „<...> sąjungos ženklas vėliavoje: ties knygomis, apačioje susikeičia kryžius ir kanklės, viršuje žvaigždė saulės rutulyje, iš kurios spinduliai krinta ant kanklių, kryžiaus ir knygy.“³⁴ Kartu pateikiama pastaba, kad vėliavoms galima naudoti dabartinio ženklio emblemą. Naujojo ženklo vaizdai buvo pateikti ant įstatų knygelės viršelio ir atvarte. 1927 m. birželio 18 d. „Pavasario“ sąjungos pakeistų įstatų 100 § rašoma, kad *ženklas vėliavoje ir nešiojamas ant krūtinės – kryžius, tekanti saulė su spinduliais, apačioje atskleista knyga, viršuje parašas „Pavasaris“*³⁵. Kartu pateikta pastaba, kad vėliavoms galima naudoti senojo ženklio emblemą. Iš viso to matome, kad pačioje pradžioje vėliavos pavyzdys nebuvo griežtai reglamentuotas ir tai lėmė didelę jų įvairovę.

Nuo ketvirto dešimtmečio sąjunga savo vėliavos išvaizda susirūpina kiek labiau. 1929 m. lapkričio 30 d. žurnale „Pavasaris“ buvo pateiktas medžiagos, dydžių (atskirai kuopoms, rajonams, regionams, centrai), išvaizdos – dizaino ir spalvų, pagražinimų, koto ir jo pagražinimų, taip pat viso ceremonialo aprašymas ir vėliavos nuotraukos³⁶. Medžiagai, pagražinimams ir kotams griežtų reikalavimų nebuvo. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugomos aštuonios 1929 m. pavyzdžio vėliavos (Nr. 7.4; 7.40; 7.45;

7.58; 7.69; 7.79; 7.100; 7.120). Visos jos turėjo būti siūtos 1930–1933 m. Tai patvirtina ir nustatytos tikslios penkių vėliavų datos. Betygalos kuopos vėliava buvo pašventinta 1930 m. kovo 30 d.³⁷, Veiverių – 1932 m. liepos 24 d.³⁸, Kruopių – 1932 m. rugpjūčio 7 d.³⁹, Pažerų – 1933 m. spalio 8 d.⁴⁰, Šiluvos – 1932 m. birželio 26 d.⁴¹ Pastaroji vėliava, kaip teisingai yra nurodyta kataloge, už 400 litų buvo įsigyta 1931 m.⁴² Dar viena Palangos kuopos vėliava, kuri yra labai panaši į 1929 m. pavyzdžio, buvo pasiūta 1931 m.⁴³

Vis dėlto net ir po to, kai 1929 m. buvo priimtas naujas vėliavos pavyzdys, didelė dalis kuopų ir toliau siuvosi senojo pavyzdžio vėliavas, kartais net su senuoju sąjungos ženklu – kanklėmis. Sakysime, seno pavyzdžio Linkuvos rajono vėliava buvo pašventinta 1930 m. rugpjūčio 31 d.⁴⁴, kataloge jos data klaidingai nurodyta 1926 m. (Nr. 7.49). Tytuvėnų kuopos vėliava buvo pašventinta 1931 m. liepos 19 d.⁴⁵ (Nr. 7.106), Čekiškės – 1931 m. rugsėjo 20 d.⁴⁶ (Nr. 7.8), Stačiūnų – 1932 m. liepos 10 d.⁴⁷ (Nr. 7.90), Kriūkų – 1932 m.⁴⁸

³⁷ *Jaunas Korespondentas*. Betygaliečiai... // *Pavasaris*. 1930, Nr. 9, p. 284.

³⁸ *Veiveriai* // *Pavasaris*. 1932, Nr. 16, p. 520.

³⁹ *Dalyvis*. Kruopiai // *Pavasaris*. 1932, Nr. 16, p. 518.

⁴⁰ *Pažerai* // *Pavasaris*. 1933, Nr. 20, p. 608.

⁴¹ K. Šv. Aloyzo minėjimas Šilavoje // *Mūsų laikraštis*. 1932, liepos 9, Nr. 27, p. 6.

⁴² *Šiluva* // *Pavasaris*. 1931, Nr. 24, p. 755.

⁴³ *Palanga* // *Pavasaris*. 1931, Nr. 5, p. 159.

⁴⁴ *Varguolė*. Pavasarininkų šventė Linkuvoj // *Mūsų laikraštis*. 1930, rugsėjo 13, Nr. 37, p. 6.

⁴⁵ Vėliavos šventinimo iškilmės // *Mūsų laikraštis*. 1931, rugpjūčio 1, Nr. 31, p. 6.

⁴⁶ Jaunimo šventė // *Mūsų laikraštis*. 1931, spalio 3, Nr. 40, p. 6.

⁴⁷ Gražiai paminėjo // *Mūsų laikraštis*. 1932, liepos 23, Nr. 29, p. 6.

⁴⁸ *Sustiprės* // *Mūsų laikraštis*. 1933, sausio 21, Nr. 3, p. 6.

³⁴ Lietuvių katalikų jaunimo „Pavasario“ sąjungos įstatai. Kaunas, 1926, p. 25–26.

³⁵ Lietuvių katalikų jaunimo „Pavasario“ sąjungos įstatai: [su pakeitimais, įregistruoti 1927 m. birželio mėn. 18 d.]. Kaunas: Mankienės sp., 1928.

³⁶ L. K. J. „Pavasario“ Sąjungos ceremonialas. I. Vėliava // *Pavasaris*. 1929, Nr. 20, p. 559–561.

(Nr. 7.35), Linkuvos mergaičių kuopos – 1933 m. rugsėjo 3 d.⁴⁹ (Nr. 7.50). Visų penkių kuopų vėliavose yra pavaizduotas ankstyviausias sąjungos ženklas su kanclėmis. Toks vėliavų išvaizdos reglamentavimo nebuvimas arba jo nepaisymas labai apsunkina sąjungos vėliavų, kurios buvo pasiūtos iki 1934 m., datavimą. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje esančias vėliavas, manau, ateityje bus galima datuoti tiksliau, o nusakyti, kaip atrodė neišlikusios įvairių kitų skyrių vėliavos be jų tikslaus aprašo – neįmanoma.

1932 m. gruodžio 28 d. sąjunga buvo pertvarkyta į „Pavasario“ federaciją, kurią sudarė jaunųjų, mergaičių ir vyrų sąjungos. Visoms šioms sąjungoms 1934–1935 m. buvo nustatytos naujos vėliavos. Mergaičių ir vyrų sąjungų vėliavų pavyzdžiai (išvaizda, dydžiai, kotas, jų antgaliai) buvo aprašyti ir pavaizduoti 1934 m. „Pavasario“ žurnale⁵⁰. Po pusantrų metų buvo nustatyti ir jaunųjų pavasarininkų vėliavų pavyzdžiai. Šios vėliavos buvo be jokių užrašų, mėlynos spalvos su per vidurį įstrižai einančia balta (berniukų) arba geltona (mergaičių) juosta⁵¹. Jaunesniųjų pavasarininkų vėliavų Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus leidinyje nėra.

1936 m. vasario 1 d. „Vyriausybės Žiniuose“ buvo paskelbtas naujas „Draugijų įstatymas“, pasak kurio visos draugijos turėjo perregistruoti savo įstatus. Nauji „Pavasario“ vyrų ir mergaičių sąjungų federacijos įstatatai buvo įregistruoti 1937 m.

birželio 30 d.⁵² Jie nustatė, kad federaciją sudaro tik vyrų ir mergaičių sąjungos. Jaunųjų pavasarininkų sąjungos, kaip atskiro vieneto, nebeliko.

Pagal 1937 m. įstatus federacija turėjo žydrą (dangaus spalvos) vėliavą, kurios vienoje pusėje buvo federacijos ženklas – kryžius, tekanti saulė su spinduliais, apačioje atskleista knyga, kitoje – užrašytas šūkis „Dievui ir Tėvynei“ ir vėliavos savininko vardas⁵³. Tokio pavyzdžio vėliava Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugoma tik viena (Nr. 7.81).

1939 m. buvo nutarta atgaivinti jaunesniųjų pavasarininkų veiklą, tačiau ne atskirai, o kaip priklausančių mergaičių ir vyrų sąjungoms. Jauniesiems pavasarininkams vėliavų jau nebuvo numatyta, tačiau norint buvo galima gamintis seno pavyzdžio⁵⁴.

Be jau pateiktos informacijos, būtina pažymėti dar keletą svarbių faktų, kurie taip pat patikslina vėliavų datavimą. Muziejaus sudarytame kataloge yra rašoma, kad po 1932 m. žydra vėliavos spalva buvo pakeista į mėlyną⁵⁵. Tačiau tai yra klaidinga informacija. Nuo 1922 m. vėliava buvo žydra dangaus spalvos, o nuo 1929 m. – tamsiai žydra. Nuo 1934 m. mergaičių ir vyrų sąjungų vėliavų spalva – šviesiai mėlyna (kobalto), o pagal 1937 m. įstatus bendra federacijos vėliavos spalva – žydra, dangaus spalva. Kaip matome, vadovaujantis šiais aprašais, tiksliai nustatyti vėliavų mėlynos spalvos atspalvį yra gana

⁴⁹ Linkuvoj // Pavasaris. 1933, Nr. 17, p. 508.

⁵⁰ Lietuvių Katalikų „Pavasario“ Federacijos mergaičių sąjungos vėliavos aprašymas; Lietuvių Katalikų „Pavasario“ Federacijos vyrų sąjungos vėliavos aprašymas // Pavasaris. 1934, balandžio 15, Nr. 7, p. 200–201.

⁵¹ Jaunesniųjų pavasarininkų vėliavos aprašymas // Pavasaris. 1935, rugsėjo 15, Nr. 17, p. 387.

⁵² L. K. J. „Pavasario“ vyrų ir mergaičių sąjungų federacijos įstatatai // Pavasaris. 1937, rugpjūtis–rugsėjis, Nr. 8–9, p. 136–141.

⁵³ Ten pat, p. 140.

⁵⁴ Vadų suvažiavimo svarbesnės mintys // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 3, p. 38.

⁵⁵ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 181.

problemiška. Tad nieko nuostabaus, kad vėliavų atspalviai buvo labai skirtingi. Didelę įtaką tam darė ir skirtingi gamintojai, turėję skirtingų mėlyno atspalvio medžiagų. Vis dėlto ilgainiui, sparčiai daugėjant vėliavų, jų spalvų, dydžių ir net vaizdų įvairovė tapo, kaip rašoma Vyrų sąjungos centro valdybos aplinkraštyje, „gėda“⁵⁶. Nors buvo keletą kartų įspėjama, kad vėliavos turi būti siuvasmos griežtai pagal taisykles, vėliavas siuvasi kas norėjo ir kur norėjo. Dėl to nuo 1937 m. rugsėjo 1 d. visos vėliavos turėjo būti siuvasmos tik per centro valdybą, o tos kuopos, kurios norėjo siūti vėliavas pačios, turėjo iš Centro valdybos gauti brėžinį ir medžiagos pavyzdį, taip pat pranešti, kas siūs vėliavą ir apie siuvėjos sugebėjimus atlikti šį darbą. Taip pat vyrų sąjungos kuopos iki 1937 m. spalio 15 d. centre turėjo užregistruoti savo vėliavas, nurodydamos, kas ir kur jas siuvo ir kada jos buvo pašventintos⁵⁷. Toks pat nurodymas buvo pateiktas ir mergaičių sąjungai⁵⁸. Sąjungos centro valdyba dėl netinkamo darbo iš „Pavasario“ knygyno atėmė leidimą gaminti sąjungos vyrų vėliavas⁵⁹. Tačiau tai negaliojo mergaičių vėliavoms. Mergaičių vėliavų paklausa buvo labai didelė, tad jas siuvo labai daug siuvėjų. Mergaičių sąjungos centro valdybos kasos knygoje, be „Pavasario“ knygyno, yra minima, kad už vėliavų siuvimą buvo atsiskaityta su M. Mažinaite, sesėmis be-

⁵⁶ L. K. J. „Pavasario“ vyrų sąjungos Centro Valdybos Aplinkraštis vėliavų reikalu // Pavasaris. 1937, Nr. 8–9, p. 143.

⁵⁷ Ten pat, p. 144.

⁵⁸ Kuopų ir rajonų žiniai // Pavasaris. 1938, Nr. 3, p. 48. Gaila, tačiau Lietuvos centriniame valstybės archyve, kur yra saugomas „Pavasario“ sąjungos fondas, bylų, skirtų vėliavoms registruoti, nėra.

⁵⁹ L. K. J. „Pavasario“ vyrų sąjungos Centro Valdybos Aplinkraštis vėliavų reikalu // Pavasaris. 1937, Nr. 8–9, p. 143.

nediktinėmis, ses. Mažilyte, ses. Buižyte⁶⁰. Visas vėliavas buvo pageidautina įsigyti per centro valdybą, o jų kaina svyravo nuo 75 (be juostų) iki 125 (su juostomis) Lt⁶¹.

Peržvelgę „Pavasario“ sąjungos vėliavas, saugomas Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, matome, kad nustatyto aprašymo ir piešinių akivaizdžiai neatitinka septynios mergaičių kuopų (Nr. 7.15; 7.24; 7.82; 7.104; 7.113; 7.122; 7.129) ir vienos Maironių vyrų kuopos (Nr. 7.52) vėliavos. Tad visos šios vėliavos turi būti datuojamos laikotarpiu tarp 1934 ir 1937 m. Tai patvirtina ir nustatyta tiksli vienos vėliavos data. Maironių vyrų kuopos vėliava buvo pašventinta 1935 m. lapkričio 3 d.⁶² Vieną „Pavasario“ sąjungos vyrų kuopos vėliavą (Nr. 7.121) taip pat galima datuoti tiksliau. 1934 m. žurnale „Pavasaris“ vyrų sąjungos vėliavų aprašyme nurodyta, kad antroje vėliavos pusėje yra užrašas „Dievui ir tėvynei“ ir sąjungos vietovardis, tačiau jau 1936 m. žurnale „Jaunimo vadas“ aprašant šią vėliavą pridėtas sakinytis – „Iš abiejų vietovardžio galų Gedimino stulpai“⁶³. Kartu buvo pateiktas ir tokio pavyzdžio vėliavos piešinys. Tad muziejuje saugoma vėliava, kuri pavaizduota be „Gedimino“ stulpų, yra datuojama 1934–1935 m. Pažymėtina, kad mažiau pastebimų šablonų neatitinkančių vėliavų yra ir daugiau. Vienas iš tokių požymių yra tas, kad visos užrašų raidės turėjo būti vienodo didumo. Vis dėl-

⁶⁰ LKJ „Pavasario“ mergaičių s-gos Centro Valdybos kasos knyga, 1938–1940 m. // F. 572, ap. 3, b. 76, l. 4, 9, 12, 17.

⁶¹ Apsirūpinkime reikmenimis // Pavasaris. 1938, Nr. 4, p. 64.

⁶² Maironiai // Mūsų laikraštis. 1935, lapkričio 9, Nr. 45, p. 6.

⁶³ L. K. J. „Pavasario“ Federacijos Ceremonijalas // Jaunimo vadas. 1936, Nr. 6, p. 83.

to didelėje dalyje vėliavų šūkio jungtukas „ir“ yra įrašytas mažesnėmis raidėmis (30 vėliavų), taip pat mažesnėmis raidėmis užrašytas vietovardis. Šios vėliavos, kaip rodo toliau pateiktas nedidelis vėliavų su įsigijimo datomis sąrašas, buvo gamintos ir prieš, ir po 1937 m. Tad aišku, kad privalomų reikalavimų ir toliau ne visada buvo laikomasi.

Viduklės vyrų kuopos vėliava (Nr. 7.125) buvo pašventinta 1936 m. liepos 26 d.⁶⁴, Betygalos mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.5) – 1936 m. rugsėjo 6 d.⁶⁵, Girkalnio mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.18) – 1937 m. lapkritį⁶⁶, o Tytuvėnų mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.107) – 1937 m. rugpjūčio 15 d.⁶⁷ Skuodo mergaičių ir vyrų kuopų vėliavos (Nr. 7.88–7.89) buvo pašventintos 1937 m. rugsėjo 5 d.⁶⁸ Skriaudžių mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.86) buvo pašventinta 1938 m. vasario 16 d.⁶⁹ Šią vėliavą pasiuvo M. Mažinaitė, jai vasario 24 d. buvo sumokėta 137,5 Lt⁷⁰. Tą pačią dieną M. Mažinaitėi buvo sumokėta ir už Vadžgirio mergaičių kuopos vėliavą (Nr. 7.115), o kuopa už vėliavą centro valdybai atsiskaitė kovo 8 d.⁷¹ Butkiškio mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.6) pasiūta gegužės pabaigoje, o Raseinių (Nr. 7.76) – liepą⁷². Šakynos mergaičių ir vyrų vėliavos (Nr. 7.94–7.95) pašventintos 1938 m. liepos 28 d.⁷³ Girdiš-

kės mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.16) pasiūta 1938 m. spalį⁷⁴, o pašventinta 1939 m. sausio 29 d.⁷⁵ Radviliškio mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.74) buvo pasiūta 1938 m. liepą⁷⁶, o pašventinta 1939 m. birželio 21 d.⁷⁷ Klovainių mergaičių kuopos vėliava (Nr. 7.29) buvo įsigyta 1939 m. birželio gale⁷⁸.

Lietuvių katalikių moterų draugijos vėliavos

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugomos 36 įvairių skyrių vėliavos. Visas jas vienija mėlyna spalva ir draugijos simbolis – balta lelija. Beveik visos vėliavos (išskyrus vieną) yra datuotos (1927 m., 1931–1932 m., 1934 m.)⁷⁹. Vis dėlto, be techninių parametrų, daugiau žinių apie vėliavas nepateikta.

Dalis Lietuvių katalikių moterų draugijos skyrių savo vėliavas buvo įsigiję dar prieš priimant bendrą draugijos vėliavos projektą. Ankstyvosiose vėliavose dažniausiai buvo pavaizduota Petro Rimšos sukurta „Lietuvos mokykla“. Kybartų skyrius žalią ir baltą vėliavą su Rimšos „Lietuvos mokykla“ ir šūkiu „Tiesa ir meilė“ buvo įsigijęs 1923 m.⁸⁰ Tokias vėliavas turėjo ir Marijampolės r., Plungės ir kiti skyriai. Ankstyviausio pavyzdžio vėliavų Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje nėra.

⁶⁴ *Stebėtojas*. Viduklė // Pavasaris. 1936, Nr. 16, p. 356–357.

⁶⁵ Betygala // Pavasaris. 1936, Nr. 18, p. 406–407.

⁶⁶ Nauja vėliava // Liepsnos. 1937, Nr. 1, p. 15.

⁶⁷ Tytuvėnų... // Liepsnos. 1937, Nr. 15–16, p. 244.

⁶⁸ Skuodiškės po šventės // Liepsnos. 1937, Nr. 19, p. 295.

⁶⁹ Nauja vėliava // Liepsnos. 1938, Nr. 6, p. 143.

⁷⁰ LKJ „Pavasario“ mergaičių s-gos CV kasos knyga, 1938–1940 m. // F. 572, ap. 3, b. 76, l. 4.

⁷¹ Ten pat, l. 4, 6.

⁷² Ten pat, l. 15, 17, 24.

⁷³ Didelė jaunimo šventė Šakynoj // Mūsų laikraštis. 1938, rugsėjo 8, Nr. 36, p. 9.

⁷⁴ LKJ „Pavasario“ mergaičių s-gos CV kasos knyga, 1938–1940 m. // F. 572, ap. 3, b. 76, l. 31.

⁷⁵ Po nauja žydraja // Liepsnos. 1939, Nr. 3, p. 70.

⁷⁶ LKJ „Pavasario“ mergaičių s-gos CV kasos knyga, 1938–1940 m. // F. 572, ap. 3, b. 76, l. 24.

⁷⁷ Radviliškio... // Liepsnos. 1939, Nr. 15–16, p. 335.

⁷⁸ LKJ „Pavasario“ mergaičių s-gos CV kasos knyga, 1938–1940 m. // F. 572, ap. 3, b. 76, l. 45.

⁷⁹ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 214–223.

⁸⁰ *Viešnia*. Kaip įsikūrė L. K. M. Dr-jos Kybartų skyrius // Moteris. 1929, Nr. 11, p. 158.

Savo bendros vėliavos įsigijimu draugija susirūpino 1926 m. ir jau 1927 m. spalį buvo paskelbta, kaip ji turi atrodyti. Vėliavos spalva turėjo būti tamsiai mėlyna, rugiagėlės. Vienoje pusėje – draugijos ženklas ir šūkis „Tiesa ir meilė“, o antroje kitokios išvaizdos draugijos ženklelis. Medžiagą galima buvo pasirinkti pagal turimas lėšas, bet pageidautina šilką arba vilną⁸¹. Draugijos ženklą 1926 m. sukūrė Meno mokyklos aukštojo skyriaus klausytojas Tamošaitis⁸². Tai grafikas, tapytojas Antanas Tamošaitis (1906–2005). 1928 m. dar kartą buvo pateiktas vėliavos aprašymas, tačiau ji buvo kiek pakeista. Pagrindinėje pusėje paliktas draugijos ženklas (piešinys pateiktas), o antroje turėjo būti draugijos skyriaus pavadinimas. Vėliavų dydis – 175 x 110 cm⁸³. 1934 m. buvo dar kartą pakartotas vėliavos aprašymas, tačiau nurodyta, kad jos dydis – 175 x 150 cm⁸⁴.

Naujoji Lietuvių katalikių moterų draugijos vėliava, kurios vienoje pusėje pavaizduotas didelis lelijos žiedas, iš kurio kyla saulė, ir kryžius, buvo pašventinta 1928 m. birželio 29 d. katalikių moterų kongreso metu⁸⁵. Šiame kongrese buvo daugiau kaip 70 vėliavų su šūkiu „Tiesa ir meilė“. Priėmus naują vėliavos projektą, daug skyrių ėmė keisti senas vėliavas į naujas, taip pat įsigydavo dvi vėliavas – draugijos ir bažnytinę.

Iš kuklių vėliavų aprašų matome, kad jų išvaizda buvo mažai reglamentuota. Tai

atsispindi pačiose muziejuje saugomose vėliavose. Visgi visas paskelbtas vėliavas dėl akivaizdaus jų išvaizdos panašumo aiškiai galima skirti į kelias grupes. Tokių vėliavų panašumą galėjo lemti arba tas pats gamintojas, arba panašus jų gamybos laikas. Tačiau kataloge pateiktos vėliavų datos to patvirtinti neleidžia. Kadangi kuo remiantis yra pateiktos būtent tokios vėliavų datos kataloge nepaaiškinta, šių vėliavų datavimą būtina peržiūrėti.

Spaudoje pavyko rasti žinučių apie dešimties muziejuje saugomų skyrių vėliavų įsigijimo ir šventinimo datas. Iš jų vos vienos vėliavos data atitiko tą, kuri yra skelbta muziejaus kataloge. Palangos skyrius savo vėliavą (Nr. 8.22) įsigijo ne 1934 m., kaip yra nurodyta kataloge, o 1929 m.⁸⁶ Lygumų skyrius vėliavą (Nr. 8.14), kaip ir nurodyta kataloge, įsigijo 1934 m. Jos šventinimas vyko rugsėjo 16 d.⁸⁷ Krokialaukio skyrius vėliavą (Nr. 8.12), kuri vienintelė kataloge nedatuota, įsigijo 1935 m. birželio 23 d.⁸⁸ Naujoji Betygalos skyriaus vėliava (Nr. 8.2) įsigyta ir pašventinta ne 1934 m., o 1936 m. gegužės 3 d.⁸⁹ Raseinių skyrius pirmą savo vėliavą įsigijo 1933 m. vasario 5 d.⁹⁰, bet dėl to, kad ji paseno, 1936 m. balandžio 26 d. įsigijo naują⁹¹. Muziejuje, matyt, yra saugoma naujoji vėliava (Nr. 8.24), kuri klaidingai buvo datuota 1934 m. Skirsnemunės skyrius vėliavą (Nr. 8.28) įsigijo ne 1934 m., o 1937 m. birželį⁹². Veiviržėnų

⁸¹ L. K. Moterų Draugijos vėliava // Moteris. 1927, Nr. 10, p. 144.

⁸² Priimtas Draugijai ženklelis // Moteris. 1926, Nr. 3, p. 30.

⁸³ L. K. Moterų Draugijos vėliava // Moteris. 1928, Nr. 4, p. 61–62.

⁸⁴ Mūsų vėliava // Moteris. 1934, Nr. 4, p. 64.

⁸⁵ J. M. Katalikių moterų kongresas // Moteris. 1928, Nr. 7–8, p. 99.

⁸⁶ Palanga // Moteris. 1929, Nr. 4, p. 60.

⁸⁷ Lygumų sk. moterų šventė // Moteris. 1934, Nr. 11, p. 174.

⁸⁸ Krokialaukio sk.... // Moteris. 1935, Nr. 8, p. 128.

⁸⁹ Šepetėliai. Betygalos žodis! // Moteris. 1936, Nr. 7, p. 112a.

⁹⁰ Raseiniai // Moteris. 1933, Nr. 3, p. 46.

⁹¹ L. A. Raseiniai // Moteris. 1936, Nr. 6, p. 95.

⁹² Skirsnemunė // Moteris. 1937, Nr. 13–14, p. 207.

skyrius vietoj senos sudegusios naują vėliavą (Nr. 8.34) įsigijo ne 1932 m., o tik 1937 m. spalio 30 d.⁹³ Kairių skyrius vėliavą (Nr. 8.8) įsigijo ne 1932 m., kaip nurodyta kataloge, o tik 1938 m. liepos 24 d.⁹⁴ Stakliškių skyrius vėliavą (Nr. 8.30) įsigijo ne 1934 m., o tik 1939 m.⁹⁵ Dar vieno skyriaus – Varlaukio, vėliavos datavimo nustatyti nepavyko, tačiau jos data tikrai ne 1931 m., kaip nurodyta kataloge (Nr. 8.33). Šis skyrius savo vėliavos neturėjo dar ir 1936 m.⁹⁶ Paminėtina ir dar viena, išskirtinės išvaizdos, Aukštosios Panemunės skyriaus vėliava, kuri buvo datuota 1934 m. (Nr. 8.1). Ši vėliava buvo pašventinta 1933 m. rugpjūčio 6 d. skyriui švenčiant dešimtmetį⁹⁷.

Toks didelis vėliavų datų neatitikimas rodo, kad kataloge pateiktomis vėliavų datomis negalima pasitikėti. Tačiau, remiantis turimais duomenimis – tiksliais vėliavų datomis ir vėliavų išvaizda, tam tikrų grupių vėliavų datavimą galima įvardyti. 1934 m. naujai aprašant vėliavą buvo pateiktas išskirtinis jos dydis – 175 x 150 cm. Prieš tai jos plotis buvo nurodytas 110 cm. Išskirtinių matmenų vėliavų muziejuje yra penkios (Nr. 8.8; 8.10; 8.14; 8.18; 8.26). Pažymėtina, kad keturios jų yra pasiūtos to paties gamintojo. Dviejų šios grupės vėliavų žinome ir tikras pagaminimo datas – 1934 ir 1938 m. Tad akivaizdu, kad visos šios vėliavos buvo gamintos 1934 m.

ir vėliau. Išskirtina ir dar viena – vieno gamintojo šilkinė vėliavų grupė (Nr. 8.2; 8.6; 8.13; 8.15; 8.16; 8.19; 8.21; 8.28; 8.30; 8.33). Nustatyta, kad keturios iš dešimties šios grupės vėliavų yra datuojamos 1936–1939 m., tad ir visos likusios šios grupės vėliavos, matyt, yra datuotinos po 1936 m.

Lietuvos katalikų vyrų sąjungos vėliavos

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugomos dvi šios sąjungos skyrių vėliavos, bet, be techninio aprašymo, apie jas daugiau informacijos nepateikta⁹⁸. Apie šios sąjungos vėliavą informacijos randame sąjungos veiklą nušvietusiame leidinyje „Mūsų laikraštis“. Iš čia sužinome, kad vėliavos projektas buvo paruoštas 1935 m., o ją, pagal pirmosios vyrų konferencijos pageidavimus, suprojektavo dailininkas Telesforas Kulkauskas (1907–1977)⁹⁹. Tie skyriai, kurie norėjo vėliavas siūdinti vietoje, iš sąjungos centro valdybos už 7 Lt galėjo gauti sumažintą projektą. O tie skyriai, kurie norėjo vėliavas pasisiūti Kaune, galėjo rinktis iš trijų variantų – pigiausių vilnonės medžiagos už 70 Lt, atlasinę lietuviško šilko už 140 Lt ir gero užsienietiško šilko už 430 Lt¹⁰⁰. 1938 m. už 10 Lt buvo pradėtos platinti ir kotų viršūnės – geltono metalo su sąjungos ženklų¹⁰¹.

⁹³ *Dalyvavusi*. Viena sudegė – jos įsitaisė kitą // *Moteris*. 1937, Nr. 23, p. 352–353.

⁹⁴ Pašventino vėliavą // *Moteris*. 1938, Nr. 17, p. 290.

⁹⁵ *Dalyvė*. Gražiai platina „Moterį“ // *Moteris*. 1940, Nr. 5–6, p. 80.

⁹⁶ *Tas pats*. Darbo susirinkimai. Varlaukis // *Moteris*. 1936, Nr. 12, p. 191.

⁹⁷ *Juozaitis R.* Tiesos ir meilės tarnyboje // *Mūsų laikraštis*. 1933, rugpjūčio 12, Nr. 32, p. 6.

⁹⁸ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 224.

⁹⁹ L. K. Vyrų S-gos vėliava // *Mūsų laikraštis*. 1935, birželio 22, Nr. 26, p. 3.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Vėliavų kotams viršūnėlė // *Ūkininkas – Vyrų žygiai*. 1938, balandžio 15, Nr. 16, p. 8.

Lietuvos tautininkų sąjungos vėliavos

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugomos sąjungos ir 27 jos skyrių vėliavos¹⁰². Be techninio aprašymo, apie jas pasakoma tik tai, kad vėliavos projektą 1930 m. sukūrė Jonas Juozas Burba (1907–1952). Apie šios sąjungos vėliavą informaciją galima gerokai papildyti. Lietuvos tautininkų sąjunga savo vėliavą įsigyti nutarė 1928 m. birželio 30 d. vykusio visuotinio suvažiavimo metu. Vis dėlto tai buvo įgyvendinta tik 1930 m. Pagrindinė vėliavos spalva buvo nustatyta ryškiai mėlyna. Vienoje vėliavos pusėje buvo pavaizduota sąjungos emblema – auksinės spalvos trys sujungti trobesiai, kurie reiškia tautos vienybę. Trobesių stogus remia baltos spalvos Gedimino stulpai, kurie reiškia Lietuvos galybę. Trobesių pagrinde patekėjusi saulė (baltos spalvos), apvesta aukso spinduliais, kurie reiškia tautiškos minties atgimimą¹⁰³. Emblemą iš apačios puošia dvi varpos (auksinės spalvos), kurios reiškia mūsų krašto turtingumą ir pagrindinį gyventojų užsiėmimą – žemdirbystę. Žemiau emblemos baltos spalvos užrašas „Lietuvos tautininkų sąjunga“ ir skyriaus arba komiteto pavadinimas. Viršuj, vėliavos emblemos abiejuose kampuose, baltos spalvos ugnies – gyvybės ženklai – svastikos, kurios reiškia tautos gajumą. Kitoje vėliavos pusėje, ties viduriu, Lietuvos tautininkų sąjungos šūkis baltomis raidėmis – „Tautos vienybė – Lietuvos galybė“! Viršuje ir apačioje šūkį puošia auksinės spalvos svastikos. Visa vėliava aplink apvesta auksinės spalvos

¹⁰² Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 227–233.

¹⁰³ A. P-la. Lietuvos tautininkų sąjungos vėliava // Lietuvos aidas. 1930, lapkričio 26, Nr. 270, p. 5.

virve. Vėliavos galą puošia auksinės spalvos kutai. Vėliavos gali būti gaminamos iš šilko arba vilnos. Jų ilgis 220 cm, plotis – 120 cm. Vėliavos kotas tamsiai riešutinės spalvos (4 m ilgio), viršūnėje iš žalvario išpjaustytas lietuviškų motyvų ornamentas – saulutė. Vėliavos taip pat turėjo turėti tautiškais motyvais išaustas juostas. Juostos spalva balta, raštai juodos ir raudonos spalvos. Juostos ilgis 4 m, plotis 8 cm. Ji užrišama prie koto viršūnės. Šios vėliavų išvaizdos ir formato skyriai turėjo griežtai laikytis¹⁰⁴. Už vėliavos projektą J. J. Burbai buvo sumokėta 200 Lt¹⁰⁵. Vėliavos projektą padidino dailininkė Domicelė Tarabildienė (1912–1985), už tai jai 1931 m. sausio 20 d. buvo sumokėtas 100 Lt honoraras¹⁰⁶. Tų pačių metų kovą už atspausdintą spalvotą vėliavos projektą buvo sumokėta 850 Lt¹⁰⁷. Pirmąją vėliavą pasiuvo Marija Jančienė (1884–1965), Rankdarbių kursų bei rankdarbiams medžiagų ir siūlų krautuvės (Kaunas, Laisvės al. 24) savininkė. Jos 1931 m. vasario 23 d. pateikta 1 590 Lt sąskaita buvo apmokėta kovo 9 d.¹⁰⁸ Labai tikėtina, kad būtent ši vėliava yra saugoma Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje (Nr. 12.1).

Tarp kataloge publikuotų vėliavų matome ir skirtumų, tad ne visada buvo laikomasi nurodymų. Pažymėtina, kad Lietuvos tautininkų sąjungos vėliavos pagal išvaizdą aiškiai išsiskiria į dvi grupes – nustatytą 1930 m. ir su emblemomis abiejose vėliavos pusėse (Nr. 12.3–12.6 ir kt.). Pastarasis vėliavos variantas yra jau vėlyves-

¹⁰⁴ Ten pat.

¹⁰⁵ Išlaidų orderiai, 1930-X-20–1931-V-27 // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 22, l. 90.

¹⁰⁶ Ten pat // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 22, l. 243.

¹⁰⁷ Ten pat // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 22, l. 379.

¹⁰⁸ Ten pat // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 22, l. 385, 418.

nis. Jis buvo priimtas 1936 m. balandžio 29 d. vyriausiosios valdybos posėdyje. Naujo vėliavos projekto priėmimą lėmė iki tol buvusi didelė vėliavos kaina (205 Lt), nes tai neleido daugeliui skyrių ją įsigyti. Naujo projekto vėliava buvo mažesnė ir turėjo kainuoti 45 Lt 25 ct (be koto, viršūnės ir juostos), o su kotu – 60 Lt¹⁰⁹. Vėliavų kaina sumažėjo dėl to, kad jos imtos siūti ne iš šilko, o iš vilnos. 1937 m. pradžioje apylinkės buvo raginamos greičiau užsisakyti vėliavas, o kartu nurodyta, kad kiekvienai apylinkei privaloma vėliavą įsigyti¹¹⁰. Vėliavą įsigyti nebuvo privaloma nė vienoje kitoje organizacijoje. Pažymėtina, kad nuo 1937 m. vyriausiojoje valdyboje už 20 Lt buvo galima įsigyti ir vėliavos viršūnę „saulutę“¹¹¹. Jų gamintojai buvo skirtingi. 1938 m. dešimt viršūnių už 155 Lt buvo įsigyta iš Vinco Liaudansko (Kaunas, Obuolių g. 16)¹¹² ir trys už 54 Lt iš Galvanoplastikos ir metalo spaudimo dirbtuvės savininko Jono Merkio (Kaunas, Laisvės al. 76–3)¹¹³. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkiniuose vėliavų su kotų viršūnėmis nėra.

Nė viena muziejuje saugoma šios sąjungos vėliava nėra datuota, tačiau kai kurių jų datas galima įvardyti. 1932 m. birželio 12 d. visuotinio tautininkų skyrių atstovų suvažiavimo metu Vytauto bažnyčioje buvo pašventinta trylika vėliavų: centro, Kaišiadorių, Kybartų, Kretingos, Kuršėnų, Liudvinavo, Marijampolės, Pilviškių, Rokiškio, Šiaulių, Tauragės, Telšių,

Utenos skyrių. Iš viso išskilmėse dalyvavo šešiolika vėliavų¹¹⁴. Tuo metu vėliavas jau turėjo Raseinių (1931 08 16), Ukmergės (1932 05 29) ir Kėdainių (1932 06 12) skyriai. Iš paminėtų vėliavų muziejuje yra saugomos centro (Nr. 12.1), Kaišiadorių (Nr. 12.10), Liudvinavo (Nr. 12.19) ir Tauragės (Nr. 12.26) skyrių vėliavos. Dar viena muziejuje saugoma Kelmės apylinkės vėliava (Nr. 12.18) buvo įteikta 1934 m. spalio 28 d. švenčiant Tautos dieną¹¹⁵. 1935 m. vasarį už apie 300 Lt (su medžiaga ir pasiuvimu) vėliavą įsigijo Kauno IV apylinkė (Nr. 12.13). Kartu pažymima, kad prieš dvejus metus tokios vėliavos pasiuvimas būtų kainavęs daugiau kaip 800 Lt¹¹⁶. Archyviniais duomenimis dar galima papildyti, kad vėliavą pasiuvo A. Skripkaitė, kuri buvo Mergaičių rankų darbų kursų vadovė (Kaunas, Ukmergės pl. 38–24) ir vėliava kainavo 335 Lt¹¹⁷. 1936 m. birželio 8 d. vėliavas gavo dešimt Kauno tautininkų apylinkių¹¹⁸. Tuo metu Kaune jau buvo penkiolika apylinkių, bet dar ne visos turėjo vėliavas. Tiesa, kokioms apylinkėms buvo įteiktos vėliavos – nerasoma. 1937 m. birželio 1 d. vėliavos buvo įteiktos VI, X, XIII ir XIV apylinkėms¹¹⁹. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugomos šešios nedatuotos Kauno apylinkių vėliavos¹²⁰. Tai jau

¹⁰⁹ Pigiau kaštuos vėliava // Mūsų kraštas. 1936, gegužės 8, Nr. 18, p. 4.

¹¹⁰ Vėliavų įsigijimo reikalu // Mūsų kraštas. 1937, vasario 19, Nr. 8, p. 4.

¹¹¹ Ten pat.

¹¹² Kasos išlaidų orderiai, 1938 II–V // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 104, l. 196.

¹¹³ Kasos išlaidų orderiai, 1938 V–IX // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 105, l. 85.

¹¹⁴ Tautininkų skyrių atstovų visuotinas suvažiavimas // Lietuvos aidas. 1932, birželio 13, Nr. 131, p. 6.

¹¹⁵ *Kelmutis*. Kelmėje Tautos diena ir vėliavų pašventinimas // Jaunoji karta. 1934, Nr. 44, p. 720.

¹¹⁶ Kauno IV apylinkės tautininkai įsigijo vėliavą // Lietuvos aidas. 1935, vasario 27, Nr. 48, p. 7.

¹¹⁷ Kasos knygos pateisinamieji dokumentai, 1934–1938 m. // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 62, l. 22.

¹¹⁸ Vieningam darbui reikia vieningos valios // Lietuvos aidas. 1936, birželio 9, Nr. 261, p. 4.

¹¹⁹ Įspūdinga Kauno miesto tautininkų šventė // Lietuvos aidas. 1937, birželio 2, Nr. 241, p. 1.

¹²⁰ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 230–231.

minėtos IV apylinkės, taip pat II, III, VI, X, XVII apylinkių vėliavos. Labai tikėtina, kad II ir III apylinkėms vėliavos buvo įteiktos 1936 m. birželio 8 d. Įdomu, kad visos Kauno apylinkių vėliavos yra 1930 m. pavyzdžio. Tad seno pavyzdžio vėliavos buvo siuvamos ir po to, kai 1936 m. buvo priimtas naujas vėliavos projektas.

Viena iš į muziejų patekusių naujo pavyzdžio vėliavų – Dusetų apylinkės, buvo įteikta 1937 m. birželio 20 d.¹²¹ Kita – Jurbarko apylinkės, įteikta 1937 m. spalio 3 d.¹²² Abi vėliavos įteiktos švenčiant apylinkių dešimtmečius. Pažymėtina, kad Jurbarko tą pačią dieną vėliava buvo įteikta ir Lietuvos žydų karių savanorių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungos Jurbarko skyriui. Ši vėliava yra saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, tačiau iki šiol buvo nedatuota (Nr. 18.1)¹²³. Dar viena, Endriejavo apylinkės, vėliava (Nr. 12.3) buvo įteikta 1938 m. sausio 30 d.¹²⁴ Šią vėliavą už 42 Lt 75 ct pasiuvo J. Zablauskienė (Kauņas, Minties ratas 3)¹²⁵.

Lietuvių tautinio jaunimo „Jaunoji Lietuva“ sąjungos vėliavos

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugomos net 58 šios sąjungos vėliavos. Dauguma jų (35 vnt.) yra anoniminės – paprastosios, gamintos po 1936 m. Visas vėliavas pagal išvaizdą

¹²¹ Dusetos. Tautos diena // Lietuvos aidas. 1937, birželio 23, Nr. 278, p. 6.

¹²² Tautos diena Jurbarko // Lietuvos aidas. 1937, spalio 7, Nr. 456, p. 6.

¹²³ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 253.

¹²⁴ Endriejavas. L. T. S-gos apylinkei įteikta vėliava // Lietuvos aidas. 1938, vasario 5, Nr. 57, p. 11.

¹²⁵ 1938 m. sausio 4 d. sąskaita, Išlaidų orderiai ir kvitai, 1937-XI-10–1937-XII-28 // LCVA. F. 554, ap. 1, b. 100, l. 105.

galima suskirstyti į penkias grupes, nors kataloge jos suskirstytos pagal skyrių pavadinimus¹²⁶. Knygoje rašoma, kad organizacija turėjo dviejų rūšių vėliavų – iškilmingąją su šūkiu ir organizacijos pavadinimu ir paprastąją su trijų liepsnų emblema¹²⁷. Didžioji dalis vėliavų kataloge yra datuotos ketvirtuoju dešimtmečiu.

„Jaunosios Lietuvos“ sąjungos vėliavos projektą sąjungos centro valdyba priėmė 1930 m. liepą. Ši vėliava buvo baltos spalvos su pirmoje pusėje vaizduojamu sąjungos ženklu, virš jo tamsiai raudonomis raidėmis įrašytu sąjungos šūkiu – „Tautai jaunąsias jėgas!“, o po juo stilizuoti auksinės spalvos lapai. Antroje vėliavos pusėje, viduryje geltona, žalia, raudona juosta, virš jos šviesiai mėlynomis raidėmis įrašas „Lietuvių tautiško jaunimo sąjunga“, žemiau auksinėmis raidėmis „Jaunoji Lietuva“. Apačioje tarp dviejų auksinių svastikų skyriaus ar rajono pavadinimas. Abiejose vėliavos pusėse, abiejuose galuose, mėlynos ir baltos spalvos tautiškų raštų motyvais išaustos užsklandos¹²⁸. Griežtų nurodymų, iš kokios medžiagos vėliava turi būti siuvama, nebuvo – „geriausia naudoti baltas šilkas arba vilnonė“¹²⁹. Taip pat nebuvo griežto nurodymo ir dėl vėliavų dydžių. Pažymėtina, kad vieno dydžio vėliavos buvo skirtos skyriams (130 x 95 cm), o kito – rajonų valdyboms (150 x 105 cm)¹³⁰. Vėliavų priedai buvo medinis kotas (2,5 m), sidabrinės spalvos viršūnė (35 cm) ir balta juosta su raudonais marginiais. Šios vė-

¹²⁶ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 235–248.

¹²⁷ Ten pat, p. 236.

¹²⁸ „Jaunosios Lietuvos“ vėliavos // Lietuvos aidas. 1930, liepos 10, Nr. 154, p. 3.

¹²⁹ Mūsų vėliava // Jaunoji karta. 1930, Nr. 12, p. 191.

¹³⁰ Ten pat.

liavos abiejų pusių ir koto viršūnės piešiniai buvo publikuoti laikraštyje „Jaunoji karta“¹³¹. Vėliavų kotų viršūnės Metalo išdirbinių dirbtuvėje (vedėjas Leopoldas Janča) buvo pagamintos 1931 m.¹³² 1932 m. užsakant vėliavas centro valdyboje jų kaina buvo: šilkinės su šilko kutais – 300 Lt, su aukso – 320 Lt, vilnonės – 250–270 Lt¹³³. Centro valdyba dėl vėliavų siuvimo susitarė su Mergaičių rankų darbų kursų vadove siuvinėtoja A. Skripkaite (Kaunas, Ukmergės pl. 38–24)¹³⁴. 1934 m. centro valdyboje užsakytų vėliavų kaina jau buvo 185 Lt (medžiaga – 90 Lt, viršūnė – 15 Lt, išsiuvinėjimas – 80 Lt)¹³⁵. Medžiagą taip pat buvo galima įsigyti atskirai ir išsisiuvinėti patiems skyriams.

Aprašytoji sąjungos vėliava pagal vėliavos statutą turėjo būti naudojama iki 1936 m. Pokyčių įvyko prieš 1935 m. gegužės 11 d. įvykusį visuotinį sąjungos skyrių atstovų suvažiavimą. Centro valdyba patvirtino naują sąjungos vėliavą su trijų liepsnų ženklu. Naujas „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos vėliavos statusas nustatė dvi vėliavas – iškilmingąją ir paprastąją¹³⁶. Iškilmingoji nuo senosios vėliavos skyrėsi tuo, kad pagrindinėje pusėje vietoj buvusio sąjungos ženklo yra naujasis – trys liepsnos, o antroje pusėje vietoj svastikų – du žaliais ratais apsupti trijų liepsnų ženklai, taip pat įrašas „Lietuvių tautinės jaunuomenės sąjunga“. Paprastoji vėliava buvo

nebalinto lino medžiagos su abiejose pusėse trijų liepsnų ženklu. Paprastos vėliavos buvo skirtos apylinkėms ir skyriams, o iškilmingosios – vadovybei¹³⁷. Svastikų pakeitimą į trijų liepsnų ženklą lėmė politiniai įvykiai. 1933 m. Vokietijoje į valdžią atėjus Adolfui Hitleriui ir nacionalsocialistams, visoje Europoje organizacijos svastikos simbolio ėmė vengti, o prieš pat Antrąjį pasaulinį karą ji buvo ir draudžiama. Vis dėlto buvo ir išimčių. Net 1936 m. priimtame Lietuvos tautininkų sąjungos naujos vėliavos projekte svastikų simboliai išliko.

Iš knygoje paskelbtų vėliavų matome, kad ne visos vėliavos atitiko nustatytą 1930 m. pavyzdį. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje yra saugomos aštuonios vėliavos, kurios tiksliai atitinka 1930 m. pavyzdį. Dar trylika vėliavų yra 1930 m. pavyzdžio, bet su įrašu „Lietuvių tautinės jaunuomenės sąjunga“. Iš jų vienuolika vėliavų neturi išaustų mėlynos ir baltos spalvos tautiškų raštų motyvų. Atsakymo į klausimus, kas ir kada lėmė įrašo ir išvaizdos pakeitimus, spaudoje rasti nepavyko. Tačiau dalies vėliavų tikslių datų nustatymas ir archyviniai duomenys atskleidžia, kada tai įvyko.

Vienos iš ankstyviausių muziejuje saugomų šios sąjungos vėliavų yra Raseinių ir Viduklės skyrių (Nr. 14.49; 14.58). Šios knygoje netiksliai datuotos vėliavos buvo pašventintos ir įteiktos skyriams 1931 m. rugpjūčio 16 d.¹³⁸ 1931 m. vėliavą įsigijo ir Palangos skyrius (Nr. 14.47)¹³⁹. Visos šios vėliavos atitinka 1930 m. pavyzdį ir buvo siūtos vietos siuvėjų. 1932 m. birželio

¹³¹ Ten pat, p. 191–192.

¹³² Rajonų ir skyrių valdyboms žinoti // Jaunoji karta. 1931, Nr. 11, p. 16.

¹³³ Susirašinėjimai vėliavų reikalais, 1931 05 01–1932 11 26 // LCVA. F. 954, ap. 1, b.11, l. 28–29.

¹³⁴ Ten pat.

¹³⁵ Skyrių vėliavų įsigijimo reikalu // Jaunoji karta. 1934, Nr. 21, p. 338.

¹³⁶ *Grebliauskas B.* LTJ „Jaunosios Lietuvos“ Sąjungos vėliavos statusas // Jaunoji karta. 1936, Nr. 1, p. 11.

¹³⁷ Ten pat.

¹³⁸ *Klemčiūnas A.* Didelė šventė Raseiniuose // Jaunoji karta. 1931, Nr. 15–16, p. 13.

¹³⁹ Palanga // Jaunoji karta. 1931, Nr. 7, p. 13.

12 d. vėliava buvo įteikta Raguviškių skyriui (Nr. 14.48)¹⁴⁰, birželio 29 d. – Tauragės rajonui (Nr. 14.56)¹⁴¹, o rugpjūčio 21 d. – Jurbarko skyriui (Nr. 14.42)¹⁴². Šios trys vėliavos buvo užsakytos centro valdyboje: Jurbarko – 1932 m. gegužės 21 d., Raguviškių – birželio 10 d., Tauragės – birželio 13 d.¹⁴³ Jurbarko skyriaus vėliava buvo užsakyta pirmoji iš visų centro valdyboje užsąkytų vėliavų. 1932 m. vėliavą įsigijo ir Jiezno skyrius (Nr. 14.41)¹⁴⁴. Raguviškių ir Tauragės vėliavos yra jau naujo pavyzdžio, o Jiezno ir Jurbarko skyrių – su nauju įrašu, bet dar su tautiškų raštų motyvais. 1934 m. birželio 17 d. vėliavos buvo įteiktos Imbarės ir Skuodo skyriams (Nr. 14.40; 14.54)¹⁴⁵, o spalio 28 d. pašventinta vėliava įteikta Kelmės skyriui (Nr. 14.43)¹⁴⁶. Imbarės skyriaus vėliava buvo seno pavyzdžio, o Skuodo ir Kelmės – naujo. Pažymėtina, kad Imbarės vėliava yra vietinio darbo, o Skuodo – užsakyta centro valdyboje.

Iš turimų duomenų aiškėja, kad vėliavų išvaizdos pokyčiai įvyko 1932 m. Nuo tada visos centro valdyboje užsakomos vėliavos buvo siuvamos su nauju įrašu ir be mėlynų ir baltų juostų. Tad įrašas vėliavose buvo pakeistas centro valdybos sprendimu 1932 m., tačiau kas lėmė tokį sprendimą – neaišku. Mėlynų ir baltų juos-

tų nebuvimą centro valdybos siūtose vėliavose (išskyrus Jurbarko vėliavą) lėmė leidimas vėliavas siūti be juostų (kainuojančių 25–30 Lt), kurias patys skyriai gali nusiausti¹⁴⁷. Tačiau skyriai, kurie vėliavas siuvosi patys, ir toliau naudojo 1930 m. pavyzdį. Tai rodo Imbarės ir dvi išskirtinės – Merkinės ir Samūniškių – skyrių vėliavos (Nr. 14.46; 14.50). Pastarosios vėliavos yra 1930 m. pavyzdžio, bet, skirtingai nuo visų kitų, be viduryje turėjusios būti geltonos, žalios, raudonos juostos. Kataloge Merkinės vėliava yra datuojama 1931 m., o Samūniškių – 1932 m.¹⁴⁸ Tačiau abi šios datos nėra teisingos. Merkinės skyrius vėliavą įsigijo tik 1935 m. gegužę. Vėliava su kotu ir viršūne kainavo 118 Lt, o ją pasiuvo jaunalietuvės Mačiulskaitės¹⁴⁹. Oficialiai vėliava skyriui buvo įteikta 1935 m. birželio 9 d. Merkinėje vykusios jaunalietuvių šventės metu. Kartu vėliava buvo įteikta ir Samūniškių skyriui¹⁵⁰. Abiejų vėliavų panašumai rodo, kad abi siūtos Mačiulskaičių.

Lietuvos šaulių sąjungos vėliava

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugoma vos viena XXXI Pakražančio šaulių būrio vėliava ir net ne visa, o tik jos viena pusė. Be techninių parametrų, apie ją informacijos daugiau nepateikta¹⁵¹. Šaulių sąjungos vėliavą įsigyti pirmiausia susirūpino Kauno

¹⁴⁰ Kretingos apskr. jaunalietuvių šventė // Jaunoji karta. 1932, Nr. 12, p. 247.

¹⁴¹ *Buvęs*. Tauragės rajone jaunalietuvių šventė // Lietuvos aidas. 1932, liepos 4, Nr. 148, p. 7.

¹⁴² *B. Š.* Didelė Jurbarko rajono jaunalietuvių šventė // Jaunoji karta. 1932, Nr. 17, p. 352.

¹⁴³ Susirašinėjimai vėliavų reikalais, 1931 05 01–1932 11 26 // LCVA. F. 954, ap. 1, b. 11, l. 19.

¹⁴⁴ Jėznas // Jaunoji karta. 1932, Nr. 9, p. 181; *Svečias*. Jėzno valsčiaus jaunalietuvių šventė // Jaunoji karta. 1932, Nr. 19, p. 396.

¹⁴⁵ Skuodo rajono sportininkų šventė // Jaunoji karta. 1934, Nr. 25, p. 402–403.

¹⁴⁶ *Kelmutis*. Kelmėje Tautos diena ir vėliavų pašventinimas // Jaunoji karta. 1934, Nr. 44, p. 720.

¹⁴⁷ Susirašinėjimai vėliavų reikalais, 1931 05 01–1932 11 26 // LCVA. F. 954, ap. 1, b. 11, l. 29.

¹⁴⁸ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 245–246.

¹⁴⁹ *Jaunalietuvis*. Merkinė, Alytaus r. // Jaunoji karta. 1935, Nr. 24, p. 526.

¹⁵⁰ *Dėdelė A.* Senovės atbalsiai Dzūkijoje // Lietuvos aidas. 1935, birželio 11, Nr. 132, p. 3.

¹⁵¹ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 249.

būrys. 1926 m. šio būrio narys majoras Juozas Šarauskas (1894–1941) paruošė ir būrio vėliavos projektą. Tačiau tais pačiais metais centro valdyba pradėjo rūpintis bendru, visiems būriams nustatytu vėliavos projektu. Šios vėliavos projektą 1928 m. paruošė buvęs sąjungos narys plk. ltn. Jonas Kazitėnas-Kaziutis (1893–1984)¹⁵². Šaulių sąjungos vėliava buvo žalios spalvos su pagrindinėje pusėje pavaizduotu baltu raiteliu raudoname skyde ir visuose keturiuose kampuose – sidabriniais Gedimino stulpais. Antroje vėliavos pusėje, viduryje buvo pilkos metalinės spalvos Šaulių skydas (43 cm aukščio ir 23 cm pločio). Skydo kraštai ir kryžius – sidabrinės spalvos. Visuose keturiuose kampuose užsiūti sidabriniai Šaulių sąjungos inicialai LŠS (dydis 15 x 15 cm). Pusračiu užsiūtas šaulių šūkis „Dėl Lietuvos nepriklausomybės“. Virš jo romėniškaisiais skaitmenimis išsiuvinėtas būrio numeris, o apačioje – būrio pavadinimas. Vėliavos turėjo būti siuvas iš šilkinės, atlasinės arba gelumbinės medžiagos. Jos ilgis – 130 cm, plotis – 100 cm¹⁵³. Kaip priedas buvo pateiktas ir vėliavos piešinys¹⁵⁴. 1937 m. kariuomenės vadas patvirtino naują Šaulių sąjungos vėliavos pavyzdį. Esminis jos pokytis buvo tas, kad antroje pusėje šaulių skydas buvo pavaizduotas su sukryžiuotais šautuvu ir trimitu¹⁵⁵. Iš viso to aišku, kad Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugoma vėliava gali būti datuojama nuo 1928 iki 1936 m.

¹⁵² Kauno šaulių būrio vėliavos pašventinimas // Trimitas. 1928, Nr. 20, p. 659.

¹⁵³ L. Š. S-os būrių vėliavos aprašymas // Trimitas. 1928, Nr. 3, p. 105.

¹⁵⁴ L. Š. S-os būrių vėliavos aprašymas // Trimitas. 1928, Nr. 9, p. 312–313.

¹⁵⁵ Šaulių sąjungos vėliava ir ženklas // Trimitas. 1937, Nr. 11, p. 246–247.

Tačiau svarbu yra pažymėti, kad 1928 m. vėliavos projekte buvo šūkis „Dėl Lietuvos nepriklausomybės“, o muziejuje saugomoje vėliavoje yra šūkis „Nepriklausomai Lietuvai“. Pastarasis šūkis atsirado jau vėliau. Tad vėliava negali būti datuojama XX a. trečiu dešimtmečiu, o yra pagaminta jau po 1930 m.

Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos vėliava

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugomos trys šios sąjungos vėliavos – Jurbarko, Raseinių ir Veiverių skyrių. Kataloge visos vėliavos datuojamos 1935 m. Taip pat nurodoma, kad sąjungos vėliavos projektą apie 1926 m. parengė dailininkas Juozas Kaminskas (1898–1957)¹⁵⁶. Vis dėlto kataloge pateikta informacija nėra tiksli.

Lietuvos kariuomenės savanorių¹⁵⁷ vėliava buvo suprojektuota tik 1928 m. Spaudoje nurodoma, kad vėliavos projekto pagrindą paruošė Panevėžio skyriaus narys savanoris Balčas, o šį projektą, pagal centro valdybos pageidavimus, galutinai užbaigė ats. kpt. Andrius Lopuchinas (1892–?). Vėliavos projektas yra aprašomas taip: ant vienos pusės – Gedimino stulpai ir parašas „Lietuvos Kariuomenės Savanorių Sąjunga“, skyriai čia dar įrašo savo pavadinimus, ant kitos pusės – tautiškos spalvos trikampis ir jame Vytis, viršuje įrašas „Tėvynės gerovė – mūsų laimė“, apačioje – ažuolo šakos su lapais¹⁵⁸. Spaudoje įvardytas savanoris Balčas nebuvo

¹⁵⁶ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 250.

¹⁵⁷ 1931 m. sąjungos pavadinimas pakeistas į Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga.

¹⁵⁸ Lietuvos kariuomenės savanorių vėliava // Karys. 1928, birželio 10, Nr. 24, p. 467.

vėliavos projekto autorius. Stasys Balčas (1884–1963) buvo Panevėžio savanorių skyriaus valdybos narys, jis, matyt, buvo vėliavos projekto pateikėjas. Pirminio vėliavos projekto autorius buvo J. Kaminskas¹⁵⁹. Šis vėliavos projektas (su pataisymais) ir buvo įgyvendintas. Pirmoji sąjungos vėliava buvo pašventinta 1929 m. liepos 21 d. trečiojo atstovų suvažiavimo metu. Šioje vėliavoje, kitaip nei buvo numatyta projekte, įrašas pakeistas į „Tėvynės laisvė – mūsų laimė“ ir įrašytos datos „1918–1920“¹⁶⁰.

Verslininkų sąjungos vėliavos

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugomos dvi šios sąjungos vėliavos – centro valdybos (1934 m.) ir Kauno skyriaus (1935 m.)¹⁶¹. Be techninių parametrų, daugiau žinių apie vėliavas nepateikta.

Lietuvos verslininkų sąjunga ir Kauno skyrius vėliavas planavo įsigyti 1933 m. prieš spalio 6–7 d. vyksiantį kongresą¹⁶². Tai turėjo būti laikinos vėliavos¹⁶³. Vėliavos projektas buvo priimtas 1934 m. spalio 16 d. centro valdybos posėdyje¹⁶⁴. Centro valdybos vėliava pašventinta 1934 m. lapkričio 25 d. Šiauliuose vykusio trečiojo Lietuvos lietuvių prekybininkų, pramoni-

¹⁵⁹ *Vikrutis*. Iš Panevėžiečių gyvenimo // *Karys*. 1932, sausio 28, Nr. 5, p. 95.

¹⁶⁰ Lietuvos kariuomenės savanorių s-gos trečiasis atstovų suvažiavimas // *Lietuvos aidas*. 1929, liepos 22, Nr. 163, p. 4.

¹⁶¹ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 255.

¹⁶² Verslininkai turės savo vėliavą // *Dienos naujienos*. 1933, rugsėjo 27, Nr. 220, p. 3.

¹⁶³ Didelis prieškongresinis Kauno lietuvių verslininkų susirinkimas // *Lietuvos aidas*. 1933, rugsėjo 26, Nr. 217, p. 6.

¹⁶⁴ Liet. verslininkai turės savo vėliavą // *Lietuvos aidas*. 1934, spalio 17, Nr. 237, p. 8.

ninkų ir amatininkų kongreso metu. Vėliavą pašventino Šiaulių dekanas Stanislovas Sarapas (1872–1953)¹⁶⁵. 1935 m. pabaigoje vėliavą įsigijo Ukmergės skyrius (pašventinta 1936 m. vasario 2 d.), o ne Kauno, kaip nurodyta kataloge. Kauno skyriui vėliava buvo įteikta ir pašventinta tik 1940 m. kovo 10 d., kai buvo švenčiama sąjungos dešimtmečio sukaktis¹⁶⁶.

Jaunųjų ūkininkų ratelio vėliava ir vėliavėlės

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugoma po vieną neįvardytų jaunųjų ūkininkų ratelių (JŪR) vėliavą ir vėliavėlę. Apraše pateikti tik techniniai parametrai, o datavimas – XX a. ketvirtas dešimtmetis¹⁶⁷. JŪR vėliava buvo patvirtinta 1933 m. liepos 14 d. Žemės ūkio rūmų valdybos posėdyje. Vėliava yra dvispalvė – viršuje balta, apačioje žalia, viršuje prie koto tautinių spalvų vėliavėlė (25 x 15 cm), netoli koto, ties viduriu šilku išsiūtas JŪR ženklas (20 cm skersmens), apačioje šilku išsiūtas ratelio įregistravimo numeris (9 cm dydžio), kuris atstos ratelio pavadinimą. Visa vėliava turi būti siuvama iš vilnės medžiagos (125 cm ilgio ir 74 cm pločio). Koto ilgis 2,5 m. Jis dažomas žalia spalva, o viršūnė – balta. Vėliavos (be koto) kaina – 17,5 Lt. Taip pat yra pateiktas vėliavos piešinys¹⁶⁸. Nuo 1939 m. vėliavos išvaizda buvo kiek pakeista. Iki tol ratelio numeris ir dobilo lapas buvo išsiuvami tik vienoje pusėje,

¹⁶⁵ Lietuvos verslininkų kongresas Šiauliuose // *Lietuvos aidas*. 1934, lapkričio 26, Nr. 270, p. 10.

¹⁶⁶ Vakarykštė Kauno lietuvių verslininkų sukaktis // *Lietuvos aidas*. 1940, kovo 11, Nr. 116, p. 10.

¹⁶⁷ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 257.

¹⁶⁸ *Tiškus Vladas*. Jau suplevėsavęs mūsų vėliava // *Jaunasis ūkininkas*. 1933, liepos 20, Nr. 28, p. 119.

o nuo 1939 m. numeris ir dobilas buvo išsiuvtami abiejose pusėse. Kartu pasikeitė tokios vėliavos kaina. Dabar ji buvo 23 Lt¹⁶⁹. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje kaip tik ir yra saugomos 1939 m. pavyzdžio vėliavos. Tačiau tikėtiniausia, kad jos yra pagamintos 1940 m. ruošiantis JŪR dešimtmečio minėjimui Vilniuje birželio 29–30 d.

Lietuvos universiteto studentų „Varpo“ draugijos vėliava

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje yra saugoma „Varpo“ draugijos vėliava, kuri yra datuota 1923 m.¹⁷⁰ Tokios datos pasirinkimą, matyt, lėmė ant vėliavos esanti data – 1923 XII 6. Tačiau tai yra draugijos įsteigimo data. Savo vėliavą draugija įsigijo tik 1928 m., švęsdama penkerių metų sukaktį (draugija buvo įsteigta gruodžio 8 d.). Vėliavos melsvame fone suspindi didingas Laisvės Varpas, apgaubtas žalių ažuolo lapų vainiku¹⁷¹.

Išvados

Nors tarpukario Lietuvos organizacijų, turėjusių savo vėliavas, buvo labai daug, iki šiol beveik nėra jokių jų tyrimų. Didžioji dalis vėliavų šiandien yra jau visiems laikams prarastos. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugomos vos 25 draugijų vėliavos, bet ir apie jas surinkta labai nedaug informacijos. Neabejotinai Lietuvos visuomeninių organizacijų 1918–

1940 m. vėliavos ateityje dar ne kartą bus rodomos parodose, taip pat publikuojamos įvairiuose leidiniuose. Dėl to yra būtina nuodugniau ištirti jų istoriją, nustatyti pasiuvimo ir šventinimo datas, gamintojų ir siuvėjų vardus. Iš straipsnyje pateiktos informacijos galima padaryti šias išvadas:

- 1) Lietuvos skautų sąjungos (brolijos) vėliavų projektai buvo priimti 1930 m. Nuo 1935 m. gegužės 7 d. reglamentuota naujos skaučių draugovių vėliavos išvaizda.
- 2) Lietuvių katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ pirmosios vėliavos projektas buvo parengtas 1921 m. Tikėtina, kad jo autorius dailininkas V. Bičiūnas (1893–1943). Nuo 1924 m. vėliavose pradėtas naudoti naujas sąjungos ženklas. 1929 m. patvirtinama nauja vėliavos išvaizda. 1934 m. patvirtinami mergaičių ir vyrų sąjungų vėliavų pavyzdžiai. Nuo 1937 m. rugsėjo 1 d. visų vėliavų išvaizda buvo griežtai reglamentuota ir visos turėjo būti registruotos.
- 3) Lietuvių katalikų moterų draugijos vėliavos nebuvo griežtai reglamentuotos. Pirmosiose vėliavose, gamintose nuo 1923 m., buvo šūkis „Tiesa ir meilė“. Nuo 1927 m. vėliavose atsiranda draugijos ženklas, sukurtas dailininko A. Tamošaičio (1906–2005). 1928 m. vėliavos išvaizda buvo kiek pakeista.
- 4) Lietuvos katalikų vyrų sąjungos vėliavos projektas paruoštas 1935 m. Projekto autorius – dailininkas T. Kulkauskas (1907–1977).
- 5) Lietuvos tautininkų sąjungos vėliavos projektas priimtas 1930 m. Projekto autorius – dailininkas J. J. Burba (1907–1952). 1936 m.

¹⁶⁹ Balsys J. Sutvarkykime JŪR vėliavas // Jaunasis ūkininkas. 1939, sausio 26, Nr. 4, p. 53.

¹⁷⁰ Mūsų vėliavos 1918–1940 m. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys, p. 259.

¹⁷¹ Varpininkų sukaktuvių minėjimas // Lietuvos žinios. 1928, gruodžio 10, Nr. 273, p. 3; J. K-a. Stud. Varpininkų sukaktuvių minėjimas // Moksleivių varpai. 1929, Nr. 9, p. 9.

- balandžio 29 d. priimtas naujas – pigesnės vėliavos projektas.
- 6) Lietuvių tautinio jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“ vėliavos projektą sąjungos centro valdyba priėmė 1930 m. liepą. 1932 m. jis buvo kiek pakeistas. 1935 m. gegužę centro valdyba patvirtino naują sąjungos vėliavą su trijų liepsnų ženklu ir įvedė iškilmingąją bei paprastąją.
  - 7) Lietuvos šaulių sąjungos vėliava priimta 1928 m. Projektą paruošė J. Kazitėnas-Kaziutis (1893–1984). 1937 m. patvirtintas naujas Šaulių sąjungos vėliavos pavyzdys.
  - 8) Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos vėliavą 1928 m. suprojektavo dailininkas Juozas Kaminskas (1898–1957), o galutinai užbaigė ats. kpt. Andrius Lopuchinas.
  - 9) Verslininkų sąjungos vėliavos projektas priimtas 1934 m. spalio 16 d. Centro valdybos vėliava pašventinta 1934 m. lapkričio 25 d., o Kauno skyriaus – 1940 m. kovo 10 d.
  - 10) Jaunųjų ūkininkų ratelio vėliavos projektas patvirtintas 1933 m. liepos 14 d. Nuo 1939 m. vėliavos išvaizda buvo kiek pakeista.
  - 11) Lietuvos universiteto studentų „Varpo“ draugija vėliavą įsigijo 1928 m. gruodžio 8 d.

LITHUANIAN FLAG-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN 1918–1940

Eduardas Remecas

S u m m a r y

M. K. Čiurlionis National Museum of Art has the largest protected interwar Lithuanian organizations flags collection. All the flags set in 2010 were prepared by the published catalogue of the museum-album, “Our flag in 1918–1940. M. K. Čiurlionis National Museum of Art collection”. The book is about the inter-war Lithuanian societies, ceremonial flags, images of flags stored in the museum and their technical parameters. However, there is little data in the book on the creator of the flag, the precise chro-

nology and absolutely no data on mandatory requirements for appearance, flag accessories, the date of sanctifying, and so on.

This article provides additional information about the inter-war Lithuanian flags of eleven organizations. It shows the dates of the establishment and changes of the flags, the process of regulation and provides some information about the authors of flags’ projects. It also contains more than 50 flags of the acquisition and sanctifying date.

Įteikta 2014 09 10

Parengta skelbti 2014 10 28

AR BUVO JUSTAS PALECKIS TAUTINIS KOMUNISTAS? (KELI BRUOŽAI POLITINEI BIOGRAFIJAI. 1944–1953 METAI)¹

Vladas Sirutavičius

Vyr. mokslo darbuotojas, docentas
Lietuvos istorijos institutas, XX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: sirutavicius@yahoo.com

Įvadas: problemos formulavimas ir kelios istoriografinio pobūdžio pastabos

Vakarų šalių istoriografijoje nacionalinis (tautinis) komunizmas jau seniai yra mokslinių diskusijų ir tyrimų objektas. Fragmentiškai aptartas ir nacionalinio komunizmo „lietuviškas variantas“². Susidomėjimas nacionalinio komunizmo raiška matyti ir naujausioje lietuviškoje istoriografijoje³.

Iš esmės akademinėje literatūroje nusistovėjo sutarimas, ką laikyti tautiniu (nacionaliniu) komunizmu. Anot Martino Malios, „politinėje praktikoje“ tautiniam komunizmui būdinga tam tikra savivalda (angl. *home rule*), kolektyvizacijos atsiskyrimas ir plati autonomija Katalikų Bažny-

čiai⁴. Tokią tautinio komunizmo sampratą istorikas formulavo remdamasis „realaus socializmo“ modeliu, susiformavusiu Lenkijoje⁵. Tiesa, kai kurie mokslininkai siūlė skirti *nacionalinį komunizmą* kaip „politinį kursą“, nesutampantį su Sovietų Sąjungos interesais, jiems prieštaraujantį, ir *komunistinį vietininkiškumą* (angl. *local ir indegenious communism*) arba *provincialumą* (angl. *provincialism*), būdingą, pavyzdžiui, Vidurio Europos komunistų partijų politikai 1944–1946 m.⁶ Esą tuo

⁴ Malia M. *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia, 1917–1991*. New York, Oxford, 1994, p. 322.

⁵ Kai kurie mokslininkai, pavyzdžiui, lietuvis Algirdas Julius Greimas, manė, kad socializmo virsmas iš „tarptautinio“ į „nacionalinį“ buvo neišvengiamas, o pirmasis „tautinis komunistas“ buvo Stalinas. Jis atsisakė pasaulinės revoliucijos ir ėmėsi įgyvendinti socializmo sukūrimo vienoje šalyje idėją. Greimas A. J. „Tautinis komunizmas“ (Iš arti ir iš toli). Vilnius, 1991, p. 287–288. Plačiau apie nacionalinio komunizmo sampratą žr. Sirutavičius V. Tautinis komunizmas ir jo raiška. Istorioografiniai problemos aspektai // Istorija. 2013, Nr. 3, p. 48–58.

⁶ Žr. Pons S. *Stalin and the European Communists after World War Two (1943–1948)* // Mazover M. et al. *Post-war Reconstruction in Europe. International Perspectives, 1945–1949*. Oxford, 2011, p. 124–129; Roberts G. *Stalin's Wars. From World War to Cold War, 1939–1953*. New Haven / London, 2008, p. 236–237;

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. VAT-02/2010). Autorius dėkoja už pagalbą Lietuvos mokslų akademijai.

² Kemp W. A. *Nationalism and Communism in Eastern Europe and Soviet Union. A Basic Contradiction?* London, 1999, p. 158–171.

³ Grybkauškas S. Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais. Vilnius, 2011, p. 111–138; Ivanauskas V. Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje. Tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988). Vilnius, 2011, p. 497–525.

metu sovietai, nors ir kišosi į „brolišku“ partijų reikalus bei politiką, kartu palaikė ir net skatino vietas komunistų *autonomiškumą*. Jie, nors ir visai remiami Sovietų Sąjungos, turėjo patys pasirūpinti politinės valdžios sutelkimu savose rankose.

Apibendrinant galima teigti, jog tautinio komunizmo politikai buvo būdingas tam tikras autonomiškumas, savarankiškumas, suverenumas Kremliaus atžvilgiu. Kitais žodžiais, tautinis komunistas buvo linkęs pirmiausia tenkinti įvairius politinius, ekonominius, kultūrinius savo tautiečių interesus, tam tikrais atvejais netgi „centro“ sąskaita. Antra vertus, būtina pasakyti, kad nacionalinis komunizmas nuoseklios politinės programos, pagrįstos kokia nors specifine ideologija, neturėjo. Iš esmės tautinio komunizmo „programa“ rėmėsi nuostata, jog „socialinio klausimo“ sprendimą ir socialistinės visuomenės sukūrimą galima suderinti su nacionaliniais, titulinės tautos interesais bei lūkesčiais⁷. Galiausiai, trečia, nacionalinio komunizmo raiškos sąlygos nebuvo vienodos. Vi-

durio Europos šalyse, kurios po Antrojo pasaulinio karo pateko į Sovietų Sąjungos įtakos sferą, jos buvo palankesnės (1944–1947 m. ir ypač po 1956 m.) nei Sovietų Sąjungos respublikose. Beje, postalininiu laikotarpiu Maskva faktiškai įteisino savo palydovių nacionalinį komunizmą, t. y. pritarė skirtingų „nacionalinių kelių“, kuriant socializmą, idėjai ir praktikai. Tiesa, ir tuo laikotarpiu nacionalinio komunizmo raiškos galimybės, kaip parodė 1968 m. įvykiai Čekoslovakijoje, buvo ribotos.

Tyrinėtas nacionalinis komunizmo fenomenas ir Sovietų Sąjungoje. Jis buvo interpretuojamas iš esmės dvejopai. Anot pirmojo aiškinimo, tautinis komunizmas formavosi gana anksti, kaip reakcija į Maskvos vykdomą centralistinę, unifikacinę politiką. Kai kurie komunistų partijos aktyvistai tokią politiką laikė neteisinga, pažeidžiančia sovietinių respublikų savarankiškumą. Paprastai tautiniai komunistai pabrėžė būtinumą nacionalinį klausimą spręsti kartu su sovietinės sistemos kūrimu, rėmė titulinų tautų kultūros plėtrą, pasisakė už sovietinių respublikų teisių išsaugojimą, o kai kurie net ir už atskirų komunistų partijų sukūrimą⁸. Antrasis aiškinimas teigė, kad nacionalinis komunizmas atsiranda vykstant sovietinės sistemos politinei evoliucijai. Kitaip tariant, stalininei sistemai evoliucionuojant ir liberalėjant,

---

Mark E. Revolution by Degrees. Stalin's National Front Strategy for Europe 1941–1947 // Cold War International History Project. Working Paper No. 31. Washington, 2001, p. 6–7, 17–20.

⁷ Tarptautiniame komunistiniame judėjime ir ne be Maskvos įtakos suvokimas, jog „nacionalizmą“ galima ir reikia derinti su „komunistine ideologija“, kilo jau XX a. ketvirtąjo dešimtmečio pabaigoje ir ypač sustiprėjo prasidėjus Antrajam pasauliniam karui. Kominterno vadovas G. Dimitrovas 1941 m. pavasarį savo dienoraštyje rašė: „Mes turime išplėtoti idėją, kuri leistų suderinti sveiką, teisingai suprantamą nacionalizmą su proletariu internacionalizmu. Kiekvienoje šalyje proletarinis internacionalizmas turi būti grindžiamas tokiu nacionalizmu. Draugas Stalinas parodė, kad tarp tinkamai suvokiamo nacionalizmo ir proletarinio internacionalizmo nėra prieštaravimų. Kosmopolitizmas, neigiantis tautinius jausmus ir tėvynės sąvoką, neturi nieko bendra su proletariu internacionalizmu.“ Cit. pagal Behrends J. C. Nation and Empire: Dilemmas of Legitimacy during Stalinism in Poland (1941–1956) // Nationalities Papers. 2009, vol. 37 (4), p. 446.

⁸ Pipes R. The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism 1917–1923. Cambridge / London, 1997, p. 242–293. Istorikas aptarė tokių partijos veikėjų kaip totorius Mirza Sultan-Galievas, ukrainietis Mykola Skrypnykas, gruzinai Budu Mdivani ir Kote Tsintadze pažiūras ir veiklą 1919–1923 m., laikydamas juos tipiškais to laikotarpio nacionalinio komunizmo reprezentantais. Taip pat Mace J. E. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933. Cambridge, 1983. Autorius aprašo ukrainiečių bolševikų Vasylijaus Šakhrajaus ir Serhijaus Mažlaho veiklą.

susidarė prielaidos sąjunginių respublikų valdžios elito savarankiškumui, autonomiškumui reikštis⁹.

Mokslininkai pažymi, jog dar ketvirtajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungos vadovybė, siekdama sutvirtinti režimo teisėtumą, kultūros politikoje ėmė vis aktyviau „[m]arksistinę-lenininę pasaulėžiūrą maskuoti rusocentrine, etatistine retorika“¹⁰. Tokias kultūros politikos tendencijas stalininėje Sovietų Sąjungoje istorikai pavadino *nacionaliniu bolševizmu* (arba *nacionaliniu stalinizmu*)¹¹. Iš esmės tokios politikos tikslas – inkorporuojant nacionalinį kultūrinį paveldą, tautinius didvyrius, simboliką, t. y. nacionalizmą pačia bendriausia prasme, į sovietinę sistemą, padaryti režimą priimtinesnį titulinei tautai ir kartu palengvinti visuomenių sovietizaciją. Todėl istoriografijoje dažnai daroma skirtis tarp *nacionalinio bolševizmo* ir *nacionalinio komunizmo*. Šiek tiek supaprastinant, pirmojo požiūris į nacionalinę kultūrą, tautinį paveldą, etnokultūrą buvo pragmatinis, utilitarinis ir dažnai nihilistinis, o antrasis etnokultūrinės vertybes manė esant reikšmingas savaime ir pakankamai organiškai įsikomponuojančias į socialistinę sistemą. Vis dėlto ir tie tyrinėtojai, kurie pabrėžia dviejų politikų

skirtumus, taip pat teigia, kad santykis tarp jų buvo gana „dialektiškas“, t. y. viena galėjo visai nesunkiai „virsti“ kita¹².

Lietuviškoje istoriografijoje jau buvo pasvarstymų apie J. Paleckio „tautinį komunizmą“. Atkreiptas dėmesys, kad jis iš kitų LKP veikėjų išsiskyrė savo liberalumu, „dažnokai reiškė nepasitenkinimą rusifikacijos politika“ ir galiausiai buvo „tautinės sąmonės komunistu“. Tačiau tokie teiginiai buvo fragmentiški ir giliau neišplėtoti¹³.

Dokumentu, liudijančiu Paleckio posūkį į *tautinį komunizmą*, galima laikyti „Lietuvos laisvos darbo respublikos kūrimo programą“, parašytą 1939 m. rudenį. Programoje pasisakoma už radikalią politinės sistemos transformaciją, tačiau nerašoma apie Lietuvos susovietinimą; antra vertus, kalbama ne lietuvių tautos, bet „Lietuvos liaudies“ vardu. Kitais žodžiais, bendruomenės, turinčios aiškiai apibrėžtą klasinę prasmę, vardu. Ši aplinkybė rodytų eventualią socialinių, politinių bei ekonominių pertvarkymų kryptį ir pobūdį; ir galiausiai, trečia, geopolitiškai būsima Lietuvos darbo respublika, išsaugodama tam tikrą savarankiškumą, visgi buvo projektuojama kaip SSRS protektoratas¹⁴. Tuo metu Paleckis nebuvo LKP narys, tačiau, atrodo, Lietuvos darbo respublikos kūrimo programa buvo parašyta bendradarbiaujant su komunistų partija ir iš esmės atitiko

⁹ Motyl A. J. *Sovietology, Rationality, Nationality: Coming to Grips with Nationalism in the USSR*. New York, 1990, p. 87–102. Mokslininkas siūlė skirti „vietinikiškumą“ nuo „nacionalinio komunizmo“: pirmasis stengiasi tenkinti srities, regiono, respublikos interesus, o antrasis telkiasi į „simbolinį respublikos suverenitetą“.

¹⁰ Brandenberger D. *National Bolshevism. Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*. Cambridge/London, 2002, p. 6.

¹¹ Apie *nacionalinio bolševizmo* sampratą plačiau žr. van Ree E. *The Concept of ‘National Bolshevism’: an Interpretative Essay* // *Journal of Political Ideologies*. 2001, vol. 6 (3), p. 289–307.

¹² Tismāneanu V. *Stalinizm na každą okazję. Polityczna historia rumuńskiego komunizmu*. Kraków, 2010, p. 37–40.

¹³ Tūnins V. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. Vilnius, 1994, p. 214–215; Truska L. *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas, 1995, p. 134–135. Plačiau apie J. Paleckio „požiūrį į socializmo kūrimo Lietuvoje kelius“ žr. *Kašauskienė V. Istorijos spąstuose. Justo Paleckio gyvenimo ir veiklos bruožai 1899–1980*. Vilnius, 2014, p. 497–504.

¹⁴ *Paleckis J. Ieškojome tikrų kelių*. Vilnius, p. 134–136.

liaudies fronto nuostatas, kurias propagavo ir aktyviai rėmė Maskva bei Kominternas. Plačios politinių jėgų koalicijos – *liaudies fronto* – kurį sudarytų ne tik kairiosios partijos, bet ir „nuosaikios“ bei „progresyvios“, idėjai Kremlius pritarė 1934 m. pabaigoje. O 1935 m. vasarą Kominterno suvažiavime liaudies fronto idėja tapo oficialia tarptautinio komunistinio judėjimo „politine strategija“¹⁵. Formaliai šios politikos tikslas buvo konsoliduoti įvairias politines jėgas kovai su dešiniuoju radikalizmu – fašizmu. O fašizmą nugalėjus būtų suformuota naujo tipo *demokratinė* politinė sistema. Prasidėjus Ispanijos pilietiniam karui, Kominterno vadovas G. Dimitrovas aiškino, jog, pasiekus pergalę pilietiniame kare, Ispanijoje turinti susiformuoti „naujo tipo liaudies demokratijos respublika“, o „liaudies demokratijoje“ valdžia turės priklausyti „plačiai antifašistinei ir demokratinėi politinių jėgų koalicijai“¹⁶. Tiesa, istoriografijoje pažymima, kad liaudies fronto strategijos pagrindinis, tačiau viešai neafišuojamas tikslas buvo – sudaryti prielaidas komunistams ateiti į valdžią ne revoliuciniu, bet demokratinį procedūrų keliu, „atsižvelgiant į vietos sąlygas“¹⁷. (Po Antrojo pasaulinio karo liaudies demokratijomis vadintos Vidurio Europos šalys, atsidūrusios SSRS protektorate, kuriose nesusiformavo sąlygos „proletarinei revoliucijai“.) Kad ir kaip ten būtų, ketvirtą dešimtmečio antroje pusėje liaudies

fronto idėja buvo populiarūs jaunųjų liaudininkų, kuriems priklausė ir kurių lyderis buvo Paleckis, aplinkoje¹⁸.

Ir dar viena metodologinio pobūdžio pastaba. Iki šiol sąvokas „nacionalinis“ ir „tautinis“ vartoju sinonimiškai. Iš tikrųjų abi iš esmės žymi tą patį reiškinį. Pačia bendriausia prasme – „periferijos“ autonomiškumą (suverenumą), „centro“ atžvilgiu. Vis dėlto „autonomiškumas“ turėjo niuansų. „Nacionalinis komunizmas“ labiau vertotinas pabrėžti autonomiškumo politinius bruožus. O „tautinis komunizmas“ – autonomiškumo kultūrinius dėmenis. Kitais žodžiais, tautinio komunisto siekis buvo užtikrinti ir plėtoti titulinės tautos kultūrinę autonomiją „centro“ atžvilgiu. Taigi, straipsnis remiasi prielaida, kad vėlyvojo stalinizmo metais Paleckio politinės nuostatos buvo artimos *tautiniam komunizmui arba, kitais žodžiais, tarybiniam lietuviškam vietininkiškumui*¹⁹. Konkrečiau,

¹⁸ Jaunieji liaudininkai (M. Gedvilas, P. Kežinaitis, J. Vaišnoras, A. ir V. Knyvos, J. Būtėnas, A. Drobnyš, M. Gegorauškas, A. Tornau ir kt.) pagrindine civilizacine grėsme lietuvių tautai manė esant nacistinę Vokietiją ir jos ekspansinę politiką, o geopolitiniu veiksniu, galinčiu nuo tos grėsmės apsaugoti, – Sovietų Sąjungą. Todėl Paleckis ir jo šalininkai pasisakė už glaudų bendradarbiavimą su nelegaliai veikiančia Lietuvos komunistų partija. *Vaišnoras J.* Prisiminimai iš Liaudies fronto organizavimo ir veiklos, 1966 // Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA). F. 3377, ap. 46, b. 964, l. 13–20. Paleckio veiklą liaudininkų partijoje išsamiai aprašė *Tamošaitis M.* Justas Paleckis ir jaunieji valstiečiai liaudininkai // Vilniaus istorijos metraštis. Vilnius, 2007, p. 137–160.

¹⁹ Politiniai autonomiškumo bruožai Paleckio veikloje nesireiškė. Nors tam tikrų apraiškų, savotiškų „šešėlių“ būta... 1944 m. rugpjūtį III LKP plenumo Paleckis visaip stengėsi pabrėžti LSSR Aukščiausiosios Tarybos sesijos sušaukimo „reikšmę“. Anot jo, svarbu, kad sesija pirmą kartą vyks „senojoje Lietuvos sostinėje Vilniuje“. Taip pat pažymėjo, kad AT sesija yra „vienintelė teisėta lietuvių tautos suverenumo reiškėja“. Prie šių žodžių kažkas ranka parašė „miglotą“. LKP (b) CK III-ias plenumas, 1944 08 27, Stenograma // LYA. F. 1771, ap. 7, b. 3, l. 60.

¹⁵ Шубин А. В. Мир на краю бездны. От глобального кризиса к мировой войне. 1929–1941 годы. Москва, 2004, с. 209–212.

¹⁶ Duraczyński E. Stalin. Twórca i dyktator supermocarstwa. Pułtusk–Warszawa, 2012, p. 320.

¹⁷ Шубин А. В. Мир на краю бездны..., с. 212–213; Тышка К. Nacjonalizm w komunizmie. Ideologia narodowa w Związku Radzieckim i Polsce Ludowej. Warszawa, 2004, s. 128–135.

Paleckis stengėsi pabrėžti Lietuvos istorinės raidos specifiką, skirtumus nuo kitų sovietinių respublikų, kuriose sovietinis režimas pradėjo formuotis anksčiau. Valsitybingumo, kartu ir „buržuazinio“ tradicija Lietuvą darė, jo žodžiais, unikalią respubliką. Kuriant sovietinę struktūrą, į tas istorines aplinkybes būtina atsižvelgti. Antra vertus, siekiant padaryti tarybų valdžią patrauklesnę, įtvirtinti jos teisėtumą, pakelti autoritetą būtina patraukti „senąją“, tarpukario lietuvių inteligentiją ir plėtoti lietuvių kultūrą, kalbą.

Antra, Paleckis lietuvių tautos istorijoje stengėsi organiškai susieti lietuvių liaudies vadavimąsi iš išnaudotojų „jungo“, t. y. kovą už socialinį teisingumą, su ne mažiau svarbiu vadavimu iš „nacionalinio jungo“ arba su tautinio atgimimo laikotarpiu. Vadavimąsi, suprantama, vainikavo socialistinės santvarkos Lietuvoje sukūrimas. Tokia „organistinė“ istorijos samprata buvo būdinga ir kai kuriems Vidurio Europos tautiniams komunistams²⁰. Galiausiai, trečia, Paleckis pabandė į sovietinės Lietuvos simboliką inkorporuoti nacionalinius elementus. Jis kėlė ir aktyviai palaikė Vinco Kudirkos „Tautiškos giesmės“ „pavertimą“ sovietinės Lietuvos himnu, taip pat rūpinosi LSSR vėliavoje išsaugoti tautines spalvas.

Tiesa, J. Paleckio veikloje vėlyvojo stalinizmo metais galima aptikti ir ryškesnių tautinio komunizmo apraiškų, kai akivaizdžiai buvo preferuojami titulinės tautos interesai kitų tautų sąskaita. Šis Paleckio veiklos epizodas lietuviškoje istoriografijoje jau ne kartą yra aptartas,

²⁰ Žr. *Sygeklos Y. The National Discourse of the Bulgarian Communist Party on National Anniversaries and Commemorations (1944–1948) // Nationalities Papers. 2009, vol. 37 (4), p. 426.*

todėl jo neanalizuosiu²¹. Trumpai tariant, Paleckio ir kai kurių kitų LKP vadovų (pirmiausia, Mečislovo Gedvilo) manymu, po lenkų repatriacijos Vilniaus krašte likę lenkai tebuvo sulenkėję lietuviai ir juos lenkinti toliau, plėtojant švietimą lenkų kalba, nebuvo tikslinga. Tiesa, partinėse diskusijose ir praktinėje politikoje laimėjo kitas – „proletariniu internacionalizmu“ grindžiamas požiūris.

„Unikali“ Lietuvos situacija ir raginimai į socializmo kūrimą įtraukti „senąją“ inteligentiją

Paleckio pasisakymuose LKP (b) CK biuruose bei plenumuose galima aptikti pareiškimų, kuriuose pabrėžiamas būtinumas, kuriant socialistinę tvarką, atsižvelgti į „specifines“ Lietuvos sąlygas. Paleckio manymu, negalima mechaniškai perkelti naujos socialinės tvarkos kūrimo patyrimo, būdingo kitoms sovietinėms respublikoms, į Lietuvą. Antra vertus, Paleckis, kaip ir kiti LKP vadovai, pabrėžė kovos su „buržuaziniais nacionalistais“ būtinumą, kalbėjo apie reikalingumą diegti sovietinį patriotizmą, aiškino pozityvų rusų tautos vaidmenį lietuvių tautos istorijoje. Visi minėti siužetai Paleckio pasisakymuose buvo glaudžiai susipynę.

Pavyzdžiui, LKP (b) CK IV plenumo 1944 m. gruodį svarstyta VKP (b) CK

²¹ Turima omenyje 1950 m. diskusija, kilusi LKP vadovybėje, kai buvo svarstomos priemonės, kaip gerinti LSSR gyventojų lenkų švietimo darbą. *Stravinskienė V. Lietuvių ir lenkų santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė – 1953 m. // Lietuvos istorijos metraštis, 2007 metai. Vilnius, 2008, Nr. 2, p. 95–96; Streikus A. Sovietinio režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą // Genocidas ir rezistencija. 2007, t. 1, p. 22–23; Rudokas J. Tarybinė Vilnijos polonizacija 1950–1956 metais // Gairės. 2011, Nr. 7, p. 17–18.*

nutarimas (priimtas 1944 m. spalio 30 d.) „Apie LTSR partinės organizacijos darbo trūkumus ir tikslus politiniame darbe“. Maskva gana griežtai kritikavo LKP vadovybę dėl įvairių jos veikloje pasireiškiančių „trūkumų bei klaidų“ (labiausiai, kad nepakankamai aktyviai kovojama su „buržuaziniais nacionalistais“), kurie rodė partijos nesugebėjimą kontroliuoti visuomeninę politinę situaciją respublikoje. Imtasi ir „organizacinių išvadų“: lapkritį buvo įsteigtas VKP (b) CK biuras Lietuvai, kurio pirmininku paskirtas M. Suslovas²². (J. Paleckis biuro narys nebuvo.) Biuras tapo svarbiausia politine Lietuvos SSR institucija, faktiškai visi svarbesni LKP, Liaudies komisarų tarybos ar Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimai buvo priimami tik jai pritarus²³. Tokios institucijos sukūrimas rodė centralistinių, unifkacinių politinių tendencijų stiprėjimą Lietuvoje.

Plenume kalbėjo ir Paleckis²⁴. Jis, kaip ir kiti plenumo dalyviai, ragino aktyviau kovoti su „buržuaziniais nacionalistais“ („daugiau pykčio su priešais“). Tačiau kartu aiškino, kad „Lietuvos situacija unikali“. Lietuva ilgą laiką buvo „buržuazinė – buožinė respublika“, o tai esą veikia žmonių psichologiją. Antrasis pasaulinis karas dar labiau paaštrino „nacionalinius jausmus“. „Sveikas patriotizmas“ suvaidino svarbų vaidmenį vaduojantis iš nacių okupacijos, skatino priešintis okupantams vokiečiams. Tačiau, teigė Paleckis, šalia tokio „patrio-

tizmo“ esama ir „šovinizmo“ – „buržuaziniai nacionalistai“ aiškina, jog Lietuva rusinama, o lietuvių kalba, kultūra persekiuojama. Paleckio manymu, norint sumažinti „buržuazinių nacionalistų“ įtaką, tarybų valdžia privalanti plėtoti lietuvių kultūrą, taip demonstruodama, kokias perspektyvas suteikia lietuvių tautai. Būtina „užastrintą nacionalinį jausmą“ nukreipti sovietinio patriotizmo link, dėstė Paleckis, o tam reikia vykdyti apgalvotą nacionalinę politiką. Vienas tokios politikos bruožų turėtų būti senosios, tarpukario, lietuvių inteligentijos „pritraukimas“²⁵. Paleckio supratimu, minėtos priemonės padėtų sovietinę valdžią įteisinti, padarytų ją labiau „tautinę“, patrauklesnę didesnei daliai lietuvių.

Tokios Paleckio kalbos turėjo rimtą pagrindą. 1944 m. vasarą–ankstyvą rudėnį LKP susidūrė su „legitimiškumo krize“. Tarybų valdžios aktyvistų pranešimai, siunčiami iš provincijos į Vilnių, atskleidė vieną svarbų faktą – tarybų valdžia nepasitikima, ji laikoma svetima. Tokias nuotakas lėmė ne tik tokios aplinkybės kaip besitraukiančios vokiečių kariuomenės padaryti nuostoliai ar kvalifikuotų, naujai valdžiai lojalių kadru trūkumas, bet ir Raudonosios armijos kariškių siautėjimai²⁶. Visi šie veiksniai menkino valdžios prestižą ir skatino nepasitikėjimą. Beje, kai kuriuose pranešimuose nepasitikėjimo priežastimi nurodomas ir „antinacionalinis valdžios pobūdis“: „<...> didelė dalis tau-

²² Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. 1940–1953. Москва, 2008, с. 139–142.

²³ Šadžius H. VKP (b) CK Lietuvos biuro veikla organizuojant tautinio pasipriešinimo slopinimą // Lietuvos istorijos metraštis 1997. Vilnius, 1998, p. 241–242.

²⁴ LKP (b) CK IV plenumo stenograma, J. Paleckio kalba // LYA. F. 1771, ap. 7, b. 10, l. 149–157.

²⁵ Plačiau apie Paleckio santykius su tarpukario Lietuvos inteligentija žr. Kašauskienė V. Istorijos sąspūtuose. Justo Paleckio gyvenimo ir veiklos bruožai 1899–1980. Vilnius, 2014, p. 474–496.

²⁶ Tininis V. Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją. Vilnius, 2014, p. 28–32.

tos mano, jog jokios lietuviškos valdžios nėra, viską daro rusai.²⁷

Taigi, galima teigti, jog Paleckis stengėsi tarybų valdžiai suteikti lietuvišką pobūdį. Kitaip tariant, jam rūpėjo ne tik susovietinti Lietuvą, bet ir išsaugoti jos lietuviškumą.

Ši tendencija Paleckio veikloje buvo matoma ir vėliau, pavyzdžiui, 1946 m. lapkritį vykusiame LKP (b) CK plenumo. Tų metų vasarą, rugpjūtį, VKP (b) CK priėmė nutarimą, kuriuo pradėjo ideologinės kovos kampaniją prieš inteligentiją, jos „keliaklupsčiamą prieš Vakarus“, „kosmopolitizmą“. Tarybinio patriotizmo, grindžiamo rusiškumu, skatinimas ir kova su nacionalizmu buvo svarbi tos ideologinės kampanijos dalis. Apskritai ne tik inteligentams, bet ir įvairiems partijos funkcionieriams nacionalinėse respublikose tikimybė būti apkaltintiems „buržuazinio nacionalizmo propagavimu“ tuo metu smarkiai padidėjo²⁸. Štai tokia ideolo-

giniame ir politiniame kontekste Paleckis kalbėjo apie *lietuviškumo* reikšmę kuriant tarybinę Lietuvą.

Lapkričio mėn. LKP plenumas svarstė VKP (b) CK nutarimą „Apie Lietuvos KP (b) CK darbą“, kuris buvo priimtas 1946 m. spalio 5 d.²⁹ Nutarime LKP vadovybė kritikuota už tai, kad nepakankamai aktyviai kovojanti su „buržuaziniu nacionalizmu“. Taip pat nurodyta skatinti „savosios tarybinės inteligentijos sukūrimą“.

Plenumo šiais klausimais pasisakė ir Paleckis, tiesa, labai savotiškai³⁰. Jo manymu, yra kelios pagrindinės LKP nesėkmių priežastys, dėl kurių susilaukta „teisingos“ VKP (b) CK kritikos. „Blogai žinome marksizmo-leninizmo teoriją, – aiškino Paleckis, – LKP ir jos CK, remdamasis marksistine-leninine analize, nesugebėjo įvertinti Tarybų Lietuvos specifikos.“ Ta proga plenumo dalyviams Paleckis priminė Lenino direktyvą Kaukazo komunistams (1921 m.). Joje „Kaukazo komunistai“ įspėjami „nekopijuoti RSFSR taktikos, atsižvelgti į konkrečias sąlygas“, rodyti „daugiau atsargumo, minkštumo, nuolaidų smulkiai buržuazijai, inteligentijai ir valstietijai...“ Tai „labiau atsargus, labiau sisteminis perėjimas į socializmą...“

²⁷ LKP (b) Alytaus apskrities sekretoriaus V. Sakalausko raštas A. Sniečkui, 1944 08 02 // LYA. F. 1771, ap. 7, b. 148, l. 52–53; LKP (b) Seinių apskrities sekretoriaus Grigonio raštas LKP (b) CK informacinio skyriaus vedėjui, 1944 09 22 // LYA. F. 1771, ap. 7, b. 150, l. 41; K. Štukevičiaus pranešimas apie padėtį Ukmergės apskr., Siesikių valsčiuje, 1944 09 15 // LYA. F. 1771, ap. 7, b. 150, l. 118–118ap.

²⁸ 1946 m. birželį speciali VKP (b) CK inspektorijų brigada tikrino Kauno m. partijos komiteto veiklą. Kauno m. partijos sekretorius ir AT prezidiumo pirmininko pavaduotojas Juozas Grigalavičius buvo kaltinamas nepakankamai aktyvia kova su „nacionalistiniu pogrindžiu“. Brigados parengtoje ataskaitoje rašoma, kad Kaune „laisvai ir masiškai“ platinami įvairūs daiktai su „nacionalistinėmis emblemomis“, krautuvėse ir turguose pardavinėjami ženklukai su „smetoniška trispalve“, o parduotuvių vitrinose stovi skydai su „smetoniiniu herbu“. Kartu pažymėta, kad mieste ir gamyklose niekur nematyti „tarybinės agitacijos“. Grigalavičiui ir dar keliems Kauno m. partijos veikėjams bandyta išskelti baudžiamąją bylą, tačiau nesėkmingai. Grigalavičius atsipirko pašalinimu iš pareigų. Справка о выводе тов. Григалавичуса И. из состав бюро ЦК КП (б) Литвы

[1946 06] // LYA. F. 1771, ap. 9, b. 247, l. 25–26; *Grigalavičius J.* Kai Lietuvoje šeiminkavo stalinistai. Vilnius, 1991, p. 21–78.

²⁹ ВКП (б) ЦК. Оргбюро заседание, 1946 10 05 // Российский Государственный Архив Социальной и Политической Истории (toliau – РГАСПИ). F. 17, ap. 116, b. 277, l. 14. Biure klausimą apie LKP (b) CK darbą pristatė inspektorius Žavoronkovas. Jis aiškino, kad LKP aparatas neapvalytas nuo buržuazinių nacionalistų, į vadovaujamus postus neiškeliami darbininkai ir valstiečiai. Posėdyje dalyvavo M. Suslovas ir A. Sniečkus.

³⁰ LKP CK plenumo stenograma, 1946 11 22–24. J. Paleckio kalba // LYA. F. 1771, ap. 9, b. 17, l. 338–343.

Toliau Paleckis aptarė pagrindinius Lietuvos „specifikos“ bruožus: tai ir agrarinis šalies pobūdis, menka darbo klasė, „buržuazinio valstybingumo“ tradicija, santykinis modernios lietuvių kultūros jaunumas, socialinė lietuvių inteligentijos kilmė (dauguma kilę iš buožių), sunkus nacių okupacijos palikimas, jos metu vykdyta antitarybinė propaganda, neigiamas Katalikų Bažnyčios vaidmuo ir, galiausiai, patyrusių, tarybų valdžiai atsidavusių kadru nebuvimas. Visi šie veiksniai, kalbėtojo manymu, sukelia įvairias „komplikacijas“: buržuazinį nacionalizmą, klasių kovos paąstrėjimą, reakcines inteligentijos nuotakas ir t. t. Lietuvos komunistai susiduria su problemomis, kurių nėra kitose respublikose, pažymėjo Paleckis, kur socializmą kurti pradėta gerokai anksčiau. Šią savo kalbos dalį jis reziumavo tokia mintimi: „Mūsų kelias į socializmą, be abejonės, turės savo ypatumų. Kai kuriuos etapus mes kartosime, o per kai kuriuos galbūt peršoksime.“

Kartu Paleckis pabrėžė, kad VKP (b) CK ir sąjunginė vyriausybė į Lietuvos savitumus atsižvelgdavo. Paleckio manymu, „<...> jautriai Stalinas išsprendė Vilniaus, kaip tarybų Lietuvos sostinės, klausimą, lietuviško uosto Klaipėdos klausimą, taip pat klausimuose, turinčiuose ryšių su Lenkija“. Kitas tokios politikos pavyzdys – „istorija apie mūsų lietuvių nacionalinį himną“. Pradžioje, anot Paleckio, galimybė, kad V. Kudirkos „Tautiška giesmė“ taps LTSR himnu, buvo maža. Tačiau kai apie šią idėją išgirdo VKP (b) CK ir pats Stalinas, klausimas buvo išspręstas teigiamai³¹.

Apskritai, Sovietų Sąjungos vadovybės sprendimas Lietuvos Respublikos himną

³¹ „Karo metų užrašuose“, išleistuose 1985, apie Stalino „indėlį“ neužsimenama. *Paleckis J. Pergalės salutas*. Vilnius, 1985, p. 105, 109.

paskelbti Tarybų Lietuvos himnu turėjo kelias priežastis. Taip siekta pakelti tarybų valdžios prestižą, populiarumą tarp lietuvių, pirmiausia senosios inteligentijos. Antra vertus, būta ir kito politinio tikslo. Maskvos vadovų požiūriu vadinamojo *tarybinio lietuviško valstybingumo* skatinimas turėjo padėti iš tarptautinės politinės dienotvarkės pašalinti Lietuvos Respublikos aneksijos klausimą. Lietuviškoje istoriografijoje teigiama, kad Sovietų Sąjungos politikoje (nuo maždaug 1943 m. vidurio) matomi aiškūs bandymai į tarptautinę politiką „kelti“ Lietuvos Tarybų Respubliką, tuo pat metu visokiais būdais „išstumiant iš tarptautinės arenos Lietuvos Respubliką“³². Maždaug tuo pat metu LSSR vadovybės politikoje ėmė aktyviau reikštis „nacionaliniai aspektai“: per Maskvos radiją lietuviškose programose pradėtas transliuoti tarpukario Lietuvos himnas, kuris buvo uždraustas 1940 m.³³ Imtasi priemonių išlaisvinti iš įkalinimo vietų kai kuriuos Lietuvos Respublikos politikus, visuomenės veikėjus ir juos panaudoti propagandinėje kampanijoje prieš vokiečius ir LSSR reklamuoti JAV lietuvių diasporoje³⁴, rūpintasi lietuvių kalbos

³² *Лауринавичюс Ч. Вводная статья, СССР и Литва в годы второй мировой войны* (Сборник документов, ed. А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. Лебедева). Vilnius, 2012, t. 2, p. 42–43.

³³ LKP vadovybė taip motyvavo „senojo himno reikalingumą“: „Šiame etape, politinio tikslingumo sumetimais, panaudoti lietuvių nacionalinio himno „Lietuva, tėvyne mūsų“ populiarumą ir paversti jį tarybų valdžios sustiprinimo instrumentu...“ Kartu tame pačiame dokumente pažymima: „LSSR himno sukūrimą atidėti.“ Проект постановления к вопросу о гимне. Постановление ЦК КП (б) Литвы, 1944 06 21 // LYA. F. 1771, ap. 7, b. 267, l. 41.

³⁴ LKP (b) CK organas *Tiesa* 1944 m. balandžio mėn., Nr. 14 išspausdino Lietuvos tautininkų sąjungos pirmininko Domo Cesevičiaus kreipimąsi „Žodis lietuviams“. Atsišaukime raginama greičiau atkurti „laisvą Tarybų Lietuvą, ją kelti, gairinti ir puošti, kad visiems lietuviams joje būtų gera, laisva ir miela gyventi“.

diegimu administraciniame-biurokratiniame aparate³⁵. Sovietų Sąjungos vadovybė 1944 m. pradžioje ėmėsi reorganizuoti sąjunginius gynybos ir užsienio reikalų liaudies komisariatų į sąjunginio – respublikinio pavaldumo, taip pat galvota apie respublikų diplomatinių tarnybų atkūrimą, o 1944 m. rudenį sovietinė Lietuva kartu su Ukraina ir Baltarusija pasiūlytos į JTO³⁶. Tiesa, Maskvos politika skatinti „Tarybų Lietuvos valstybingumą“ ir jo raišką nebuvo ilgalaikė ir truko maždaug iki 1945 m. pradžios.

Tarybų valdžios įtvirtinimui, Paleckio supratimu, svarbus buvo ir kadru klausimas. Paleckis parėmė VKP (b) kursą, jog būtina skubiau ruošti naują tarybinę inteligentią, taip pat „apsivalyti“ nuo „nepatikimų“, į vadovaujamus postus kelti kilusius iš darbininkų bei valstiečių. Tačiau kartu aktyviai pasisakė už „buržuazinių specialistų panaudojimą“, nes jie, anot Paleckio, suvaidino svarbų vaidmenį „atstatant tarybų Lietuvą“. „Be jų, – tęsė jis, – neturėtume tų pasiekimų, kuriuos turime.“ Su jais reikia elgtis atsargiai ir atsakingai. Kritikavo Paleckis ir atskirus kadru politikos, o faktiškai lietuvių inteligentų persekiojimo atvejus (pvz., prof. Sezemano). Paleckio teigimu, dažnai „seni kadrai“ vertinami pernelyg „biurokatiškai“, o neįvertinamos jų dalykinės savybės, sugebėjimai, todėl padidėjo „kadru tekamumas“. Apskritai, Paleckio įsitikinimu: „Kalbos žinojimas,

³⁵ 1944 m. balandį LTSR Liaudies komisarų taryba nutarė „[i]pareigoti išmokti lietuvių kalbą darbuotojus, dirbančius Lietuvos TSR tarybinėse, ūkinėse ir kitose įstaigose, ir jos nemokančius arba mokančius silpnai. <...> Įpareigoti Švietimo komisarą organizuoti kursus, aprūpinti juos programomis ir dėstytojais. <...> Į kursus darbuotojus išleisti du kartus per savaitę, vakarais“. LTSR Liaudies komisarų tarybos nutarimas Nr. 49, 1944 04 28 // LYA. F. 1771, ap. 7, b. 28, l. 17.

³⁶ Лауринавичюс, „Вводная статья“, p. 43.

vietos sąlygų pažinimas, galimybė bendrauti ir vykdyti visuomenines pareigas tarp vietos gyventojų – tai savybės, kurios svarbios dirbant Lietuvoje.“³⁷ Jis kritiškai atsiliepė ir apie atvykėlius iš kitų sovietinių respublikų. Anot jo, atvykėliai paprastai nežino Lietuvos sąlygų, jos praeities ir todėl linkę visais nepasitikėti. Tokie darbuotojai linkę „apsidrausti“, tačiau tai kenkia tarybų valdžiai. Baigdamas Paleckis teigė, kad vykstantis „apsivalymas“ nuo nepatikimų kadru kartu reiškia jų „nulietuvėjimą“, o dėl to mažėja atsakingų darbuotojų lietuvių. Tokių dalykų, Paleckio manymu, pasitaiko Klaipėdoje, Kaune. Todėl būtina skatinti vietinių, nacionalinių kadru „išskėlimą“³⁸.

Paleckio pasisakymas plenumo buvo aštriai sukritikuotas A. Sniečkaus. Anot Lietuvos komunistų vadovo, terminas „nulietuvėjimas“ neteisingas, taip šmeižiama partija. Kadru reikia formuoti iš samdinių ir darbininkų, o ištikimą sovietinį aparatą galima sukurti tik kovojant, taip, Sniečkaus įsitikinimu, „apsivaloma“. „Klysta Paleckis, – tęsė Sniečkus, – ir tuomet, kai kalba apie perauklėjimą. Tų, kurie buvo buržuazinės valdžios atrama, perauklėti negalima.“³⁹ Galiausiai, LKP vadovas ap-

³⁷ LKP CK plenumo stenograma, 1946 11 22–24, J. Paleckio kalba // LYA. F. 1771, ap. 9, b. 17, l. 339.

³⁸ Rūpintis nacionaliniais kadrais ir skatinti lietuvių kalbos viešajame gyvenime vartojimą J. Paleckis ragino ir iki lapkričio plenumo. Anot jo, vietos gyventojams lietuviams būtina sudaryti sąlygas į tarybinius bei partinius organus kreiptis gimtąja kalba. Ten, kur lietuvių sudaro daugumą, susirinkimai, paskaitos turi vykti lietuviškai. Paleckio įsitikinimu, Vilnių ir Klaipėdą reikėtų paversti „stambiais lietuvių darbo klasės miestais“. J. Paleckio raštas VKP (b) CK, 1946 10 17 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 125, b. 405, l. 80–81. (Saugomas LYA, f. K-8, ap. 3, mikrofilmas.)

³⁹ Tokios pat kaip Sniečkus pozicijos laikėsi ir stebėtojai iš Maskvos. Iš Maskvos atvykusių partinių instruktorių manymu, Paleckis klaidingai supranta „nacionalinių kadru“ klausimą, nes kalbėjo apie kadru

kaltino Paleckį, kad jis nedirba jokio praktinio darbo ir pareikalavo, kad šis savo klaidas pripažintų. Baigiantis plenumui, Paleckis klaidas pripažino, o plenumas į jo pasisakymą atkreipė dėmesį⁴⁰.

Tačiau, atrodo, kad Paleckis, neketindamas taip paprastai nusileisti, o gal ir siekdamas apsidrausti, 1947 m. sausį parašė laišką A. Ždanovui. Jame rašė, jog dažnai „neatsižvelgiama į mūsų specifiką“, o kai kas „nesupranta mūsų sąlygų“, į aštresnius klausimus vengiama atsakyti, ignoruojamos teisėsaugos problemos⁴¹. Visa tai trukdo tarybų valdžiai įsitvirtinti Lietuvoje. Atpasakodamas savo kalbos plenumo svarbiausias vietas pažymėjo, kad daugiausia dėmesio skyrė nacionalinių kadro klausimui. „Mums reikia, – rašė Paleckis Ždanovui, – kovoje su nacionalistais“ panaudoti buržuazinius specialistus, juos patraukti į savo pusę, perauklėti. Kartu pripažino, kad kalboje buvo „nevykusių formuluočių“, o LKP vadovybės reakcija į pranešimą – priešiška. Klaidas plenumo jis pripažino. Laiško pabaigoje Paleckis teigė, jog respublikos vadovybėje nėra vienybės svarbiausiais klausimais ir prašė organizuoti jiems (Paleckiui bei Sniečkui, Gedvilui) priėmimą ir minėtus klausimus aptarti. Deja, ką atsakė Ždanovas ir ar įvyko jo susitikimas su Lietuvos vadovais, neaišku.

Beje, Paleckio veikloje galima aptikti ir daugiau epizodų, kai jis ieškodavo

Maskvoje aukštų partijos vadovų „patarimo“. 1947 m. gruodį Paleckis vėl kreipėsi į Ždanovą, klausdamas patarimo, „kaip jam pasielgti“. Mat, JAV lietuvių „pažan-giečių“ leidžiamas laikraštis *Laisvė* ėmė publikuoti ištraukas iš tarpukariu Paleckio parašytos knygos *Paskutinis caras*. Ždanovui Paleckis prisipažino, jog rašė knygą „nežinodamas marksizmo pagrindų“, todėl prieš spausdinant ją reikėtų gerokai pataisyti, o dėl publikavimo su juo tartasi nebuvo⁴². Klausimas, ką daryti, išsprendė tik kitų metų pavasarį. Patikrinus buvo pripažinta, kad Paleckio knyga „žalinga ir politiškai neteisinga“. Todėl Paleckiui „rekomenduota“ knygą tame pat laikraštyje „sukritikuoti“. Taip pat nurodyta „imtis priemonių“, kad ji būtų išimta iš LTSR bibliotekų⁴³. Dar kartą Maskvos pareigūnų „pagalbos“ Paleckis prašė 1950 m. Šį kartą „išaiškinti“, ar galima publikuoti eilėraščių „Mūsų Stalinas“, kurį parašė 1949 m. Stalino septyniasdešimtmečio proga. (Nedidelė eilėraščių ištrauka buvo skelbta *Tiesoje*.) Matyt, autorius tikejosi savo kūrinį išspausdinti ir sąjunginėje spaudoje. Šį kartą prašyta Stalino sekretoriaus Aleksandro Poskrebyševio „patarimo“⁴⁴. Atlikus „ekspertizę“ (kūrinys buvo persiųstas Suslovui, eilėraščių meninius ir politinius teigiamybės bei trūkumus įvertino du ekspertai) rekomenduota eilėraščių nepublikuoti. Galima manyti, kad tokie kreipimaisi nebuvo tik lojalumo ar pagarbos „vyresniesiems partijos draugams“ demonstravimas. Visai tikėtina, kad taip siekta aukštesnių Maskvos pareigūnų „globos“.

„nulietuvėjimą“, kad rusai ir kiti atvykėliai „išstumia“ lietuvius iš partijos aparato, tarybinių vadovaujančių organų. Sniečkaus pasisakymas pavadintas teisingu. VKP (b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos instruktorių Kozlovo ir P. Kovanovo raštas VKP (b) CK sekretoriui N. S. Patoličevui, 1946 12 11 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 125, b. 405, l. 123–124. (Saugomas LYA, f. K-8, ap. 3, mikrofilmas.)

⁴⁰ LKP CK plenumo stenograma, 1946 11 22–24. J. Paleckio kalba // LYA. F. 1771, ap. 9, b. 17, l. 479.

⁴¹ VKP (b) CK Orgbiuro techsekretoriatas, J. Paleckio laiškas Andrejui Aleksandrovičiui [Ždanovui], 1947 01 17 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 121, b. 588, l. 1–3.

⁴² J. Paleckio laiškas A. Ždanovui, 1947 12 17 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 125, b. 608, l. 1.

⁴³ L. Iljičevio laiškas M. Suslovui, 1948 05 25 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 125, b. 608, l. 6–7.

⁴⁴ J. Paleckio laiškas A. Poskrebyševui, 1950 06 23 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 132, b. 409, l. 130–135 (LYA, f. K-8, ap. 3, mikrofilmas).

Lietuvių tautos istorijos interpretacija

Paleckio lietuvių tautos istorijos sampratos kontūrus galima aptikti kalboje, pasakytose pirmajame Lietuvos inteligentų suvažiavime 1945 m. liepą⁴⁵. Faktiškai tai buvo lietuvių inteligentų suvažiavimas Vilniuje⁴⁶. Jame dalyvavo „senosios“ lietuvių inteligentijos atstovai – žinomi rašytojai, dailininkai, aktoriai, mokslininkai, taip pat iš įvairių Lietuvos vietų suvažiavę mokytojai, mokyklų direktoriai, agronomai, matininkai ir t. t.

Iš viso suvažiavime dalyvavo daugiau nei 500 delegatų ir 250 asmenų svečių teišėmis. Anot VKP (b) CK Lietuvos biuro vadovo M. Suslovo, suvažiavimu siekta „sustiprinti įtaką inteligentijos tarpe“. Tačiau, matyt, ne tik tai. Lietuvos vadovybė, organizuodama suvažiavimą, pirmiausia siekė įtraukti senąją, tarpukario inteligentiją į sovietinės Lietuvos „statybą“, pademonstruoti, kad inteligentija remianti tarybų valdžią, taip pat pakelti valdžios prestižą ir autoritetą⁴⁷. Todėl neatsitiktinai pranešimus skaitė žymūs tarpukario Lietuvos kultūros ir mokslo veikėjai. (Suvažiavime

kalbėjo prof. J. Kairiūkštis, akademikas J. Matulis, prof. K. Bieliukas, B. Dauguvietis, akademikas P. Mažylis, prof. J. Dągys, K. Račkauskas-Vairas, M. Mironaitė, J. Kupčinskas, J. Būtėnas, prof. V. Ruokis, B. Sruoga, I. Simonaitytė, prof. P. Slavėnas, P. Cvirka, K. Korsakas ir kiti.⁴⁸) Tiesa, kalbėta ne tik apie socialistinės sistemos pranašumus. Kai kurie suvažiavimo delegatai kėlė valdžiai reikalavimus ir formuluavo paramos jai sąlygas. Pagrindinis reikalavimas – valdžia turinti atsižvelgti į lietuvių tautos kultūrinius lūkesčius, sudaryti sąlygas nacionalinės kultūros plėtotei⁴⁹.

Paleckio istorijos samprata buvo grindžiama ne tik klasių kovos idėja arba kova už „liaudies išvadavimą iš socialinės priespaudos“, bet ir kova už *lietuvių tautos išsivadavimą iš nacionalinės priespaudos*. Šie du lietuvių vadavimosi etapai buvo glaudžiai tarpusavyje susiję. Taigi, tokioje istorijos koncepcijoje „tautinis atgimimas“ buvo svarbus tautos istorijos laikotarpis. Suprantama, socialinį ir nacionalinį tautos vadavimąsi organiškai „vainikavo“ sovietinės Lietuvos sukūrimas⁵⁰.

⁴⁵ Tiesa, 1945, liepos 18, Nr. 166. Kalbos tekstas spausdintas sutrumpintas. Deja, visos kalbos teksto rasti nepavyko. J. Paleckio raštų dvitomyje kalba spausdinama dar labiau sutrumpinta. *Paleckis J.* Ieškojome kelių tikrų. Publicistika 1919–1945 m. Vilnius, 1987, p. 433–449.

⁴⁶ Tikslī suvažiavimo dalyvių nacionalinė sudėtis nėra žinoma. Iš kelių dešimčių kalbėjusių suvažiavime, išskyrus žydų rašytoją J. Josadę, visi buvo lietuviai. (Suvažiavimo delegatams pranešimą taip pat padarė „atvykėlis“ iš Maskvos – VKP (b) CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotojas Jovčiukas.)

⁴⁷ VKP (b) CK biuro Lietuvai vadovas Suslovas laiške (1945 05 22) VKP (b) CK sekretoriui G. Malenkoviui rašė, kad suvažiavimui skiriamas ypatingas dėmesys. Žr. ПАСПИ. F. 597, ap. 1, b. 16, l. 45. (LYA, f. K8, ap.3, mikrofilmas.) Suslovo ataskaita J. Stalinui (1945 07 20) // ПАСПИ. F. 597, ap. 1, b. 2, l. 115.

⁴⁸ Suvažiavimo dalyvių kalbos, paprastai sutrumpintos, buvo skelbiamos partijos oficioze *Tiesa* ir LSSR AT Prezidiumo laikraštyje *Tarybų Lietuva*. Nesutrumpinti kalbų tekstai saugomi Vilniaus apskrities archyve. F. 761, ap. 9, b. 35.

⁴⁹ Nacionaliniai momentai ypač ryškūs buvo Mato Mickio ir Jono Dagio kalbose. Abu kalbėtojai kritiškai atsiliepė ir apie kai kuriuos sovietinės valdžios politikos dalykus. Jų kalbos publikuotos nebuvo. Suvažiavimo pabaigoje, diskutuojant dėl kreipimosi į inteligentiją teksto, Juozas Matulis pasiūlė jį jį įrašyti nuostatą dėl „Vilniaus sulietuvinimo“. Anot akademiko, Lenkijos piliečiams išvykstant, Vilnius lieka „apytuštis“. Todėl reikia siekti sulietuvinti Vilnių. Po tokio Matulio pasiūlymo salėje kilo „ilgi plojimai“. Tiesa, ir šis epizodas į oficialiąją spaudą nepateko.

⁵⁰ Paleckio įsitikinimu, svarbų vaidmenį lietuvių tautos vystymesi suvaidino Sovietų Sąjunga (Rusija), suteikdama lietuvių tautai (jos kultūrai) esmines, egzistencines saugumo garantijas.

Anot Paleckio, tautinio išsivadavimo kova sutapo su „lietuvių valstiečių kova prieš išnaudotoją dvarininką“. Tos kovos rezultatas – atsirado nauja inteligentija, kuri dirbo „pažangų lietuvių tautinės sąmonės žadinimo darbą“. Šio sąjūdžio pionieriai buvo pažangioji inteligentijos dalis: Vincas Kudirka ir V. Mickevičius-Kapsukas. Jie, Paleckio teigimu, nesitenkino „tautinio romantizmo siekimais“, bet pradėjo „kovą dėl realių lietuvių liaudies reikalų“ – „išsivadavimo iš carizmo, dvarininkų jungo, dėl teisių ir žemės“. Todėl būtent Kudirka ir Mickevičius-Kapsukas Lietuvos istorijoje ir kultūroje suvaidino ypatingą vaidmenį. Abu jie nebuvo atitrūkę „nuo lietuvių liaudies poreikių“ ir už juos aktyviai kovojo.

Paleckio manymu, „buržuazinės Lietuvos kūrėjai“ nuo tos pažangios srovės nusigręžė ir tarpukario Lietuvą kūrė dvarininkai, bankininkai, t. y. ponai⁵¹. Anot pranešėjo, tokia Lietuva nebuvo Basanavičiaus, Kudirkos, Maironio idėjų – „išsvajotos Lietuvos“ – tęsėja. Norėdamas patvirtinti šią tezę, Paleckis pacitavo ištrauką iš Maironio eilėraščio: „Lietuva didvyrių žemė / Mūsų giedama seniai; Bet iš tos didybės semia / Savo naudą tik velniai.“⁵²

Paleckio kalba baigėsi pasakojimu apie tai, kaip „nauja valdžia užtikrina lietuvių tautos kultūros ir gerovės kilimą“, taip

⁵¹ Panašią mintį galima rasti „Lietuvos Laisva Darbo Respublika“ projekte. Čia teigiama, kad „Lietuva buvo kuriama liaudies demokratijos dėsniais“, tuos dėsnius patvirtino Steigiamasis Seimas, tačiau „tuos dėsnius sulaužius Lietuva tapo ponų respublika, sekdamas blogiausiais žlugusios Lenkijos pavyzdžiais“. *Paleckis J.* Ieškojime kelių tikrų..., p. 134–136.

⁵² Maironio eilėraštyje „Lietuva didvyrių žemė“ buvo ir toks ketureilis: „Mums platybų reikalauja / Bočių sienos, jų vardai / Bet viduj šeimininkauja / Lenkai, žydai ir gudai.“ Tokios eilutės akivaizdžiai neatitiko sovietmečių deklaruojamos tautų draugystės idėjos ir Maironio raštuose nebuvo skelbiamos.

pat plačiai aprašomas naujajai, sovietinei lietuvių kultūrai būdingas „dinamizmas“: aktyviai „iškeliami“ talentai iš liaudies masių, organizuojama dainų šventė, minimos didžiųjų lietuvių rašytojų sukaktuvės, ruošiamasi paminėti pirmosios lietuviškos knygos 400-ųjų metų jubiliejų ir pan.

Paleckio formuluojamos *organistinės* lietuvių istorijos sampratos ypatybės geriau išryškėja, palyginus su kito sovietinės Lietuvos vadovo, LKP pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus interpretacijomis. Beje, Sniečkaus kalboje, pasakytoje suvažiavime, istorinių intarpų, būdingų Paleckio kalbai, nebuvo. Dominavo istorijos interpretacija, grindžiama klasių kovos, proletarinio internacionalizmo principais. Daugiausia kalbėta apie tarybinei lietuvių inteligentijai kylančius uždavinius⁵³. Panaši istorijos koncepcija dėstoma ir kituose Sniečkaus kūriniuose. Brošiūroje *Lietuvių tautos kovos kelias dėl savo laisvės ir nepriklausomybės* tautos istorija pradeda iš esmės nuo spalio socialistinės revoliucijos⁵⁴. Anot Sniečkaus, būtent socialistinė revoliucija Rusijoje sudarė prielaidas „tautos suverenumo principui“ įgyvendinti, o prie valstybės vairo stoji „tikra tauta – darbininkai bei valstiečiai“. Lietuvių „tautinio atgimimo laikotarpį“ Sniečkus visiškai ignoravo. Iš esmės panašiai A. Sniečkus rašė ir kituose to laikotarpio darbuose⁵⁵.

Tiesa, būtina pažymėti, kad, nepaisant skirtumų, Paleckio ir Sniečkaus lietuvių

⁵³ Tarybų Lietuvos inteligentijos uždaviniai. Vilnius, 1947, p. 45–69; taip pat *Sniečkus A.* Su Lenino vėliava. Vilnius, 1977, p. 97–116.

⁵⁴ *Sniečkus A.* Lietuvių tautos kovos kelias dėl savo laisvės ir nepriklausomybės, 1946 // LYA. F. 77, ap. 28, b. 10284, l. 221–225.

⁵⁵ Žr. *Sniečkus A.* Lietuvių tauta kovoje už laimingą ateitį. 1947, p. 3–12.

tautos ir liaudies istorijos sampratos turėjo reikšmingų panašumų. Abu pabrėždavo pozityvų, civilizacinį Rusijos, rusų tautos poveikį lietuvių istorijai. Tas poveikis, vėlgiant abiejų supratimu, reiškėsi įvairiai: padedami Rusijos / Sovietų Sąjungos lietuviai išsaugojo savo etnokultūrinį atskirumą, taigi tautinę tapatybę – SSRS apsaugojo lietuvius nuo nacių. Antra, tik Sovietų Sąjungos padedama, Lietuvos SSR sugebėjo išspręsti aktualų teritorinio integralumo klausimą: „Lietuvos žemės buvo sujungtos – Vilnius ir Klaipėda įėjo į mūsų respublikos sudėtį.“⁵⁶ Taigi, „lietuvių tautinio atgimimo“ reikšmės suvokimas skyrė abiejų požiūrius į lietuvių tautos istoriją, o Rusijos / SSRS teigiamos civilizacinės misijos lietuvių atžvilgiu aiškinimas darė panašius.

Antra vertus, taip pat reikėtų pažymėti, kad anaipol ne visuose Paleckio kūriniuose nacionalinio atgimimo laikotarpio reikšmė buvo išryškinama vienodai. Penktojo dešimtmečio pabaigoje skelbtose knygelėse (pvz., *Tarybų Lietuvos kelias*) apie nacionalinį judėjimą tik užsimenama (skaitytojui primenami tik to judėjimo simboliai – *Aušra* ir *Varpas*). Ir labiau pabrėžiama rusų tautos pozityvi įtaka lietuvių tautai. Lietuvių nacionalinis išsivadujamasis judėjimas glaudžiai siejamas su rusų tautos kova prieš carizmą⁵⁷.

⁵⁶ *Sniečkus A.* Lietuvių tauta kovoje už laimingą ateitį..., p. 7; *Paleckis J.* Ką davė tarybų valdžia Lietuvos darbo žmonėms. Kalba į Šiaulių miesto Rytų rinkiminės apygardos rinkėjus. Vilnius, 1947, p. 17–19.

⁵⁷ *Paleckis J.* Tarybų Lietuvos kelias. Vilnius, 1947, p. 6; taip pat žr. *Paleckis J.* Ką davė tarybų valdžia Lietuvos darbo žmonėms..., p. 47–48. Joje taip pat teigiama, kad „Tarybų valdžia kuria tą Lietuvą, už kurią kovojo geriausi ir pažangiausi Lietuvių tautos žmonės“. Tokie yra ne tik revoliucinių kovų dalyviai, bet ir „tautinio atgimimo laikotarpio veikėjai su Basanavičiumi ir Kudirka priešakyje“.

Šiuo požiūriu reprezentatyvi Paleckio knygutė pavadinimu *Tarybų Lietuva*, išleista 1949 m. Maskvoje rusų kalba⁵⁸. Kodėl Paleckis nusprendė publikuoti savo knygą ne Lietuvoje, nėra visiškai aišku. Lietuviškoje historiografijoje teigiama, kad jau brošiūra „Tarybų Lietuvos kelias“ susilaukė aštrios Sniečkaus ir kitų partijos veikėjų kritikos, o jos autoriui buvo trukdoma leisti savo darbus lietuviškai⁵⁹. Taigi, gali būti, kad Paleckis pabandė apeiti kliūtis ir išnaudoti savo ryšius Maskvoje, kurių ne tik kaip publicistas, bet ir kaip LSSR AT pirmininkas neabejotinai turėjo. Galimybės spausdinti savo kūrybą padidino ir tai, kad 1949 m. sausį Paleckis buvo apdovanotas Lenino ordinu. (Beje, knygutė susilaukė palankių atsiliepimų sąjunginėje spaudoje – pirmoji recenzija buvo išspausdinta *Izvestijose*⁶⁰.)

Ir šiame darbe, aiškindamas lietuvių tautos istoriją, autorius nepamiršo lietuvių nacionalinio judėjimo. Tiesa, kiek kitaip nei jau minėtoje kalboje inteligentų suvažiavime 1945 m. Knygelėje pabrėžiama ne tik teigiama Rusijos, rusų kultūros įtaka, bet ir neigiamas Lenkijos ir lenkų poveikis. Autoriaus manymu, dėl kovų su kryžiuočiais nusilpę lietuviai pateko į Lenkijos karalių ir šlėktos įtaką. Lenkija primesti katalikybę, o vėliau ir uniją. Lietuvių valstiečių padėtis ypač pablogėjo sudarius Liublino uniją, o lietuvių ponai „atsisakė savo tautos kalbos ir papročių“⁶¹. „Lietuvių kalba“ vis labiau virto valstiečių kalba,

⁵⁸ Knyga spaudai pasirašyta 1949 m. rugšėjo 23 d. Redaktorius A. Tataruchinas, leidykla „Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literatury“.

⁵⁹ *Tininis V.* Sniečkus. 33 metai valdžioje. Vilnius, 2000, p. 95.

⁶⁰ 1949 m., Nr. 306. Buvo išspausdinta A. Golubevo recenzija.

⁶¹ *Sovetskaja Litva...*, p. 13–14.

o ponai, inteligentija perėmė lenkų kalbą ir papročius. Tokioje istorinėje koncepcijoje Lietuvos prijungimas prie Rusijos imperijos buvo vertinamas teigiamai. Mat, aiškino Paleckis, nepaisant atsilikimo, Rusija buvusi pažangesnė nei ponų Lenkija⁶². Apskritai, Paleckio manymu, lietuvių patekimas Rusijos civilizacinėn įtakon pozityviai veikė tautos raidą. Ir tai buvo svarbi knygelės idėja.

Ta įtaka reiškėsi, Paleckio supratimu, labai įvairiai. Viena vertus, saugojo nuo agresyvių interventų vokiečių. Antra, pažangi rusų visuomeninė mintis (Radiščevas, dekabristai, Gercenas, Belinskis, Černyševskis, Dobroliubovas) veikė lietuviškąją inteligentiją, kuri išsilavinimą buvo įgijusi Maskvoje ir Peterburge⁶³. „Progressyvus publicistas“ Vincas Kudirka mokėsi iš Saltykovo-Ščedrino. (Satyra Kudirka kovojo su carizmu.) O „žymiausias lietuvių poetas Maironis“ buvo įkvėptas Puškino. Antra vertus, tapę Rusijos imperijos dalimi, lietuviai įgijo rimtą sąjungininką kovoje su carizmu – rusų tautą. Paleckis skaitytojui primena 1861–1863 m. „valstiečių judėjimus“ bei 1863 m. „prasidėjusį lenkų sukilimą“, kai buvo kovojama „dėl savo šalies nacionalinės nepriklausomybės“. Nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas apėmė ir Baltarusiją. Galiausiai, valstiečių sukilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje, lenkų nacionalinis išsivaduojamasis judėjimas susiliejo su bendra revoliucine kova Rusijoje⁶⁴.

⁶² Tai nebuvo originalios Paleckio mintys, jis tik perpasakojo dominuojančius sovietinėje istoriografijoje vertinimus. Neigiamam požiūriui į tradicinę Lenkijos valstybę bei tarpukario „ponų Lenkiją“ įtakos turėjo Lenino teiginiai, kuriais Paleckis tiesiogiai rėmėsi. „Ponų“ Lenkija Sovietų Sąjungoje buvo vertinama kaip placdarmas Vakarams skverbtis į SSRS.

⁶³ Sovietskaja Litva..., p. 16.

⁶⁴ Ten pat, p. 18.

Paleckio tvirtinimu, svarbų vaidmenį „nacionaliniame išsivadavimo“ judėjime vaidino „pirmasis politinis lietuvių laikraštis“ *Aušra*, kurį redagavo J. Basanavičius. Tačiau laikraštyje išryškėjo skilimas: susiformavo dvi politinės srovės – pažangieji ir reacionieriai (klerikalai). Dėl to laikraščio leidimas nutrūko. Tačiau greitai pradėtas leisti Vinco Kudirkos redaguojamas „demokratinės pakraipos“ *Varpas*. Prie demokratinės kultūros plėtojimo prisidėjo rašytojai Žemaitė, Biliūnas. Taigi, daro išvadą Paleckis, remiami „rusų tautos progresyvių jėgų“ lietuviai sugebėjo, nepaisant carinės politikos, išlikti kaip tauta. (Tuo tarpu lietuviai Mažojoje Lietuvoje palaiapsniui ėmė netekti „nacionalinio sąmoningumo“.) Ir, galiausiai, anot Paleckio, „lietuvių tautos, kuri pateko į Rusijos imperijos sudėtį, dalis ne tik išsaugojo savo nacionalinį charakterį, tačiau ir virto tuo branduoliu, iš kurio XIX a. lietuvių tauta išsivystė į naciją“.

Aiškindamas lietuvių tautos istoriją, Paleckis rėmėsi to laiko sovietinei istoriografijai būdingomis nuostatomis (Rusijos ir rusų tautos pažangios įtakos gretimų tautų raidai akcentavimas). Todėl ir lietuvių nacionalinį judėjimą vaizdavo kaip rusų demokratinės minties paveiktą, kaip bendros (kartu su rusų ir kitomis slavų tautomis) kovos prieš carizmą sudedamąją dalį. Antra vertus, tokia koncepcija leido Paleckiui kalbėti ir apie Basanavičių ir Kudirką, kaip *lietuvių demokratų*, siekiančius išvaduoti tautą iš nacionalinių bei socialinių gniaužtų ir nukrypti nuo siauro ortodoksinio, klasinio nacionalinio judėjimo vertinimo.

Ir visgi Lietuvos partinės vadovybės reakcija į Paleckio knygutės pasirodymą ir joje dėstomą lietuvių tautos raidą buvo

neigiama, netgi priešiška. Galima daryti dvi prielaidas, kodėl taip atsitiko.

Pirmoji – labiau idėjinė. Paleckis nusižengė nerašytai taisyklei, būdingai partinei drausmei, – kai partija, jos aukščiausias organas priima nutarimą, sprendimą, jo privalu laikytis visiems partijos nariams, diskutuoti nevalia. O Paleckis demonstravo nepaklusnumą. Jo knyga nesiderino su LKP nustatyta politine linija, požiūriu į Lietuvos kultūrinį palikimą ir lietuvių tautos istoriją. „Teisingą partinę“ liniją LKP šeštajame suvažiavime 1949 m. vasarį suformulavo Sniečkus⁶⁵.

Suvažiavime Sniečkus negailėjo kritikos inteligentijai. Vienus inteligentus kritikavo už „buržuazinį nacionalizmą“ (prof. Igną Jonyną), kitus – rašytojus J. Šimkų, J. Baltušį – už tai, kad „nepakylama iki liaudies uždavinių sprendimo“. Taip pat ragino rašytojus „bolševikiškai išsiaiškinti“ lietuvių tautos kultūrinio palikimo klausimus: kas toje praeityje buvo pažangaus, kas reakcinga ir kursto „nacionalinę nesantaiką“⁶⁶. Vertinant praeitį, sekretoriaus įsitikinimu, daromos šurkščios klaidos, pasiduodama „vieningos srovės įtakai“, kuri ignoruoja klasių kovos teoriją, jos atspindžius literatūroje⁶⁷. „Vieningos srovės“ kritika buvo svarbus Sniečkaus kalbos akcentas. Šiame kontekste kluvo A. Venclovai, kuris niekaip nereagoja į

partinę kritiką, tačiau idealizuoja Maironį ir neatskleidžia jo „reakcingos ideologijos“. Už įvairius iškraipymus, perlenkimus buvo kritikuoti ir kiti lietuvių rašytojai, inteligentai (Julius Butėnas už „buržuazinį nacionalizmą“). Beje, kritiškai Sniečkus atsiliepė ir apie J. Paleckio kūrybą (kad Žemaitę vaizdavo kaip kovotoją už „socialistinę Lietuvą“)⁶⁸.

Kalboje užsiminta ir apie XIX a. pabaišos „buržuazinį nacionalinį judėjimą“. Judėjimas, LKP vadovo įsitikinimu, dar nėra marksistiškai aptartas⁶⁹. Vis dar gyvas „buržuazinis aiškinimas“, esą nacionalinis judėjimas buvęs bendranacionalinis. Tokia traktuotė, Sniečkaus įsitikinimu, ignoruoja proletariato vadovaujamą vaidmenį „lietuvių tautos išsivadavimo kovoje“. Galiausiai, „buržuazinis nacionalinis judėjimas“ išsigimė ir tapo reakcingas, nes atsirado pažangesnis judėjimas, kuriame dominavo proletariatas ir komunistų partija. Ši kritikos dalis akivaizdžiai buvo skirta Paleckiui.

Kad būta Paleckio ir Sniečkaus nesutarimų dėl požiūrių į lietuvių tautos istoriją ir nacionalinio veiksnio reikšmę, liudija įvairūs šaltiniai. Užrašuose – bloknoutuose (jie datuojami 1948–1949 m.) Sniečkus rašė: „<...> pas Paleckį nėra apie kovą su buožėmis. Daugiau kalba apie *tautos vie-*

⁶⁵ A. Sniečkus kalba suvažiavime spausdinta Tiesoje, 1949, vasario 18, Nr. 40. Taip pat žr. LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus kalba VI-ame partijos suvažiavime // LYA. F. 1771, ap. 51, b. 216, l. 66–99.

⁶⁶ LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus kalba VI-ame partijos suvažiavime..., l. 90.

⁶⁷ Ypač aštriai „vieningą srovę“, apolitiškumą, objektyviškumą Sniečkus kritikavo baigiamajoje kalboje. Visa tai jis pavadino „buržuazinio nacionalizmo formomis“. LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus kalba VI-ame partijos suvažiavime // LYA. F. 1771, ap. 51, b. 216, l. 153–156.

⁶⁸ Tiesoje spausdintoje Sniečkaus kalboje rašytojų (Šimkaus, Baltušio, Venclovos) pavardžių neliko. Taip pat nebuvo paminėtas ir Paleckis. Tačiau liko Butėnas, Jonynas, Drazdauskas. Laikraštyje minėtas ir Mironas. Nuo Zimano kluvo Bulavui ir Mieželaičiui. Kas lėmė tokį selektyvumą, sunku pasakyti. Atrodo, kad buvo paliktos pavardės tų inteligentų, kurie buvo apkaltinti „buržuaziniu nacionalizmu“.

⁶⁹ LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus kalba VI-ame partijos suvažiavime..., l. 93. Suvažiavime kalbėjo ir Paleckis, tačiau aštresnių temų vengė. Paleckio kalba VI-ame partijos suvažiavime // LYA. F. 1771, ap. 51, b. 219, l. 548–566.

nybę nei apie kovą prieš buožes.⁷⁰ Matyt, norėdamas pabrėžti savo ir Paleckio interpretacijų skirtumus, kituose savo užrašų puslapiuose LKP sekretorius teigė: „Nacionalinė politika neatskiriama nuo bolševikinės politikos, <...> kalbėti vien apie nacionalinę politiką negalima.“ Paleckiui ir jo pozicijai apibrėžti galėjo būti skirti ir tokie žodžiai: „Buržuazinio nacionalinio judėjimo idealizavimas, neklasinis.“ Galiausiai, savo nesutarimus su Paleckiu Sniečkus išdėstė laiške Suslovui⁷¹. (Laišką taip pat pasirašė V. Niunka.) Sniečkus ir Niunka tvirtino, kad Paleckio knygelėje dėstoma Lietuvos istorija – visiškai neteisinga. Laiško autorių manymu, Paleckis nacionalinį judėjimą idealizuoja, nerašo apie jo „buržuazinį pobūdį“, apie tai, kad jokia lietuvių buržuazinė srovė nuosekliai su carizmu nekovojo. Apskritai, knygelė – tai „buržuazinės nacionalistinės koncepcijos riuogas“. Apkaltintas Paleckis buvo ir antimarksizmu. Pasak Sniečkaus ir Niunkos, jis „nacionalistą Basanavičių“ vaizduoja kaip „Lietuvos patriarchą“. O pozityvūs knygos vertinimai sąjunginėje spaudoje (planuota dar viena recenzija žurnale *Огонёк*) trukdo LKP CK kovoti su „buržuazinės ideologijos likučiais“ Lietuvoje.

Įdomu, jog po tokio laiško – skundo Maskva kokių nors rimtesnių priemonių prieš Paleckį nesiėmė. Suslovo manymu, „užteks“, jei partijos teoriniame laikraštyje *Культура и жизнь* bus išspausdintas kritinis V. Niunkos straipsnis apie Paleckio

knygą⁷². Vėliau tas pats straipsnis buvo perspausdintas lietuviškai⁷³. Niunka kaltino Paleckį, kad šis „nacionalinio judėjimo klausimus nagrinėja abstrakčiai“, neparo do atskirų klasių vaidmens, seka „buržuazinės istoriografijos pėdomis“, nes lietuvių tautos kovos už savo teises pradžia sieja su *Aušra* bei Basanavičiumi. Niunkos įsitikinimu, ši kova prasidėjo kur kas anksčiau – kartu su valstiečių kova ir ypač aktyviai reiškėsi 1863 m. sukilimo metu. Ta kova nesibaigia su sukilimo pralaimėjimu, toliau kovojama už lietuvišką spaudą, mokyklas, kol galiausiai atsiranda revoliuciniai būreliai.

Skirtingai nei lietuvių liaudis, Basanavičius ir aušrininkai, t. y. buržuazija, su carizmu nekovojo. Paleckis savo knygoje, Niunkos nuomone, nutyli ir Basanavičiaus pažiūras. Basanavičius buvo „buržuazinis liberalas“, stengėsi įtvirtinti buržuazijos diktatūrą Lietuvoje, o Paleckis, to nepaisydamas, Basanavičių skiria prie pažangių lietuvių veikėjų – „pažangios srovės“. Neteisingai Paleckis aiškina ir *Varpo* nuostatas. Varpininkai propagavo visų socialinių sluoksnių solidarumą, t. y. atmetė klasių kovos idėją. Šioje vietoje Niunka prisiminė ir liaudininkų partiją (Paleckis buvo jos nariu), kuri savo ištakas manė buvus varpininkų ideologijoje. Iš esmės Niunka kritikavo Paleckį už tai, kad šis „maskuoja“ reakcinį buržuazijos vaidmenį lietuvių nacionaliniame judėjime ir menkina klasių kovos bei darbininkų įtaką. O tokios nuostatos artimos „vieningos srovės teorijai“, kuri buvo demaskuota ir kritikuota LKP šeštajame suvažiavime. Kitaip tariant, Pa-

⁷⁰ *Sniečkus A.* Blonknotai, užrašai (1948–1949 m.) // LYA. F. 16895, ap. 2, b. 22, l. 85, 86, 201.

⁷¹ Orgbiuras ir sekretoriatas. Medžiaga protokolui Nr. 480. A. Sniečkaus ir V. Niunkos laiškas M. Suslovui, 1950 01 09 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 118, b. 707, l. 223–228.

⁷² Orgbiuras ir sekretoriatas. Protokolas 1950 01 27 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 118, b. 707, l. 228.

⁷³ *Niunka V.* Dėl kai kurių klaidų knygoje „Sovietiskaja Litva“ // Komunistas. 1950, Nr. 10, p. 46–49.

leckis nesilaiko Lietuvos komunistų partijos, jos CK nustatytos linijos⁷⁴. Atrodo, jog šioje ne tiek istorinėje, kiek partinėje „diskusijoje“ „taškai“ buvo sudėlioti 1953 m. pradžioje. Šį darbą atliko R. Šarmaitis⁷⁵. LKP žurnale *Komunistas* buvo paskelbtas jo straipsnis, kuriame suformuluotas „teisingas“, marksistinis, klasinėmis pozicijomis, proletariniu internacionalizmu grįstas požiūris į lietuvių nacionalinį judėjimą, V. Kudirką, J. Basanavičių⁷⁶.

Galima ir antra puolimo prieš Paleckį už jo požiūrį į nacionalinį judėjimą interpretacija: ne idėjinė, bet labiau politinė. Nesutarimai dėl „nacionalinio judėjimo“ interpretacijų Lietuvos vadovybėje tarp Sniečkaus, jam artimų LKP veikėjų ir Paleckio iškilo 1949 m. Taigi tuomet, kai prasidėjo vadinamoji Leningrado byla. Mirus Ždanovui, su juo siejamų partijos veikėjų pozicijos susilpnėjo, o 1949 m. prasidėjo puolimas prieš Ždanovo „statytinius“ – CK organizacinio biuro narį ir sekretorių kadrams A. Kuznecovą, SSRS AT Prezidiumo narį P. Popkovą, RSFSR Ministrų

⁷⁴ 1950 m. lapkričio 16–19 d. vykusiam aštuntajame LKP (b) CK plenumo A. Sniečkus ir kiti CK nariai vėl kritikavo Paleckį už 1949 m. išleistą knygutę. Tik šį kartą kaltinimai buvo ypač aštrūs. Sniečkus aiškino, kad knygoje remiamasi antimarksistiniu lietuvių tautos praeities vertinimu, kad taip „dedami pagrindai buržuaziniam nacionalizmui“. Už „atsitraukimą nuo partinės linijos“ buvo kritikuotas ir M. Gedvilas. LKP (b) CK plenumas. Stenograma. A. Sniečkaus kalba // LYA. F. 1771, ap. 90, b. 21, l. 58–60. Taip pat žr. LKP (b) CK biuro protokolas, Nr. 108, A. Sniečkaus pasisakymas, 1950 11 16 // LYA. F. 1771, ap. 90, b. 128, l. 22–26.

⁷⁵ Atrodo, dar 1949 m. R. Šarmaitis parašė dalykinę J. Paleckio knygos recenziją (rusų kalba): „Pastabos J. Paleckio knygai „Sovetskaja Litva“. Ji galėjo būti skirta Niunkai ir Sniečkui. Pastabos prasideda teiginiu, jog Paleckio knygoje „ekonominė šalies raida atplėšta nuo nacionalinio judėjimo“, pradžioje minima *Aušra* ir *Varpas*, o tik paskui kalbama apie kapitalizmo vystymąsi Lietuvoje. LYA. F. 17635, ap. 1, b. 276, l. 50–51.

⁷⁶ *Komunistas*. 1953, Nr. 2, p. 36–49.

Tarybos pirmininką M. Rodionovą ir kitus. 1949 m. kovo pradžioje iš politinio biuro ir Ministrų Tarybos pašalintas Valstybinio plano komiteto pirmininkas akademikas N. Voznesenskis. Visi jie, kaip ir Ždanovas, buvo glaudžiai susiję su Leningrado partine organizacija⁷⁷. Jiems buvo pateikiami įvairūs kaltinimai: pradžioje antipartinės grupės organizavimu (pvz., Voznesenskis buvo apkaltintas Leningrado partinės organizacijos „šefavimu“, kitaip tariant, jam ištikimų partiečių grupės kūrimu), vėliau kaltinimai darėsi griežtesni (kai kurie buvo kaltinami šnipinėjimu. „Buržuaziniu nacionalizmu“ kaltinti nebuvo). Tais pačiais 1949 m. Leningrade prasidėjo partinio – tarybinio aparato „valymas“: masiniai atleidimai iš darbo ir partijos. Galiausiai, 1950 m. rudenį keliolika žymesnių „leningradiečių“ buvo sušaudyti⁷⁸.

Tačiau tuo „Leningrado byla“ nesibaigė, imti persekioti ir tie partijos nariai, kurie kada nors priklausė Leningrado partinei organizacijai. Taip 1950 m. „atsirado“ Estijos komunistų byla. (Estijos antruoju partijos sekretoriumi dirbo buvęs leningradietis G. Kedrovas⁷⁹.) Ir štai jau Estijos partiečių byloje būta kaltinimų „buržuaziniu nacionalizmu“, neatsakingumu parenkant kadrus, partijos gretų „užterštumu“ ir pan. Pasyvumu kovojant su „buržuaziniu

⁷⁷ Tais pačiais 1949 m. partiniai „valymai“ apėmė ir Vidurio Europos šalių komunistų partijas. Buvo represuoti žymūs komunistų partijos veikėjai, kaip antai L. Raikas Vengrijoje, K. Kostovas – Bulgarijoje, R. Slanskis – Čekoslovakijoje ir kiti. Apie tuos „procesus“ plačiai rašė ir sovietinės Lietuvos spauda.

⁷⁸ «Ленинградское дело» (Составители В. Демидов, В. Кутузов). Лениздат, 1990.

⁷⁹ Estijos KP CK biuras Kedrovą 1949 m. rugpjūčio 29 d. atleido iš pareigų. Spalį jis buvo suimtas. Tardymo metu iš Kedrovo norėta išgauti prisipažinimą, kad CK narys Kuznecovas jį į Estiją pasiuntęs su specialia užduotimi – sukurti „antipartinę grupę“. «Ленинградское дело»..., c. 209.

nacionalizmu“, „nacionalistų gynimu“, trukdymu juos demaskuoti apkaltintas Estijos KP pirmasis sekretorius N. Karotamas⁸⁰.

Taigi, galima daryti prielaidą, kad tokioje grėsmingoje situacijoje (apie represijas bei valymus LKP veikėjai gerai žinojo) Sniečkus ir jo aplinka sugalvojo „pasinaudoti“ idėjiniu ginču su Paleckiu. Kaltindamas pastarąjį buržuaziniu nukrypimu sprendžiant idėjinius klausimus, trukdymais kovoti su buržuaziniu nacionalizmu Sniečkus ne tik demonstravo Maskvai savo asmeninį uolumą ir principingumą, bet ir siekė apsisaugoti nuo galimų kaltinimų „neveiklumu“.

Vietoj išvadų: simbolinis tautinio komunizmo dėmuo

Jau baigiantis karui Sovietų Sąjungos vadovybė inicijavo federacijos subjektų, respublikų, simbolikos – vėliavų ir herbų – sukūrimo kampaniją. Beje, respublikų vėliavų ir himnų kūrimo ir priėmimo procesas užtruko⁸¹.

Lietuvos valdžia pirmiausia nutarė pakeisti himną, atsakyti V. Kudirkos „Tautiškos giesmės“. LKP biuras nutarimą „Dėl Lietuvos TSR valstybės himno“ priėmė 1945 m. rugsėjį. Nutarime pažymima, kad „senasis lietuvių nacionalinis himnas neatspindi istorinių ir socialinių – ekonominių pasikeitimų, kurie įvyko Lietuvoje po tarybų valdžios paskelbimo“. Naujam LSSR himnui sukurti buvo sudaryta sep-

tynių asmenų komisija, jos pirmininku paskirtas K. Preikšas. (Komisijos narys buvo ir Paleckis.)⁸² Visgi naujo himno sukūrimas užtruko. Tam įtakos galėjo turėti ir tai, kad naujo himno sukūrimui nepritarė Paleckis⁸³. (Jis siūlė palikti senojo Kudirkos himno melodiją, tačiau tokiam kompromisiniam variantui pasipriešino kiti LKP CK biuro nariai.) Ypač aktyviai forsuoti naujo sovietinės Lietuvos himno sukūrimą imta 1950 m. pradžioje. Tikėtinausia, kad tokio sprendimo iniciatorius buvo LKP pirmasis sekretorius A. Sniečkus. Sprendžiant iš išlikusio susirašinėjimo su G. Malenkovu, Sniečkus skubino naujo himno priėmimą. Tarybų valdžios dešimtosioms metinėms tikėtasi turėti sovietinę Lietuvą simboliuojantį himną⁸⁴. Taip ir atsitiko, 1950 m. liepą dainų šventėje pirmą kartą nuskambėjo naujas sovietinės Lietuvos himnas, kurio tekstą parašė A. Venclova, o muziką – Balys Dvarionas ir Jonas Švedas⁸⁵.

⁸² *Tininis V.* Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 / The Crimes of the Communist Regime in Lithuania in 1944–1953. Vilnius, 2003, p. 184.

⁸³ *Tininis V.* Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953..., p. 19.

⁸⁴ A. Sniečkaus laiškas G. Malenkovui, 1950 06 22 // ПГАСПИ. F. 17, ap. 132, b. 422, l. 1–7. 1950 m. kovo pabaigoje LKP (b) CK biuro posėdyje buvo patvirtintas himno tekstas. Taip pat kreiptasi į VKP (b) CK propagandos ir agitacijos skyrių, kad šis pateiktų pastabas. Propagandos ir agitacijos skyriaus veikėjai tekstą sukritikavo. Siūlė jį tobulinti, aiškino, kad himne „silpnai atžymimi tarybų valdžios laimėjimai“, nekalbama apie patį svarbiausią dalyką Tarybų Lietuvos gyvenime – „laisvą heroinį socialistinį darbą“. Propagandos skyriaus vedėjo pavaduotojas V. Kružkovas rašte G. Malenkovui 1950 m. balandžio 14 d. teigė, jog Sniečkus ir Niunka su pastabomis sutiko ir nusprendė himno tekstą dar tobulinti. Tik birželio 22 d. LKP (b) CK biuras patvirtino himno tekstą ir muziką (žr. ПГАСПИ. F. 17, ap. 132, b. 422, l. 1–6).

⁸⁵ LSSR AT Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis himną patvirtino 1950 m. liepos 15 d. Kitą dieną *Tiesoje* buvo publikuotas Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR valstybinio himno“. Pirmą kartą himnas atliktas liepos 17 d.

⁸⁰ N. Karotamas buvo pašalintas iš pareigų ir priverstas išvykti iš Estijos, tačiau represuotas nebuvo. «Ленинградское дело»..., c. 211.

⁸¹ Ukrainos SSR vėliava patvirtinta 1949 m., Baltarusijos – 1951 m., Estijos ir Latvijos SSR – 1953 m. (Paskutinė buvo patvirtinta Rusijos SFSR vėliava – 1954 m.) Panašiai atsitiko ir su himnais, jie buvo sukurti ir patvirtinti nuo maždaug 1944 iki 1952 m.

Stengėsi Paleckis paveikti ir LSSR vėliavos kūrimą⁸⁶. 1947 m. kovo pabaigoje naujai sovietinei Lietuvos vėliavai sukurti LKP (b) CK biuras sudarė specialią penkių žmonių komisiją⁸⁷. Jos pirmininku buvo paskirtas Preikšas. Paleckio komisijoje nebuvo. Naujų vėliavų sovietinėms respublikoms sukūrimą inicijavo Maskva. Tų pačių metų sausį SSRS AT Prezidiumas išsiuntinėjo nutarimą „Apie valstybines sąjunginių respublikų vėliavas“⁸⁸. Jame rašoma: „<...> tikslinga padaryti pakeitimus dabar egzistuojančių sąjunginių respublikų vėliavose“, kad naujos vėliavos „atspindėtų tarybinės sąjunginės valstybės idėją“. Naujoje vėliavoje turėjo būti „išsaugota“ SSRS simbolika – kūjis ir pjautuvai, penkiakampė žvaigždė, raudona spalva, taip pat atspindėti „respublikų nacionalinės ypatybės“. Galutiniam suderinimui naujų vėliavų projektai turėjo būti siunčiami į Maskvą, SSRS AT Prezidiumui. Galima manyti, kad tokia iniciatyva siekta pademonstruoti pasauliui sovietinių respublikų subjektyviškumą ir pabrėžti Sovietų Sąjungos federacinės struktūros pobūdį.

Nežinia kodėl, tačiau 1952 m. vasarą buvo sudaryta nauja komisija. Šį kartą net iš 26 žymiausių partijos ir kultūros veikėjų (į sudėtį įėjo – Sniečkus, Paleckis, Gedvilas, Preikšas, Niunka, A. Trofimovas, J. Banaitis, R. Šarmaitis, G. Zimanas, T. Černiauskas, taip pat J. Žiugžda, K. Korsakas,

A. Venclova ir kiti⁸⁹). Atrodo, kad Paleckis vėliavos kūrimo darbo ėmėsi dar anksčiau, t. y. iki minėtos komisijos sudarymo⁹⁰. Vėliavos klausimu jis ėmė rūpintis 1952 m. pavasarį. 1952 m. kovo 19 d. LSSR AT gavo raštą „Dėl LSSR valstybinės vėliavos projekto“. Jį pasirašė du Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos juridinio skyriaus darbuotojai (P. Archipovas ir L. Derbeniovas)⁹¹. Rašte teigiama, jog SSRS AT juridinis skyrius gavo naująjį LSSR vėliavos projektą ir siūlė jame padaryti „būtinus pataisymus“. Pažymėta, kad Lietuvos AT Prezidiumo atsiųstos vėliavos spalvos ir jų išdėstymo tvarka „analogiškai Lietuvos 1918–1940 m. valstybinei vėliavai“. Rašto autoriai teigė, kad pagal „buržuazinės Lietuvos Konstitucijos“ (1928 m.) aštuntą straipsnį Lietuvos valstybės vėliavą sudarė trys vienodo dydžio juostos: geltona, žalia ir raudona. Tokias spalvas ir jų išdėstymą, o faktiškai Lietuvos Respublikos vėliavos „pakartojimą“ LSSR vėliavoje, Maskvos pareigūnai pripažino neteisingu ir reikalavo keisti. „Pagrindinė spalva“ LSSR vėliavoje turėtų būti raudona – raudonos spalvos juosta turi būti vėliavos viršuje, o ne apačioje, kaip siūlo-

⁸⁶ Nuo 1940 iki 1953 m. LSSR vėliava buvo raudonos spalvos audeklas su sovietine simbolika kairiajame viršutiniame kampe ir užrašu „LTSR“. Apie LSSR vėliavos sukūrimo aplinkybes žr. *Šarmaitis R.* Vėliavos gimimas // *Laikas ir įvykiai.* 1988, Nr. 21, p. 22–24.

⁸⁷ LKP (b) CK biuro nutarimas, 1947 03 24 // *LYA. F. 1771, ap. 10, b. 90, l. 120.* Komisija naujų vėliavų projektus turėjo pateikti 1947 m. balandį.

⁸⁸ *LYA. F. 1771, ap. 10, b. 90, l. 121.*

⁸⁹ LKP (b) CK Grožinės literatūros ir meno skyriaus vedėjo T. Černiausko pažyma „Dėl SSRS AS juridinio skyriaus rašto“, 1952 06 19. Pažymoje teigiama, kad komisija buvo sudaryta LKP (b) CK biuro nutarimu 1952 06 11 // *LYA. F. 1771, ap. 133, b. 12, l. 272.* Taip pat žr. *Šarmaitis R.* Lietuvos TSR herbas, vėliava ir himnas, 1983 04 17, rankraštis // *LYA. F. 17635, ap. 1, b. 368, l. 22.*

⁹⁰ LSSR AT Prezidiumo kanceliarijos viršininko A. Čiplio raštas LKP CK sekretoriui V. Niunkai, 1952 05 09 d. Jame teigiama, jog Paleckio nurodymu persiunčiama medžiaga apie LSSR valstybinės vėliavos projektą // *LYA. F. 1771, ap. 133, b. 12, l. 269.*

⁹¹ Pažyma buvo adresuota SSRS AT Prezidiumo sekretoriui A. F. Gorkinui, datuota 1952 03 19. Vėliau šis raštas persiųstas LSSR AT Prezidiumui, t. y. Paleckinui. *LYA. F. 1771, ap. 133, b. 12, l. 270–271.*

ma atsiųstame projekte. (Tokia tvarka esanti kitų sovietinių respublikų vėliavose.)

1953 m. pavasarį, balandžio mėn., komisijai buvo pateikti 54 LSSR vėliavos projektų pavyzdžiai. Paleckis pateikė net vienuolika variantų⁹². Jie liudija, kad projektų autorius atsižvelgė į Maskvos reikalavimus – raudona spalva tapo dominuojanti. Vis dėlto iš Paleckio siūlomų variantų vienas išsiskyrė⁹³. Jame, vieninteliame, pabandyta išsaugoti tarpukario Lietuvos vėliavos spalvas, tiesa, savotiškai: vėliavos viršuje ir apačioje buvo raudonos spalvos juosta, jas skyrė siauresnė geltona, kairiajame šone – žalios spalvos trikampis... Kaip žinoma, buvo pasirinkta dailininko Vytauto Palaimos pasiūlyta vėliava – raudona, balta, žalia⁹⁴. Netrukus vėliavai pritarė LKP CK biuras, o LSSR AT priėmė specialų įsaką.

Apskritai, šie keli Paleckio veiklos epizodai neblogai iliustruoja tautinio komunizmo raiškos galimybes vėlyvojo stalinizmo laikotarpiu. „Politinių galimybių langas“ jam reikštis buvo gana siauras.

Todėl neatsitiktinai Paleckio iniciatyvos buvo nesėkmingos.

Apibendrinant galima teigti: *pirma*, politinėje veikloje Paleckis rėmėsi įsitikinimu, kad sovietizuojant Lietuvą įmanoma suderinti du principus – naujos sovietinės sistemos sukūrimą ir tautinės, *lietuviškos*, kultūros plėtojimą; *antra*, *sovietinę Lietuvą* jis stengėsi padaryti *lietuviškesnę*, rūpinosi tarpukario lietuvių inteligentijos įtraukimu į „socializmo kūrimą“, pasisakė už lietuvių kalbos plėtrą viešajame gyvenime, pabrėžė nacionalinio judėjimo reikšmę tautos istorijoje; *trečia*, tokia *sulietuvinta sovietinė Lietuva* ne tik būtų buvusi priimtinesnė titulinei – lietuvių – tautai, bet ir sustiprinusi valdžios, komunistų partijos teisėtumą. Tačiau vėlyvojo stalinizmo laikotarpiu įgyvendinti tokią „politinę programą“ faktiškai buvo neįmanoma; *ketvirta*, aptariamuoju laikotarpiu Paleckis apskritai reprezentavo komunisto tipą, kurį, ko gero, labiausiai tiktų vadinti *vietiniu (lietuvišku) komunistu*.

⁹² „LSSR valstybinės vėliavos projektai“. (Ant visų vienuolikos užrašyta – „Paleckio siūlymas“) // LYA. F. 3377, ap. 58, b. 446.

⁹³ LYA. F. 3377, ap. 58, b. 446. l. 42.

⁹⁴ Lietuvos TSR valstybinės vėliavos projektui parengti komisijos posėdžio, įvykusio LKP CK rūmuose Vilniuje 1953 m. balandžio 13 d., Protokolas Nr. 1; Lietuvos TSR valstybinės vėliavos projektui parengti komisijos posėdžio, įvykusio LKP CK rūmuose Vilniuje 1953 m. balandžio 20 d., Protokolas Nr. 2. // LYA. F. 17635, ap. 1, b. 368, l. 1–7. Per pirmąjį posėdį pasisakė Paleckis, siūlė orientuotis į latvių ir estų vėliavas. Jų vėliavos turi banguotas juosteles – jūros simbolį. Tą patį siūlė ir LSSR vėliavoje. Taip pat žr. A. Sniečkaus raštas SSKP CK sekretoriui N. Chruščiovui, 1953 04 ? Jame teigiama, kad LKP CK biuras 1953 m. balandžio 22 d. priėmė LSSR „valstybinės vėliavos“ projektą. Šitą projektą teikia tvirtinti LSSR AT Prezidiumui. Prie laiško pridamas vėliavos projektas ir LSSR AT Prezidiumo įsako projektas „Dėl LSSR valstybinės vėliavos“ // LYA. F. 1771, ap. 133, b. 29, l. 57–58.

WAS JUSTAS PALECKIS A NATIONAL COMMUNIST? (SOME FEATURES FOR THE POLITICAL BIOGRAPHY. 1944–1953)

Vladas Sirutavičius

S u m m a r y

The paper suggests that Justas Paleckis tried to combine *indigenous (Lithuanian) communism* with attitudes characteristic to the *national communists* in Central Europe. In the media, as well as in Party forums, Paleckis emphasized the specifics of the historical development of Lithuania, its differences from other Republics of the Soviet Union, where the formation of Soviet regime started much earlier. He suggested that the tradition of statehood made Lithuania a special and unique republic, because Lithuanians had a consolidated national consciousness. This is an important takeaway, when sovietising Lithuania. According to Paleckis, it is necessary to co-operate with cultural elite of the interwar period Lithuania in order to increase the popularity of the Soviet government among the titular nation.

When interpreting Lithuanian history, Paleckis tried to link the Lithuanian struggle for social justice, in other words *liberation from the yoke of exploiters*, with another important and significant

period of national revival or liberation from *the national yoke*. Naturally, according to Paleckis, the social and national liberation was completed with the establishment of socialist regime in Lithuania. Such understanding of history was also common to some national communists in Central Europe. Finally, Paleckis attempted to incorporate national elements to the symbols of Soviet Lithuania. *The lithuanization* of Soviet regime symbols had to reinforce the legitimacy of the regime.

In general, Paleckis was convinced that it was possible to match ‘the Soviet’ with ‘the national’ and made efforts to render *Soviet Lithuania* more *Lithuanian*: he concerned himself with the involvement of Lithuanian inter-war intelligentsia into ‘creation of socialism’, spoke for the expansion of the Lithuanian language in public life, and stressed the significance of the national movement in the history of the nation. In this way he represented the type of a communist which should best be called *an indigenous Lithuanian communist*.

Įteikta 2014 09 30

Parengta skelbti 2014 10 26

KELYJE Į 1949 METŲ PARTIZANŲ VADŲ SUSITIKIMĄ

Aistė Petrauskienė

Doktorantė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, Vilnius
El. paštas: petrauskiena.aiste@gmail.com

Vykintas Vaitkevičius

Daktaras
Klaipėdos universitetas
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos
institutas
Herkaus Manto g. 84, Klaipėda
El. paštas: vykintas.vaitkevicius@gmail.com

2012 m. pradėti kompleksiniai Lietuvos partizanų ryšininkų ir rėmėjų Sąjū sodybos Balandiškyje ir 1949 m. vasarį vykusio visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo (toliau – Susitikimo) tyrimai tęsiasi¹. Prie- laidą, jog Susitikimo dalyviai tuo pačiu metu dirbo keliose vietose – Minaičių *Ra- movėje* ir Balandiško *Vandenynė* – patvir- tino 1952 m. partizanų spaudoje paskelbtas Juozo Šibailos² (1905–1953) straipsnis. Jame istorinių įvykių dalyvis ne tik pakiliai papasakojo apie 1949 m. vasario 16-osios šventę „lietuviškoj ramovėj [Ramove buvo vadinamas Minaičių bunkeris – *Aut.*]“, bet ir nusakė Susitikimo darbo pobūdį: „Dir- bom p a s i s k i r s t ė komisijomis. Ben- druose posėdžiuose komisijų darbus su- tikslinę, juos tvirtindavome.“³

¹ Plačiau žr. *Čepulytė A., Vaitkevičius V.* Iš 1949 metų Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos: lai- kas ir vieta // Lietuvos istorijos studijos. 2013, t. 32, p. 99–124.

² Partizanai dažnai keitė, be to, turėjo susiraši- nėjimui ir aktams skirtus slapyvardžius, todėl glaustas paminėtų partizanų ir ryšininkų slapyvardžių sąrašas pateikiamas straipsnio pabaigoje.

³ Juozo Šibailos-Dieduko pranešimas apie darbą vyriausiojoje vadovybėje // Partizanai apie pasaulį, po- litiką ir save. 1944–1956 m. partizanų spaudos publi- kacijos / Sudarė N. Gaškaitė-Žemaitienė. Vilnius, 1998, p. 331–334. Čia ir kitur, jeigu nenurodyta kitaip, retini- mas straipsnio autorių.

1949 m. birželio 22 d. Prisikėlimo apy- gardos štabo viršininko Vytauto Šniuolio laiškas, adresuotas apygardos vadui Le- onardui Grigoniui, paliudijo *Vandenyno* pavadinimo istoriškumą ir tai, kad ši Prisi- kėlimo apygardos štabo būstinė buvo nau- dojama Susitikimui pasibaigus⁴.

Vietos, kur 1949 m. vasario 1 d. su- sirinko visos Lietuvos partizanų vadai, paieška straipsnio autorius atvedė į Šiau- lėnų ir Daugėlaičių apylinkes. Čia su- rinkta naujų duomenų apie partizanus, ryšininkus, rėmėjus, atmintinas vietas ir istorinius įvykius Susitikimo išvakarėse. Šiandien pirmą kartą nagrinėjama, kodėl ir kokiomis aplinkybėmis Susitikimas įvy- ko Radviliškio krašte, parodoma, kad jis buvo neatsiejamas nuo pastangų suvienyti Lietuvos partizanus ir sukurti Vyriausiąją vadovybę.

Straipsnio tikslas – atskleisti ryšį tarp 1948 m. vasarą sudarytos Vyriausiosios vadovybės ir 1949 m. vasarį įvykusio Susitikimo. Dvi viena po kitos einančios straipsnio dalys – pirmoji skirta Vyriausiosios partizanų vadovybės projektui, an-

⁴ V. Šniuolio laiškas L. Grigoniui // LYA. F. K-5, ap. 9, b. 8, l. 36, 36v.

troji jo įgyvendinimui – detaliai nagrinėja iki šiol nežinomas Vyriausiosios partizanų vadovybės kūrimo aplinkybes Priskėlimo apygardoje.

Pabrėžtina, kad istorinėje atkurtos nepriklausomos Lietuvos literatūroje daugiau dėmesio kreipiama į tai, su koku nepasitikėjimu Adolfas Ramanauskas ir Aleksandras Grybinas buvo sutikti Žemaitijoje, kaip ilgai asmeniškai juos tardė Kęstučio apygardos vadas Henrikas Danilevičius, Jūros srities vadas Aleksandras Milaševičius ir paskutinį kartą – Jonas Žemaitis⁵. Šiuos faktus dažnai lydi nepagrįsti vertinimai, esą visos Lietuvos partizanų vadų susitikimas, įvykęs 1949 m. vasarį, buvo neplanuotas, o Pietų Lietuvos srities atstovai – nelaukiami⁶. Straipsnio autoriai pirmieji imasi tyrimo, kuris atskleidžia, kaip Pietų Lietuvos partizanai buvo priimti Žemaitijoje, įveikė dešimtis kilometrų ir buvo sutikti Vyriausiojoje vadovybėje, įsikūrusioje Radviliškio krašte.

Vyriausiosios partizanų vadovybės projektas

Bendrais bruožais pastangas suvienyti Lietuvos partizanus pristato pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio istorinė literatūra⁷. Tuo pat metu paskelbtas Jono Že-

maičio rankraštis, kuriame jis aprašė partizanų vadovybės kūrimo istoriją. 1953 m. vasarą kalėjime rašyta dvidešimties puslapių, dviejų skyrių apybraiža yra J. Žemaičio baudžiamosios bylos dalis⁸, neparašyti arba neišliko trečiasis ir ketvirtasis skyriai apie Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (toliau – LLKS) įkūrimą ir veiklą. Šiame straipsnyje dėmesys telkiamas į J. Žemaičio iniciatyvą kurti Vyriausiąją vadovybę.

1948 m. balandžio 26 d. Tauro apygardos štabo viršininkas Vincas Štrimas paragino Jungtinės Kęstučio apygardos vadą J. Žemaitį surengti susitikimą ir bendromis pastangomis išspręsti centralizacijos klausimus: „Geresniam tarpusavio bendradarbiavimui prašau susitikimo, net siūlau Tamstai suorganizuoti platesnio masto suvažiavimą, kad galutinai išsiaiškinus centralizacijos reikalus ir juos užbaigus.“⁹ 1948 m. gegužę J. Žemaitį pasiekė Vytauto apygardos vado Vinco Kaulinio ir Algimanto apygardos vado Antano Slučkos laiškas, kuriame kalbama apie gegužės 1 d. vykusio Šiaurės rytų Lietuvos partizanų sąskrydžio nutarimus ir raginama kurti Vyriausiąją vadovybę: „Mes turime mintyje vyriausiąją vadovybę – centrą. Jei tokia vadovybė jau organizuota – su malonumu prisijungsime, jei ne – norime bendradarbiauti su Jumis ir kitomis apy-

⁵ A. Ramanausko b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 249–250; plg. Laisvės kovos 1944–1953 metais / Sudarė D. Kuodytė ir A. Kašėta. Kaunas, 1996, p. 295.

⁶ Plg.: *Gaškaitė-Žemaitienė N.* Žuvusiųjų prezidentas. Vilnius, 2005, p. 177–179; *Anušauskas A., Sviderskytė G.* XX amžiaus slaptieji archyvai. Vilnius, 2008, p. 281–285.

⁷ Plačiau žr.: *Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B.* Lietuvos partizanai 1944–1953 m. Kaunas, 1996, p. 123–148; *Girnius K. K.* Partizanų kovos Lietuvoje. Vilnius, 1990, p. 279–292; *Kuodytė D.* Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu // Laisvės kovų archyvas, t. 3–4. Kaunas, 1992, p. 50–56; *Kuodytė D.*

Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu (tęsinys) // Laisvės kovų archyvas, t. 5. Kaunas, 1992, p. 46–49; *Maslauskienė N.* Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo vieningos vadovybės kūrimas LLA ir partizanų dokumentuose, 1941, 1947–1950 m. // Lietuvos archyvai. 1998, t. 11, p. 72–107.

⁸ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 54–63v; plg. *Žemaitis J.* Apybraiža apie pagrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto // Laisvės kovų archyvas, t. 7. Kaunas, 1993, p. 73–83.

⁹ Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1948–1952 m.): dokumentų rinkinys / Sudarė N. Maslauskienė. Vilnius, 2000, p. 315.

gardomis kuriant ją. Savo atstovus į ją jau numatėme.¹⁰ Tą patį mėnesį Tauro apygardos vadas Jonas Aleščikas J. Žemaičiui išreiškė apgailestavimą, kad, vasarį žuvus pagrindiniam centralizacijos šalininkui A. Baltūsiui, iš kurio perėmė apygardos vado pareigas, o balandžio pabaigoje – apygardos štabo viršininkui V. Štrimui, Tauro apygardoje neliko kam tęsti partizanų vienijimo darbą¹¹.

1948 m. birželį J. Žemaitis paliko Vakarų Lietuvos (Jūros) srities vado vietą, galutinai į savo rankas paėmė Vyriausiosios vadovybės kūrimo iniciatyvą: „Paskyriau Jūros [srities – *Aut.*] vadu Ryklį – A. Milaševičių ir perdaviau jam savo pareigas, o po savaitės (apie 20.VI.48) išleidau pirmąjį VLKSO (Vieningos Laisvės Kovos Sąjūdžio Organizacijos) įsakymą ir jį išsiuntinėjau PL [Pietų Lietuvos – *Aut.*], RL [Rytų Lietuvos – *Aut.*] ir (įteikiau) VL [Vakarų Lietuvos – *Aut.*] pagrindžio vadovams.¹² Deja, šis įsakymas, kurį J. Žemaitis pirmą kartą pasirašė *Vytauto* slapyvardžiu, neišliko. 1953 m. liepą tardomas J. Žemaitis apie jo turinį kalbėjo: „Paskelbiau save pagrindžio vadu, pavaduotojais paskyriau Pietų, Rytų ir Vakarų Lietuvos sričių vadus. Jų pareikalavau kiekvieną mėnesį man pateikti žinias apie vadovaujamos srities partizanų veiklą.“¹³

J. Žemaičio Vyriausiosios partizanų vadovybės projektas neatsiejamas nuo Priskikimo apygardos istorijos, jos steigėjo,

artimiausio J. Žemaičio bendražygio Petro Bartkaus veiklos. Tai jis 1945 m. birželio 2 d. atvedė J. Žemaitį į laisvės kovotojų gretas¹⁴. Tardytojams J. Žemaitis ne kartą sakė, kad centralizacijos klausimais tarėsi su P. Bartkumi¹⁵, kuris prieš žūtį buvo LLKS Prezidiumo pirmininko pareigas einančio J. Žemaičio adjutantas. Du raseiniškius – partizanų vadus (1 pav.) – siejo glaudus tarpusavio supratimu ir pasitikėjimu grįstas ryšys, giminystė¹⁶.

Apybraižoje apie Lietuvos partizanų vadovybės kūrimą J. Žemaitis rašė, jog pagrindžio centralizavimo planą jis 1947 m. vasarą parengė kartu su P. Bartkumi, pasitardami su likusiais Kęstučio apygardos vadovybės nariais, ir numatė Vyriausiosios partizanų vadovybės būstinę įkurti Šiaulių–Radviliškio apylinkėse. P. Bartkus ten turėjo paruošti sąlygas apsigyventi Vadovybės nariams¹⁷. Atrodo, Vyriausioji vadovybė turėjo būti sudaryta iš pirmininko ir sekretoriaus bei šešių atstovų iš Vakarų, Rytų ir Pietų Lietuvos sričių. Visos jos buvo įkurtos 1948 m.¹⁸

Nuo 1946 m. birželio P. Bartkus ieškojo ryšio su Šiaulių krašte, Dukto miške veikiančiais Vytauto Didžiojo rinktinės partizanais, vadovaujamais Jono Belaglovo¹⁹. 1947 m. sausį, likus mėnesiui iki J. Belaglovo žūties, Dukte įvyko pasku-

¹⁰ LYA. F. K-1, ap. 10, b. 56, t. 6, l. 257 (vertimas iš rusų k.).

¹¹ J. Aleščiko laiškas J. Žemaičiui // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 225, l. 21, 21v.; Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1948–1952 m.): dokumentų rinkinys..., p. 316, 317.

¹² J. Žemaičio b. byla // LYA F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 60.

¹³ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 164–165.

¹⁴ J. Žemaičio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 108.

¹⁵ Plg.: J. Žemaičio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 132.

¹⁶ *Petrauskas A.* Tėvynei jo plakė širdis. Kaunas, 2005, p. 39.

¹⁷ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 59v.

¹⁸ A. Baltūsis į Vyriausiąją vadovybę siūlė skirti po du atstovus iš kiekvienos apygardos, žr. *Gaškaitė-Žemaitienė N.* Žuvusiųjų prezidentas..., p. 191.

¹⁹ J. Žemaičio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 120.

1 pav. Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė ir ją saugantys partizanai. Guli ir sėdi (iš kairės): Vladas Pečkauskas, Albertas Norkus, apygardos vadas J. Žemaitis, Pranas Strainys, Kazimieras Ruibys; stovi (iš kairės): Steponas Venckaitis, štabo viršininko adjutantas, apsaugos būrio vadas Mečys Orlingis, Jonas Nuobaras, Bronius Liesis arba Aleksas Jurkūnas, Aleksas Jucius, Aleksandras Mielulis, Antanas Seneckas, Informacinio ir žvalgybos skyriaus viršininkas A. Liesis, štabo ir Organizacinio skyriaus viršininkas P. Bartkus, Operatyvinio skyriaus viršininkas V. Gužas, Česlovas Remeikis. 1947–1948 m., nežinomo autoriaus nuotrauka. RK CD-60 (L. Laurinsko nuotraukų rinkinys)

tinis šių partizanų vadų susitikimas²⁰. Tų pačių metų rugsėjį P. Bartkus, lydimas Broniaus Liesio ir Povilo Cibulskio, atvyko į Dukto apylinkes įgyvendinti Vyriausiosios vadovybės projekto. Atžalyno (buvusios Vytauto Didžiojo) rinktinės vadas Stasys Radziulis suteikė P. Bartkui veiklos rajoną, į pagalbą paskyrė du vietinius partizanus, giminaičius Valerijoną Daukšą ir Juozą Martinaitį, bei trečią nežinomą, vėliau nė paties J. Žemaičio neminimą par-

tizaną²¹. Šį partizanų branduolį padeda atpažinti... muzikinis kodas. Stiprius, gražius balsus turinčių partizanų slapyvardėmis tapo Valstybinio operos ir baleto teatro bei Valstybės teatro solistų pavardės: Jokūbo Dargio (pasirinko baritonas P. Bartkus), Jono Butėno (B. Liesis), Antano Kučingio (P. Cibulskis), Antano Sodeikos (V. Daukša) ir Aleksandro Kutkaus (J. Martinaitis)²². Dainuojančius partizanus taip pat vienijo kūryba, poezija. Vienu metu, R. Jankevi-

²⁰ Kaišiadorys. E. Savickienė, 2013, 2014 m.; Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai. Sudarė R. Kaunietis. Vilnius, 2006, t. 5, p. 303.

²¹ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 59v, 61.

²² Plg. V. Mežutavičiaus t. protokolai // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 37124/3, l. 59, 63.

čiūtės žodžiais, artimiausioje J. Žemaičio aplinkoje buvo trys poetai: B. Liesis (*Ėglis*), P. Bartkus (*Alkupėnas*) ir Vytautas Šniuolis (*Vytėnis*)²³.

Pirmasis uždavinys, kurį išsprendė P. Bartkus – Prisikėlimo apygardos steigimas. Jungtinės Kęstučio apygardos teritorija 1948 m. pavasarį plytėjo nuo Kauno iki Klaipėdos, nuo Latvijos sienos iki Nemuno²⁴. Rytinė sunkiai aprėpiamos ir valdomos apygardos dalis virto Prisikėlimo apygarda, netrukus ji apėmė tris partizanų rinktines: Maironio, Lietuvos žaliają ir Kunigaikščio Žvelgaičio. Kovo 15 d. apygardos vadu buvo išrinktas P. Bartkus, štabo viršininku – L. Grigonis, kuris iki tol ėjo Atžalyno rinktinės štabo viršininko pareigas²⁵. Birželio 2 d. P. Bartkaus adjutantu tapo Laurynas Mingėlas, Organizacinio skyriaus viršininku – išformuotos Atžalyno rinktinės štabo viršininkas Vytautas Šniuolis²⁶.

Prisikėlimo apygardos vadovybė 5–7 km atstumu turėjo bunkerius Duktio miško apylinkėse – vieno iš Einoraičių kaimo ūkininkų sodyboje ir Dvarninkuose, po Antano Dambrausko gyvenamuoju namu (2, 3 pav.). Ten J. Žemaičiui teko gyventi, o trečiąjį bunkerį jis, remdamasis partizanų kalbomis, mini Pušinavos–Polekėlės apylinkėje, ūkininko daržinėje²⁷. Lygiai taip pat – į pietus nuo Dvarninkų geležinkelio stoties – šią vietą 1949 m. sausio 18 d. tardoma apibūdino J. Žemaičio ryšių įgaliotinė Rožė Jan-

kevičiūtė. Ji nurodė ir sodybos šeimininko Martinaičio (arba Motiejaičio) pavardę²⁸. Remiantis pavarde bei R. Jankevičiūtės pastaba, jog Martinaičio sodybą ji matė nuo Dvarninkų gyventojų Kazimiero Siruso namų (juose veikė ryšių punktas), trečiasis Prisikėlimo apygardos vadovybės bunkeris lokalizuotas Kaneivaičiuose, po Juozo Martinaičio gyvenamuoju namu²⁹. Nors buvo planuota, kitų trijų bunkerių Kairių apylinkėse P. Bartkui įrengti nepavyko³⁰.

Sukūręs Prisikėlimo apygardą ir subūręs jos vadovybę, P. Bartkus sudarė sąlygas Šiaulių–Radviliškio apylinkėse veikti Vyriausiajai partizanų vadovybei. Duktio miške kryžiuosi Šiaulių, Padubysio ir Radviliškio valsčių ribos³¹. Žinoma, kad į tai Vakarų Lietuvos partizanai kreipė dėmesį. Palyginimui – apie 1948 m. Kęstučio apygardos štabo būta Papartynės miške, kur susiejo Šimkaičių, Viduklės ir Eržvilko valsčių ribos³², o 1949 m. gegužę Jūros srities vadas A. Milaševičius srities vadovybės būstinei rinkosi Sniegoniškę – vietovę, kurioje ribojosi Skaudvilės, Nemaškėčių, Viduklės ir Eržvilko valsčiai, kur, vietinių partizanų žodžiais, gyvena geri, patikimi žmonės ir retai užsuka kareiviai³³.

²⁸ R. Jankevičiūtės t. protokolas // LYA F. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 2, l. 39.

²⁹ 2014 m. vasario ir rugpjūčio mėn. lauko tyrimų duomenys.

³⁰ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 61.

³¹ A. Navicko t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 43094/3, l. 32; plg.: ant Šiaulėnų ir Šiaulių valsčių ribos – L. Pampučio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14266, t. 1, l. 58v. (Kaip rodo pavadinimas, Duktio miškas nuo seno yra paribyje – lenkų kalboje *dukt* reiškia sieną (ribą), miško liniją, proskyną).

³² R. Gedvilo t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 35231/3, l. 39v.

³³ R. Gedvilo t. protokolas // LYA F. K-1, ap. 58, b. 35231/3, l. 82.

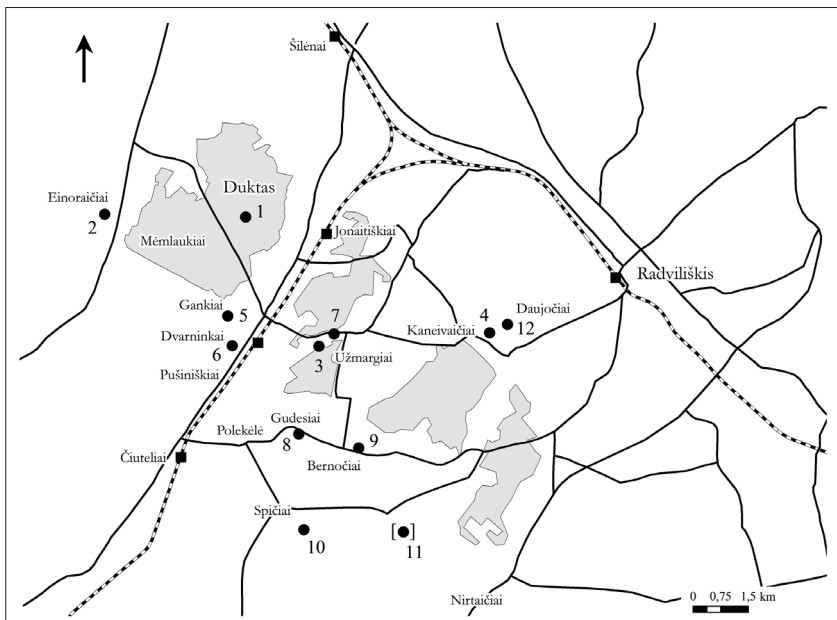
²³ Ožkiniai. R. Žalnierūnienė, 2013 m.

²⁴ J. Žemaičio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 143, 144.

²⁵ LYA. F. K-5, ap. 9, b. 1, l. 1, 2; plg. Lietuvos Žalioji rinktinė // Laisvės kovų archyvas, t. 8. Kaunas, 1993, p. 11–12, 18–19.

²⁶ LYA. F. K-5, ap. 9, b. 4, l. 7.

²⁷ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 61. Plg.: J. Žemaičio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 167.

2 pav. Svarbiausios straipsnyje paminėtos vietos: 1) Duko miško stovyklavietė; 1948–1949 m. Prisikėlimo apygardos štabo ir Vyriausiosios vadovybės būstinės; 2) Einoraičiuose, 3) pas A. Dambrauską Dvarninkuose, 4) pas J. Martinaitį Kaneivaičiuose; ryšių punktai: 5) K. Strolienės Gankiuose; 6) J. Grigaliūno Dvarninkuose; 7) K. Siruso Dvarninkuose; ryšininų ir rėmėjų sodybos: 8) P. Tomkaus Gudesiuose; 9) P. Vaitiekūno Bernočiuose; 10) A. Čiapo Spičiuose; 11) Štankelio Nirtaičių apyl.; 12) 1949 m. Susitikimo vieta. Braižė A. Petrauskienė

3 pav. Dambrauskų sodyba – Dvarninkų kaimo viensėdis, žvelgiant iš šiaurės. Paženklinta bunkerio vieta nugriautoje gyvenamojo namo pusėje. 2014 m. vasario 1 d., Ž. Montvydo nuotrauka

Duktas atitiko ir kitas labai svarbias sąlygas – dešimties kilometrų atstumas skyrė mišką nuo Šiaulių, kur P. Bartkus iš miesto inteligentų, antisovietinio pagrindžio organizacijų narių tikėjosi materialinės paramos, žvalgybos žinių ir rašinių, skirtų partizanų spaudai³⁴. Šiauliuose, taip pat Radviliškyje veikė daugelis ryšių punktų. Svarbiausia, vos už penkių kilometrų nuo Dukto buvo Šilėnų geležinkelio stotis, iš kur traukiniai vyko visomis pagrindinėmis kryptimis. Dėl tokių palankių susisiekimo sąlygų Vyriausioji vadovybė čia ir kūrėsi³⁵.

J. Žemaičio ir P. Bartkaus atidumas transportui, dėmesys susisiekimo sąlygoms ir ryšiams žinomas jau iš Jungtinės Kęstučio apygardos štabo darbo apie Raseinius, Viduklę, Skaudvilę bei Kryžkalnį – ten ir šiandien kryžiuojasi svarbūs Lietuvos keliai. J. Žemaičio žodžiais, 1947–1948 m. pavyko sukurti gerus ryšius – korespondencijos paketai iš apygardos štabo adresatus pasiekdavo per 2–3 dienas³⁶. Plačiu, greitai veikiančiu ryšininkų tinklu pasižymėjo ir Vyriausioji vadovybė. Antai, Marija Mikšaitė su ryšiu iš Kavaldonių kaimo, Tauragės r., įveikdavo 16 km atstumą iki Viduklės geležinkelio stoties ir tą pačią dieną traukiniu pasiekdavo Čiutelių stotį Radviliškio r., esančią už 50 km³⁷. Nuostabą kelia J. Žemaičio ryšių įgaliotinės R. Jankevičiūtės lankytų vietų žemėlapis, sudarytas remiantis jos prisiminimais (4 pav.).

³⁴ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 61v; plg.: O. Valančiūnaitės-Gelažienės t. protokolai // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 43094/3, t. 2, l. 86, 94.

³⁵ Plg.: J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 59v.

Apie strateginę vietos reikšmę šiandien liudija kaimynystėje esančio Zoknių karinio oro uosto padėtis.

³⁶ J. Žemaičio t. protokolai // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 140.

³⁷ M. Mikšaitės t. protokolai // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 4, l. 231; plg.: ten pat, l. 206.

1948 m. naktį iš liepos 26 į 27 d. į Dukto mišką atvyko J. Žemaitis. Vėliau susitikime su S. Radziuliu ir kitais Atžalyno rinktinės vadovybės nariais bus nustatytos Vyriausiosios vadovybės kūrėjų – J. Žemaičio ir jo vadovaujama partizanų – veikimo rajono ribos. Kad neatkreiptų sovietinės valdžios dėmesio, gretimų vietovių partizanams buvo uždrausta čia veikti ir juo labiau imtis aktyvių karinių veiksmų³⁸. Liepos 28 d. J. Žemaičio įsakymu P. Bartkus buvo paskirtas VLKOS štabo Organizacinio skyriaus viršininku, o L. Grigonis – Prisikėlimo apygardos vadu³⁹; B. Liesis tapo apygardos štabo viršininku. Tuo pačiu metu sulaukyta J. Žemaičio ryšių įgaliotinė R. Jankevičiūtė, kuri su ryšiais taip pat lankė Tauro apygardos vadovybę, pakeitė Elvyra Pliopelytė. Iš Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities atvykdavo Izabelė Vilimaitė, o iš Vakarų Lietuvos (Jūros) – M. Mikšaitė. Ryšius su Jūros srities vadovybe palaikė Prisikėlimo apygardos vadovybės ryšių įgaliotinės seserys Bronislava ir Eleonora Grigalavičiūtės⁴⁰ (E. Grigalavičiūtė su B. Liesiu taip pat siejo sužadėtinių įžadai⁴¹).

Per P. Bartkaus, vėliau ir J. Žemaičio apsaugos būrio vadą V. Daukšą, kilusį iš Pušiniškių, driekėsi pasitikėjimo ir giminytės ryšiais grįstas partizanų ryšininkų Marijos Pranevičiūtės, Veronikos Radzevičiūtės, Joanos Dijokaitės, Janinos Druceikaitės, Elvyros Tugaudytės, partizanų rėmėjų Dambraskų, Sirusų, Grigaliūnų, Strolių, Sakalauskų ir kitų tinklas. Dau-

³⁸ J. Žemaičio t. protokolai // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 167.

³⁹ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 60, 165.

⁴⁰ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 60–60v.

⁴¹ Jūrmala. E. Rubine, 2013 m.

4 pav. J. Žemaičio ryšių įgaliotinių R. Jankevičiūtės (areštuota 1948 m. liepą; ●) ir E. Grigalavičiūtės (areštuota 1948 m. gruodį; ■) aplankytų vietų žemėlapis, sudarytas remiantis ryšininkų prisiminimais (geležinkelių ir kelių tinklas – XX a. ketvirtas–penktas dešimtmetis). Braižė A. Petrauskienė

gelis jų rėmė jau pirmuosius Dukto miško partizanų būrius, vadovaujamus Antano Arbuzo, Antano Navicko, Dominyko Kraujelio ir J. Belaglovo. Su J. Belaglovu P. Bartkų siejo draugystė, D. Kraujelis buvo kovingas, tačiau neklusnus, todėl partizanų vadovybės nemėgstamas⁴². Iki 1948 m. sausio Dukto kaimynystėje, apie Polekėlę, Sulinkius veikė Alberto Pumpučio vadovaujamas būrys; 1948 m. kovo 29 d. žuvus Juozui Mingėlui ir jo partizanams, apie Legečius veikė Leono Caporkaus būrys. Svarbu pabrėžti, kad dauguma 1947–1948 m. P. Bartkaus ir L. Grigonio aplinkoje veikusių partizanų bei ryšininkų yra matomi 1949 m. Susitikimo įvykiuose.

1948 m. rugpjūčio 4 d. Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo srities) partizanų sąskrydyje suformuluotos tam tikros vertybinės Vyriausiosios vadovybės nuostatos: „Vyr. Vadovybė negali būti jokia politinė ar partinė organizacija, bet tik tautos vadovas į nepriklausomą ir pilnai laisvą gyvenimą“, buvo išrinkti du atstovai į šią Vadovybę – srities vadas Jonas Kimštas ir Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininkas J. Šibaila⁴³. Po nesėkmingo bandymo su jais susitikti Žaliojoje girioje rugpjūčio 24 d. J. Žemaitis laiške netrukus išdėstė tai, kas planuotame susitikime tu-

⁴³ LYA. F. 3377, ap. 55, b. 218, l. 29–29v; pgl.: Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950). Dokumentų rinkinys. Vilnius, 2003, p. 167–169.

⁴² Kaišiadorys. E. Savickienė, 2014 m.

rėjo būti pranešta ir aptarta – Vyriausiosios vadovybės kūrimas ir visi kiti organizaciniai klausimai, susiję su vieninga partizanų organizacija. J. Žemaitis prašė Rytų Lietuvos atstovus atvykti, atsivežti žinias apie srities partizanus, ginkluotę, aprūpinimą, nario mokestį ir kita. Vyriausiosios vadovybės nariai turėjo gyventi ir veikti kartu vienoje vietoje. Kitaip, J. Žemaičio žodžiais, centralizacijos ir bendros partizanų vadovybės kūrimą lydės 1946–1948 m. laikotarpio nesėkmės⁴⁴.

1948 m. spalį J. Kimštas ir J. Šibaila pagaliau atvyko į Duktą⁴⁵. Tuo pačiu metu (žyma – spalio 2-osios) Vyriausiąją vadovybę pasiekė ir liepos 16 d. J. Žemaičiui adresuotas raštas iš Tauro apygardos. Matyti, kad Tauro apygardos vadas J. Aleščikas, kuris, deja, žuvo tų pačių metų rugpjūtį, nežinojo apie J. Žemaičio pastangas kurti Vyriausiąją vadovybę. Tačiau minėtame laiške J. Aleščikas rašė: „Nerasdama kitos greitai laikės išeities, žinodama kitų Apygardų Vadovybių pasisakymus Centrinės Vadovybės reikale, turėdama K e s t u č i o, A l g i m a n t o, V y t a u t o, D a i n a v o s Apygardų Vadovybių jai išreikštą pasitikėjimą, tenkinsis laikinu BDPS [Bendrojo Demokratinio Pasipriešinimo Sąjūdžio – *Aut.*] sukūrimu iš trijų pagrindinių viršūnių: BDPS Prezidiumo Pirmininko, Vyriausio Ginkluotų Pajėgų Vado – VGPV ir Politinio Sektoriaus Viršininko posto.“ Prezidiumo pirmininko pareigas J. Aleščikas siūlė Tauragėje legaliai gy-

venusiam pulkininkui Dominykui Steponaičiui, Ginkluotųjų pajėgų vado – J. Žemaičiui⁴⁶.

Po šių svarbių įvykių lapkričio 10–12 d. buvo surengtas Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų vadų posėdis⁴⁷ atviroje Dukto miško stovykloje, netoli 45 ir 46 kvartalų ribos (šiandien atitinka 59–60 kvartalus). Ši stovyklavietė ant rytų–vakarų kryptimi pailgos miško pakilumos, anuomet apaugusios tankiomis eglaitėmis, šiandien – miško kirtime, ne kartą minima ryšininkų R. Jankevičiūtės, E. Grigalavičiūtės, V. Radzevičiūtės tardymo protokoluose, kartais vadinama stovykla „Prie pušies“⁴⁸, lokalizuota remiantis istoriniais žemėlapiais ir partizanų rėmėjos Onos Jokūbaitytės-Sirusienės prisiminimais. Miško kelias pro šią vietą vedė į kaimynystėje (šiaurės rytų kryptimi) buvusią partizanų rėmėjo eigulio Kersnausio sodybą⁴⁹.

Istoriniame posėdyje Dukte iš keturių Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų atstovų, turint omenyje Tauro apygardos vado J. Aleščiko liepos 16 d. rašte išdėstytas mintis, buvo suformuota Vyriausioji BDPS vadovybė. J. Žemaitis išrinktas Vyriausioju ginkluotųjų pajėgų vadu, kuriam pavesta laikinai eiti Prezidiumo pirmininko pareigas, J. Kimštas – Ginkluotųjų pajėgų štabo viršininku, J. Šibaila – Visuomeninės dalies skyriaus viršininku, o P. Bartkus – Prezidiumo sekretoriumi⁵⁰. Neilgai trukus Vy-

⁴⁴ J. Žemaičio laiškas „Broliams kalniečiams“ // LYA. F. K-30, ap. 1, b. 211, l. 349–353.

⁴⁵ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 62.

Iš M. Pranevičiūtės parodymų paaiškėja, kad *Diedukas* 1948 m. rugpjūtį ar rugsėjį jau buvo Liaudiškių miške, L. Grigonio aplinkoje (M. Pranevičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-9402, l. 26).

⁴⁶ LYA. F. K-30, ap. 1, b. 1577, l. 174 (retinimas – originale); plg.: Lietuvos partizanų Tauro apygarda (1948–1952 m.): dokumentų rinkinys..., p. 329.

⁴⁷ J. Kimštas jį vadino Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų atstovų sąskrydžiu, žr.: LYA. F. K-30, ap. 1, b. 212, l. 267.

⁴⁸ R. Jankevičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14291, l. 194.

⁴⁹ 2014 m. sausio mėn. lauko tyrimų duomenys; Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.

⁵⁰ LYA. F. K-12, ap. 1, b. 7, l. 82–82v. Plg.: Laisvės kovos 1944–1953 metais..., p. 289–291.

riausiosios vadovybės narių ratą paliko, vėliau paaiškės – visam laikui, J. Kimštas⁵¹. Tardytojams J. Žemaitis pasakojo, kad jis turėjo parinkti vietą ir galbūt net pasirūpinti bunkerių įrengimu Rytų Lietuvos srityje. Ten Vadovybės nariai planavo persikelti 1949 m. pavasarį, nutirpus sniegui⁵².

1948 m. spalio 20 d., taigi tuo pačiu metu, kai organizacinius klausimus sprendė Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų atstovai, už daugiau nei 100 kilometrų posėdžiaujantys Tauro ir Dainavos apygardų vadai apsisprendė sudaryti bendrą Pietų Lietuvos partizanų srities vadovybę ir įgalioti posėdyje nedalyvaujantį A. Ramanauską atstovauti Pietų Lietuvos sričiai Vyriausiojoje Lietuvos partizanų vadovybėje⁵³. Lapkričio 10 d. Dainavos apygardos štabą pagaliau pasiekė dokumentai (protokolų nuorašai ir J. Žemaičio laišakai), kuriuose atsispindėjo Šiaurės rytų bei Vakarų Lietuvoje atliktas partizanų vadovybės kūrimo darbas ir A. Ramanauskas nusprendė nedelsdamas keliauti į Tauro apygardos štabą, iš ten į Vakarų Lietuvos sritį⁵⁴.

1956 m. gruodžio 28 d. tardytojai taip užrašė A. Ramanausko lietuvių kalba duotus parodymus šiuo klausimu:

⁵¹ Praėjus daugiau kaip metams J. Kimštas apie tai laiške A. Ramanauskui rašė: „1948 m. vėlyvą rudenį, įvykus VLSr [Vakarų Lietuvos srities – Aut.] ir RSr [Rytų srities – Aut.] atstovų sąskrydžiui ir sudarius L [BDPS Prezidiumą – Aut.], LV [BDPS Prezidiumo pirmininko. – Aut.] įgaliotas ir įpareigotas buvau išvykęs į K [Kalnų sritį – Aut.] su specialiais uždaviniais. Vykdamas paminėtus uždavinius mane užklupo 49.03.25 okupanto praveistas masinis žmonių vežimas į Sibirą ir visa eilė skaudžių įvykių, tiesiogiai palietusių L ir K bei mane asmeniškai“ (J. Žemaičio b. byla [J. Kimšto laiško A. Ramanauskui nuorašas, datuotas 1950 m. liepos 27 d.] // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 11, l. 142).

⁵² J. Žemaičio t. protokolai // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 169.

⁵³ Laisvės kovos 1944–1953 metais..., p. 287–288.

⁵⁴ A. Ramanausko b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 247v; plg. Laisvės kovos 1944–1953 metais..., p. 292–293.

1948 m. rudenį aš, būdamas tuo laiku Dainavos partizanų [orig.: banditinės] apygardos vadas [orig.: vadeiva], inspektavau įeinančius į tą apygardą partizanų [orig.: banditinius] junginius ir į savo pastovią vietą grįžau 1948 m. spalio mėn. <...>. Grįžtant pas save pakelyje prie Nemuno sutiko mane *Vyturis* ir pranešė man, kad aš greičiau grįžčiau, nes man reikės eiti į Žemaitiją. Kada aš grįžau į vadavietės bunkerį, <...> ten gautame, laike mano nebuvimo, pašte aš radau *Lito* [Sergijaus Staniškio – Aut.] man atsiųstą *Lito* su naujai išrinktu Tauro apygardos vadu *Faustu* pasitarimo protokolo nuorašą <...>. Tuo protokolu aš ir buvau įgaliotas laikinai pildyti Pietų srities vado pareigas ir tuo pačiu laiku man buvo siūloma nedelsiant eiti į Žemaitiją ir susitikti su t e n esančiais Vakarų ir Rytų Lietuvos sričių vadais. Prie to protokolo buvo prijungta keletas laiškų, kuriuos gavo Tauro apygardos vadovybė iš *Vytauto* <...>.

Gavęs tuos dokumentus aš nuvykau pas *Litą*, kad pasikeisti [pasikeisčiau] su juo nuomonėmis <...>. *Litas* davė man suprasti, kad jis pats norėjo užimti Pietų srities vado postą ir pasakė, kad jis buvo prieš mano kandidatūrą, bet *Faustas* nenorėjo sutikti su *Lito* paskyrimu ir nutarė įpareigoti mane laikinai eiti Pietų srities vado pareigas. Aš pasiūliau *Litui*, kad jis eitų į Žemaitiją vietoje manęs, bet jis atsisakė, pasiremdamas blogu[a] sveikatos stoviu [būkle] ir pareiškė, kad jis skaito [mano], kad ten turiu eiti aš <...>. Nuėjau į Tauro apygardą pas *Faustą*. *Faustas* tada slapstėsi Kazlų miškuose. Su *Faustu* aš susitariau, kad į Žemaitiją mes eisime kartu su juo: jis kaip Tauro apygardos atstovas, o aš kaip Dainavos apygardos atstovas, ir kad mus lydės *Tauras* ir *Demonas*.⁵⁵

⁵⁵ A. Ramanausko t. protokolai // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 188–189.

Neatmestina galimybė, kad A. Ramanauskui viešint Tauro apygardos štabe, gruodį Pietų Lietuvos partizanų vadus pasiekė ir lapkričio 10–12 d. Dukto miško posėdžio protokolas, kurio 11 punktą skelbia, kad Vyriausiojoje vadovybėje numatyta vieta d v i e m s Pietų Lietuvos srities partizanų atstovams⁵⁶. Lydimas Juozo Jankausko ir Urbanto Dailidės prie A. Ramanausko prisidėjo A. Grybinas. Neliuka abejonės, kad A. Ramanausko ir A. Grybino kelionės tikslas – susitikimas su Vyriausiosios vadovybės nariais, bendri nutarimai ir veikla.

Kaip minėta, istorinėje literatūroje ne kartą buvo kreipiamas dėmesys į A. Ramanausko ir A. Grybino kelionę lydintį nepasitikėjimą. Straipsnio autoriai jį vertina kaip a t s a r g u m ą, kurio imtis padažnėjusių išdavysčių ir provokacijų akivaizdoje buvo priversti Žemaitijos partizanų vadai ir ypač – Vyriausiosios vadovybės nariai kartu su Prisikėlimo apygardos vadovybe.

Lapkričio 10–12 d. Dukto miške posėdžiavusi Vyriausioji vadovybė Tauragėje gyvenančiam D. Steponaičiui numatė BDPS Prezidiumo pirmininko pareigas ir apie tai buvo kalbama jam adresuotame J. Žemaičio laiške⁵⁷. Gruodžio 10 d., asmeniškai įteikusi šį laišką, Prisikėlimo apygardos ir Vyriausiosios vadovybės ryšių įgaliotinė E. Grigalavičiūtė tą pačią dieną buvo suimta⁵⁸. Ryšininkės areštas turėjo didelę reikšmę – saugumas netrukus suži-

nojo daugelio partizanų rėmėjų, ryšininkų pavardes, ryšių punktus, ėmė alsuoti į nugarą Einoraičiuose ir Dvarninkuose žiemojantiems Vyriausiosios vadovybės nariams.

Gruodžio 17 d. E. Grigalavičiūtė papasakojo apie partizanų ryšių punktą Gankių kaime, Jono ir Ksaveros Strolių namuose, paminėjo ryšininkę V. Radzevičiūtę, kuri gruodžio 9 d. ją palydėjo į Dukto mišką pas J. Žemaitį⁵⁹. Netrukus, pirmosios Kalėdų dienos vakarą, Gankių kaime buvo surengta aštuonių agentų smogikų, vadovaujama *Kirvio*, operacija. Tuo metu A. Ramanauskas su A. Grybinu buvo Šimkaičių miške, Jurbarko r., tačiau agentai, kartu atsivedę E. Grigalavičiūtę, Strolių namuose prisistatė Tauro apygardos atstovais ir ten buvusio į Sibirą ištremto Jono Strolio brolio atkakliai klausinėjo apie šeimnininkę Ksaverą ir jos globojamą V. Radzevičiūtę. „Į klausimus vyras atsakinėjo taip durnai, kad nieko negalima buvo suprasti“, – lietuvių kalba su begale klaidų parašytoje ataskaitoje majorui Sokolovui pažymėjo *Matrosas*. Jokių konkrečių žinių agentams nesuteikė ir vėliau namo sugrįžusi Strolių augintinė Fruzina Barkauskienė su vyru⁶⁰. Nieko neįtardami, gretimame Dvarninkų kaime, bunkeryje po Dambrauskų namu, Kalėdas prie šoviniai papuoštos eglutės šventė partizanai⁶¹. Sužinojus apie įvykius Gankiuose, bunkeris neilgai trukus buvo apleistas. 1949 m. sausio 12 d. tardytojai iš E. Grigalavičiūtės sužinojo apie Dambrauskus, per kratą ar agentų smogikų operaciją jų namuose pamatę užkasto bunkerio vietą siuto, grasino ir šaudė⁶².

⁵⁶ LYA. F. K-12, ap. 1, b. 7, l. 82v. Plg.: Laisvės kovos 1944–1953 metais..., p. 290.

⁵⁷ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 1, l. 63v.

Dar kartą J. Žemaitis D. Steponaičiui rašė po ilgos pertraukos, 1950 m. spalį ir ta pačia proga prisiminė 1948 m. gruodžio įvykius, žr. J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 10, l. 134–136v.

⁵⁸ E. Grigalavičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 3, l. 42–44.

⁵⁹ L. Grigalavičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 3, l. 31.

⁶⁰ LYA. F. 41, ap. 1, b. 280, l. 58–61, 64–67.

⁶¹ Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.

⁶² Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.; Dvarninkai. A. Dambrauskas, 2014 m.; plg. A. Dambrausko t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 7, l. 94–101.

Nuo 1944 m. Antanas Dambrauskas (1920–1972) ir Elena Jokūbaitytė-Dambrauskienė, kilusi iš Einoraičių (1923–2007), gyveno atokiame Dvarninkų kaimo viensėdyje, pamiškėje. 1947 m. rudenį negyvenamame trobos gale (šiuo metu nugriautas, jo vietoje – gėlių darželis) bunkerį įrengė V. Daukša, padedamas P. Bartkaus, L. Grigonio, B. Liesio ir, veikiausiai, P. Cibulskio⁶³. Šioje Prisikėlimo apygardos vadovybės būstinėje švietė elektros lemputė! (energija čia buvo vengiama). 1948 m. rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje Prisikėlimo apygardos vadas L. Grigonis kartu su štabo viršininku B. Liesiu bunkerį po Dambrauskų namu užleido Vyriausiosios vadovybės nariams ir juos saugantiems partizanams, o patys įrengė bunkerius Miknių sodyboje Minaičiuose ir, pagrįstai manoma, Sajų sodyboje Balandiškyje⁶⁴.

1948 m. pabaigoje–1949 m. pradžioje Prisikėlimo apygardos vadovybė ryšį su J. Žemaičiu ir P. Bartkumi palaikė per vieną ryšių punktų pusiaukelėje – Stasės Jurevičiūtės namuose Varnionių kaimo šiaurės rytinėje dalyje, viensėdyje (vienodu 11,5 km atstumu buvo nutolęs nuo Dvarninkų ir Minaičių). Iki arešto pas S. Jurevičiūtę ne kartą lankėsi E. Grigalavičiūtė, su ja – V. Radzevičiūtė, susitikimus rengė L. Grigonis, Vytautas ir Viktoras Šniuoliai⁶⁵.

⁶³ Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.; V. Daukšas buvo gerai pažįstamas su Elena Dambrauskiene, kuri jaunystėje tarnavo Valerijono brolio Jono ūkyje Pušiniškių kaime.

Prisikėlimo apygardos štabo apsaugos būrio kovotojai, matyt, naudojo gretimame Užmargių kaime, Stasevičiaus (Stosio) sodyboje buvusį bunkerį (Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.; plg. E. Grigalavičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 3, l. 114).

⁶⁴ Čepulytė A., Vaitkevičius V. Iš 1949 metų Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos: laikas ir vieta..., p. 113–120.

⁶⁵ V. Radzevičiūtės t. prokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 18010/3, l. 38.

Atskirai paminėtina, kad grėsmę Vyriausiosios vadovybės ir Prisikėlimo apygardos nariams kėlė ne tik 1948 m. rudenį–1949 m. žiemą suimtų ryšininčių kvotos, bet ir saugumo agentais tapę partizanai. Antai 1948 m. Kalėdų išvakarėse į Liaudiškių kaimą susitikti su Lietuvos žaliosios rinktinės štabo viršininku Juozu Rudžioniu, tuo metu jau veikusiu kaip agentas *Obeliskas*⁶⁶, atvykusiems Prisikėlimo apygardos vado adjutantui L. Mingėlui, štabo Organizacinio skyriaus viršininkui Vytautui Šniuoliui ir juos saugojusiems Kazimierui Laužikui bei Viktorui Šniuoliui buvo surengta pasala⁶⁷. Tą kartą partizanai išvengė aukų, bet 1949 m. sausį J. Rudžionis vėl kvietė Prisikėlimo apygardos vadovybę į susitikimą⁶⁸. Sausio 25 d., J. Rudžioniu išdavus, Padaugųvenės kaime, Radviliškio r., žuvo visi Lietuvos žaliosios rinktinės štabo nariai⁶⁹. Šios rinktinės ryšininke Kazimiera Laučiūtė-Butkuvienė prisimena, kad apie rengiamą visos Lietuvos partizanų vadų susitikimą J. Rudžionis turėjo kažkokių žinių, laimei, netikslių. 1949 m. kovą Radvilonių dvare, Radviliškio apylinkėse, J. Rudžionis dar laukė Susitikimo dalyvių⁷⁰!

⁶⁶ Dar 1948 m. rugpjūtį J. Žemaitis Petruilui Masilaičiui išreiškė nepasitikėjimą J. Rudžioniu (J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 1, l. 60v).

⁶⁷ V. Šniuolio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 28600/3, t. 1, l. 58–59. Plg. šios operacijos aprašymą Radviliškio MGB operatyvinės veiklos ataskaitoje (LYA. F. K-1, ap. 3, b. 1432, l. 123) ir Prisikėlimo apygardos štabo archyve (LYA. F. K-5, ap. 9, b. 6, l. 41).

⁶⁸ V. Radzevičiūtės t. protokolas // LYA. F. 1, ap. 58, b. 18010/3, l. 40.

⁶⁹ Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai..., p. 98.

⁷⁰ Radviliškis. K. Butkuvienė, 2013 m.

1949 m. balandžio 11 d. Prisikėlimo apygardos Karo lauko teismas J. Rudžioniu paskelbė mirties nuosprendį (žr. LYA. F. K-5, ap. 9, b. 4, l. 55–61), kurio jis išvengė.

Kelyje į 1949 m. partizanų vadų susitikimą

Bunkeryje po Dambrauskų namu 1948 m. Kalėdas kartu su šeimnininkais atšventę J. Šibaila, V. Daukša ir J. Martinaitis⁷¹ netrukus buvo priversti persikelti į Kaneivaičius, Prisikėlimo apygardos vadovybės būstinę po Jono Martinaičio (1911–1988) namu (5 pav.)⁷². Rytiniame erdvaus, aukšto pastato gale veikė kaimo pradinė mokykla, šioje patalpoje po krosnimi įrengtą bunkerį tik XX a. aštuntame dešimtmetyje atrado naujieji namo šeimnininkai Gelumbauskai. Vengdamas tremties, spėjama, 1949 m. pavasarį, J. Martinaitis paliko Kaneivaičius, visam laikui apsistojo Tauragės krašte, ten sukūrė šeimą⁷³.

Susitikimo išvakarėse J. Žemaitis, P. Bartkus ir P. Cibulskis gyveno bunkeryje Einoraičių kaime⁷⁴. Išdalijus Karpių Rėkyvos dvaro Einoraičių palivarko žemę, čia įsikūrė Lietuvos kariuomenės savanoriai⁷⁵. Anot O. Sirusienės, Einoraičiuose nebuvo namelio, kur nebūtų užėję partizanai⁷⁶. Kaimo gyventojai rėmė partizanus, ryšininavo. Kai kurių jų pavardės žinomos iš baudžiamųjų bylų, tardymo protokolų

⁷¹ Prisiminimuose O. Sirusienė įvardija Valerijoną Daukšą (*Valiuką*), J. Martinaitį vadina *Jurginu*, V. Daukšo giminaičiu nuo Šilėnų, kuris 1951 m. žuvo kartu su A. Pampučiu Tyrulių miške, o J. Šibailą apibūdina kaip „neaukštą, kresną, su barzdžiuke, pliktėlėjusį, apie 40 metų vyrą“ (Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.).

⁷² J. Žemaičio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 170; *Gaškaitė-Žemaitienė N. Žuvusiųjų prezidentas...*, p. 189.

⁷³ 2014 m. rugpjūčio mėn. lauko tyrimų duomenys; Radviliškis. A. Pranys, 2014 m.; Domeikava. V. Šaukštelis, 2014 m.

⁷⁴ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 1, l. 63v.

⁷⁵ Šiaulių apskrities ir valsčiaus Einoraičių polv. žemės <...> 1922 metai // LCVA. F. 1250, ap. 4, b. 13/1110.

⁷⁶ Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.

ir prisiminimų, tačiau tiksli Prisikėlimo apygardos štabo bunkerio, 1949 m. žiemą tapusio Vyriausiosios vadovybės – J. Žemaičio ir P. Bartkaus – būstine vieta iki šiol nenustatyta. Tardoma, dalydamasi prisiminimais atkūrus Nepriklausomybę ir sakydama, kad „Prisikėlimo apygardos štabas buvo Einoraičių kaime“⁷⁷, tikslesnės šio bunkerio vietos negalėjo nurodyti nei ryšininkė J. Dijokaitė. 1948 m. vasarį persekiojama J. Dijokaitė iš Einoraičių, kur gyveno legaliai, persikėlė į Kęstučio apygardą, Gintaro (vėliau – Birutės) rinktinės štabą, veikusį apie Viduklę (6 pav.)⁷⁸. Nepraėjus metams J. Dijokaitei buvo pavesta lydėti į Susitikimą keliaujančius, vėliau grįžtančius Pietų ir Vakarų Lietuvos partizanų vadus. 1999 m. J. Dijokaitė-Ke-rėžienė (1921–2005) prisimins:

1949 metais, vasario antrą turėjo įvykti visų Lietuvos partizanų vadų susitikimas. | Prisikėlimo apygardoj. Mane iš Kęstučio apygardos išsiuntė į Prisikėlimo apygardą nustatyti ryšius kelionės. Nuvažiavau į Kęstučio [Prisikėlimo – *Aut.*] apygardą, ten susitikau su Petru Bartkumi ir nutarėm kelionės maršrutą. Jis mane paskyrė tos kelionės ryšininke.

Grįžau atgal į Kęstučio apygardą, ten su Birutės [rinktinės – *Aut.*] štabo vyrais (kuriam vadovavo Kurtinaitis Edmundas) Pietų srities vadus turėjome lydėti ir susitikome kažkur apie Eržvilką, neprisimenu gerai aš ten tos vietos. Nu, ir prasidėjo pati kelionė. Tai buvo Adolfas Ramanauskas, Grybinas Faustas (*Tauras* slapyvardė) ir... *Demonas*. Pavardžių neatsimenu. Tai keturi tie svečiai, du mūsų štabo vyrai⁷⁹ ir aš pra-

⁷⁷ Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai..., p. 564.

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ Gintaro rinktinės štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas Bronius Neverdauskas ir Antanas Janušas – Šiauliai. J. Dijokaitė, 1999 m.

5 pav. J. Martinaičio gyvenamasis namas Kaneivaičių kaime, žvelgiant iš pietų. Mokykla veikė namo rytinėje dalyje, nuotraukos dešinėje. 2014 m. rugpjūčio 25 d., V. Vaitkevičiaus nuotrauka

6 pav. Kęstučio apygardos Gintaro (vėliau – Birutės) rinktinės štabo nariai ir apsaugos būrio kovotojai. Guli (iš kairės): Juozas Dervinskas, Stasys Šneideris; sėdi: A. Janušas ir Antanas Karpis; stovi (iš kairės): A. Jucius, neatpažintas, Krizostomas Labanauskas, Aleksas Laucius, neatpažintas, J. Dijokaitė, B. Neverdauskas, Kazys Grakulskis, J. Petraitis, Speigas, neatpažintas. 1948 m. arba 1949 m. Antaninės, nežinomo autoriaus nuotrauka (Pocius A. Antroji sovietinė okupacija ir laisvės kovos Viduklės krašte // Viduklė / Sud. A. Pocius. Kaunas, 2002, p. 310)

dėjom kelionę. Atvažiavo žmogus – ūkininkas su pora arklių ir didelėmis rogėmis, mes visi išvažiuome. Tai buvo pradžia kelionės. Važiuojome per mišką, buvo daug sniego, ant eglių šakų buvo daug sniego. Kaip mes važiuojome, tos... užkliudėm eglių šakas ir krito sniegas mums [ant – *Aut.*] galvų. Nu, tai buvo kažkaip tai [kažkaip] įdomu, atrode kai kokia ekskursija važiuojam.

Paskui nuvažiuojame į pirmą vietą. Ten mūsų jau laukė. Vežėjas su mūsų tais štabo, Birutės štabo vyrais grįžo atgal, o aš pasilikau su svečiais. Rytą jie pasilikavo pas tuos žmones pabūti, dienavoti, kaip sakydavom, o aš išvažiuoju toliau, surišti, ryšį ieškoti, kas juos pasitiks ir kas juos ten... parūpins jiems, kur apsistoti. Nu ir taip būdavo... paskui grįžau vakare ir mes taip toliau keliavom⁸⁰.

Būdavam važiuoti, būdavo ir pėsti eidavom. Sniego buvo daug. Kada eidavom pėsti, tai eidavom taip paskui viens kitą kaip žąsys ir dėdavom pėdą į pėdą, kad atrodytų, kad vienas žmogus ėjo, kad neišmintume tako, kad atrodytų, kad ten ėjo vienas žmogus. Nu, sekėsi neblogai, kai kur tekdavo dvi dienas sugaišt, kol ryšį surasdavau. Ėjome pro Lyduvėnus, keliavome pro Šienlaukį, pro Šiaulėnus, pro Polekėlę... nu, visų neprisimenu aš ten tų visų vietovardžių, kadangi aš ten ne vietinė buvau, tai aš neprisimenu. Labai daug laiko praėjo.

Paskui užėjome netoli Polekėlės, tai ten buvo *Galijotas* – Pumputis pavardė. Jie ten mūsų laukė ir suruošė labai šaunią vakarienę. Susėdome už stalo visi ir tas *Galijotas*, to būrio vadas, atnešė kokių 5 litrų, turbūt degtinės naminės, pastatė ant stalo, prisipylė sau stiklinę, išgėrė į svečių

⁸⁰ „Tik naktims, tik naktims. Dieną pasilikdavo... būdavo taip: jie pas žmogų pasilieka dienavoti, o aš jau rytą važiuoju pas kitus. Ar važiuoju, arba einu, jeigu kur nebuvo galimybių važiuoti, pas kitus žmo... partizanus, ten kad sutikt juos... pranešt jiems, kad jau atkeliauja, tai kad... ateitų pasitikt“ (Šiauliai. J. Dijokaitė, 1999 m.).

sveikatą ir pripylė jiems. Bet jie nei vienas negėrė, net neparagavo. Taip susinepatogino šitas vaišintojas...

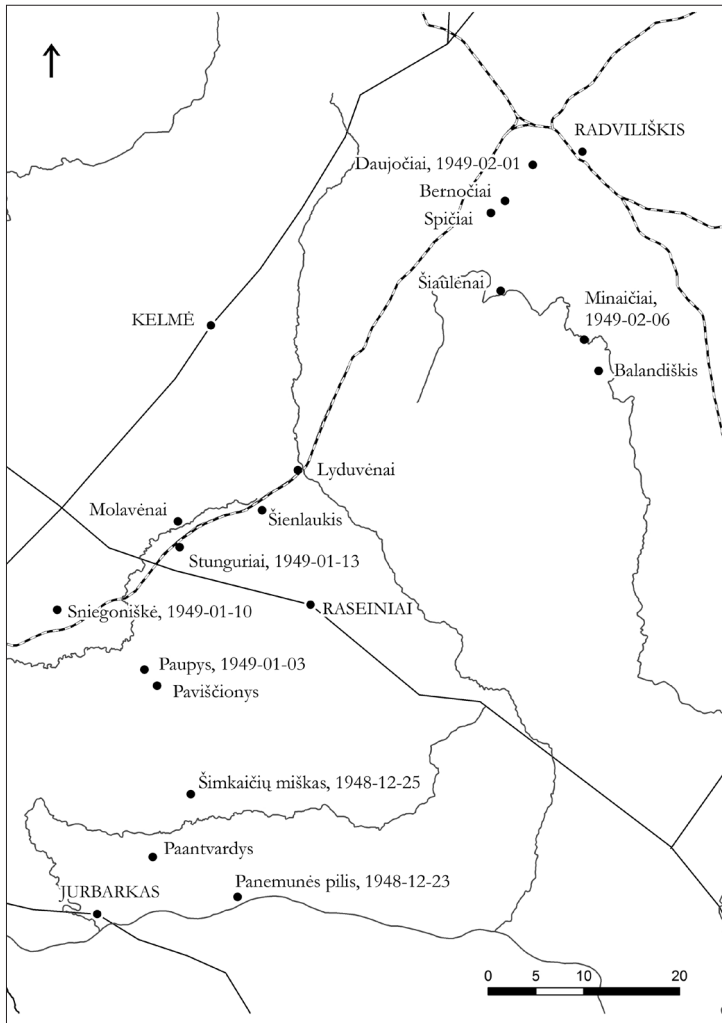
Nu, bet jie labai gražiai padainuodavo, svečiai, labai... ypatingai gražius balsus turėjo, buvo labai rimti, labai žmonės mandagūs, vienu žodžiu, užmiršti tokių žmonių negalima. Nu ir taip toliau paskui nuvykome, kur mus sutiko Prisikėlimo apygardos štabo vyrai, perdaviau Petru Bartkui svečius, o pati grįžau atgal į Kęstučio apygardą.⁸¹

J. Dijokaitės pasakojime nedaug istorinių faktų ir detalių, tačiau jis tiksliai parodo, kaip A. Ramanauskas, A. Grybinas, V. Gužas ir jų palyda tris savaites beveik šimtą kilometrų keliavo į Susitikimą nuo Sniegoniškės kaimo, esančio pusiaukelėje tarp Skaudvilės ir Eržvilko, iki Spičių kaimo Šiaulėnų apylinkėse (7 pav.). Patyrusi, drąsi ryšininkė J. Dijokaitė kartu buvo partizanų žvalgė ir vedlė, kuri kovotojus paskui save vedė tik tada, kai jų saugumui nebuvo jokio pavojaus. Taip pat turi pagrindą ryšininkės žodžiai apie tai, jog P. Bartkus parengė šios kelionės maršrutą⁸², o J. Dijokaitė jį iš anksto patikrino. Tam buvo laiko nuo 1948 m. gruodžio 5 iki 23 d., A. Ramanauskui viešint Tauro apygardos štabe, vėliau nuo Kalėdų iki Naujųjų metų A. Ramanauskui ir A. Grybinui apsistojus Petro Stankaus partizanų būryje Šimkaičių miške, Jurbarko r., pirmąją sausio savai-

⁸¹ [1949 m. vasario 16 d. Deklaracija] [kūrybinė grupė: A. Malinauskaitė, A. Puodžiūnas ir Z. Ripinskis] [DVD 36 min.; Šiauliai, 1999] // ŠAM.

⁸² Partizanams kartais tekdavo įveikti tokius pat ir dar didesnius atstumus. Antai Prisikėlimo apygardos štabo narys L. Mingėlas, įveikęs apie šimtą kilometrų, 1948 m. rugpjūčio 18 d. atkako į Butkaičius – Eržvilko apylinkių kaimą – pas savo gimtinėje besislapstančią partizanę Eleną Valantiejūtę ir įsakė jai sugrįžti pas Prisikėlimo apygardos partizanus (LYA. F. K-41, ap. 1, b. 1432, l. 141).

7 pav. Pietų ir Vakarų Lietuvos partizanų vadų kelionės per Žemaitiją maršrutas. Braižė A. Petrauskienė

tę lūkuriuojant Kęstučio apygardos štabe Paupyje, Raseinių r.

Šio štabo viršininko Roberto Gedvilo, vėliau tapusio MGB agentu, parodymai sukonkretina Pietų Lietuvos partizanų vadų kelionės per Žemaitiją paveikslą. Jį papildė partizanų J. Jankausko, Juozo Palubecko ir Jono Petraičio tardymo protokolai, A. Ramausko rankraštis „Pietų Lietuvos srities

štabo darbas 1948.X.20 – 1950.I.25“; kelionę iliustruoja unikalios Leono Laurinsko išsaugotos nuotraukos su Kęstučio apygardos štabo nario Vlodo Mišeikio parašais⁸³. Visi šie duomenys verčia tikslinti istorinės

⁸³ V. Mišeikio (*Urano*) ranka ant šių nuotraukų nurodytas datas: RK A-957 ir A-1006 (1949 m. vasario 4 d.), A-1009 (vasario 6 d.), A-1011 (vasario 11 d.) reikia paankstinti lygiai per mėnesį.

partizanų vadų kelionės per Žemaitiją kalendarinių ir maršrutą⁸⁴.

1948 m. gruodžio 23 d. ties Gelgaidiškiu (Panemunės pilimi) per Nemuną persikėlusius kovotojus Paantvardžio k., Jurbarko r., pasitiko Alfonso Kvedžio būrio partizanai ir nuvedė į Šimkaičių miške esantį P. Stankaus partizanų būrio bunkerį. Čia buvo švenčiamos Kalėdos, fotografuojamasi. Apie Naujuosius metus P. Stankus ir J. Palubeckas svečius nuvedė į konspiracinį butą (*на явочную квартиру*) Paviščiuvio k., Jurbarko r., iš kur Kęstučio apygardos štabo viršininko R. Gedvilo adjutantas Juozas Kisielius su bendražygiais pirmosiomis 1949 m. sausio dienomis Pietų Lietuvos partizanų vadus atvedė į Kęstučio apygardos štabo būstinę Paupio kaime, Raseinių r.⁸⁵, Jono Matusevičiaus arba Juodžio sodyboje⁸⁶. Čia laukė apygardos vadas Henrikas Danilevičius ir štabo viršininkas R. Gedvilas, kurie apie svečius, vykstančius pas Vyriausiosios vadovybės narius, pranešė Vakarų Lietuvos srities vadui. A. Milaševičius paskyrė susitikimo vietą sodyboje netoli Adakavo, Tauragės r., ir neilgai trukus su gausia palaida – Kęstučio apygardos vadovybe – ten iškeliaavo Pietų Lietuvos srities atstovai. Jų

susitikimas su A. Milaševičiumi, Vakarų Lietuvos srities štabo viršininku Vytautu Gužu bei Spaudos ir informacijos skyriaus viršininku Vaclovu Ivanausku įvyko sausio 10-ąją Petkaičių miško pakraštyje esančioje Sniegoniškės kaimo sodyboje (8 pav.)⁸⁷. A. Ramanausko žodžiais, ištartais laiške J. Žemaičiui praėjus beveik metams po Susitikimo, kviečiamas kartu vykti į Vyriausiąją vadovybę aptarti Sąjūdžiui rūpimų klausimų, A. Milaševičius „nerado tai reikalinga padaryti“⁸⁸ ir Susitikime dalyvauti įgaliojo J. Žemaičiui artimą V. Gužą.

Duomenų apie trintį tarp A. Milaševičiaus ir J. Žemaičio nėra. Tačiau A. Milaševičiaus nepasitikėjimas A. Ramanausku, galima atsargiai spėti, kylantis iš nepritarimo J. Žemaičiui, išryškėjo vėliau, svarstant Ginkluotųjų pajėgų vado kandidatūrą (šias pareigas buvo siūloma užimti A. Ramanauskui⁸⁹).

Toliau Pietų ir Vakarų Lietuvos partizanų vadų kelias vedė į Kęstučio apygardos Gintaro (vėliau – Birutės) rinktinės štabą. Iš ryšininko Jono Damavičiaus sodybos Molavėnų kaime, Raseinių r., svečiai buvo palydėti pas partizanus. Praėjus dienai J. Petraitis su bendražygiais svečius nuvedė į štabo būstinę Stungurių kaime, Raseinių r., pas rinktinės vadą Edmundą Kurtinaitį⁹⁰. Tikėtina, kad A. Ramanauską, A. Grybiną ir V. Gužą nuo Sniegoniškės

⁸⁴ Iki šiol buvo klaidingai teigiama, kad A. Ramanauskas ir A. Grybinas iš Skirsnemuniškių kaimo, Jurbarko r., buvo nuvesti į Birutės (turi būti – Gintaro) rinktinės štabą prie Molavėnų, Raseinių r., iš kur keliavo į Žemaitijos gilumą – Adakavą, Tauragės r., ir tik tada pasuko į Radviliškio apskritį (*Gaškaitė-Žemaitienė N. Žuvusiųjų prezidentas...*, p. 197).

⁸⁵ J. Žemaičio b. byla [R. Gedvilo ir J. Palubecko akistata] // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 13, l. 6–7; J. Žemaičio b. byla [R. Gedvilo t. protokolas] // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 5, l. 27; plg. A. Ramanausko b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 248 (susitikimas su H. Danilevičiumi ir R. Gedvilu datuojamas sausio 3 d.).

⁸⁶ Žr. R. Gedvilo t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 35231/3, l. 38, 39–39v.

⁸⁷ R. Gedvilo t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 35231/3, l. 112.

⁸⁸ J. Žemaičio b. byla [A. Ramanausko laiškas] // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 11, l. 95.

⁸⁹ J. Žemaičio b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 11, l. 105 (A. Ramanausko kandidatūrai nepritarė A. Milaševičius ir Antanas Liesis).

⁹⁰ J. Žemaičio b. byla [J. Petraičio t. protokolas] // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 66960/3, t. 5, l. 210; A. Ramanauskas šį susitikimą datuoja sausio 13-ąją – A. Ramanausko b. byla // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 19, l. 248.

8 pav. Petkaičių miško pakraštys, Sniegoniškės kaimas. Vakarų Lietuvos srities ir Kėstučio apygardos vadovybė su Pietų Lietuvos partizanų vadais pakeliui į Susitikimą. Stovi (iš kairės): 3 – Kėstučio apygardos vadas H. Danilevičius, 4 – Vakarų Lietuvos srities štabo viršininkas V. Gužas, 5 – Tauro apygardos vadas A. Grybinas, 7 – Vakarų Lietuvos srities vadas A. Milaševičius, 9 – Pietų Lietuvos srities vadas A. Ramanauskas, 10 – Kėstučio apygardos štabo viršininkas R. Gedvilas, 11 – Vakarų Lietuvos srities štabo Spaudos ir informacijos skyriaus viršininkas A. Liesis. Originalus užrašas V. Mišeikio ranka: „Vakarų ir Pietų Srities Vadų susitikimas. 1949 II 11. Uranas.“ 1949 m. sausio 11 d., nežinomo autoriaus nuotrauka. RKA-1011 (L. Laurinsko nuotraukų rinkinys)

arba kitos pusiaukelyje tarp Eržvilko ir Viduklės esančios vietos jau vedė Gintaro rinktinės štabo ryšininkė J. Dijokaitė, nors J. Petraitis tardymo protokole ją vadina nepažįstama. Pats J. Damavičius nutylėjo 1949 m. sausio įvykius, tačiau paminėjo, kad pas jį du kartus – 1948 m. pabaigoje ir 1949 m. žiemą – lankėsi J. Dijokaitė, kurią vadino *Redos* slapyvardžiu⁹¹.

Remiantis J. Dijokaitės prisiminimais, apie Eržvilką prasidėjęs jos kelias vedė

pro Šienlaukį, Lyduvėnus, Šiaulėnus. Sausio 14–16 d. švietė pilnatis, keliavimo sąlygos, matyt, buvo sudėtingos. Po ilgos pertraukos keliautojai vėl buvo pastebėti Spičių kaime prie Polekėlės, Radviliškio r. Čia J. Dijokaitė juos pavedė Prisikėlimo apygardos partizanų globai ir traukiniu, matyt, iš Čiutelių geležinkelio stoties, sugrįžo į Viduklę⁹².

1949 m. sausį A. Pumputis Spičiuose pas Antaną Čiapą (jo namuose veikė ry-

⁹¹ J. Damavičiaus t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 25633/3, l. 16–17.

⁹² Šiauliai. J. Dijokaitė, 1999 m.

šių punktą)⁹³ mėnesiui apgyvendino Prisikėlimo apygardos vadovybės ryšininkę V. Radzevičiūtę. Tardoma ji papasakojo, kad Čiapo namuose du kartus matė J. Dijokaitę, kurią vadino *Žara*, su ja buvo šeši partizanai. Iš jų ryšininkę pažino A. Pumputį ir L. Caporkų, kuris buvo vedęs V. Radzevičiūtės seserį Aleksandrą⁹⁴. Vėliau akistatoje J. Dijokaitė išsigynė V. Radzevičiūtės nepažįstanti, o atkūrus Nepriklausomybę džiaugėsi, kad V. Radzevičiūtė nenumanė tikrojo jos apsilankymo tikslo ir prisiminė partizanų vadų vakarienę, kurios metu A. Pumputis kėlė stiklinę naminės degtinės į svečių sveikatą⁹⁵.

A. Čiapas tardomas pasakojo tą patį – su J. Dijokaitė jo namuose svečiavosi A. Pumputis, L. Caporkus ir keturi nepažįstami partizanai. Svečiai vaišinosi kaimyno, ryšininko Broniaus Toleikio atneštu alumi, vėliau su juo ir išėjo⁹⁶. Dėmesį atkreipia tai, jog du skirtingu metu tardomi kaltinamieji (1950 m. vasarį V. Radzevičiūtė ir tų pačių metų kovą – A. Čiapas) J. Dijokaitės ir partizanų vadų apsilankymą datuoja 1949 m. vasariu⁹⁷ ir mini keturis nepažįstamus partizanus vietoj penkių. Kyla klausimas, į kurį sunku šiandien atsakyti, kur tuo metu buvo V. Gužas.

Su J. Dijokaitės kelionės pabaiga sutampantys įvykiai Spičiuose liudija, jog partizanų vadus kelionės pabaigoje, matyt, ir

⁹³ Ši – pietinė – Spičių kaimo dalis turėjo ir atskirą Salų pavadinimą.

⁹⁴ V. Radzevičiūtės t. protokolas // LYA. F. 1, ap. 58, b. 18010/3, l. 94.

⁹⁵ Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai..., p. 574; [1949 m. vasario 16 d. Deklaracija]...

⁹⁶ A. Čiapo t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 19685/3, t. 2, l. 173.

⁹⁷ Tai, žinoma, gali būti ir paskutinės sausio dienos. Būtent tada Pietų Lietuvos partizanų vadus Bernočių k., Radviliškio r., sutinka M. Pranevičiūtė (M. Pranevičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-9402, l. 76–77).

Susitikimo dienomis saugojo L. Caporkaus partizanai. 1948 m. pabaigoje–1949 m. pradžioje trylikos L. Caporkaus partizanų būrys laikėsi Šiaulėnų ir Grinkiškio valsčių miškeliuose (*в разных кустарниках*), taip pat Mūrų miške į vakarus ir Mumšilyje – į rytus nuo Šiaulėnų⁹⁸. Spičiai, Gudesiai ir aplinkiniai kaimai pateko į L. Caporkaus vadovaujamos Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Gedimino rajono (tėvūnijos) teritoriją⁹⁹. Paminėtina, kad, gyvendamas bunkeryje Šiaulaičių kaime, Radviliškio r., Valerijos Nikiparaitės sodyboje, Antanas Žiogas pasakodavo apie tai, jog jis lydėjo partizanų vadus į Susitikimą ir ten ėjo sargybą¹⁰⁰.

Iš A. Žiogo tardymo protokolų nėra visiškai aišku, kuriam partizanų būriui jis priklausė 1949 m. žiemą¹⁰¹, tačiau ryšininke V. Dzemdaitė Šiaulaičių kaime, Zigmo Mikulčiaus namuose, kur ją iš rudens apgyvendino L. Caporkus, matė šešių partizanų būrį ir jame pažino brolius Antaną ir Adolfą Žiogus, Joną Šukį, L. Caporkų bei A. Pumputį¹⁰².

Susitikimo dalyvių apsaugos klausimas – labai svarbus. Vienodai sunku ir lengva įsivaizduoti partizanų vadus, ke-

⁹⁸ V. Dzemdaitės t. protokolas // LYA. F. 1, ap. 58, b. 26712/3, t. 4, l. 93.

⁹⁹ A. Žiogo t. protokolas // LYA. F. 1, ap. 58, b. 26712/3, t. 1, l. 123–124, 151.

¹⁰⁰ *Banienė V. Komentari „Kovų prisiminimams“ // Laisvės kovų archyvas, t. 7. Kaunas, 1993, p. 223.*

¹⁰¹ Plg.: A. Žiogo t. protokolas // LYA. F. 1, ap. 58, b. 26712/3, t. 1, l. 244–245.

¹⁰² V. Dzemdaitės t. protokolas // LYA. F. 1, ap. 58, b. 26712/3, t. 4, l. 97; plg. ten pat, l. 93 (tarp trylikos L. Caporkaus būrio partizanų – A. Žiogas); Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai..., p. 271.

1949 m. Susitikimo fone reikšminga, kad kilęs iš Spičių A. Pumputis, buvęs šio kaimo seniūnas, puikiai žinojo Šiaulėnų apylinkes ir dešimtis savo partizanų būrio, veikusio 1946–1948 m. (žr. L. Pumpučio t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-14266, t. 1, l. 54–54v, 71–71v), rėmėjų bei ryšininkų.

liaujančius su artimiausiais bendražygiais keturiuose penkiese ir lydimus didelio apsaugos būrio partizanų, kai bendras keliaujančiųjų skaičius padidėdavo iki 15–18. Antai, pas Vakarų Lietuvos srities vadą A. Milaševičių Pietų Lietuvos partizanų atstovus iš Paupio (apie 20 km) lydėjo Kęstučio apygardos vadovybė – dešimt ar dvylika vyrų¹⁰³, grįžtančius iš Viduklės (apie 20 km) lydėjo Gintaro rinktinės vado E. Kurtinaičio vadovaujamas aštuonių–dešimties partizanų būrys¹⁰⁴. Paminėtina, kad dvylikos partizanų būrį, išeinantį saugoti Susitikimo dalyvių, savo namuose Talkininkų kaime, Raseinių r., mena Gintaro rinktinės štabo ryšininkė Antanina Jasiulytė-Valeikienė:

Ateina dvylika partizanų, atėjo naktį. Ilsėjosi vieni, kiti ilsėjosi daržinėje, mūsų labai didelis kluonas buvo, ir ten jie ilsėjosi, pamiegojo, pasiilsėjo, susikrovė, kiek tiktai tilpo. O tilpo tai dar ir galėjo krautis... visi krovėsi į kuprines maistą. Ir tik tiek pasakė tada, kad susitikime negreit, pasiruošėm, reiškia [vadinasi], išeiti toliau. Tik tiek tepasakė. Žmonės bus nepažįstami, todėl imame su savimi maistą. Nu, aišku, žmonės bus nepažįstami, nu tai užėisi, tai tave ir išduos, ar kaip bus. Nu vat, ir jie apyryčiais švintant išėjo. Dvylika žmonių. Aš turėjau, man buvo duotas toks, reiškia, jau kaip ryšininkei įsakymas, kad tu ar gali (prie tėvelių tą paklausė) reiškia, ar gali sutikti būti Šienlaukyje, budėti Šienlaukio stotelėj. Ta kryžkelė, kur amžinai važinėdavo mašinos rusų, strībų ten važinėdavo. Važiudavo į Liuolius ir ten taip toliau, i taip toliau. Na, o čia, jeigu jau yra didelė išdavystė, tai nesvarbu, ar tu čia geležinkeliu, ar tu čia tuo vieškeliu, gali važiuoti mašinos su rusais.¹⁰⁵

Anot A. Valeikienės, minėtame partizanų būryje jai pažįstami buvo Juozas Milkintas, Alfonsas Navickas, Bronius Živatkauskas, Narbutas – vienas vidukliškių partizanų ir kelyje į Susitikimą Molavėnų kaime jau sutiktas J. Petraitis. Pati A. Valeikienė tuo metu atliko, matyt, jai įprastas žvalgės, žinių rinkėjos pareigas prie Šienlaukio geležinkelio stoties ir kelio Raseiniai–Kelmė.

Bebaigiančius kelionę į Susitikimą Pietų ir Vakarų partizanų vadus Bernočių kaime, Radviliškio r., Petro Vaitiekūno sodyboje L. Grigonio pavedimu sutiko iš Radviliškio atėjusi ryšininkė M. Pranevičiūtė. Žemės ūkio akademijos trečiojo kurso studentė buvo kilusi iš Pušiniškių, užaugusi Dvarninkuose, gerai žinojo apylinkę. Susitikimo vieta nuo Bernočių buvo už maždaug penkių kilometrų, kuriuos M. Pranevičiūtės vedami partizanai tiesiausiu keliu (*прямым путем*) per naktį įveikė¹⁰⁶. Dieną pailsėjusi, pavakariais M. Pranevičiūtė, vedama L. Mingėlo, išėjo į Gudėsius, Radviliškio r., pas ryšininką Petrą Tomkų (2 pav.). Netrukus čia iš Einoraičių, lydimas V. Daukšos, galbūt pakeliui sustodamas, atėjo J. Žemaitis¹⁰⁷. Neatmestina galimybė, kad J. Žemaitis, kiti partizanų vadai į Susitikimą keliavo ir pėsti, ir rogėmis – tą liudija J. Dijokaitės prisiminimai (tuo metu arklius dar turėjo daugelis ūkininkų, antai apie Einoraičius, Dvarninkus, Polekėlę kolhozai buvo kuriami 1949–1950 m.¹⁰⁸).

M. Pranevičiūtės žodžiais, nuo Gudėslių sirgdamas J. Žemaitis ėjo lėtai, todėl, L. Mingėlui pasiūlius, pakeliui visi užsuko

¹⁰³ R. Gedvilo t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. 35231/3, l. 112; sudėtį žr. ten pat, l. 38.

¹⁰⁴ Ten pat, l. 113.

¹⁰⁵ Panevėžys. A. Valeikienė, 2013 m.

¹⁰⁶ M. Pranevičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-9402, l. 78.

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ Tyručiai. O. Sirusienė, 2014 m.

į netoli nuo Nirtaičių, Radviliškio r., tarp pelkių įsikūrusią Štankelio sodybą. Dieną pailsėję, kelionę partizanai 1949 m. vasario 1-ąją arba naktį iš vasario 1-osios į 2-ąją baigė Kemeklio sodyboje Jaugėlių kaime, kur jų laukė visi kiti Susitikimo dalyviai¹⁰⁹.

Remiantis Žemės valdymo departamento fonde saugomais Radviliškio ir Šiaulėnų valsčių žemės planais bei vietos gyventojų liudijimais, Kazimiero Kemeklio sodybos vieta lokalizuota už 2,5 km į šiaurę nuo Jaugėlių, buvusiam Daujočių kaime, pakelyje iš Dvarninkų į Radviliškį¹¹⁰. Tai būta didelės sodybos (*dvarelis*), kurios šeimininkas valdė 20 ha žemės, o Emilija Kemeklienė – žmona ar brolienė – dar beveik 39 ha¹¹¹. K. Kemeklis rėmė partizanus, po gyvenamuojų namu buvo bunkeris. Remiantis Onos Martinaitytės-Šaukštelienės iš Kaneivaičių pasakojimais, atrodo, jau 1949-ųjų vasarą K. Kemeklis buvo nušautas partizanų tykojusio stribo Kutuko, šis už tai gavo piniginių atlygį¹¹². O. Sirusienė iš atminties iškilo šie su K. Kemekliu ir jo gyvenamąja vieta susiję prisiminimai:

– *Ar Jums girdėta, kur gyveno Kemeklis?*

– Kaip čia dabar, už... ant Radviliškia Kemeklis <...>.

Per pelkes, vadindavos, kelias, tai va tenai. Kemeklis, dar kas ten gyvena <...>. A! Tai pirma buvo klampynė, dabar tai keliai geriausia padaryti, va šitai, o taip tai Pelkėm ir vadindavo tą kelią. Va, Pelkės, va

¹⁰⁹ M. Pranevičiūtės t. protokolas // LYA. F. K-1, ap. 58, b. P-9402, l. 78–79.

¹¹⁰ Šiaulių apskrities, Radviliškio valsčiaus, Daujočių kaimo žemės vienasėdžiais išskirstymo planas, padarytas 1942 metais Žemės Tvarkymo Departamento vyresnio techniko Karolio Roseno // LCVA. F. 1250, ap. 4, b. 13/789.

¹¹¹ Ten pat; Radviliškis. A. Pranys, 2014 m.

¹¹² Domeikava. V. Šaukštelis, 2014 m.

šitai. Klampynė tokia, va, šunkelis toks būdava, va, bet jau nuo mūsų, nuo Dvarninkų po tiesumais murkdydavos ten, ar pėsti kad eidavom. Tai ten <...>.

A! Tai dabar aš galvoju, palauk, Kemeklis – nu tai ten buvo bunkerys. | Rodos, kad pas Kemeklį. Viens, tai žinau, kad tenai buvo.

Kada kolūkis buvo jau, ir daugiau ten tą... tas... ar jį nušovė, ar jis į mišką išėjęs buvo. Man rodos, kad Kemeklis pavardė, matai, nuo mūsų, ten nuo Sirusa [Dvarninkų kaimo gyventojų ryšininko – *Aut.*] ne per daug toli, biškį toliau. Ir daugiau. Jau kolūkis susitvėręs buvo, ir pavardė padavadas – tą turtą parvežt. Tai man atrodo, kad Kemeklis, buvo. Mano sesuo [Elena Dambrauskienė – *Aut.*] važiavo, skaitas, arklius sukinkė ir liepė šiaudus, bulves... tai daugiau sesuo parvažiavus (o jau švogerys [Antanas Dambrauskas – *Aut.*] mūsų buvo paimts [areštuotas 1949 m.], va šitai, jau kai tas sakė, jau krikštą buvom gaven) nu ir parvažiavo, aš sesers klausinėju. „Gi, sako, ir taip pat – bunkerys buvęs, saka, kaip pas mumį“ [Prisikėlimo apygardos štabo būstinė – *Aut.*]. Aha. Bet išgriauta, išdraskyta va šita, rusų <...>¹¹³.

Pabrėžtina, kad lokalizuota visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo vieta pas Daujočių ūkininką K. Kemeklį sieja Vyriausiosios vadovybės kūrimo ir 1949 m. Susitikimo pasakojimus: Kaneivaičiuose, po J. Martinaičio gyvenamuojų namu įrengtą trečiąją Prisikėlimo apygardos štabo bunkerį – Vyriausiosios vadovybės būstinę, kur Susitikimo išvakarėse gyveno J. Šibaila, V. Daukša ir J. Martinaitis, nuo K. Kemeklio sodybos skyrė vos kilometras! Tad svarbiausios partizaninio karo istorijos vietos 1948 m. liepą–1949 m. sausį išsidėstė Šiaulių–Radviliškio apylinkėse,

¹¹³ Tyruliai. O. Sirusienė, 2014 m.

maždaug 12 km ruože (2 pav.). Vakaruose, Einoraičių kaime, būta J. Žemaičio ir P. Bartkaus būstinės. Dvarninkuose iki 1948 m. rudens kartu su J. Šibaila telkėsi Prisikėlimo apygardos vadovybės nariai. Būstinė Kaneivaičiuose buvo atsarginė arba, galbūt, paskirta Pietų Lietuvos srities atstovams, kurių kelionė pas Vyriausiosios vadovybės narius užtruko iki pat 1949 m. sausio pabaigos.

Ryšių įgaliotinės E. Grigalavičiūtės sulaukymas ir vėlesni 1948 m. gruodžio–1949 m. sausio įvykiai partizanus privertė keisti planus, laikytis didesnio atsargumo. Tai gali padėti atsakyti į klausimą, kodėl J. Žemaitis iš Einoraičių į Susitikimo vietą Daujočiuose keliavo aplinkui, iš pietų pusės lenkdamas Dvarninkus. Dėl tos pačios priežasties – siekiant užtikrinti partizanų vadų saugumą – matyt, buvo nuspręsta Susitikimą iš Daujočių perkelti tolyn, į naująsias Prisikėlimo apygardos štabo būstines Pašušvio apylinkėse.

Apibendrinimas ir išvados

1948 m. pavasarį J. Žemaitis iš Tauro apygardos vadovybės perėmė partizanų vienišimo iniciatyvą. Palikęs Vakarų Lietuvos srities vado pareigas jis pasirinko *Ivytauto* slapyvardį ir aktyviai ėmėsi kurti Vyriausiąją partizanų vadovybę.

Šiame straipsnyje pirmą kartą išsamiai nagrinėjamas Vyriausiosios Lietuvos partizanų vadovybės projektas ir jo įgyvendinimas Radviliškio krašte. Šis projektas neatsiejamas nuo artimiausio J. Žemaičio bendražygio P. Bartkaus veiklos, 1948 m. kovo 15 d. įkurtos Prisikėlimo apygardos, kurios štabas turėjo tris būstines: Einoraičių (Šiaulių r., nelokaluota), Dvarninkų ir Kaneivaičių kaimuose (Radviliškio r.). 1948 m. liepos 27 d. J. Žemaitis persikėlė

į Dukto mišką prie Šiaulių. Išnaudodamas patogią vietos geografinę padėtį, padedamas patyrusių ryšininkų, jis sustiprino ryšius su Rytų Lietuvos sritimi. 1948 m. lapkričio 10 d. dokumentų nuorašai, kuriuose kalbama apie Vyriausiosios vadovybės kūrimą, pagaliau pasiekė Pietų Lietuvos srities vadą A. Ramanauską ir jis apsisprendė keliauti į Vakarų Lietuvą.

Vyriausioji vadovybė, J. Žemaičio manymu, turėjo būti vienoje vietoje veikiantis, trims Lietuvos partizanų sritims atstovaujantis vienetas, kurio nariai, pasiskirstę atsakomybės sritis, atlieka iš esmės Vyriausybės darbą. Šiame straipsnyje pirmą kartą išsamiai kalbama apie Vyriausiosios vadovybės kūrimą ir pastangas surengti Lietuvos partizanų vadų susitikimą; atskleidžiamas glaudus jų tarpusavio ryšys. 1948 m. lapkričio 10–12 d., į Dukto mišką atvykus dviems Rytų Lietuvos atstovams, išrinktas keturių asmenų BDPS Prezidiumas – Vyriausioji Lietuvos partizanų vadovybė. Jos vadovo pareigas laikinai ėjo Ginkluotųjų pajėgų vadas J. Žemaitis. Prezidiumo pirmininko postą buvo siūloma užimti D. Steponaičiui.

1948 m. gruodžio 23 d. nustatyti ryšių su Vyriausiąja vadovybe į Žemaitiją atvyko du Pietų Lietuvos atstovai – A. Ramanauskas ir A. Grybinas. Priešingai nei buvo manoma iki šiol, jų ir juos lydėjusio apsaugos būrio kelionė per Žemaitiją, iš viso daugiau kaip 120 km maršrutas su pertraukomis, truko penkias savaites ir kiekvienas sustojimas ryšininkų buvo kruopščiai parengtas. Pagal P. Bartkaus planą maždaug nuo sausio 11 d. (nuo Sniegoniškės kaimo, esančio pusiaukelėje tarp Eržvilko ir Skaudvilės, iki Spičių Šiaulėnų apylinkėse) šiai kelionei vadovavo Gintaro rinktinės štabo ryšininkė J. Dijokaitė.

1949 m. žiemą Vyriausiosios vadovybės nariai pasitiko Einoraičių bei Dvarninkų kaimuose, čia vedė Vakarų ir Pietų Lietuvos partizanų vadų kelias. Tačiau ryšių įgaliotinės E. Grigalavičiūtės sulaikymas 1948 m. gruodžio 10 d. ir vėlesni įvykiai partizanus privertė keisti planus. Tai atsako į klausimą, kodėl Susitikimas iki šiol dažnai buvo laikomas neplanuotu, o Pietų Lietuvos atstovai – nelauktais. Vasario 1 d. (arba naktį iš 1-osios į 2-ąją) susirinkę Daujočių kaime visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo dalyviai persikėlė į Prisiškėlimo apygardos štabo būstines Pašušvio apylinkėse.

***

Po daugelio metų Vyriausiosios partizanų vadovybės ir 1949 m. Susitikimo pasakojimas yra reikšmingas politiniu ir pilietiniu požiūriu. Istoriją, jos *tikrumą* šiandien liudija paskutiniai šių įvykių dalyviai ir vietos: Dijokų sodyba Einoraičiuose, Duk-

to miškas su stovyklaviete, Strolių sodyba Gankiuose, Dvarninkų ir Šilėnų geležinkelio stotys, Dambrauskų ir Sirusių sodybos Dvarninkuose, J. Martinaičio sodyba Kaneivaičiuose, K. Kemeklio sodybvietė Daujočiuose, Sąjū sodyba Balandiškyje ir Miknių sodyba Minaičiuose. Daugumos šių vietų istorinė vertė neatskleista, neįsąmoninta, straipsnyje apie ją kalbama pirmą kartą. Nuo šiol privalome dėti v i s a s pastangas šias vietas išsaugoti.

Padėka

Už pagalbą renkant duomenis archyvuose ir bibliotekose, laukuose ir miškuose, už pastabas ir patikslinimus nuoširdžiai dėkojame (abėcėlės tvarka): Nijolei ir Vaclovui Masiuliams, Dariui Juodžiui, Romui Kauniečiui, Aistei Kazimieraitytei, Žilvinui Montvydui, Vaidai Oržekauskienei, Gediminui Petrauskui, Antanui Pociui, Elvyrai Savickienei, Rokui Sinkevičiui ir Laimai Šlekienei.

SANTRUMPOS

BDPS – Bendrasis Demokratinis Pasipriešinimo Sąjūdis
BEA – Kompleksinės Balandiško ekspedicijos archyvas
LLKS – Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis
LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka
ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
VLKSO – Vieninga Laisvės Kovos Sąjūdžio Organizacija

Ag. – saugumo agentas
Pogr. – pogrindžio organizacijos narys
P. – pateikė, pasakojo
Prt. – partizanas
Rėm. – partizanų rėmėjas
Ryš. – ryšininkas
U. – užrašė, užfiksavo

PATEIKĖJAI

P. Radviliškis. – Kazimiera Laučiūtė-BUTKUVIENĖ (ryšininė *Kaziukas*), 88 m., kilusi iš Žybartų k., Radviliškio r. U. A. Čepulytė, A. Kazimieraitytė, Ž. Montvydas, G. Petrauskas ir V. Vaitkevičius 2013 m. kovo 22 d. // BEA.

P. Dvarninkų k., Radviliškio r. – Antanas DAMBRAUSKAS, 62 m., vietinis. U. A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius, talkinami J. Činčytės, G. Damaševičiūtės ir T. Kašėtos, 2014 m. gegužės 22 d. // BEA.

P. Šiauliai. – Joana Dijokaitė-KERĖŽIENĖ (ryšininė *Reda*), 78 m., kilusi iš Einoraičių k., Šiaulių r. U. R. Kaunietis 1999 m. vasario 27 d. // LTRF 1485.

P. Radviliškis. – Algirdas PRANYS, 73 m., kilęs iš Kaneivaičių k., Radviliškio r. U. A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius 2014 m. rugpjūčio 25 d. // BEA.

P. Jūrmala. – Eleonora (Leonora) Grigalavičiūtė-RUBINĖ (ryšininė *Vida*), 90 m., kilusi iš Aukštašlynio k., Raseinių r. U. A. Čepulytė, M. Lapeika ir V. Vaitkevičius 2013 m. birželio 6 d. // BEA.

P. Kaišiadorys. – Elvyra Tugaudytė-SAVICKIENĖ (ryšininė *Švendrė*), 85 m., kilusi iš Pušiniškių k., Radviliškio r. U. A. Čepulytė, M. Lapeika ir V. Vaitkevičius 2013 m. liepos 2 d.; 2014 m. vasario 12 d. // BEA.

P. Tyruliai, Radviliškio r. – Ona Jokūbaitytė-SIRUSIENĖ, 84 m., kilusi iš Einoraičių k., Šiaulių r. U. A. Kazimieraitytė, Ž. Montvydas, A. Petrauskienė, V. T. Vaitkevičius ir V. Vaitkevičius 2014 m. vasario 1 d. // BEA.

P. Domeikava, Kauno r. – Vytautas ŠAUKŠTELIS, 58 m. U. V. Vaitkevičius 2014 m. rugpjūčio 25 d. // BEA.

P. Panevėžys. – Antanina Jasiulytė-VALEIKIENĖ, Juozo (ryšininė *Žebenkštėlė*), 83 m., kilusi iš Užuomedžio k., Raseinių r. U. A. Čepulytė, R. Kaunietis, M. Lapeika ir V. Vaitkevičius 2013 m. gegužės 23 d. // BEA.

P. Ožkinių k., Vilniaus r. – Rožė Jankevičiūtė-ŽALNIERIŪNIENĖ (ryšininė *Migla*), 90 m., kilusi iš Girvalakio k., Kupiškio r. U. A. Čepulytė, Ž. Montvydas ir V. Vaitkevičius 2013 m. birželio 17 d. // BEA.

PARTIZANŲ IR RYŠININKŲ SLAPYVARDŽIAI¹¹⁴

Jonas ALEŠČIKAS, prt. (1916–1949) – *Rymantas*

Antanas ARBUZAS, prt. (1912–1946) – *Eiva*

Antanas BALTŪSIS, prt. (1915–1948) – *Jonaitis, Žvejas, Žvejys*

Petras BARTKUS, prt. (1925–1949) – *Alkupėnas* (poetinis slapyvardis), *Dainius, Dargis, Mažrimas* (rašytinis slapyvardis), *Saulius, Sąžinė, Rimgaila, Žiemkentis*. 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją pasirašė *Žadgailos* slapyvardžiu.

Jonas BELAGLOVAS, prt. (1912–1947) – *Algis, Ežerėnas, Saulius, Žydrūnas*

Kazimiera BUTKUVIENĖ, ryš. (g. 1925 m.) – *Kaziukas*

Leonas CAPORKUS, prt. (1920–1951) – *Donelaitis, Žirgūnas, Šarūnas, Vaidevutis*

Povilas CIBULSKIS, prt. (1924–1951) – *Našlaitis, Kučingis, Jūreivis*

Antanas ČIAPAS, ryš. (1913–?) – *Mažiukas*

Urbantas DAILIDĖ, prt. (1921–1951) – *Tauras*

Jonas DAMAVIČIUS, ryš. (1912–?) – *Beržas*

Henrikas DANILEVIČIUS, prt. (1922–1949) – *Neringas, Vidmantas*

Valerijonas DAUKŠA, prt. (?–1949) – *Dagilis, Dobilas, Vėjas, Vėjelis, Sodeika*

Juozas DERVINSKAS, prt. (1915–?) – *Vilius*

Joana DIJOKAITĖ, ryš. (1921–2005) – *Janina, Lionia, Reda, Žara*

Janina DRUCEIKAITĖ, ryš. (1923–2013) – *Gendrė, Ramunė, Vaidilutė*

Viktorija DZEMIDAITĖ (DZIMIDAITĖ), ryš., prt. (1927–?) – *Genė*

Robertas GEDVILAS, prt. (1922–?) – *Remigijus, Sidabras*, ag. *Aleksandras*

Kazys GRAKULSKIS, prt. (1915–1950) – *Dragūnas, Gusaras, Ulonas*

Aleksandras GRYBINAS, prt. (1920–1949) – 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją pasirašė *Fausto* slapyvardžiu.

Bronislava GRIGALAVIČIŪTĖ, ryš. (1920–?) – *Aldona*

¹¹⁴ Nurodomi slapyvardžiai, kuriais partizanai ir ryšininiai yra vadinami šio – Vyriausiosios vadovybės ir 1949 m. Susitikimo istorijos – tyrimo šaltiniuose: partizanų dokumentuose, tardymo protokoluose, liudytojų ir amžininkų prisiminimuose.

Eleonora (Leonora) GRIGALAVIČIŪTĖ, ryš. (g. 1923 m.) – *Dalia, Dženė, Radvilaitė* (rašytinis slapyvardis), *Remigija, Samana, Vida*

Leonardas GRIGONIS, prt. (1905–1950) – *Budrys, Danys, Kalnius, Krivis, Žvainys*. 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją pasirašė *Užpalio* slapyvardžiu.

Vytautas GUŽAS, prt. (1920–1949) – *Daukantas, Galiandra, Henrikas, Mindaugas, Valentinas, Zigmas*. 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją pasirašė *Kardo* slapyvardžiu.

Konstantinas GVILDYS, prt. (1928–1950) – *Karklas, Žiedas*

Vaclovas IVANAUSKAS, prt. (1923–1951) – *Etmonas, Gintautas, Henrikas, Leonas, Vytenis*

Juozas JANKAUSKAS, prt. (1926–1955) – *Demonas*

Rožė JANKEVIČIŪTĖ, ryš. (1923–2014) – *Jurgis, Migla, Smala, Ziga*

Antanas JANUŠAS, prt. (1925–1951) – *Skudutis*

Aleksas JUCIUS, prt. (1925–1949) – *Gylys, Ulanas*

Aleksas JURKŪNAS, prt. (?–1953) – *Gintaras, Raganius, Valeras*

Antanas KARPIUS, prt. (1923–1950) – *Gailutis, Sakalas*

Vincas KAULINIS, prt. (1912–1949) – *Miškinis, Utenis*

Jonas KIMŠTAS, prt. (1911–1974) – *Jonas, Algimantas, Aukštaitis, Dėdė, Dobilas, Geležinis Vilkas, Kalnietis, Karijotas, Senis, Vladas, Žalgiris, Žygūnas*, ag. smogikas *Jurginas*

Juozas KISIELIUS, prt. (1917–1953) – *Genius, Genys, Geniukas*

Dominykas KRAUJELIS, prt. (1912–1948) – *Liutauras, Nemunas, Šturmas, Viesulas*

Edmundas KURTINAITIS, prt. (1919–1949) – *Kalnius, Lenas, Senkus, Tumas*

Alfonsas KVEDYS, prt. (1926–1949) – *Jaunutis*

Krizostomas LABANAUSKAS, prt. (1927–2000) – *Justas, Kunotas, Ladyga*, ag. *Kalinauskas*

Aleksas LAUCIUS, prt. (1916–1952) – *Paukštis*

Leonas LAURINSKAS, prt. (1926–2013) – *Liūtas*

Kazimieras LAUŽIKAS, prt. (1921–1950) – *Briedis, Ragas*

Antanas LIESIS, prt. (1922–1951) – *Geraldas, Idenas, Tonis, Tvanas*

Bronius LIESIS, prt. (1922–1949) – *Dainius, Ėglis* (poetinis slapyvardis), *Kaukas*; 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją pasirašė *Nakties* slapyvardžiu.

Juozas MARTINAITIS, prt. (?–1951) – *Vasaris, Pavasaris, Jurginas, Ūsas, Kutkus*

Petras MASILAITIS, prt. (?–1949) – *Virpastas, Virpša*

Aleksandras MIELIULIS (MILIULIS), prt. (1923–1949) – *Neptūnas, Algimantas*

Marija MIKŠAITĖ, ryš. (1928–?) – *Babūnė, Irena, Svajonė*

Aleksandras MILAŠEVIČIUS, prt. (1906–1949) – *Dėdė Tomas, Ruonis, Ryklys, Vairas*

Juozas MILKINTAS, prt. (1920–1951) – *Maršalis, Dovydas, Riteris*

Juozas MINGĖLAS, prt. (1926–1953) – *Aukštuolis, Vilkas*

Laurynas MINGĖLAS, prt. (1926–1953) – *Aidas, Arūnas, Džiugas*

Vladas MIŠEIKIS, prt. (1925–1951) – *Taržanas, Uranas*

Stasys NARBUTAS, prt. (1926–1952) – *Apolinaras, Rytis, Saturnas*

Alfonsas NAVICKAS, prt. (1929–?) – *Genutis*

Antanas NAVICKAS, prt. (1914–?) – *Vilkas, Vanagas*

Bronius NEVERDAUSKAS, prt. (1924–1949) – *Beržas, Papartis*

Valerija NIKIPARAITĖ, ryš., rėm. (?–2013)

Albertas NORKUS, prt. (1924–1949) – *Starkus, Linksmutis*

Jonas NUOBARAS, prt. (1926–?) – *Laimutis, Lyras*, ag. smogikas *Šiaurys*

Mečys ORLINGIS, prt. (1899–1949) – *Vakaris, Ričardas*, ag. *Oriol*

Juozas PALUBECKAS, prt. (1920–1954) – *Simas*

Vladas PEČKAUSKAS, prt. (1927–1948) – *Gegužiukas*

Jonas PETRAITIS, prt. (1927–1952) – *Našlaitis, Patrimpa, Šiaurys*

Elvyra PLIUPELYTĖ, ryš. (g. 1921 m.) – *Zita*

Marija PRANEVIČIŪTĖ, ryš. (1925–1950) – *Jurgiukas, Vaiva, Vėtra*, ag. *Paulina*
 Albertas PUMPUTIS, prt. (1913–1951) – *Galijotas*
 Aleksandra RADZEVIČIŪTĖ, ryš. (1925–?) – *Danutė*
 Veronika RADZEVIČIŪTĖ, ryš. (1923–?) – *Birutė, Danutė*
 Stasys RADZIULIS, prt. (?–1949) – *Naras, Mažylis*
 Adolfas RAMANAUSKAS, prt. (1918–1957) – 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją pasirašė *Vanago* slapyvardžiu.
 Česlovas REMEIKIS, prt. (1929–1948) – *Plienias*
 Juozas RUDŽIONIS, prt. (1917–?) – *Alksnis, Virginijus, Čemberlenas*, ag. smogikas *Kranklys, Obeliskas, Obeliskas*, nuosprendis – Rauliukui
 Kazimieras RUIBYS, prt. (1917–?) – *Inžinierius, Eiva*
 Antanas SENECKAS, prt. (1921–1951) – *Siaubas, Dikas, Žaibas, Dagys, Aurimas*
 Antanas SLUČKA, prt. (1917–1949) – *Šarūnas*
 Sergijus STANIŠKIS, prt. (1900–1953) – *Litas, Viltis*
 Petras STANKUS, prt. (1918–1951) – *Gruodis, Petras*
 Dominykas STEPONAITIS, pogr. (1897–1986) – *Taurius*, ag. *Petronis*
 Pranas STRAINYS, prt. (?–1948) – *Pranciškus, Saturnas*
 Juozas ŠIBAILA, prt. (1905–1953) – *Diedukas*. 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją Merkinės valsčiuje gimęs J. Šibaila pasirašė *Merainio* – Merkinės ainio – slapyvardžiu.
 Stasys ŠNEIDERIS, prt. (1925–1949) – *Varguolis*
 Viktoras ŠNIUOLIS, prt. (1925–2011) – *Girėnas, Vaidevutis, Vitvytis, Ralius*
 Vytautas ŠNIUOLIS, prt. (1924–1949) – *Svajūnas, Vytenis*
 Jonas ŠUKYS, prt. (1922–1950) – *Liutauras, Gulbinas*
 Vincas ŠTRIMAS, prt. (1921–1948) – *Šturmas*
 Bronius TOLEIKIS, ryš. (1924–?) – *Bičiulis*
 Petras TOMKUS, ryš. (1893–?) – *Tėvukas*
 Petras VAITIEKŪNAS, rėm. (1906–?)
 Elena VALANTIEJŪTĖ, prt. (1927–?) *Nida*
 Steponas VENCKAITIS, prt. (1929–1949) – *Bijūnas, Algis*
 Izabelė VILIMAITĖ, ryš., prt. (1925–1952) – *Juozapėlis, Stirna, Margarita, Žuvėdra*
 Jonas ŽEMAITIS, prt. (1909–1954) – *Adomas, Darius, Matas, Mockus, Lukas, Tylis, Tomas, Žaltys*, 1949 m. LLKS Tarybos Prezidiumo deklaraciją pasirašė *Vytauto* slapyvardžiu.
 Adolfas ŽIOGAS, prt. (1927–1951) – *Šachtas*
 Antanas ŽIOGAS, prt. (1925–1951) – *Aliutis, Berželis, Kiškis, Vandenis, Birutėnas, Aldūnas, Aldevinas, Aliūtas*
 Bronius ŽIVATKAUSKAS, prt. (1926–1951) – *Keršis*

ON THE COURSE TO PARTISANS' COMMANDERS MEETING IN 1949

Aistė Petrauskienė, Vykintas Vaitkevičius

S u m m a r y

In the spring of 1948, the commander of Kęstutis military district Jonas Žemaitis (codename *Vytautas*) took over unifying initiative from the command of Tauras military district. The project of the highest command of the partisans is inseparable from the closest J. Žemaitis brother-in-arms Petras Bartkus (codename *Žadgaila*) and foundation of

the Priskėlimas military district on the 15 March 1948. J. Žemaitis got across to the Duktas forest near Šiauliai on July 27. Thanks to the right geographic location, activities of experienced partisans' liaisons he consolidated communication with the Eastern Lithuania's region. Head of the Southern Lithuania's region Adolfas Ramanauskas (codename *Vanagas*)

got documents about the highest command of the partisans on 10 November; he decided to journey to the Western Lithuania's region.

J. Žemaitis saw the highest command of the partisans like in one place existent, three Lithuanian partisans' regions representative unit, whose members, essentially, carry out the work of the government. On 10-12 November 1948, two delegates representing the region of Eastern Lithuania – Jonas Kimštas (codename *Žalgiris*) and Juozas Šibaila (codename *Merainis*) arrived to the Duktas forest. The highest command of the partisans was elected of 4 members. Dominykas Steponaitis had become a chairman of the Presidium, but J. Žemaitis temporarily was to this function.

On 23 December 1948, two delegates representing the region of Southern Lithuania – A. Ramanauskas and Aleksandras Grybinas (codename *Faustas*) went to establish communication with the highest command of the partisans. Their trip through

Samogitia lasted for 5 weeks with break. In all they went more than 120 kilometres.

In the winter of 1949, members of the highest command of the partisans stayed in both Einoraičiai (Šiauliai district) and Dvarninkai (Radviliškis district) villages where the bunkers were established. Heads of the Southern and the Eastern Lithuania journeyed here. Due to the arrest of partisans' liaison Eleonora Grigalavičiūtė (codename *Vida*) on 10 December 1948, partisans changed plans for the safety. It is an answer to a question, why the Lithuanian Partisans' Commander Meeting still has been considered as unplanned, and representatives of the Southern Lithuania's region were not awaited. On 1 February (or in the night from the 1st to the 2nd) Lithuanian Partisans' Commanders met in Daujočiai (extinct village in Radviliškis district). Soon after that partisans moved 20 kilometres to Pašušvys environs – there were established bunkers of headquarter of the Prisiškėlimas unit.

Įteikta 2014 10 16
Parengta skelbti 2014 11 27

Knygų lentynoje

PASTABOS DIDELEI STUDIJAI APIE DIDELĮ ŽMOGŲ

**Rec. *Czwołek Arkadiusz. Piórem i buławą: Działalność polityczna
Lwa Sapiehy kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego. Toruń, 2012***

Lietuvos Solonas

Prieš dešimtmetį lietuvių istorikas Artūras Vasiliauskas biografikos situaciją Lietuvoje nusakė ypač taikliais žodžiais: „Tik labai geranoriškas mūsų kultūros vertintojas drįstų tvirtinti, kad Lietuvoje biografija yra klestintis žanras. <...> Lietuviškų darbų apie iškilias senosios Lietuvos asmenybes lentynėlė irgi gana kukli.“¹ Nors per tą laiką situacija kiek pasikeitė ir pasaulį išvydo ne vienas tikrai reikšmingas tyrimas², kai kurios spragos vis dar labai ryškios. Ypač trūksta iškilų „poliublininio“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) laikotarpio veikėjų biografijų. Pastarųjų gausa negali didžiuoti ne tik lietuvių, bet ir pajėgesnė lenkų istoriografija. Todėl naujoji Arkadiuszo Czwoleko Leonui Sapiegai skirta studija savaime yra įvykis, ryškiau neužfiksuotas Lietuvos istorikų.

¹ *Vasiliauskas Artūras*. Apie didiką ir jo aplinką // Knygų aidai. Vilnius, 2003, Nr. 1–2, p. 26.

² *Dolinskas Vydas*. Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Vilnius, 2003; *Augustyniak Urszula*. W służbie hetmana i Rzeczypospolitej: klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiła. Warszawa, 2004; *Bobiatyński Konrad*. Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski: działalność polityczno-wojskowa. Warszawa, 2008; *Kirkienė Genutė*. LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje. Vilnius, 2008; *Raila Eligijus*. Ignotus Ignotas. Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis. Vilnius, 2010.

Juk Sapiegos ir konkrečiai LDK kancleriui L. Sapiegai skirtų darbų tėra vos keletas. L. Sapiega (1557–1633) – ilgametis valstybės kancleris, savo karjeros pabaigoje pasiekęs politinės galios viršūnę ir tapęs LDK didžiuoju etmonu ir Vilniaus vaivada, istoriografijoje dažniausiai pristatomas labai fragmentiškai ir pernelyg vienpusiškai. Tai į kultūrinę veiklą pasinėręs, politinėse kovose nedalyvaujantis, karaliui besąlygiškai ištikimas ir nelabai ambicingas veikėjas. Istorikai dažniausiai pabrėžia jo teisėkūrinę ir kultūrinę veiklą: indėlis rengiant ir išleidžiant Trečiąjį Lietuvos Statutą, bažnyčių ir vienuolynų fundavimas, veikla sudarant religinę Brastos uniją ir panašiai.

Rimtos studijos, pristatančios Leono Sapiegos politinę veiklą, nebuvo, o gausi medžiaga paskirais fragmentais išsklidusi daugelyje darbų. Turbūt geriausią, išsamiausią ir vertingiausią, iki šiandienos nepasenusį straipsnį apie LDK kanclerį parašė lenkų istorikas Henrikas Liulevičius. Jis, paprastai tariant, visą faktinę informaciją surinko į vieną vietą³. Nepaisant vertingų įžvalgų, tai enciklopedinio pobūdžio straipsnis, nepretendavęs į platesnes interpretacijas ar probleminę analizę. Pirmasis šio uždavinio (nors ir labai ribotai) ėmėsi lietuvių

³ *Lulewicz H.* Lew Sapieha h. Lis (1557–1633) // *Polski Słownik Biograficzny* (toliau PSB). Warszawa–Kraków, 1994, t. 35, s. 84–104.

istorikas Stanislovas Lazutka⁴. LDK kancleris darbe vaizduojamas kaip labai išsilavinęs, apsišvietęs, tėvynės gerovės kūrimui ir ramybės užtikrinimui atsidėjęs, į didikų tarpusavio ginčus nesikišantis ir net juos niekinantis lietuvių valstybininkas. Žinoma, labai sureikšminamas jo vaidmuo rengiant TLS. Autorius pripažįsta, jog L. Sapiega godžiai siekė valdų ir turtų, nes, nepaisant visos jo išminties, buvo savo epochos ir savo klasės atstovas⁵. Ši knyga išplėtojo ir ypač sustiprino jau minėtą L. Sapiegos, kaip kultūros veikėjo, stereotipą. Kita vertus, autorius ir pats pripažįsta, kad visų pirma tai tik mokslą populiarinantis darbas, bandantis bent iš dalies užpildyti žiojėjančią istoriografinę skylę. Kaip kultūrininką L. Sapiegą pristato ir gerokai naujesni straipsniai, pasirodę rinkinyje „Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna“⁶ („Kodeno ir Krasiečino epochos Sapiegos“). Pavyzdžiui, Tomaszas Kempa analizuoja L. Sapiegos veiklą sudarant Brastos religinę uniją ir nekelia klausimų, kodėl jis taip aktyviai rėmė uniją, kokios naudos iš to tikėjosi turėti ir turėjo, ar unijos priešininkai kovojo vien su unijos idėja, ar didėjančia LDK kanclerio įtaka ir galia⁷. O Iwanas Akinczycius mano L. Sapiegą buvus ne tik unijos aktyvistą, bažnyčių fundatorių ir karštą kataliką, bet ir senosios baltarusių kalbos puoselėtoją⁸. Pastarąją veiklą baltarusių istorikai itin pabrėžia⁹, stengdamiesi LDK kanclerį parodyti kaip baltarusių kultūros ir savimonės ugdytoją. Deja, daugelis šių tekstų net „netraukia“ iki mokslo populiarinimo ir

labiau primena mokyklos lygio referatus. Minėtuose rinkiniuose išsiskiria tik Arkadiuszo Czwoleko straipsnis¹⁰, analizuojantis būtent L. Sapiegos politinę karjerą ir darbus.

Ypač išpūsta ir labiausiai išnaudojama kanclerio, kaip erudito teisininko, klišė, nors Iwanas Lappo savo fundamentalioje studijoje pirmasis moksliskai argumentuotai paneigė Kazimierzo Kognovickio XVIII a. įtvirtintą tezę¹¹, kad visą TLS parengė L. Sapiega¹². Jis tuometinio LDK pakanclerio vaidmenį rengiant Trečiąjį Lietuvos Statutą (toliau – TLS) apibrėžė kaip vadybininko: akcentuoti organizaciniai leidybos, vertimo ar „pramušant“ valdovo privilegiją darbai, bet ne pati teisėkūra. Tačiau net ir dabar ši didiką gaubia Lietuvos Solono¹³ aureolė. Dažniausiai apsiribojant L. Sapiegos prakalbos TLS analize, LDK kancleris pristatomas kaip nepaprastai išsilavinęs bajoriškos demokratijos ideologas ir praktikas, kuris idealizuoja teisę ir įstatymus, priešpriešindamas juos tironų valdymui. Jis iškyla kaip Lietuvos respublikoniškos ideologijos gairių išryškintojas, o drauge ir Lietuvos savarankiškumo gynėjas¹⁴. Vis dar gyvą ir dominuojančią L. Sapiegos, kaip kultūrininko, klišę ypač tiksliai atspindi 2012 metais išleistas (tad visai naujas) parodos „Kryžiai yra dorybės ženklas, o strėlė – pergalės... Sapiegos – valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai“¹⁵ katalogas.

¹⁰ Czwołek A. Lew Sapieha, dyplomata w służbie Zygmunta III // *Лёў Сапера і яго час*. Гродна, 2007, s. 123–137.

¹¹ Kognowicki K. *Życie Sapiehow i lzstz od monarchów, księząt i rozmaitych panujących do tych że pisane*. Wilno, 1790.

¹² Lappo I. 1588 metų Lietuvos Statutas. Kaunas, 1934, t. 1, dalis 1.

¹³ Lazutka S. Op. cit., p. 95; taip pat: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=9893&p_k=1

¹⁴ Kuoblys D. Res Lituana kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas. Vilnius, 2009, p. 237–238.

¹⁵ Kryžiai yra dorybės ženklas, o strėlė – pergale... Sapiegos – valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai. Tarptautinės parodos katalogas / Sudarytojai: Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012, 544 p., iliustr., 500 egz.

⁴ Lazutka S. Leonas Sapiega. Vilnius, 1998.

⁵ Ibid., p. 84

⁶ *Stępnik K.* (red.). Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna. Lublin, 2007.

⁷ Kempa T. Lew Sapieha a Kościół unicki // Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna. Lublin, 2007, s. 27–42.

⁸ Akinczyc I. Lew Sapieha a problem religijny w Wielkim Księstwie Litewskim // Sapiehowie epoki Kodnia i Krasieczyna. Lublin, 2007, s. 17–26.

⁹ *Лёў Сапера і яго час*. Гродна, 2007. Вялікі канцлер Вялікага княства: (да 450-годдзя з дня нараджэння Льва Сапері). Гродна, 2007.

Pirmoje katalogo dalyje sudėti straipsniai daugiausia orientuoti būtent į teisinę ir kultūrinę kanclerio veiklą. O viso tekstų „bloko“ neuoseklumas ir eklektiškumas puikiai atspindi istoriografinės medžiagos fragmentiškumą, istorinių tyrimų trūkumą ir vienpusišką LDK kanclerio pažinimą.

Akivaizdžiai matomą istoriografinę spragą A. Czwołekas bando užtaisyti tikrai grandiozine monografija. Paties autoriaus teigimu, tokio masto didikas nepagrįstai buvo istorinių tyrimų parašėse (9 p.). O panašu, kad pagal didiko mastą parašyta ir pati studija, kurią geriausiai apibūdina žodis – didelė. Ji ištisai stulbina: pusąšimto šimto puslapių, maždaug septyni šimtai literatūros pozicijų ir šaltinių medžiaga iš Švedijos, Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos, Lietuvos ir, žinoma, Lenkijos archyvų. Tikrai ambicingas projektas, pareikalavęs suvaldyti ir sistemaiškai pateikti neįtikėtiną medžiagos kiekį.

Knygos struktūra labai paprasta: tai klasikinė *vita* – L. Sapiegos gyvenimo nuo gimimo iki mirties – pristatymas. Tad pasakojimas teka nenutrūkstama srove, vienuolikoje skyrių chronologiškai pristatant LDK kanclerio gyvenimą ir veiklą. Kiekviename jų L. Sapiega išnyra konkrečiame istoriniame ir probleminiame kontekste, atskleidžiant jo veiksmus konkrečiose situacijose (rokošas, karai Livonijoje ir pan.). Taip tekstui ne tik suteikiamas tam tikras pageidautinas problemiškas, bet ir jį kiek lengviau skaityti dalimis.

Įvade metodologiniams ir teoriniams tyrimo ypatumams per daug laiko negaištama. Nors metodologinis sąmoningumas istorikams dažniausiai apskritai nėra būdingas, šiuo atveju kiek didesnė precizika nebūtų pakenkusi. Tyrimo tikslai formuluojami labai aptakiai: rekonstruoti L. Sapiegos politinę karjerą ir jo viešąją veiklą (9 p.). Pabrėžiama, kad daug dėmesio bus skirta kanclerio veiklai formuojant Abiejų Tautų Respublikos (toliau – Respublikos) užsienio politiką Rytuose. O su finansais bei žemėvalda susiję klausimai, taip pat L. Sapiegos

tikėjimo ir LDK kanceliarijos funkcionavimo problemos išvis nebus analizuojamos. Atsižvelgdami į ankstesnius A. Czwołeko straipsnius galime tikėtis L. Sapiegos veiklos valstybės vidaus ir užsienio politiniame gyvenime pristatymo, labiausiai tyrimą koncentruojant į kanclerio santykius su Radvilomis ir jo įtaką Respublikos ryšiams su Maskva.

Toks įvado nekonkretumas neleidžia aiškiai įvardyti, ką būtent istorikas siekė padaryti ir kaip jam tai pavyko. O nesuformuluoti aiškūs tyrimo tikslai kiša koją visai monografijai. Taip ir lieka neaišku, ar autorius norėjo rekonstruoti L. Sapiegos galios akumuliacijos mechanizmus ir pristatyti jo politinę grupuotę bei klientelę, ar ne? Kai kuriose knygos vietose tai lyg ir bandoma daryti, bet pritrūksta sistematizavimo ir nuoseklumo. Taip pat, nors tikėjimo klausimų žadėta nenagrinėti, nemažai dėmesio skiriama religinei Brastos unijai. Šio savo sprendimo A. Czwołekas nepaaiškina. Tiesa, sudėta daugiausia jau žinoma medžiaga ir ko nors naujo unijos klausimu nepasakoma.

Apskritai, didelė knygos dalis labiau primena ne originalų mokslinį tyrimą, bet sintezę, kurioje į vieną vietą sudėta visa palyginti gausioje epochai skirtoje istoriografijoje rasta informacija, kuri jau ir taip žinoma istorikams. Tad nepanašu, jog knygos apimtis padiktuota būtinybės – gausios naujos medžiagos, iškapsytos archyvuose. Žinoma, toks konspektas savaip naudingas, nes juk viską gali rasti vienoje vietoje. Bet, kita vertus, tai labai primena originalų istorinį tyrimą.

Maža to, knygos mokslinį naujumą pasverti labai nelengva ir dėl specifškai organizuoto jos mokslinio aparato. Sunku pasakyti kodėl, bet nuspręsta išnašas monografijoje sudėti tik kas pastraipa, todėl vienoje išnašoje atsiduria visos istoriografinės ir šaltinių pozicijos, kuriomis pastraipa remiasi. Taip gimsta tokie perliukai kaip 200-ajame puslapyje, kai daugiau nei puslapį užimančią pastraipą grindžia penkiolikos punktų 310 išnaša. Tad patikrinti mokslininko

teiginius dažniausiai tiesiog neįmanoma. Vis dėlto akylesnis skaitytojas pastebės, kad išnašose neatsispindi bibliografijoje demonstruojama šaltinių gausa ir dažniau panaudojama jau publikuota ir ankstesnių istorikų „nudėvėta“ medžiaga.

Stipriausios ir išsamiausios knygos dalys yra skirtos Maskvos reikalams. A. Czwołekas per L. Sapiegos asmenį aptarė visas Rytų politikos subtilybes: nuo diplomatinį ritualų tradicijos iki ilgalaikių strateginių tikslų ir esminių kliūčių, trukdančių juos įgyvendinti. Nors ir neįvertindamas Sapiegų giminės patirties Rytų politikoje, istorikas ypač pabrėžia LDK kanclerio vaidmenį unijiniuose projektuose su Maskva. Jo manymu, dar dirbdamas Stepono Batoro aplinkoje L. Sapiega galėjo susižavėti unijos tarp Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos idėja ir ją įgyvendinti nuosekliai siekti visą savo gyvenimą. Kancleris buvo įsitikinęs, jog tokia unija ne tik išspręstų grėsmingo Rytų kaimyno problemą, bet ir trinarėje valstybėje Lenkijos įtakai būtų surimta atsvara, o Vilnius taptų tarpininku tarp Rytų ir Vakarų, taigi – solidžiu politiniu centru. Panašu, kad siekta parašyti ne tik klasikinę biografiją, bet ir imtasi išsamios LDK užsienio politikos analizės.

Tik nežinia, ar tai didelė knygos teigiamybė. Tarpvalstybinės sutartys ir derybos, unijų projektai ir nedideli jų skirtumai, diplomatinės pasiuntinybės ir jų sudėty bei priėmimai aprašomi taip detaliai ir smulkmeniškai, kad pats knygos herojus tiesiog ištirpsta. Santykių su Maskva aptarimas aiškiai gožia L. Sapiegą, kuris dažnai pavirsta tik vienu iš daugelio veikėjų, o ne žadėtu „okuliaru“, per kurį visa Rytų politika ir turėjo būti matoma. Ir net sugrįžęs prie paties kanclerio, autorius renkasi tokias sakinio formuluotes ir taip sudėlioja loginius kirčius, kad atrodo, jog niekuo daugiau, kaip tik Mas-

kvos reikalų apmąstymu, L. Sapiega neužsiimdavo. Įspūdis toks, kad tai buvo ne tik pagrindinis, bet ir vienintelis jo darbas. Kitaip tariant, net ir aiškiausiai suformuluotą tyrimo problemą A. Czwołekas išanalizavo labai abejotinai.

Analizuodamas praeitį, autorius pasirenka kiek neįprastą lietuvių skaitytojui žiūros kampą: L. Sapiega matomas visų pirma visos Respublikos kontekste. Regime jį arčiau centro, arčiau Varšuvos, visos valstybės politinių procesų sukuryje. O LDK ir jos vidaus situacijai tiek dėmesio neskiriama. Apskritai tai būtų sveikintinas sprendimas, nes Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę parodytų kaip vieną politinį kūną. Tik panašu, kad tai nebuvo sąmoningas, bet nepagrįstai išpūstos santykių su Maskva analizės padiktuotas žingsnis, kai Respublika tampa viena iš geopolitinio žaidimo figūrų. Tad ne tik atsitraukiama nuo pagrindinio tyrimo objekto, bet pamirštama ir LDK specifika. O dėl tokio nekonkretumo studija nukenčia dvejopai: nėra nei išsamios L. Sapiegos veiklos (ką autorius turėjo daryti), nei Respublikos užsienio politikos (ką autorius nori daryti) analizės. Dažnai nuslystama paviršiumi, pateikiant jau žinomų dalykų sintezę.

LDK kanclerio L. Sapiegos veiklos barai platūs, gyvenimas ilgas, o jam skirtų tyrimų faktiškai nėra. Todėl nenuostabu, kad A. Czwoleko studija negalėjo išsemti visų įmanomų tyrimo galimybių. Žinoma, autorius privalėjo konkrečiau formuluoti tyrimo tikslus ir griežčiau redaguoti savąjį tekstą. Neabejotinai daugiau naudotos būtų davęs L. Sapiegos žemėvaldos tyrimas ar giminės konsolidavimo ir protekcijų analizė, o ne visų kanclerio paminėjimų istoriografijoje registras. Kita vertus, pirmieji žingsniai visada sunkūs, tačiau juos privalu žengti. Galime tikėtis, kad ši studija taps puikia paspirtimi jaunųjų istorikų tyrimams. O tyrinėti tikrai yra ką.

Vladas Liepuonius

PASIVAIKŠČIOJIMAS ŠIAURĖS JERUZALĖS PĖDSAKAIS

Rec.: Аграновский Г., Гузенберг И. Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель. Вильнюс: Государственный еврейский музей им. Виленского Гаона, 2011, 655 p.

Vilnius, Vilna, Wilna, Wilno, Vilne – raktažodžiai, kurie geriausiai iliustruoja daugiakultūrį, daugiakonfesį Vilniaus pobūdį. Anot Laimono Briedžio, tokia Vilniaus miesto vardo polifonija veda į kitas erdves, miestus, o kartu ir į kitą atmintį¹. *Vilne* vardas dar dažnai suskamba ir kitu vardu – Šiaurės Jeruzalė. Šio vardo kilmė siejama su dviem legendomis. Pirmoji teigia, jog Napoleonas, Vilniuje pamatęs daug žydų, sušuko: „O Lietuvos Jeruzalė.“ Antroji siejama su Vilniaus žydų bendruomenės noru įgyti Didžiosios bendruomenės statusą ir tiesiogiai atsivaidinti aukščiausioje LDK žydų savivaldos institucijoje – Lietuvos Vaade. Siekiant įgyti tokį statusą, Vilniuje buvo rasti 333 žydai, mintinai mokėję Talmudą, o vienas iš Vaado narių pasakė, kad šis miestas yra tikra diasporos Jeruzalė². Žydiškas Vilnius pasauliui asocijuojasi su jidiš kultūra, Bundo įkūrimu, YIVO instituto veikimo pradžia. Jis sietinas ir su konkrečiais vardais: Vilniaus Gaonu, rašytojais Romainu Gary (Roman Kacew) ir Chaimu Grade, lingvistu ir vienu YIVO instituto įkūrėjų Maxu

Weinreihu, smuikininku Jascha Heifetzu, dainininku Chaimu Soutine’u ir daugeliu kitų.

Apie Vilnių, kaip Šiaurės Jeruzalę, ypač pastaraisiais metais, yra paskelbta nemažai darbų. Žydiškąjį Vilnių ir jo palikimą tyrinėjo Šarūnas Liekis³, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė⁴, Izraelio istorikas Mordechai’us Zalkinas⁵, žydų kilmės prancūzų istorikas Henri Minczelesas⁶, Davidas E. Fishmanas⁷ ir daugelis kitų. Lygiai taip pat turime nemažai autentiškų atsiminimų apie Vilniaus žydų bendruomenės gyvenimą iki Antrojo pasaulinio karo⁸.

³ Liekis Š. Žydų paveldo atgaivinimas ir kultūrinė atmintis Vilniuje // Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2009, p. 199–215.

⁴ Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. Žydiškas Vilnius: kaip jį suprantame? Paveldosauginiai diskursai // Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2009, p. 215–233.

⁵ Zalkin M. Naujos Lietuvos žydų istorijos perspektyvos. Vilnius, 2009.

⁶ Minczeles H. Vilna, Wilno, Vilnius: Lietuvos Jeruzalė. Vilnius, 2010.

⁷ Fishman D. E. The Problem of Jewish National Symbols in Vilnius // Polin: Jews in Former Grand Duchy of Lithuania since 1772. Oxford, 2013, p. 395–405.

⁸ Grade Ch. My Mother’s Sabbath Days: A Memoir. New York, 1987. Įdomius atsiminimus apie tarpukario Vilnių yra palikusi JAV istorikė Lucy S. Dawidowicz, kuri mieste viešėjo 1938–1939 m. ir stažavosi YIVO institute, žr. Dawidowicz L. S. From that Place

¹ Briedis L. Vilnius – savas ir svetimas. Vilnius, 2010, p. 15.

² Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. Žydiškas Vilnius: kaip jį suprantame? Paveldosauginiai diskursai // Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2009, p. 216.

Būtent Šiaurės Jeruzalei ir jos vietoms yra skirtas ir Genricho Agranovskio ir Irinos Guzenberg vadovas po žydiškąjį Vilnių⁹. Anot autorių, nors kituose Rytų Europos miestuose žydų bendruomenės buvo gausesnės, turtingesnės ir turėjo senesnes tradicijas, būtent Vilnius nuo XVIII a. tapo žydų kultūros ir traukos centru, dariusiu įtaką kitoms žydų bendruomenėms ir todėl gavusiu Šiaurės Jeruzalės vardą¹⁰.

Siekdami visapusiškai pristatyti Vilniaus žydų bendruomenę ir su jos istorija susijusias miesto erdves, autoriai knygoje pateikia 23 skirtingus maršrutus. Kiekvienas maršrutas savaip iliustruoja Vilniaus žydų bendruomenės gyvenimą, miestą valdant carinei Rusijai, Lenkijai, Lietuvai, Sovietų Sąjungai, nacistinei Vokietijai, vėl Sovietų Sąjungai ir atkurtai nepriklausomai Lietuvai. Kiekvienas miesto šeiminkas stengėsi pakeisti miesto veidą, lygiai taip pat šie pokyčiai vienaip ar kitaip paliesdavo ir Vilniaus žydų bendruomenę. Šios transformacijos susikloja kiekviename maršrute, kuris skaitytojui siūlo pažvelgti į įdomų, įspūdingų kupiną pasaulį, kuris ilgus amžius egzistavo šalia lietuviško, lenkiško, rusiško, baltarusiško Vilniaus, tačiau kurio ženklus nutrynė ir sunaikino Holokaustas, vokiečių ir sovietų okupacijos.

Antai, pirmajame skyriuje autoriai pristato senąjį žydų kvartalą, kurio istorija geriausiai

ilustruoja tokią valdžių kaitą ir jų padarinių transformaciją. Skyriuje autoriai trumpai pristato žydų gyvenimą Vilniuje nuo jų atsikėlimo į miestą XIV a. Senasis žydų kvartalas susiformavo Vilniaus žydams gavus dvi svarbias privilegijas. 1593 m. Žygimantas Vaza savo privilegija suteikė teisę miesto žydų bendruomenei turėti sinagogą, kapines, pirtis. Valdant Vladislavui Vazai, 1633 m. privilegija, žydų teisės buvo dar labiau išplėtos, tačiau jų gyvenamoji vieta mieste buvo apibrėžta Žydų, Mėšinių ir Šv. Mikalojaus gatvėmis. Šių gatvių istorija – tai kartu liudijimas apie Vilniaus Gaono asmenybę, Didžiosios Sinagogos didingumą, M. Strašūno biblioteką. Kartu tai liudijimas apie tragišką Vilniaus, o kartu ir visos Lietuvos žydų likimą, nes, į Vilnių įžengus vokiečiams, senojo žydų kvartalo teritorijoje buvo įkurtas Mažasis getas, o reokupavus Lietuvą sovietams, 1955–1957 m. buvo nugriautas vienas iš buvusios gausios Vilniaus žydų bendruomenės simbolių – Didžioji Vilniaus sinagoga¹¹.

Kita knygos dalis, išsiskirianti iš visų kitų autorių siūlomų maršrutų po žydiškąjį Vilnių – skyrius apie Vilniaus getą. Šioje dalyje autoriai detalčiai aprašo vokiečių okupacijos pradžią, žydų apgyvendinimą gete, geto struktūrą, pagrindžio pasipriešinimo judėjimą. Geto teritorijoje veikė ne tik ligoninė, valgykla, mokykla, internatas, dirbtuvės, bet ir buvo nemažai intelektualinių, kultūrinių susibūrimų vietų: veikė biblioteka, teatras ir jaunimo klubas. Antai, Dysnos gatvės kampiniame name Nr. 13 buvo atidaryta pirmoji geto mokykla, tačiau jai persikėlus į Strašūno gatvės namą Nr. 12, laisvose patalpose atsiradė kavinė, kuri buvo vadinama „geto restoranu“. Nuo 1943 m. sausio čia du kartus per savaitę savo programą rodė miniatūrių teatras, vadovaujamas pianistės Marijos Kovarskos¹².

Visuose knygos skyriuose skaitytojas atras ir daug įdomių faktų, nutikimų iš kasdienio

---

and Time: A Memoir (1938–1947). New York, 1989. Lietuvišką U. Kavinitės vertimą žr. *Dawidowicz L. S.* Iš tos vietos ir laiko: atsiminimai, 1938–1947. Vilnius, 2003.

⁹ Tai jau nebe pirmas tokio pobūdžio autorių darbas, žr.: *Аграновский Г., Гузенберг И.* Литовский Иерусалим: краткий путеводитель по памятным местам еврейской истории и культуры в Вильнюсе. Вильнюс, 1992; *Agranovski G., Guzenberg I.* (eds.). Vilnius: 100 memorable sites of Jewish history and culture. Vilnius, 2006.

¹⁰ *Аграновский Г., Гузенберг И.* Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель. Вильнюс: Государственный еврейский музей им. Виленского Гаона, 2011, p. 12

¹¹ Ten pat, p. 30–94.

¹² Ten pat, p. 139.

Vilniaus žydų gyvenimo ar jų santykių su kitais vilniečiais, kurie ne visada buvo draugiški. Pavyzdžiui, 1931 m. lapkritį Vilniuje kilo rimti lenkų ir žydų studentų susidūrimai, kurių metu universitete tris savaites nevyko paskaitos. Šį konfliktą išprovokavo lenkų studentų reikalavimas universitete įvesti *numerus clausus* ir agitavimas boikotuoti žydų parduotuves. Tomis dienomis gatvėje buvo užpultas ir smarkiai sumuštas Maxas Weinrichas, išdaudyti žydų parduotuvių ir bendruomenės namų langai. Dėl to buvo atidėtos tai dienai numatytos žydų laido tuvės, o žydų mokyklose atšauktos pamokos¹³.

Ir šiose aptartose dalyse, ir kituose maršrutuose atskiri žydų gyvenimo Vilniuje laikotarpiai susikloja vienas su kitu, tačiau kiekvienas jų iliustruoja turtingą žydų bendruomenės kultūrinį gyvenimą. Kiekviename maršrute skaitytojas gali susipažinti su atskirais Vilniaus žydų bendruomenės herojais, jų įnašu į Lietuvos ir pasaulio istoriją, kultūrinio gyvenimu, švietimo sistemos tinklu, sužinoti daug įdomių faktų apie konkrečias miesto erdves. Antra vertus, skaitant šią knygą kyla klausimas, kuo šis gidas yra svarbus ir išsiskiria iš kitos literatūros, nagrinėjančios Vilniaus istoriją ir žydų gyvenimą jame.

Visų pirma, toks koncentruotas informacijos šaltinis skaitytojui primena, kad iki Antrąjo pasaulinio karo šalia lietuviško, lenkiško,

rusiško, baltarusiško Vilniaus egzistavo ir žydiškasis Vilnius, kuris dar nėra iki galo atrastas, įsisąmonintas ar visuotinai priimtas. Todėl siekiant pagerbti Paneriuose sušaudytas aukas, būtina ne tik pagerbti jų atminimą, bet ir iš užmaršties prikelti jų atliktus darbus, sukurtus meno kūrinius, prisiminti jų plėtotas idėjas ir mintis¹⁴. G. Agranovskio ir I. Guzenberg pasirinkta prieiga per konkrečias miesto erdves ir su jomis susijusius žmones, reiškinius ar institucijas skaitytojui suteikia progą prisiliesti prie tokio nebegrižtamai dingusio Vilniaus. Dėl to, perfrazuojant Lucy S. Dawidowicz, šis gidas galėtų būti puiki priemonė įdomiai kelionei į tą „vietą ir laiką“, koks Vilnius buvo iki prasidedant Antrajam pasauliniam karui.

Antra vertus, šio turistinio vadovo po žydiškąjį Vilnių negalima būtų laikyti tradiciniu gidu, kurį dažnas skaitytojas turi su savimi keliaudamas po nepažįstamą šalį ar miestą. Pagal pobūdį jį galime rikiuoti šalia Tomo Venclovos gido apie Vilnių ir su juo susijusių asmenybių ir žmonių¹⁵. Gausybė iliustracijų ir priedų G. Agranovskio ir I. Guzenberg parengtą gidą daro įdomų, patrauklų ir kartu plačiai pritaikomą. Šiuo gidu gali remtis ne tik besidomintys istorija ir žydiškojo Vilniaus praeitimi, bet ir turistinių maršrutų po Vilnių vadovai. Taip pat šis gidas yra puiki priemonė studentams, besigilinantiesiems į daugiaperspektyvų požiūrį į Vilniaus paveldą.

Stanislovas Stasiulis

¹³ Ten pat, p. 198.

¹⁴ Tokią tezę kelia Yehuda Baueris teigdamas, jog Holokausto tyrimuose būtina tyrinėti ne tik masines žydų žudynes, bet ir tai, kaip žydai gyveno iki karo, in *Bauer Y. The Death of the Shtetl. New Haven, 2009, p. 2.*

¹⁵ *Venclova T. Vilniaus vardai. Vilnius, 2006.*

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

SINE DUBIO

Apie Ingos Leonavičiūtės daktaro disertaciją „Šv. Brunonas Kverfurtietis ir 1009 m. misija: šaltinotyrinis aspektas“ ir jos gynimą

2014 m. balandžio 11 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete humanitarinių mokslų srities istorijos krypties (05 H) taryboje (pirmininkas – prof. dr. Alfredas Bumblauskas, nariai: doc. dr. Vytautas Ališauskas, doc. dr. Mintautas Čiurinskas, prof. dr. Rimvydas Petrauskas, prof. dr. Rita Regina Trimonienė, oponentai: dr. Darius Baronas, doc. dr. Liudas Jovaiša) Inga Leonavičiūtė gynė daktaro disertaciją „Šv. Brunonas Kverfurtietis ir 1009 m. misija: šaltinotyrinis aspektas“.

Be savo pirmųjų publikacijų, Inga Leonavičiūtė žinoma kaip nedėkingo šaltinotyrinio darbo, kurį išmanė bene kiekvienas XIX a. istorikas, bitė¹. Bet tai dar ne viskas – Leonavičiūtė ėmėsi specifinio žanro – hagiografijos – problemos. Tačiau priešingai nei konkrečiau šv. asmens *vita* ir *passio* aprašymas, disertantė išsikėlė ambicingą ir Lietuvos istoriografijoje neįprastą tyrimo tikslą – *atlikti visapusę šv. Brunono Bonifaco gyvenimo ir mirties šaltinių analizę ir suformuluoti šv. Brunono 1009 m. misijos vaizdinį*. Taigi disertacijos tikslu tapo ne šv. Brunonas ar jo misija XI a. *translatio imperii* kontekste, bet buvo nestandartiškai pažvelgta į šv. Brunono misiją, jos vaizdinio formavimąsi šaltiniuose,

receptiją ir įvairavimus plačiame Viduramžių ir Naujųjų laikų *Brunonianos* šaltinių kontekste, istoriografijos interpretacijose. Šv. Brunonas ir jo *pažinimo tradicijos*, kurias formuoja Leonavičiūtė, tapo ilgai trukusiu reiškiniu, *toposu*, kurio sklaidos Europoje rekonstrukcija virto sudėtinga detektyvinio pobūdžio problema. Todėl disertantė, sprendama šią problemą, turėjo atsakyti į klausimus: kaip ir kokiomis kryptimis informacija (rankraščiai) plito Europoje? Kaip vyko skirtingų šaltinių versijų receptija, įvairių kompiliacijų radimasis?

Suproblemindama ir aktualindama tiriamą temą, Leonavičiūtė nurodė svarbiausius iki šiol kylančius nesupratimus: tebedaromus „atradimus“ dėl XI/II šv. Brunono *atsivertimo* metų, XII a. šaltinių kompiliacija tapo autentiškiausiu šaltiniu nustatant šv. Brunono mirties vietą, Vilniuje, pasirodo, yra Šv. Brunono Bonifaco, Netimero ir Zebedeno gatvės.

Tyrimo objektu Ingos Leonavičiūtės disertacijoje tampa skirtingi ir neretai priešaringi šaltiniai apie šv. Brunono Kverfurtiečio gyvenimą ir misiją. Darbe išskiriamos trys Viduramžiais ir Naujaisiais laikais susiformavusios šv. Brunono *pažinimo tradicijos*: *kamalduliškoji*, *benediktiniškoji* ir *lokalinė* (Kverfurto) bei šių atsiradimo aplinkybės ir keliai (atitinkamai: Petras Damianis – *Šv. Romualdo gyvenimas*, Frutolfo / Ekehardo kronika, *Halberštato vyskupų darbai*). Atskleidžiama, kad XVI a. antroje

¹ 1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija = A. D. 1009: missio S. Brunonis querfordensis // Sudarė, šaltinotyrinius paaiškinimus ir bibliografiją parengė Inga Leonavičiūtė. Vilnius, 2006.

pusėje–XVIII a. buvo paplitęs įsitikinimas egzistavus du skirtingus šventuosius: šv. Brunoną ir šv. Bonifacą, kol galiausiai atrastas Analisto Sakso kronikos rankraštis (Jean Mabillon, 1707) parodė juos buvus vieną. Pateikiamos skirtingos atitinkamu metu istoriografijoje vyravusios žūties datos ir vietos versijos, jų kaita. Visa tai, vaizdžiai tariant, vyksta keliaujant per daugybę vienuolynų, bibliotekų, archyvų keliais istorinio laiko sluoksniais: Viduramžiais, Naujaisiais ir Naujaisiais laikais. Lituanistinis fragmentas (siužetas), kurio variacijos pasklido po visos Vakarų Europos rašto tradiciją, tampa tyrimo objektu. Sakytume – tyrimas į gylį, tačiau savo erdvės apimtimi – labai platus.

Ingai Leonavičiūtei pristačius darbą, žodis buvo suteiktas moksliniam darbo vadovui prof. habil. dr. Edvardui Gudavičiui. Jis sakė, kad Leonavičiūtė sukūrė dvi sklandžiai surikiuotas šv. Brunono šaltiniotyros dalis: iki maždaug spaudos atsiradimo ir po jo. Taigi tai, kas daugeliui yra istoriografija, šiame tyrime yra šaltiniai, kurie ir atspindi skirtingas *Brunonianos* tradicijas. Be to, jog tvirtino, kad Dievas sukūrė Leonavičiūtę šaltiniotyrai ir kitokia ji nėra, nebūs ir negalės būti, Gudavičius dar pridūrė, kad tai iki šiol nematyto pobūdžio disertacija, kuriai mokslinėje klasifikacijoje turėtų būti suteikta nauja raidė, o pats tyrimas savo sprendimų skaičiumi, lygiu ir klausimų apimtimi prilygsta dviem atskiroms disertacijoms.

Į katedrą atsistojęs doc. dr. Liudas Jovaiša pareiškė, kad jis yra parengęs aukštojo ir žemojo registrų atsiliepimus. Pasak pirmojo oponento, disertacija savo tematika ir pobūdžiu ne tik atstovauja klasikinei šaltinių kritikos ir hagiografijos tradicijai, bet kartu yra ir tyrimas, išeinantis už įprastos lituanistikos ribų ir turintis europinę reikšmę. Antra vertus, kas yra ypač svarbu, Leonavičiūtė kelia klausimą ne *kaip buvo iš tikrųjų*, bet kaip šv. Brunonas buvo vaizduojamas ir įsivaizduojamas. Baigdamas savąjį *laudatio*, Jovaiša teigė, kad toks darbas reikalauja specifinės kompetencijos,

todėl pasiūlė, jog tyrimą galėtų papildyti ir padaryti aiškesnę genealoginės, tekstų, šaltinių ir istoriografijos schemas bei iškėlė klausimą dėl chronologijos – kur baigiasi šv. Brunono *pažinimas* ir prasideda *istoriografija*? Į šį disertacijos autorė atsakė, kad šv. Brunono pažinimas jokiu būdu nesibaigia. O apie istoriografiją ir jos kontroversijas reikia kalbėti tuomet, kai šiuose tekstuose galima užčiuopti pirmuosius moksliskumo kriterijus (šaltinių kritika, mokslinis aparatas, tyrimų institucionalizacija), kurie randasi XIX a. pirmosios pusės istorikų darbuose.

Antrasis oponentas, dr. Darius Baronas, neabejojo, kad prieš akis pirmas tokio pobūdžio darbas, kuriame preciziškai pasitelkiami ne tik publikuoti, bet ir rankraštiniai šaltiniai, rekonstruota pirminių ir antrinių šaltinių apie šv. Brunono misiją tekstologinė istorija. Baronas taip pat pasakė keletą pastabų bei diskusinių klausimų. Vienas jų – ką disertantė turi omenyje, vartodama terminą *pažinimas, pažinimo tradicija*? Atsakydama Leonavičiūtė šio termino pasirinkimą motyvavo tuo, kad juo buvo norima nusakyti procesą (kaitą), kokios žinios sklido apie šv. Brunoną atskleidžiant skirtingus žinių lygmenis: perėmimą, sklaidą ir paplitimą. Antra vertus, priešingai nei iki šiol istoriografijoje, disertacijoje teigiama, kad korektiškiau būtų kalbėti ne apie šv. Brunono *užmarštį*, bet apie laipsnišką *atradimą* ir *pažinimą*.

Į diskusiją įsitraukęs komisijos narys doc. dr. Vytautas Ališauskas akcentavo analitinius ir sintetinius autorės sugebėjimus ir pasidalijo nuojauta, kad disertacijos tekstas kada nors virs knyga, todėl ir tolesni pastebėjimai buvo nukreipti šia linkme. Buvo išreikštas pageidavimas, kad tekstas įgautų daugiau naratyvumo, o poskyriai būtų papildyti tarpiniais apibendrinimais. Vėliau buvo perskaitytas komisijos nario doc. dr. Mintauto Čiurinsko, negalėjusio dalyvauti disertacijos gynimo posėdyje, atsiliepimas. Čiurinskas savo vaidmenį komisijoje suvokė kaip lotynisto, todėl viešas prisipažinimas, kad iš Ingos Leonavičiūtės nagrinėtų *Bru-*

nonianos šaltinių nelabai ką būtų galėjęs išvers-
ti ir interpretuoti geriau, nebūtinai komentaru.
Sulaukęs savojo žodžio prof. dr. Rimvydas Pe-
trauskas sakė, kad kai kurias disertacijos dalis
būtų naudinga publikuoti tarptautiniuose leidi-
niuose, nes aptariamas darbas kartu yra įnašas
ir į visuotinę Viduramžių ir Naujųjų laikų is-
toriografiją. Savo ruožtu prof. dr. Rita Regina
Trimonienė, reaguodama į disertacijos suma-
nymą ir šaltinių genealoginį-kritinį įvertinimą,
atsispyrė nuo Marco Blocho žodžių ir iškėlė
fundamentalų euristinį klausimą, kuris turėtų
būti aktualus ne tik istorikui: „*Kokiu būdu aš
galėjau sužinoti tai, apie ką kalbėsiu?*“, kuris
siejosi su Barono mintimi, kad Leonavičiūtės
disertacija leidžia patikrinti pirminių šaltinių
patikimumo laipsnį. Galiausiai Ingos Leona-
vičiūtės daktaro disertacijos gynimo komisijos
pasisakymus baigė posėdžiui dirigavęs prof. dr.
Alfredas Bumblauskas. Kaip visada nestoko-
damas ne tik aštrios, bet ir šmaikščios minties,
jis paantrino Baronui, kad šią disertaciją sunku
suprasti net ir istorikui ir paklausė, ar Zebe-
denas užmušė šv. Brunoną? Savo pasisakymo
pabaigoje Bumblauskas išsitarė, kad jo pagrin-
dinė užduotis buvo „prižiūrėti“ oponentus. O
šie (Baronas ir Jovaiša) paliudijo, kad diser-

tacija – labai gera. Tad, kaip pats prisipažino,
jam telieka pridurti jau Čiurinsko ištartą – *sine
dubio*. Atsakydama į komisijos narių komenta-
rus, Leonavičiūtė pridūrė, kad Zebedeną reikia
palikti Erlickui, rašančiam apie Zebediejų. Bai-
giamuoju disertantės žodžiu baigėsi mokslinė
diskusija ir disertacijos svarstymo procedūra.

Ingos Leonavičiūtės daktaro disertacija
„Šv. Brunonas Kverfurtietis ir 1009 m. misi-
ja: šaltinotyrinis aspektas“ buvo įvertinta kaip
novatoriškas ir preciziškas darbas Lietuvos
istoriografijoje. Be siūlyto *laboris causa* (Jo-
vaiša), buvo vieningai nuspręsta Ingai Leona-
vičiūtei suteikti humanitarinių mokslų daktaro
laipsnį. Išsikeltų problemų diapozonas privertė
disertantę „judėti“ plačioje geografinėje erdvėje
(R. Petrauskas), o tai išraiškingai atspindi su-
gebėjimą keisti žiūros kampus ir nuotolius. Ši
disertacija yra puikus pavyzdys to, kaip vienas
sąlyginai smulkus epizodas (*mažas žingsnelis
žmogui, tačiau didelis šuolis žmonijai*) virsta
ištisa tradicija (*pažinimo*) ir jos įvairavimais
pradedant jos susiformavimu ir nenutrūkstančia
tąsa iki šių dienų. Todėl naratyvumo tokio po-
būdžio darbai ir jame keliamiems klausimams
galima reikalauti tik analitiškumo sąskaita.

Vytautas Volungevičius

KAS GI TAS SOVIETINIS KINAS?

Apie Linos Kaminskaitės-Jančorienės daktaro disertaciją „Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944–1970 metai)“ ir jos gynimą

2014 m. kovo 28 d. popietę priešais Vilniaus universiteto Istorijos fakultete susirinkusią gausią istorikų ir kino kritikų auditoriją Lina Kaminskaitė-Jančorienė apgynė disertaciją „Kinas sovietų Lietuvoje: sistemos raida ir funkcijų kaita (1944–1970 metai)“. Kaip ir įprasta, paskelbus, kad visi šiai procedūrai reikalingi dokumentai yra pristatyti, pusantros valandos trukęs viešas svarstymas buvo tęsiamas autorės žodžiu.

Pristatydama bemaž penkerius metus trukusį tyrimą, disertantė pradėjo nuo kino sampratos patikslinimo. Kino sovietų Lietuvoje tyrimas nuo pat pradžių, pasak Kaminskaitės-Jančorienės, susidūrė su keliais esminiais klausimais: kas yra kinas, kaip jį tirti, ką kinas galėtų pasakyti apie laikotarpį, kuriame buvo gyventa ir kurta. Mėginimas tiksliau apibrėžti kiną iškėlė naujų problemų: pradėta svarstyti, ar kinas yra tik kino filmai, ar į jo sampratą įeina ir technologija (kino kamera, juosta, projekcinė sistema). Tyrinėjamam laikotarpiui aktualūs specifiniai klausimai – ar sovietinis kinas buvo menas, ar ideologinis įrankis, o gal laisvalaikio leidimo būdas. Pasaulinė kino tyrėjų patirtis į visus šiuos klausimus atsako teigiamai, kviečia į kiną žvelgti plačiai, atsisakoma vieno žiūros taško – kiną matyti tik kaip meninę raišką. Disertantė pasakojo taip pat svarsčiusi galimybę į kiną žiūrėti kaip į kompleksinį reiškinių, išskiriant jo estetinę, technologinę, industrinę ir socialinę istorijas, vienaip ar kitaip paveiktas sovietinio konteksto. Tačiau galiausiai nutarta atskirti su estetika susijusią filmų istoriją ir

tyrimą fokusuoti į kino ir socialinio gyvenimo aspektus. Disertacijoje plačiau aptariami trys pagrindiniai šio reiškinių dėmenys: kino rodymas ir platinimas, kino kūryba ir gamyba.

Trijose darbo dalyse aiškintasi, kaip kūrėsi ir klostėsi industrinis kino procesas sovietų Lietuvoje, kas ir kaip buvo rodoma, kas buvo kuriama ir kaip buvo gaminami sovietinio laikotarpio filmai. Patį sovietmečių darbe stengtasi laikyti prieštaringa epocha, kuriai būdingi skirtumai tarp valdžios intencijų ir atitinkamų veiksmų „iš viršaus“, ir tikrovės, „veiksmų iš apačios“. Rekonstruojant institucinį, su valdžia ir jos norais susijusį sovietinės kino sistemos dėmenį, daugiausia remtasi atitinkamų organų archyvais Maskvoje ir Vilniuje. Tiriant, kaip šie instituciniai tikslai buvo įgyvendinami, naudotasi archyviniais dokumentais, anuomet dirbusių ir kūrusių sovietinėje kino sistemoje atsiminimais bei giluminiiais interviu.

Pokariu pagrindinis sovietų valdžios tikslas buvo užtikrinti kino funkcionavimą visuomenėje: diegti kino rodymo tinklą, parūpinti kino filmų, užtikrinti šio ideologinio įrankio poveikumą sovietinei visuomenei. Vadovautasi paprasta logika: jei bus užtikrintos kino rodymo ir žiūrėjimo sąlygos, žiūrovai negalės atitraukti akių nuo ekrano ir bus ideologiškai indoktrinuoti. Visgi su tikrove šie užmojai neretai prasilenkėdavo, mat dažnai nebūdavo nei kur, nei ką rodyti. Jei sąlygos žiūrėti kiną ir atsirasdavo, žmonės tų filmų tiesiog nežiūrėdavo arba, kaip dažnai nutikdavo su nelietuvių kalba rodomais filmais, nelabai juos suprasedavo. Pasirodo, Lie-

tuva visos sovietijos kontekste užėmė paskutinę vietą pagal kino lankomumą. Be to, jei buvo galimybė, publika mieliau rinkdavosi užsienio, o ne sovietinius filmus. Autorės žodžiais, net ir sovietinė Lietuvos valdžia nelabai suprato, kuo gi tas kinas toks išskirtinis, ir nelabai žinojo, kaip juo sudominti žiūrovą.

Panaši situacija susiklostė ir sovietinio kino gamybos bei kūrybos srityje. Anot disertantės, reikėjo laiko susivokti, kas gi tas vaidybinis kinas, be to, nebuvo nei kūrėjų, nei sąlygų vaidybiniam kinui kurti. O dokumentinio kino kūrėjai susidūrė su sovietinės tikrovės ekrane konstravimo problema, mat šios tikrovės sėkmę įrodančių objektų nebuvo tiek daug. Dėl to dokumentininkai ėmėsi tikrovės inscenizacijos ir kitokių koregavimų būdų.

1954-ieji yra viena svarbesnių sovietinio kino Lietuvoje datų. Tais metais LSSR kino studijoje suformuotas užbaigtas kino gamybos modelis (įkuriamas vaidybinių kino filmų gamybos poskyris), o Lietuvos kino studija tapo integralia SSRS bendros studijų tinklo sistemos dalimi. Netrukus, 1957-aisiais, pasirodo pirmasis ilgametražis vaidybinis filmas – Vytauto Mikalausko „Žydrasis horizontas“. Tuo metu formavosi ir pirmosios lietuvių kino profesionalų kartos branduolys.

Pirmiesiems kino kūrėjams įgyvendinti savo sumanymus nebuvo paprasta, nes į sovietinę kino pramonę atkeliavo ir daugiapakopė kino kūrimo kontrolės sistema. Disertacijoje rekonstruoti instituciniai, ideologiniai, kūrybiniai ir gamybiniai sovietinio kino kūrybos ir gamybos slenksčiai, turėję įtakos kino scenarijų atmetimui, filmų taisymams ir permontavimams bei filmų drausminimams platinimo etape. Siekdama pažvelgti „už ekrano“ ir aprašyti, kas kino žiūrovui liko nematoma, disertantė tyrė pirmosios profesionalios kino kūrėjų kartos formavimąsi sovietinėje kino sistemoje, jų norų kurti autorinį kiną susidūrimą su cenzorių reikalavimais. Pasak Kaminskaitės-Jančorienės, kino kūrimo kontrolės mechanizmą nagri-

nėti problemiška, mat neretai tokie priekaištai kaip „neatitinka tikrovės“, „pernelyg sudėtinga meninė kalba, todėl ne žiūroviškas filmas“ ar „formalizmas“ buvo reliatyvūs, priklausantys nuo vertintojo išmonės.

Antrojoje disertacijos pristatymo dalyje autorė pasinaudojo tiriamo objekto ypatumais ir leido prabilti patiems istoriniams šaltiniams. Susirinkusiai publikai buvo demonstruojamos dviejų dokumentinių filmų ištraukos iš kino žurnalų „Tarybų Lietuva“ ir vienas 1969 metais sukurtas trumpametražis dokumentinis filmas „Kinas atvažiavo“. Pasitelkusi šiuos pavyzdžius istorikė pademonstravo, kaip plika akimi matomi skirtumai tarp grynai ideologinių 1954–1962 metais kurtų kino žurnalų siužetų ir dokumentinio filmo atskleidžia sovietinio indoktrinavimo būdų ribas.

Sovietinis ar lietuviškas kinas?

Pasibaigus pristatymui savo nuomonę apie doktorantės disertaciją ir jos tirtą sovietmečio kiną išsakė Kaminskaitės-Jančorienės mokslinis vadovas doc. dr. Nerijus Šepetytis. Pasak jo, disertantei pavyko susidoroti su neretai Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje susergama liga, t. y. piktnaudžiavimu teorijomis, ir „išeiti į medžiagą“. Kaip vieną disertacijos pranašumų kalbėtojas minėjo sėkmingai atskleistą sovietizacijos bei kinofikacijos raidą bei kaitą – darbe rekonstruojamas pramoninio kino pasaulio judėjimas į priekį, o kartu skaitytojas gali pamatyti ir pamatines šio proceso situacijas, komentuojančias stebimą procesą. Pasak Šepečio, džiugu ir tai, kad disertacijoje matyti autorės noras dalytis savo žiniomis ir entuziazmu, mat vien iš priedų ir nuorodų galima dar daug kur nukeliauti, o iš į disertaciją nepatekusios medžiagos, kaip ir iš pačios disertacijos, gali išeiti ne viena įdomi knyga.

Kalbėtojas savo pasisakymą užbaigė efektingai ir dalį susirinkusiųjų privertė gerokai subruzdėti. Pasak jo, Kaminskaitė-Jančorienė

rekonstravo kino mechanizmą, rodantį, kad Lietuvoje kinas atsiranda tarsi iš niekur, iš sve-timo centro, jis yra paskleidžiamas, įdiegiamas, įsodinamas. Šiame procese gamyba nusveria kūrybą, o anonimiškumas – individualumą. Tai galėtų reikšti, kad mes sovietmečiu neturime „lietuviškos kino tradicijos“, „lietuviškos kino mokyklos“ ir „senų lietuviškų filmų“. Pasak Šepečio, teisybė yra tai, kad šio kino tikroji kil-mė – Stalino Kremlius, o ne apiplyšęs lietuviškas kaimas. Savo teiginius Šepetys sustiprino ir Justino Marcinkevičiaus 1954 metų eilėraščiu „Žvaigždės“: „Jau vėlu. Į Raudonąją aikštę / Nusileido rugpjūčio naktis. / Aš pro langą ma-tau Kremliaus žvaigždę / Ir laimingas užmer-kiu akis.“¹ Auditorijoje ir po gynimo vykusiose diskusijose buvo aiškiai juntama priešinga šiai pozicijai nuostata, galbūt rodanti, kad kino kri-tikų ir istorikų bendruomenės tikrai turėtų apie ką padiskutuoti.

Oponentų pozicija

Iš dalies antrindamas moksliniam Kamins-kaitės-Jančorienės vadovui, diskusiją pradėjo oponentas doc. dr. Arūnas Streikus. Jis taip pat pasidžiaugė, kad šiame darbe visas dėmesys sutelktas į sovietinės kino sistemos, o ne filmų interpretaciją. Pasak jo, sovietinės kultūros ty-rimai pastarąjį dešimtmetį gerokai pasistūmėjo į priekį ir dabar nustelbia kitus šio laikotarpio tyrimus. Iki šios disertacijos apie sovietinį kiną daugiausia rašytos apsiribojant turinio analize, tad pasirinkimas žvelgti kompleksiskai – ypač retai pasitaikantis ir tikrai sveikintinas. Diser-tantės oponentą džiugino ir didžiulis bei įvai-rialypis panaudotų šaltinių korpusas.

Kino tinklo diegimui ir kino repertuaro for-mavimui skirtos disertacijos vietos, oponento manymu, yra įdomiausios. Pasak jo, aptardama šiuos dalykus platesniame sociokultūriniame kontekste, autorė pateikė kelias labai origina-

lias išvadas, pagilinančias įprastą pokario kul-tūrinio gyvenimo supratimą. Streikus kvietė pasvarstyti, kiek pirmąjį pokario okupacijos dešimtmetį prie mažo kino lankomumo provin-cijoje prisidėjo partizanai, tiek kino žiūrėjimą, tiek šokių lankymą laikę prosovietine veikla. Kartu su partizanais tam tikrą sociopolitinį kino boikotą galėjo remti ir konservatyvūs klebonai. Streikus pažymėjo, kad vėlesniais dešimtme-čiais sovietinė kinofikacija ir apskritai kultū-ringo laisvalaikio plėtra buvo gana sąmoningai susieta su antireligine politika. Oponentas ap-gailestavo, jog įdomus ir detalus šio klausimo tyrimas nutrūksta ties postalininio laikotarpio pradžia. Nors disertacijoje sovietinio kino is-torijos kontekste egzistuojanti kaimo ir miesto perskyra apčiuopta aiškiai, oponento manymu, kino funkcionavimą Lietuvos miestuose buvo galima pristatyti dar plačiau.

Streikus nurodė ir vieną autorės neišnaudo-tą šaltinių telkinį – Lietuvos ypatingajame ar-chyve esančias tarpukario Lietuvos kino kūrėjų baudžiamąsias bylas, kurios, jo manymu, ga-lėtų leisti patikslinti kai kurias besikuriančios sovietinės kino virtuvės detales. Kiti sovietinio saugumo dokumentai, Streikaus manymu, taip pat būtų pravertę, pavyzdžiui, leistų ne taip ap-takiai kalbėti apie KGB darbuotojų tinklą tarp kino kūrėjų ir apskritai šios institucijos vaid-menį kino kontrolės sistemoje.

Antroji oponentė, dr. Skaidra Trilupaitytė, pabrėžė disertacijai esminių priekaištų neturin-ti, tad išvardijo tik kelias svarbesnes pastabas. Kadangi kinas kaip menas disertacijoje neana-lizuojamas, o tyrėja dėmesį telkia į kino pavei-kumą nulėmusias sąlygas, t. y. kino pramonę ir kino politiką, pastarąjį terminą Trilupaitytė siūlė įtraukti ir į pavadinimą, mat būtent „po-litikos“ terminu – implikuojančiu ir gamybą, ir kūrybą, ir valdymo modelį, sistemos raidą ir funkcijų kaitą – galima tiksliausiai apibendrinti visą tyrimą.

Oponentė pažymėjo, kad disertantei pavy-ko suderinti rašymą apie sovietinio kino siste-

¹ *Marcinkevičius Justinas*. Prašau žodžio. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 22.

mą Lietuvoje su atskirų kino asmenybių patir-
timis bei asmeninėmis istorijomis. „Po griež-
toku metodu disertacijoje slypi žmogiškasis
faktorius, nes kalbama, Linos terminais, apie
karjeristus, pavyduolius, apie kai kurių veikė-
jų meninę uoslę, nuovokumą ir panašiai. <...>
Šalia griežtos kontrolės sistemos egzistavo ne-
formalūs santykiai, susitarimai su redaktorais,
pastarieji pristatomi kaip galimų paslapčių
saugotojai, egzistavo žodiniai susitarimai, ky-
šių sistema“, – disertacijos gynimo metu teigė
Trilupaitytė.

Pasak oponentės, intriguojantis disertacijos
klausimas – kas gi yra tas sovietinio kino kū-
rėjas? Atsakymas nėra akivaizdus, tačiau labai
intriguoja. Ypač po pakartotinės 1954 metų re-
formos, kai Lietuvoje pradėjo veikti užbaigtas
kino pramonės modelis. „Filmas, aišku, užsi-
megzdavo iš ideologinės paskatos, doktrinų ir
nuostatų, o ne voliuntaristinio kūrybingo indi-
vido impulso ir norų. Disertacijoje įtikinamai
aprašyta netolygus kino, ne tik kaip industrijos,
bet ir kaip tam tikros kūrybinės veiklos forma-
vimasis, brėžiami tos srities savarankiškėjimo
punktyrai“, – kalbėjo Trilupaitytė. Galima pridurti,
kad sovietinio kino kūrėjais tam tikra
prasme galima vadinti ir įvairius tarpininkus
tarp, pavyzdžiui, scenarijaus ir režisūros barų,
ar net cenzorius. Tiesa, ši autorystės samprata
kito ir jau XX a. septinto dešimtmečio pradžio-
je galima kalbėti ne tik apie užsakymą ir atliki-
mą, bet ir apie kūrėją bei kino menininką.

Oponentei užkliuvo disertacijoje vartojama
sąvoka „laisvalaikis“. Mat iki šeštojo de-
šimtmečio kinas dėl įvairių priežasčių nebuvo
populiarus, be to, net ir neturėjo numatytos
pramoginės funkcijos. Tad, pokario sovietme-
čio kontekste, kai kinas naudotas kaip funk-
cinė indoktrinavimo priemonė (dažnai rodyti
dokumentiniai-mokomieji filmai), „pramogos“
sąvoka yra paradoksali ir vargu ar prasminga.

Atsakydama į pirmojo oponento Strei-
kaus pastabas Kaminskaitė-Jančorienė sutiko,
kad posovietinis laikotarpis disertacijoje gana

punktyriškas, tačiau tik tokį vaizdą buvo gali-
ma rekonstruoti iš surinktų šaltinių. Disertantė
apgailestavo, kad šaltinių, atskleidžiančių kino
lankomumą ir kitus žiūrovų pomėgius ar respu-
blikinio kino nuomojimo archyvo nėra išlikę,
tad, negalėdama surinktų dokumentų palyginti
su šio archyvo šaltiniais, turėjo dalies surinktos
medžiagos atsisakyti.

Reaguodama į oponentės Trilupaitytės pas-
tabas disertantė sutiko, kad termino „laisvalai-
kis“ vartojimas kalbant apie šeštojo dešimt-
mečio kiną yra nevisiškai tikslus, nes to laiko-
tarpio sovietinis kinas netenkino pramoginių
poreikių, o pirmiausia buvo nelabai populiarus
ideologinė priemonė. Kita vertus, disertantė
minėjo, kad su žiūrovų mėgstamais užsieni-
niais filmais galėjo būti priešingai. Be to, ki-
nas, kaip kultūrinė naujovė, taip pat galėjo būti
patrauklus reginys pats savaime, per daug ne-
kreipiant dėmesio į tai, kas žiūrima.

Komisijos verdiktas

Komisijos narė prof. dr. Rasa Čepaitienė at-
kreipė dėmesį, kad tyrimo objektą – socialinę
kino istoriją – disertantei teko pačiai susikon-
struoti ir rasti tinkamą šiam objektui analizuoti
būdą, nes Lietuvos istoriografijoje iki šiol ne-
buvo kokybiškų tokio pobūdžio tyrimų. Pasak
komisijos narės, Lina Kaminskaitė-Jančorienė
savo išsikelto tikslą įgyvendino kaip profe-
sionali, brandi istorikė – ginamas darbas yra
daugiabriaunis, mintys nesikartoja, o tai jį daro
išties įdomų, vertingą ir turtingą. Pridurta, kad
disertacijoje puikiai panaudota anglakalbė ir
rusakalbė istoriografija, suteikianti sovietiniam
kinui kontekstą ir gilesnių specifinių klausimų
suvokimą. Pasak Čepaitienės, tai leido autorei
dekonstruoti kai kurias įsisenėjusias su Leni-
no asmeniu susijusias sovietinio kino klišes,
pavyzdžiui, kad bolševikams kinas buvo svar-
biausias iš menų ir pagrindinis masių indoktri-
nacijos įrankis. „Priešingai, atidesnis žvilgsnis
į pokario realijas Lietuvoje atskleidė gana ribo-
tas ar net tragikomiškas šio ideologinio ginklo

panaudos galimybes Lietuvos provincijoje“, – teigė prof. Čepaitienė.

Komisijos narė pridūrė, kad kino platinimui skirtą disertacijos dalį buvo galima chronologiškai išplėsti, aptariant specifinius Brežnevo ar Chruščiovo epochų bruožus, – taip sovietinio kino raidos ir kaitos rekonstrukcija būtų buvusi išsamesnė. Kritikuoti darbą būtų galima ir dėl tekste aptinkamų „šaltinio dikta-to“ požymių, rodančių sunkumus nagrinėjant sovietinio laikotarpio dokumentų „medinę kalbą“ ar identifikuojant ideologinę priespaudą, vertusią šaltinių autorius klastoti duomenis, meluoti arba gražinti tikrovę. Pasak jos, moksliniame darbe nesolidžiai atrodo ir kai kurių asmenybių normatyvinis vertinimas, vietomis nekritiškas santykis su liudininkais, be to, kai kuriems tekste aprašomiems asmenims ir daliai citatų trūksta autorinio komentaro. Neužbaigto teksto įspūdį kelia ir į akis krįstantios gausios korektūros klaidos. Profesorė Čepaitienė kvietė disertantę dažniau prisistatyti iš gerosios pusės, rečiau tekste vartoti „reikia papildomo tyrimo“ ir dažniau minėti savo pačios tyrimus šiuo klausimu. Toks kuklumas darbui žalingas, kad ir tuo atveju, kai naudojami retai Lietuvos sovietmečio tyrimuose pasitelkiami centrinių institucijų dokumentai – šis gausus korpusas, jo naujumas Lietuvos istoriografijai lieka beveik nutylėtas.

Kita komisijos narė, doc. dr. Marija Drėmaitė, atsižvelgusi į komisijos pirmininko Alfredo Bumblausko raginimą neskaityti ketvirtosios recenzijos, savo nuomonę apie disertaciją išsakė aptariamo laikotarpio kino recenzijų retorine maniera. Pagiriamasis žodis buvo trumpas ir iš peties: „Draugė Kaminskaitė-Jančorienė gerai padirbėjo; disertacija labai savalaikė ir naudinga; gėda, kad draugai mokslo darbuotojai iki šiol tarybinio kino atitinkamai moksliskai neišnagrinėjo; draugei Kaminskaitei net nebuvo su kuo aukštam lygyje polemizuoti.“ Vėliau paminėti ir keli trūkumai: „Pasakojimas sklandus, bet tekstas sausokas, viskas eina

„Kronikos“ keliu. Silpnai parodytas kino mėgėjų būrelių judėjimas, trūksta pabaigos, gale nėra pakilimo, paskutinio akordo.“ Pasak Drėmaitės, disertantė verta daktaro laipsnio, o pati disertacija jau prisirpusi spaudai: „<...> disertacija jau tokia, kad ją galima išleisti į ekranus. Pagrindinis uždavinys įgyvendintas, disertacija esmę atskleidžia. Tekstą reikia permontuoti, papildyti, ištaisyti ir pagerinti“, – auditorijos aplodismentų sulaukusiame atsiliepime apie disertaciją teigė Marija Drėmaitė.

Trečias pasisakęs komisijos narys dr. Dangiras Mačiulis iškart pažymėjo, kad aptariamoje disertacijoje galima įžvelgti dvi tris disertacijas. Dėl to, pasak kalbėjusiojo, tenka ir apgailauti, nes intriguojantis pasakojimas apie kiną, kaip reiškini, nutrūksta pačioje įdomiausioje vietoje. Pasak jo, galbūt būtų buvę logiška atskirti kiną kaip socialinį sovietinės visuomenės fenomeną nuo kino pramonės ir jos ideologinių ribų. Pasisakymą kalbėtojas užbaigė patikindamas, kad neturi abejonių dėl disertacijos profesionalumo.

Dr. Agnė Narušytė savo kalboje atkreipė dėmesį, kad rekonstruodama pokario ir atšilimo laikotarpio kino sistemą autorė puikiai atskleidė tyrimo sluoksnius, o skaitydamas beveik „savo kailiu gali pajusti dusinančią direktyvų kontrolės jėgą ir šizofreninę tikrovę“. Kalbėdama apie silpnasnes disertacijos dalis, Narušytė atkreipė dėmesį, kad tekste reikėjo vienodai paskirstyti dėmesį tiek pokariui, tiek atšilimui, mat, skiriant pastarajam laikotarpiui kur kas mažiau dėmesio, susidaro įspūdis, jog apčiuoptos pokario kino kūrimo tendencijos tiesiog pritaikomos atšilimui, o pastebėti skirtumai nesusiejami su ryškiai ideologiniais posūkiomis. „Itin trūksta autorės pastebėjimo, kad atšilimo laikotarpiu sukurtuose filmuose atsiranda kitoks pasakojimo būdas – pastangos perteikti sovietinę tikrovę per vieno herojaus dramą, parodyti jo vidinius prieštaravimus, o ne tik vienaplanį požiūrį, yra bendro kultūros posūkio dalis. Chruščiovo laikais nekonflikti-

nis menas buvo paskelbtas netinkamu ir ši žinia buvo transliuojama visais kanalais. <...> Visiems žinomos sovietinio herojaus kančios irgi buvo ideologinis konstruktas“, – teigė dr. Narušytė. Savo kalbą komisijos narė baigė siūlymu Linai Kaminskaitei-Jančorienei drąsiai suteikti istorijos mokslų daktaro laipsnį.

Paskutinį žodį tardamas komisijos pirmininkas prof. Alfredas Bumblauskas pasigedo dėmesio vienam tiriamam laikotarpiui sovietinės kultūros fenomenui – kino šoferiams ir kino mechanikams (tiesa, profesorius vėlavo, tad nematė disertantės demonstruojamos vaizdo medžiagos būtent apie kino atkeliavimą į provinciją). Nepaisant šio smulkaus priekaišto, Bumblauskas sutiko su anksčiau kalbėjusiais ir taip pat pasiūlė Linai Kaminskaitei-Jančorienei suteikti daktaro laipsnį.

Daugiausia dėmesio atsakydama į pastabas

disertantė skyrė chronologinių ribų klausimui. Pasak Kaminskaitės-Jančorienės, sustoti prie 1970-ųjų atrodė prasminga, nes būtent šiuo laikotarpiu pati kino kūrėjų bendruomenė suprato, kad „kažkas kinta“. Kita vertus, galima sutikti, kad ši lūžinė data geriau atsiskleistų, jei tyrimas apimtų ir aštuntąjį dešimtmetį.

Doktorantūros gynimo komisija, matyt, neturėjo didesnių klausimų dėl daktaro laipsnio suteikimo istorikei Linai Kaminskaitei-Jančorienei, tad svarstymas neužtruko, o paskelbus, jog visi penki balsavę komisijos nariai šiuo klausimu buvo vieningi, auditorijoje pasigirdo gausūs pritarimo plojimai. Tiesa, garsūs aplodismentai nereiškia, kad gynimo metu iškelti teiginiai apie „lietuviško kino tradicijos“ ar „lietuviškos kino mokyklos“ neegzistavimą bent jau iki 1970-ųjų metų įtikino visus plojusiuosius, greičiau jie liko atviros kino pabaigos dalis.

Juozapas Paškauskas

ATMENA „LIETUVOS ISTORIJOS STUDIJŲ“ AUTORIAMS

1. Straipsniuose ir pranešimuose turi būti mokslo darbams būdingos dalys: a) įvadas, kuriame nurodomas tyrimo tikslas, uždaviniai, objektas, metodas, problemos tyrimo būklė (istoriografija), šaltiniai; b) gauti rezultatai, tyrimo aprašymas; c) išvados; d) išnašos. Straipsnio dalys gali turėti antraštes ir paantraštes.

2. Prie straipsnių ir pranešimų pridedama santrauka anglų ar kita paplitusia užsienio kalba. Straipsniai ir pranešimai gali būti parašyti užsienio kalba. Tada pridedama santrauka ne tik anglų, bet ir lietuvių kalba.

3. Nuorodos į šaltinius ir literatūrą įforminamos pagal Lietuvoje pritaikytas tarptautines taisykles (populiariai išdėstyta mokomojoje knygelėje: *Kastanauskaitė D.* Bibliografinis mokslo darbo apipavidalinimas: Mokomoji priemonė Komunikacijos fakulteto studentams. Vilnius: VU leidykla, 1998. 92 p.).

4. Visi straipsniai, pranešimai, apžvalgos, publikacijos recenzuojami anonimiškai dviejų recenzentų. Rašinių kalbą tvarko redaktorė.

5. Rašinių tekstas pateikiamas elektroninėje laikmenoje (el. paštu: sigjeg@gmail.com).

6. Optimali įteikiamų rankraščių apimtis: straipsnių, pranešimų ir publikacijų – ne daugiau kaip 1 autorinis lankas (40 000 spaudos ženklų), apžvalgų – 0,5 autorinio lanko, recenzijų ir mokslinio gyvenimo aprašymų – 0,25 autorinio lanko, kitų rašinių – 0,1 autorinio lanko. Santraukos apimtis – 30–50 eilučių (įskaitant autoriaus vardą bei pavardę ir antraštę). Lentelės spausdinamos ant atskirų lapų. Straipsniuose, pranešimuose, apžvalgose autoriaus vardas, pavardė ir duomenys apie autorių rašomi prieš antraštę.

Pvz.:

Antanas Antanavičius

Profesorius habilituotas humanitarinių mokslų daktaras

Vilniaus universiteto

Filosofijos katedra

Didlaukio g. 47

LT-08303 Vilnius

El. paštas: antanas.antanavicius@aula.vu.lt

Kituose rašiniuose vardas ir pavardė rašomi po teksto.

7. Diskelyje tekstas turi būti parengtas *Microsoft Word* (6.0 arba 7.0) teksto redaktoriumi, *Times LT*, *Times New Roman*, *Baltic*, rusiškas tekstas – *Times RS* šriftu. Autorių pavardės ir inicialai išnašose ir literatūros sąrašuose spausdinami kursyvu.

8. Dėl didesnės apimties rašinių, taip pat dėl iliustracijų reikia tartis su redaktorių kolegija.

9. Straipsniuose ir pranešimuose po išnašų, o apžvalgose bei publikacijose po tekstu dešinėje pusėje nurodoma teksto įteikimo redaktorių kolegijai data, o kitoje eilutėje užrašoma: Parengta skelbti.

10. Redaktorių kolegija itin pageidauja recenzijų bei mokslinio gyvenimo aprašymų.

11. Prie visų rašinių ant atskiro lapo autoriai prideda rašinio antraštės vertimą į anglų, vokiečių, lenkų bei rusų kalbas.

Redakcijos adresas:

Istorijos fakultetas, Vilniaus universitetas
Universiteto g. 7.

LT-01122 Vilnius.

El. paštas: istorijos.studijos@gmail.com

„Lietuvos istorijos studijų“ ankstesnius tomus galima įsigyti Istorijos fakulteto dekanate (be antkainio).

LIETUVOS ISTORIJOS STUDIJOS 2014 34
Mokslo darbai

Kalbos redaktorė *Gražina Indrišiūnienė*
Viršelio dailininkas *Gediminas Markauskas*
Maketuotoja *Ilona Švedovaitė*

Už straipsnių turinį atsako autoriai

11,40 aut. l. 9,25 sp. l.

Tiražas 100 egz.

Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius